

**T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

ZAZACANIN SENTAKSİ (SÖZDİZİMİ)

Hazırlayan

Hıdır SÖNMEZ

201305201

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

Bingöl – 2025

**C.T.
UNİVERSİTA BİNGOLİ
ENSTİTÜYÊ ZONUNÊ GANIYAN
QISIMÊ ZON U EDEBİYATÊ ZAZAKİ**

SENTAKSÊ ZAZAKİ

Hedrekar

Hıdır SÖNMEZ

201305201

TEZÊ DOXTORA

**Şewirmend
Prof. Dr. Hasan ÇİFTCİ**

Bingol – 2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖZET	iii
QEQEO KILMEK	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Tezin Konusu	1
2. Tezin Amacı	2
3. Tezin Önemi	2
4. Tezin Yöntemi ve Sınırlılıkları	3
Literatür	4
BİRİNCİ BÖLÜM	7
SENTAKS VE SENTAKS KURAMLARI	7
1. SENTAKS	7
1.1. Sentaks Kuramları	8
1.1.1. Geleneksel Dilbilgisi (Traditional Grammar)	8
1.1.2. Yapısalci Dilbilgisi (Structural Grammar)	9
1.1.3. Dönüşümsel-Üretici Dilbilgisi (Transformational-Generative Grammar, TGG)	11
1.1.4. Bağımlılık Dilbilgisi (Dependency Grammar)	12
1.1.5. Baş-Yönelimli Öbek Yapısı Dilbilgisi (Head-Driven Phrase Structure Grammar - HPSG)	13
1.1.6. İlişkisel Dilbilgisi (Relational Grammar)	15
1.1.7. Sözlüksel-İşlevsel Dilbilgisi (Lexical-Functional Grammar)	16
1.1.8. Yönetim-Bağlama Kuramı (Government-Binding Theory)	18
1.1.9. Rol ve Referans Dilbilgisi (Role and Reference Grammar)	19
İKİNCİ BÖLÜM	21
SÖZCÜK VE SÖZCÜK TÜRLERİ	21
2. SÖZCÜK BİLGİSİ	21
2.1. Sözcük Türleri	21
2.1.1. İsim	21
2.1.2. Sıfat	25
2.1.2.1. Anlamlarına Göre Sıfatlar	26

2.1.2.1.1. Niteleme Sıfatları	26
2.1.2.1.2. Belirtme Sıfatları	29
2.1.2.2. Yapılarına Göre Sıfatlar	32
2.1.2.3. Sıfatların Sentaktik İşlevi	34
2.1.2.3.1 Sıfatların Niteliksel ve Yüklemisel Kullanımı	35
2.1.3. Zamir	41
2.1.3.1. Şahıs Zamirleri	41
2.1.3.2. Sahiplik Zamiri	43
2.1.3.3. Dönüştürülük Zamiri /xo/	45
2.1.3.4. Hedef Zamirleri	48
2.1.3.5. İşaret Zamirleri	52
2.1.3.5.1. İşaret Zamirlerinin Cümlede Kullanımı	54
2.1.3.6. Soru Zamirleri	56
2.1.4. Zarf	57
2.1.4.1. Zarfların Cümlede Kullanımı	57
2.1.4.1.1. Yer Zarfları	57
2.1.4.1.2. Yön Zarfları	60
2.1.4.1.3. Zaman Zarfları	61
2.1.4.1.4. Soru Zarfları	63
2.1.5. Edat (İlgeç)	64
2.1.5.1. Edatların Sentaktik Özellikleri	65
2.1.5.1. Ön Edatlar	66
2.1.5.2. Yön Belirteci Olarak Son Edatlar	67
2.1.5.3. Çevre Edatlar	68
2.1.6. Bağlaç	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	71
3. ZAZACA SENTAKSİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ (QEYDEYÊ SENTAKSÊ ZAZAKİ)	71
3.1. Temel Cümle Yapısı (Sözdizimsel Düzen)	71
3.1.1. SVO (Özne-Yüklem-Nesne)	72
3.1.2. SOV (Özne-Nesne-Yüklem)	72
3.1.3. VSO (Yüklem-Özne-Nesne)	75
3.1.4. Zazacanın Cümle Yapısı	75
3.1.5. Zazaca Cümlelerde Hal (Durum)	76
3.1.5.1. Nominatif (Yalın) Halin Cümle Ögesi İşlevleri	78
3.1.5.2. Oblik (Dolaylı) Halin Cümle Ögesi İşlevleri	80
3.2. Fil Çekimleri ve Zaman Yapıları (Ontişê Fêli u Sistemê Waxti)	82
3.2.1. Şahsa Göre Çekimlenen Fiiller (Fêle ke şaxis ra gore oncinê / Finite verb)	82
3.2.2. Şahıs Çekimi Olmayan Fiiller	83
3.2.2.1. Mastar	83
3.2.2.2. Partisip (Ortaç)	86
3.2.2.3. Etken (Fail) Partisip (Partisipê Faili)	87
3.2.2.4. Geçmiş Zaman Partisipi (Partisipê Waxto Ravêrdey)	89
3.3. Zaman ve Kip Çekimleri (Waxti u Ontişê Modusi)	97

3.3.1. Gramer Zamanı ve Kip Terimi (Terimê Gramerê Waxti u Modusi)	97
3.3.2. Zamanlar (Waxti / Tempus)	103
3.3.2.1. Şimdiki Zaman (Waxto Nıkayen / Present)	105
3.3.2.2. Dili Geçmiş Zaman (Waxto Ravêrdeo Vinite / Past)	106
3.3.2.3. Mişli Geçmiş Zaman (Waxto Ravêrdeo Nêvinite / Perfect)	106
3.3.2.4. Bitmemiş Geçmiş Zaman (Waxto Ravêrdeo Nêqediyae / Imperfect)	107
3.3.2.5. Mişli Geçmiş Zamanın Hikayesi (Waxto Ravêrdeo Vate / Past Perfect)	107
3.3.3. Kipler	108
3.3.3.1. Haber Kipi (Modusê Xevere)	109
3.3.3.2. Süreklilik Kipi (Modusê Berdewami)	109
3.3.3.3. İstek Kipi	109
3.3.3.4. Emir Kipi	109
3.3.3.5. Zamanlarda Kip Çekimi (Waxtu de Ontisê Modusu)	109
3.3.4. Şahıs Ekleri	112
3.3.5. Fiil Çekimi	112
3.3.6. İsim Çekimleri	113
3.3.6.1. İsmın Çekimi	113
3.3.6.2. Tamlama Çekimleri	116
3.3.7. Hal (Durum)	123
3.3.8.1. Hal Takıları	125
3.3.8.2. Cümlede Nominatif Halin Rolü	126
3.3.8.3. Cümlede Oblik Halin Rolü	128
3.4. Bağlaçlar ve Cümle Bağlantıları	130
3.4.1. Bağlaçların Sentaksal Rolü	131
3.5. Soru Yapısı	134
3.6. Olumsuzluk	136
3.6.1. Olumsuz Cümlelerde Edatların Kullanımı	143
3.6.1.1. Olumsuz Cümlelerde Edatın Yeri	144
3.6.1.2. Olumlu Cümlelerde Edatın Yeri	144
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	146
ZAZACA FİİLLER	146
4. FİİLLER	146
4.1. Fiillerin Sentaktik Kriterlere Göre Sınıflandırılması	146
4.1.1. Fiillerin Öğelerle İlişkisi	147
4.1.2. Fiillerin Özne ile İlişkisi	149
4.1.3. Fiillerin Yüklem İçindeki İlişkisi	150
4.1.4. Yardımcı Fiiller	150
4.1.5. Fiillerin Nesne ile İlişkisi	153
4.1.5.1. İntransitif (Geçişsiz) Fiiller	153
4.1.5.2. Transitif (Geçişli) Fiiller	155
4.1.5.3. Ditransitif (Çift Geçişli) Fiiller	156
4.1.6. Zamana Bağlı Özne Değişimi	157
4.1.7. Edilgen Yapıda Özne Durumu	159

4.1.8. Fiillerin Özne ve Nesne ile İlişkisi	164
4.1.8.1. Fiillerin Dönüştürücü Kullanımı	164
4.1.8.2. Fiillerin İşteş Kullanımı	166
4.2. Düzenli ve Düzensiz Fiiller	166
4.3. Fiil Kökleri ve Gövdeleri	167
4.3.1. Dili Geçmiş Zaman Gövdesi	169
4.4. Gövde Yapım Türleri	171
4.4.1. Tip 1: /-ø/ Grubu	172
4.4.2. Tip 2: /-d/ Grubu	173
4.4.3. Tip 3: /-t/ Grubu	174
4.4.4. Tip 4: /-ı-t-/ Grubu	175
4.4.5. Tip 5: /-n-a-/ Grubu	176
4.4.6. Tip 6: /-a-/ Grubu	177
4.4.7. Tip 7: /-i-ya/ Grubu	178
4.4.8. Tip 8: /-n-i-ya/ Grubu	178
4.5. Fiil Çatıları	179
4.5.1. Etken ve Edilgen Fiiller	180
4.5.2. Ettirgen Fiiller	181
4.6. Basit ve Bileşik Fiiller	183
4.6.1. Basit Fiiller	183
4.6.2. Bileşik Fiiller	186
4.7. Kopula Fiili 'biyaene'	191
4.8. Fiil Önekleri	194
4.8.1. Öneklerin İşlevi	194
4.8.1.1. Yön Partikelleri	194
4.8.1.2. Kolektif Partikelleri	196
4.8.2. Öneklerin Birlikte Kullanımı	197
4.9. Sentaktik İlişkiler	202
BEŞİNCİ BÖLÜM	204
CÜMLE BİLGİSİ	204
5. ZAZACANIN CÜMLE BİLGİSİ	204
5.1. Cümle	204
5.1.1. Cümlenin Öğeleri	204
5.1.1.1. Cümlenin Temel Öğeleri	205
5.2. Anlamları Bakımından Cümleler	207
5.2.1 Haber Cümlesi	208
5.2.1.1. Olumlu Cümle	209
5.2.1.2. Olumsuz Cümle	212
5.2.2. Soru Cümlesi	214
5.2.3. Emir Cümlesi	217

5.2.4. Ünlem Cümlesi	220
5.3. Yüklemleri Bakımından Cümleler	220
5.3.1. İsim Cümlesi	221
5.3.2. Fiil Cümlesi	222
5.4. Öğelerin Diziliş Sırasına Göre Cümleler	223
5.4.1. Kurallı Cümle	226
5.4.2. Devrik Cümle	227
5.5. Yapıları Bakımından Cümleler	228
5.5.1. Basit Cümle	228
5.5.2. Bileşik Cümle	230
BÖLÜM 6	239
BİLEŞİK CÜMLELER	239
6. TEMEL CÜMLE VE YAN CÜMLE	239
6.1. Temel Cümle	239
6.2. Yan Cümle	242
6.2.1. Yan Cümle Türleri ve Bağımlılık İlişkileri	245
6.2.1.1. Koşul Cümleleri	245
6.2.1.2. Gerçekdışı veya Karşıtolgusal Cümleler	248
6.2.1.3. Zaman Yan Cümlecikleri	250
6.2.1.4. İlgi Cümlecikleri	250
6.2.1.5. Amaç Cümlecikleri	253
6.3. Bileşik Bağımsız Cümleler (Sıralı Bağımsız Cümleler)	254
6.4. Bağlı Bileşik Cümlelerin Sentaktik Rolü (İşlevi)	257
6.5. Bağlaçlarla Kurulan Bileşik Cümlelerde Yan Cümlelerin Görevleri	263
6.6. Ayrıcalıklı Sentaktik Argümanlar	275
6.7. Sentaktik Temsil	279
6.8. Sentaks Operatörleri	283
6.8.1. Tümce Operatörleri	287
7. SONUÇ VE ÖNERİLER	291
KAYNAKÇA	296
EKLER	306
Tablo Dizini	306
Zaza Dilinin Fonetik Alfabeti	307
TERMİNOLOJİ	308
Zazaca Gramer Kavramları	308

TEZ ONAY SAYFASI

Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğüne

Zazacanın Sentaksı (Sözdizimi) isimli bu çalışma, jürimiz tarafından Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan (imza)
:.....
(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

Üye (imza)
:.....
(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

Üye (imza)
:.....
(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

Üye (imza)
:.....
(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

Üye (imza)
:.....
(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 2025 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

...../...../2025

İmza

.....
Akademik Unvan, Adı Soyadı

Enstitü Müdürü
(Mühür)

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *Zazacanın Sentaksı (Sözdizi)* adlı çalışmamın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

..... / / 2025

Hıdır SÖNMEZ

ÖZET

Bu çalışma, İranî diller ailesinin tehlike altındaki dillerinden biri olan Zazacanın sentaktik (sözdizimsel) yapısını geleneksel ve çağdaş dilbilim kuramları ışığında sistematik biçimde betimlemekte ve analiz etmektir. Uluslararası literatürde yeterince çalışılmamış olan Zazaca, özellikle sentaks düzeyinde kapsamlı akademik bir incelemeye konu olmamıştır. Bu çalışma, Zazacanın temel cümle yapısı, özne-yüklem uyumu, olumlu/olumsuz tümce yapıları, soru cümleleri ve yan cümle türlerini ele alarak, dilin çekirdek sentaktik özelliklerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Araştırma şu sorulara odaklanmaktadır: Zazacanın temel cümle yapısı nedir ve hangi sözdizimsel varyasyonlar görülmektedir? Yan cümleler hangi yapılara dayanmakta ve bağlaçların işlevi nedir? Soru ve olumsuz cümleler hangi stratejilerle oluşturulmaktadır? Lehçeler arasında sentaks düzeyinde ne tür farklılıklar vardır ve fiil ekleri bu lehçelerde nasıl konumlanmaktadır?

Çalışma nitel bir araştırma desenine sahiptir. Veri toplama yöntemi olarak metin derlemesi (corpus analysis) kullanılmış, atasözleri, masallar, hikâyeler ve romanlardan oluşan bir yazılı derlem oluşturulmuştur. Veriler betimleyici dilbilim yöntemleriyle çözümlenmiş, mevcut literatürle karşılaştırılmıştır.

Bulgular, Zazacanın temel cümle yapısının belirgin biçimde SOV düzeninde olduğunu göstermektedir. Morfolojik açıdan kısmi ergatiflik sergileyen dil, sözdizimi bakımından akuzatif özellik göstermektedir. Cümlenin merkezinde fiil, ekseninde özne yer almaktadır. Lehçeler arasında ise bazı farklar vardır: Güney Zazacasında bazı fiil ekleri fiilden önce, Kuzey Zazacasında ise genellikle sonra gelmektedir. Bu çeşitlilik, Zazacanın bölgesel zenginliğini ve tipolojik önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu tez Zazacanın sentaksına dair kapsamlı ve sistematik bir inceleme sunmakta; hem genel dilbilim ve İranî diller tipolojisine hem de Zazacanın korunması, standartlaştırılması ve canlandırılmasına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, Sentaks (sözdizimi), Zazaca Gramer, Cümle Yapısı, Dil Tipolojisi, Dilbilimsel Analiz, İranî Diller.

QESEO KILMEK

Fêl u emelê na tezi nao ke qeydeyê Sentaksê Zazaki çituro, ey sero malımat bıdero u bunya sentaksê Zazaki vezo ro meydan. Sentaksê Zazaki, na gure de ebê metodê ilmi teoriyanê sentakşi analiz beno.

Zazaki (Kırmancki, Dımilki) sero hatan ewroy literaturê enternasyonel de zaf gureyê akademiki nêvızıyê, hetê sentakşi sero qe kes xori nêguriyo. No gure de, Zazaki de bunya temelê cumley, xusisiyetê kerdoxi u vıraştoxi, cümleyê biyayey u nêbiyayey, cümleyê perşi, cumleo ser u cümleyê veri çituri vırazinê, ni pêro bênê eskera.

Na gurey de ni persan sero vındino: Qeydê bunya cümleyê Zazaki seneno u kamci varyasyonê xo estê? Cümleyê veri çituri yenê meydan u zerê cümley de wazifeyê bestoği çiko? Diyalektanê Zazaki de qısımê sentakşi de senê ferqi estê u morfemê fiili zerê cümley de kamci ca derê?

No tez, analizê korpuşê metnan ra arêdiyo. Cümleyeke na tez de analiz biye zafêni qesê vırênu, saniki, hêkati u romanu ra cêriyê. Ni pêro ebê metode ilmê zoni analiz biyê u literatür de saniyê têver.

Na gurey de vezino meydan ke bunya cumleyanê Zazaki SOV ra gore yena meydan. Zazaki hetê morfolozi ra zono ergatifo, hetê sentakşi ra zono de akuzatifo. Zazaki de merkezê cümley fêlo, yê ekseni ki kerdoxo. Mabênê diyalektanê Zazaki de tayê ferqi estê: Zazakiyê Verozi de tayê morfemi fêl ra ravêr yenê, Zazakiyê Zımey de fêli ra têpiya yenê. No durım zenginêna Zazaki say beno.

Ez cümle, no tez sentaksê Zazaki çituriyo heqa ey de malımat dano. No gure hem serva seveknayışê Zazaki hem ki ilmê zoni ser baro xo keno cı.

Anahtar Kelimeler: Zazaki (Kırmancki, Dımilki), Sentaks, Gramerê Zazaki, Bunya Cümley, Tipoloziyê Zoni, Analizê İlmê Zoni, Zonê İranan.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to systematically describe and analyse the syntactic structure of Zazaki, one of the endangered languages of the Iranian language family, under the framework of traditional and contemporary linguistic theories. Having limited studies in the literature, Zazaki hasn't been made the subject of comprehensive academic research, particularly at the syntactic level. This study aims to reveal the core syntactic features of the language by examining the basic sentence structure, subject–verb agreement, positive/negative sentence structures, interrogative sentences, and types of subordinate clauses in Zazaki.

This research focuses on the following questions: What is the basic sentence structure of Zazaki and what syntactic variations are observed? What are the structures of subordinate clauses and what are the functions of conjunctions? What strategies are used to form interrogative and negative sentences? What types of differences exist among dialects at the syntactic level and how are verb suffixes positioned in these dialects? This study applies qualitative research method. Text-corpus analysis is used as the data collection method, and a written corpus consisting of proverbs, fairy tales, stories and novels is formed. The data is analysed by using descriptive linguistics methods and compared in the literature.

The findings indicate that the basic sentence structure of Zazaki is distinctly SOV. Morphologically having partial ergativity, the language shows accusative alignment syntactically. The verb is at the centre of the sentence, and the subject is at its axis. There are some differences among the dialects: In Southern Zazaki, some verb suffixes come before the verb, whereas in Northern Zazaki they are generally used after the verb. This diversity highlights the regional abundance and typological significance of Zazaki.

In conclusion, this thesis presents a comprehensive and systematic study of the syntax of Zazaki, and it contributes to general linguistics, Iranian languages typology, as well as to the preservation, standardisation and revitalisation of Zazaki.

Keywords: Zazaki, Syntax, Zazaki Grammar, Sentence Structure, Language Typology, Linguistic Analysis, Iranian Languages.

Bu tezi 3 Mayıs 2023 tarihinde Hakk’a yürüyen sevgili Ablam Şükriye’ye ithaf ediyorum. Tı ma viri dera wakıla mı...

ÖNSÖZ

Anadolu'nun kadim ve zengin dil hazinelerinden biri olan Zazacanın (Zazaki/Kırmancki) dilbilimsel yapısını anlamak, bu alandaki akademik çalışmalara mütevazı bir katkı sunmak amacıyla çıktığım bu uzun ve zorlu yolculuğun nihayete ermesinin haklı gururunu ve heyecanını yaşıyorum. 'Zazacanın Sentaksı' başlıklı bu doktora tezi, yalnızca akademik bir gerekliliği yerine getirmenin ötesinde, kültürel bir sorumluluğun da ürünüdür. Bu çalışma, tehlike altındaki bir dilin sentaksını (sözdizimini) betimlemeyi ve dilbilim dünyasına tanıtmayı hedeflemektedir.

Bu yolculuk, tek başına yürünemeyecek kadar değerli ve bir o kadar da çetindi. Bu nedenle, burada, bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen pek çok kişiye içten şükranlarımı sunmak isterim.

İlk teşekkürüm çalışmanın her aşamasında beni bilimsel titizlikle yönlendiren, sonsuz sabır gösteren, değerli görüş ve eleştirileriyle bu tezin şekillenmesinde pay sahibi olan danışmanım **Prof. Dr. Hasan Çiftci** hocamadır. Kendisi yalnızca bir hoca değil, aynı zamanda yol gösteren bir rehber olmuştur.

Tez izleme komitesinde yer alan değerli hocalarım **Dr. Öğr. Üyesi Ayetullah Karabeyeser** ve **Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Dağılma**'ya, çalışmamın kritik aşamalarında yaptıkları değerli yönlendirmeler, yapıcı eleştiriler ve önemli katkılar için minnettarım. Katkıları, bu çalışmanın akademik kalitesini önemli ölçüde artırmıştır.

Zazacaya ve dilbilime olan ilgimin ilk tohumlarını atan, bu alanda öncü çalışmalarıyla bana yol gösteren ve her zaman desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım **Dr. Zülfü Selcan** ve **Doç. Dr. İlyas Arslan**'a ve tez jürimde yer alan **Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Çağlayan**'a ayrıca teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Onların birikimlerinden ve deneyimlerinden istifade etmek, büyük bir ayrıcalıktı.

Bu akademik uğraş, hiç şüphesiz ki, özel hayatımdaki fedakarlıklarla mümkün oldu. Yıllar süren bu zorlu süreçte, sabrı, sevgisi ve koşulsuz desteği ile her daim yanımda olan, yorgunluklarımı paylaşan, neşeme ortak olan sevgili eşim Kılara'ya, her zaman maddi-manevi desteğini benden esirgemeyen sevgili babam Baba Musa ile annem Ana

Fatoş’a, kardeşlerime en kalbi duygularımla teşekkür ediyorum. Onların anlayışı ve cesaretlendirmesi olmasaydı, bu hedefe ulaşmak çok daha güç olurdu.

Son olarak, araştırma sürecimde bana ilham veren, sorularıyla ve meraklarıyla beni her zaman gelişmeye teşvik eden sevgili öğrencilerime de şükranlarımı sunmak isterim. Onlar, bu mesleğin ve akademinin neden bu kadar değerli olduğunu bana her gün hatırlattılar.

Bu çalışma, Zazacanın sözdizimsel yapısını anlamaya yönelik bir adımdır. Umarım gelecekteki araştırmacılar için faydalı bir kaynak olur ve bu kadim dilin korunup yaşatılmasına küçük de olsa bir katkı sağlar.

Tüm katkıda bulunanlara ve okuyuculara bir kez daha şükranlarımı sunarım.

Wes u war berê!

Hıdır SÖNMEZ

Ekim 2025

KISALTMALAR

Akt.: Aktif	tr : transitif, geçişli
DEN: Dendık, ekirdek	intr : intransitif, geçişsiz
Hal: Hal, durum.	ZZ: Zazakiye Zımeı, Kuzey Zazaca
H : Halo ewt, oblik hal.	KZ : Kuzey Zazaca
HR. : Halo raşt, nominatif hal.	ZV: Zazakiy� Verozi, Güney Zazaca
m. : Mayk�k, dişil.	ZV: Zazakiy� Verozi, Güney Zazaca
n. : N�r, eril.	GZ : Güney Zazaca
OBCD: Direkt objekt, direkt (doğrudan) nesne	EZ : Ezafe, tamlama
OBC�: İndirekt objekt, indirekt (dolaylı) nesne	DGZ : Dili geçmiş zaman
PAS: pasif	O� : 3. Tekil şahıs eril
PP: Peyparık, sonek	O� : 3. Tekil şahıs dişil
S : Subject, �zne	DGZ : Dili geçmiş zaman
O : Object, nesne	GZ. : Geçmiş zaman
V : Verb, fiil	şZ. : şimdiki zaman
vb. : ve benzeri	WR. : waxto rav�rde, geçmiş zaman.
ub. U iyo bin , ve benzeri	WN. : Waxto nıkay�n, şimdiki zaman
vb. : ve benzeri	YP: Y�n partikeli
t. : tek, tekil	f. : fiil
T1: Tip 1 (-�)	e. eril
T2: Tip 2 (-d)	d. dişil
T3: Tip 3 (-ıt)	. oğul
T4: Tip 4 (-t)	tek : tekil
T5: Tip 5 (-na)	Nom. : Nominatif.
T6: Tip 6 (-a)	Obl. : Oblik.
T7: Tip 7 (-iya)	PAST: past tense, gemiş zaman
T8: Tip 8 (-niya)	FUT. : Future tense, gelecek zaman
VP: Verparık, �nek	COP : Copula, Kopula fiili
WN: Waxe� nıkay, waxto nıka�, şimdiki zaman	Bkz. : Bakınız
WR: Waxto ravêrde, gemiş zaman	HS. : Hıdır Sönmez
z. : z�de, oğul	2sgF - Second singular female - 2. tekil şahıs d.
1sgM - First singular male - 1. tekil şahıs e.	3sgM - Third singular male - 3. tekil şahıs e.
1sgF - First singular female - 1. tekil şahıs d.	3sgF - Third singular female - 3. tekil şahıs d
2sgM - Second singular male - 2. tekil şahıs e.	1pl - First plural - 1. oğul şahıs
	2pl - Second plural - 2. oğul şahıs
	3pl - Third plural - 3. oğul şahıs

GİRİŞ

Dil, bir milletin kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Diller, toplulukların etkileşimlerini, değerlerini, geleneklerini ve tarihlerini temsil eder ve yansıtır. Küreselleşme, teknoloji ve insan hareketleriyle birlikte dünya dilleri sürekli bir evrim ve değişim süreci içerisinde. Ancak, bu süreç bazı dillerin zayıflanmasına, bazen de tamamen kaybolmasına neden olabilmektedir. Bu durum, dilin oynadığı kritik rolü ve diller arasındaki çeşitliliğin korunmasının önemini hatırlatmaktadır.

Zazaca, yaklaşık 3-5 milyon kişi tarafından konuşulduğu tahmin edilen ve İranî diller ailesine ait olan bir dildir (Selcan, 1998, Paul, 1998, Varol, 2015; Bozbuğa, 2019). Ancak, bu dili konuşan nüfusun azalması ve dilin egemen dillerin baskınlığından dolayı kullanımındaki değişimler, dil bilimciler arasında Zazacanın geleceği konusunda endişe uyandırmaktadır (Sönmez, 2020).

Zazacanın sentaksı (sözdizimi), dilin özgün ve özgül yapısını belirlemekte önemli bir rol oynar. Sentaks, kelimelerin ve kelime gruplarının cümle içinde nasıl organize edildiğini inceler ve bu düzenlemelerin dilin anlamı ve yapısı üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu belirler. Zazacanın sentaksı konusu, dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi açısından önemlidir. Sentaks, bir dilin cümle yapısını ve kelime sıralamasını belirler ve dilin anlamını ve fonksiyonunu büyük ölçüde etkiler. Bu nedenle, Zazacanın sentaksını anlamak, dilin kullanımını ve işlevini daha iyi kavramak için önemlidir.

Dillerin yapısı ve işleyişi, düşünce ve kültürün en önemli taşıyıcıları olarak, bize insanlık tarihinin ve çeşitli toplumların sosyal ve kültürel gelişmelerinin anlaşılmasında önemli bir pencere açar. Bu bağlamda, dil biliminin farklı alt dalları arasında yer alan ve dillerin cümle içindeki kelime düzenini inceleyen sentaks (sözdizimi) (*syntax*) çalışmaları, bir dilin anlamlı birimlerinin nasıl bir araya geldiğini ve bu birleşmelerin hangi kurallar altında gerçekleştiğini çözümlemeye yardımcı olur.

1. Tezin Konusu

Bu tez, İranî diller ailesine mensup ve Türkiye'nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde konuşulan Zaza dilinin sentaktik (sözdizimsel) yapısını incelemektedir. Çalışma, Zazacanın cümle yapısı, cümlelerin öğeleri arasındaki ilişki,

olumlu/olumsuz cümle biçimleri, soru yapıları ve yan tümce oluşumlarını ele alarak dilin sözdizimsel özelliklerini betimlemeyi hedeflemektedir. Bu yönüyle tez, Zazacanın özgün dilsel kimliğini ortaya koymayı ve dilin yapısal sistematliğini bilimsel olarak belgelemeyi amaçlamaktadır.

2. Tezin Amacı

Bu tezin temel amacı, uluslararası literatürde yeterince çalışılmamış olan Zazacanın sentaktik (sözdizimsel) yapısını, geleneksel ve modern dilbilim kuramları ışığında sistematik olarak betimlemek ve analiz etmek ve böylelikle dilbilim literatürüne özgün bir katkı sağlamaktır. Bu çalışmanın üç önemli hedefi vardır:

Birincisi; Zazacanın sentaksını konu alan ilk kapsamlı doktora tezi olarak akademik literatürdeki eksikliği gidermek,

İkincisi; UNESCO tarafından tehlike altında kabul edilen Zazacanın sentaksını betimlemek ve analizini yapmak,

Üçüncüsü ise; dil tipolojisi ve İranî diller üzerine yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar için sağlam bir veri tabanı ve teorik çerçeve sunmaktır

3. Tezin Önemi

Bu tez çalışması, Zazacanın sentaksını konu alan ilk doktora tezi olması bakımından hem akademik hem de toplumsal açıdan özel bir öneme sahiptir. Çalışma, Zazacanın özgün sentaktik yapısını sistematik biçimde ortaya koyarak yalnızca Zaza dili üzerine değil, genel olarak İranî diller ailesi ve dilbilim kuramları üzerine yapılan araştırmalara da katkı sağlayacaktır.

Zaza dili, UNESCO tarafından tehlike altında kabul edilen bir dil olup konuşur sayısı giderek azalmaktadır (UNESCO, 2010, Sönmez, 2023). Bu bağlamda, Zazacanın sözdiziminin ayrıntılı biçimde belgelenmesi ve analiz edilmesi, dilin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemlidir. Ayrıca, tez bulguları Zazaca öğretimi ve eğitim materyalleri için temel bir kaynak niteliğinde olup, dilin öğretilmesi ve canlandırılması çalışmalarına somut katkı sunabilir.

Akademik açıdan bakıldığında, bu tez Zazacanın sözdizimsel özelliklerini diğer İranî dillerle karşılaştırma olanağı sağlayıp, dil aileleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların

anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Böylelikle tez, hem dil tipolojisi hem de karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarında kullanılabilecek veriler üretmiş olacaktır.

Denilebilir ki, bu tez yalnızca bir dilin sentaktik yapısını ortaya koymakla kalmayıp, aynı zamanda dil çeşitliliğinin korunması, kültürel kimliğin desteklenmesi ve dilbilimsel bilginin ilerlemesine katkıda bulunabilir.

4. Tezin Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu araştırma, nitel bir araştırma desenine sahip olup betimleyici ve analitik bir dilbilim çalışmasıdır. Çalışmada temel veri toplama ve analiz yöntemleri şunlardır:

Literatür Taraması: Zazaca üzerine yapılmış mevcut çalışmalar, gramerler, sözlükler ve akademik yayınlar detaylı bir şekilde taranmış ve mevcut bilgi birikimi derlenmiştir.

Çalışmanın Veri Kaynağı: Çalışmanın ana veri kaynağını, Zazacanın Kuzey ve Güney diyalektlerini temsil eden yazılı metinler oluşturmaktadır. Bu metinler; masallar, hikayeler, romanlar, şiirler, atasözleri, deyimler ve süreli yayınlardan derlenmiştir. Bu derlem, doğal dil kullanımını yansıtan otantik cümle örneklerini içermektedir.

Betimleyici ve Çözümleyici Analiz: Derlenen metinlerdeki cümle yapıları, dilbilimsel çözümleme yöntemleri kullanılarak sistematik bir şekilde incelenmiş, kategorize edilmiş ve betimlenmiştir. Yapıların işlevleri ve anlam üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Ayrıca temel sözdizimsel birimler ve yapılar literatür taraması ışığında tanımlanmış, dilin doğal kullanımındaki örnekler üzerinden çözümlenerek, geleneksel ve çağdaş dilbilim kuramlarıyla sistematik biçimde betimlenip, analiz edilmiştir.

Bu çalışma, konu kapsamı olarak bazı sınırlılıklara sahiptir. Çalışma, Zazacanın yalnızca sentaks ve morfosentaks yapısına odaklanmış; fonolojik ve semantik analizler kapsam dışında bırakılmıştır. Diyalektolojik açıdan ise, en yaygın iki diyalekt olan Kuzey (ağırlıklı olarak Dersim) ve Güney (ağırlıklı olarak Bingöl-Diyarbakır) Zazacası üzerinde yoğunlaşmış, diğer alt ağızların sistematik bir şekilde incelenmesi bu çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir. Ayrıca, Zazacaya dair yazılı kaynakların sınırlı sayıda ve çeşitlilikte olması, veri toplama sürecini etkilemiştir. Yöntem olarak yazılı metinlere odaklanıldığından, doğal konuşma dilinin kendiliğinden oluşan

yapıları yeterince analiz edilememiştir. Son olarak, analizler belirli dilbilimsel teorik çerçevelerle (Geleneksel Dilbilgisi, Rol ve Referans, Yapısalcılık, Üretici Dilbilgisi, Bağımlılık Dilbilgisi, HPSG, GBT, vb.) sınırlandırılmış olup dilbilimdeki tüm teorik yaklaşımları kapsayıcı nitelikte değildir.

Literatür

Hint-Avrupa Dil Ailesinin, İranî Diller Familyasının Kuzey-Batı İranî Diller kolunda yer alan Zazaca, genel olarak Kuzey ve Güney Zazacası olarak iki temel lehçe bölgesine ayrılır (Selcan, 1998, Arslan, 2016). Dilbilimciler ve araştırmacılar tarafından uzun yıllardır incelenen Zazaca, kendine özgü dilbilgisel yapısı ve Kürtçe ile Farsçaya olan yakınlığı nedeniyle özel bir ilgi odağı olmuştur (Kanat, 2019).

Zazacanın grameri üzerine yapılan akademik çalışmalar, dilin karmaşık yapısını aydınlatmaya odaklanmıştır. Bugüne kadar Zazacanın grameri üzerine pek çok akademik çalışma yapılmış fakat doğrudan Zazacanın sentaksını (sözdizimini) konu alan bir çalışma yapılmamıştır.

Todd'un (1985), "*A Grammar of Dimili (also known as Zaza)*" adlı doktora çalışması, Dımili¹ olarak da bilinen Zazacanın gramerine odaklanmıştır. Çalışma, Zazacanın fonolojisi, morfolojisi ve kısmen sözdizimi hakkında bilgi vermektedir. Çalışmada Güney Zazacasının Siverek ağızı esas alınmıştır. Selcan (1998) doktora çalışmasında Zazacanın fonolojisi ve morfolojisine odaklanmıştır. Selcan'ın ilgili çalışması Kuzey Zazacasının grameri üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Çalışmada sentaks konusu ise morfosentaks düzeyinde ele alınmıştır. Paul'un (1998), "*Zazaki: Grammatik und Versuch einer Dialektologie*" adlı çalışması, Zazacanın diyalektolojisi üzerine yapılmıştır. Çalışma, Zazacanın ayrıntılı fonolojisi, morfolojisi ve lehçeler arası karşılaştırmalı dilbilgisi hakkında detaylı bilgi vermektedir.

Toosarvandani & van Urk'un (2013) "*The syntax of nominal concord: What ezafe in Zazaki tells us*" başlıklı makalesinde Zazacada 'ezafe' morfeminin isim tamlamalarındaki işlevi morfosentaktik açıdan incelenmiştir. Arslan'ın (2018), "Zaza

¹ HS. Zaza dili için yöreden yöre değişen adlandırmalar vardır. Dımili, Dımilki, Kırmancı, Kırdki, Zonê Ma gibi yerel adlandırmaların tümü Zazaca için kullanılan isimlerdir. Dersim bölgesinde Kırmancı, Bingöl-Elazığ yöresinde Zazaki, Kırdki, Siverek-Çermik yöresinde Dımilki, Dımili ismi kullanılır. Akademik literatürde Zazaki ve Zazaca isimleri kullanılır.

Dilinde Lehçe Farklılıkları” adlı makalesi Zaza dilinin lehçeleri arasında var olan temel farklılıkları sistematik biçimde ele almaktadır. Özellikle kuzey ve güney lehçeleri üzerine odaklanarak, hem fonoloji (ses bilgisi) hem de morfoloji (biçimbilim) ve sentaks (cümle bilgisi) alanlarında karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmada, sentaks konusu fiil örnekleriyle sınırlı tutulmuştur. Arslan (2021), “*Ditransitive Constructions in Zaza Language*” başlıklı makalesinde Zazacadaki ikili nesne (ditransitive) yapılarını incelemektedir. Çalışmada Zazacanın ergatif yapısının, geçişli ve geçişsiz fiil ayrımında nasıl bir rol oynadığı analiz ediliyor. Ayrıca, dolaylı nesnelerin zamirler ve yön bildiren eklerle nasıl ifade edildiği detaylandırılmaktadır. Kırkan (2019), “Zazacanın fonetik açıdan incelenmesi; Kuzey, güney ve merkez Zazacasının karşılaştırılması” adlı doktora tezinde Zazacanın fonolojini ele almıştır.

Karabeyeser (2021), “*Zazaki de Bestoği*” isimli doktora tezinde Zazacada bağlaçlar konusunu ele almıştır. Bu çalışma Zazaca bağlaçlar üzerine yapılmış ilk kapsamlı çalışma olması nedeniyle önemlidir. Çelik Dinçer (2021), “Belirleyici Öbeği Varsayımı Açısından Zazacada İzafe Yapıları: Sözdizimsel Bir Çözümleme” adlı yüksek lisans tezinde Zazacanın izafe yapılarını sözdizimsel açıdan incelemiştir. Bu çalışma, Belirleyici Öbeği Varsayımı’nın Zazacada geçerliliğini sınavarak ad öbeği yapısının sözdizimsel özelliklerini ortaya koymaktadır. Kırkan (2024), “*Zazaki De Kar*” adlı çalışmasında Zazacada fiiller konusunu ele almıştır. Gündoğdu, Kahnemuyipour & Peters (2024) tarafından kaleme alınan “*The morphosyntax of Ezafe in Southern Zazaki*” başlıklı makale çalışmasında Güney Zazacasında izafenin kullanımı detaylı biçimde analiz edilmiştir.

İlgili literatürde akademik araştırmalar dışında, Zazaca grameri üzerine hazırlanmış çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki Jacobson’un (2001) *Rastnustena Zonê Ma* adlı eseridir. Söz konusu çalışma, Zazacanın yazım kurallarını konu alan bir kılavuz niteliğindedir. Çem, (2003), “Türkçe Açıklamalı Kırmanca (Zazaca) Gramer” çalışmasında Türkçe grameri esas alarak Zazaca gramer hazırlamıştır. Turgut (2009) tarafından kaleme alınan “Zazaca Dilbilgisi” çalışması ise Siverek-Çermik bölgesine ait Zazaca ağızlarını leksikal ve morfolojik düzeyde incelemiştir. Lezgîn (2013) “*Gramera Kirdkî (Zazakî)*” adlı çalışmasında Zazaca grameri Kürtçenin grameri ile karşılaştırmıştır. Beki’nin (2015) “Zazaca Dilbilgisi”

adlı çalışmasında ise Arapça gramer bilgisinin kavramları model alınarak Zazacanın grameri ele alınmış; ayrıca dilbilgisine ilişkin Zazaca terimler önerilmiş olması çalışmayı özgün kılmaktadır. Malmisanîj (2015) tarafından hazırlanan “Kurmancca ile Karşılaştırılmalı Zazaca Dilbilgisi” ise Zazacayı Kürtçe ile karşılaştırmalı biçimde incelemektedir. Keskin’in (2017) “*Şıma Zazaki Zanenê*” adlı çalışması, bir Zazaca dil kursu için hazırlanmış olup sentaks konusuna yer verilmemiştir. Benzer biçimde, Eren’in (2019) “Zazaca Ders Kitabı” çalışması da kurs amacıyla hazırlanmış olup gramer odaklıdır.

Literatür araştırmasında görülmektedir ki doğrudan Zazacanın sentaksını konu alan akademik bir çalışma yapılmamıştır. Bu tez çalışması akademik düzeyde bu konuyu ele alan ilk kapsamlı çalışma olması nedeniyle önemlidir.

Bu çalışmada aynı dil ailesinden olan, büyük ölçüde Zazaca cümle yapısıyla örtüşen ve gramer yapısı evrim geçirerek tekâmül eden Farsça cümle yapısından da istifade edildiğini belirtmek gerekir. Maalesef Kürtçede de cümle yapısı konusunda yeterli bilimsel çalışmalar bulunmamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SENTAKS VE SENTAKS KURAMLARI

1. SENTAKS

Sentaks kelimesinin kökeni, Fransızca ‘*syntaxe*’ sözcüğüne dayanır. Bu sözcük ise Eski Yunanca ‘*σύνταξις*’ (*syntaksis*) kelimesinden türemiştir. ‘*Syntaksis*’, ‘sıralamak, düzmek, dizmek’ anlamına gelen ‘*συντάσσω*’ (*syntássō*) fiilinden gelir (Van Valin, 2004:1). ‘*Syntássō*’ fiili de, ‘bir araya, birlikte’ anlamındaki ‘*συν-*’ (*syn-*) öneki ile ‘koymak, dizmek’ anlamındaki ‘*τάσσω*’ (*tássō*) fiilinin birleşiminden oluşur (Van Valin, 2004).

Sentaks, dillerde cümlelerin yapısal kurallarını inceleyen ve kelimelerin nasıl bir araya gelerek anlamlı ifadeler (cümleler) oluşturduğunu inceleyen dilbilimin alt dalıdır (Carnie, 2013). Sentaks, kelimelerin sıralanışını, cümledeki işlevlerini (özne, yüklem, nesne gibi) ve ifadelerin düzgün, geçerli ve anlamlı cümleler halinde nasıl yapılandırıldığını inceler.

Sentaks sözcüğü Türkçede ‘sözdizimi’ kavramı olarak geçer. Sentaks sözcüğünün enternasyonal bir sözcük olması nedeniyle bu kavram Zazacada da sentaks olarak kabul edilmiştir. Bu tez çalışmasında sentaks terimi kullanılmıştır.

Dilbilim Çalışmalarında Sentaksın Önemi

Sentaks, dilin doğru ve etkili bir şekilde kullanılmasını sağlar. Dilbilimciler için sentaks, dilin yapısını ve işleyişini anlamak için temel bir araçtır. Ayrıca, dil öğrenen bireyler için sentaks bilgisi, doğru ve anlamlı cümleler kurmak için gereklidir. Dilbilimsel analizlerde ve dil eğitimi programlarında sentaks bilgisi önemli bir yer tutar. Sentaks, dilbilim çalışmalarında birkaç önemli role sahiptir:

1. Dil Teorileri Geliştirme: Farklı dillerin sentaktik yapıları incelenerek, genel dil kuralları ve teorileri geliştirilir. Bu çalışmalar, dilbilimcilerin dilin evrensel özelliklerini anlamalarına yardımcı olur (Comrie, 1989).
2. Dil Öğretimi: Sentaks bilgisi, dil öğretiminde önemli bir yer tutar (Ellis, 2006). Dil öğrenen bireyler, sentaktik kuralları öğrenerek doğru ve anlamlı cümleler kurabilirler.

3. Dil Çözümleme: Sentaktik analizler, metinlerin ve konuşmaların yapısını anlamak için kullanılır. Bu analizler, dilin nasıl kullanıldığını ve anlamın nasıl oluşturulduğunu açıklar (Crystal, 2008).

1.1. Sentaks Kuramları

Sözdizimi kuramları, cümlelerin yapısını inceleyen teorik çerçevelerdir. Bu kuramlar, sözcük dizilimi, öğelerin birbirine bağımlılığı, cümle öbekleri ve cümle oluşturma kuralları gibi dilsel olguları sistematik ve formal bir yaklaşımla açıklamayı amaçlar (Van Valin, 2004). Temel işlevleri, hangi cümle yapılarının dilbilgisi kurallarına uygun olduğunu belirlemek ve bu yapıların nasıl oluşturulup çözümleneceğini göstermektir. Sentaksın diğer bir işlevi de öğeler arasındaki referansları düzenlemektir.

Sentaks (sözdizimi) kuramlarının temel amaç ve işlevleri şunlardır (Carnie, 2021):

- Cümle yapılarının teorik modellerini oluşturmak.
- Sözdizimi, bağımlılık ilişkileri, öbek yapıları ve dönüşümler gibi dilbilimsel olguları biçimsel bir yaklaşımla açıklamak.
- Hangi sözcük dizilimlerinin dilbilgisel olduğuna karar vermek.
- Bu dizilimlerin nasıl oluşturulduğunu (türetim) ve nasıl yorumlanacağını (analiz) belirtmek.

Her sentaks kuramı bazı kavramları merkezi önem taşıyan unsurlar olarak ele alırken diğerlerini daha az öneme sahip veya önemsiz olarak değerlendirir; aynı şekilde her kuram kendine özgü bir dizi çözümleme aracı kullanır (Van Valin, 2004:172).

Sentaks kuramları, doğal dillerin cümle yapısını analiz etmek üzere oluşturulmuş teorik modellerdir. Söz konusu kuramlar, cümle üretimi, anlamın oluşumu ve dilbilgisel kabul edilebilirliğin ölçütlerini farklı varsayım ve yöntemlerle açıklama iddiasındadır. Dilbiliminde kullanılan temel sentaks teorileri şunlardır:

1.1.1. Geleneksel Dilbilgisi (*Traditional Grammar*)

Bu kuram, Yunan, Panini, Arap grameri ve Latin gramerine dayalıdır. Cümle çözümlemesi özne-yüklem-nesne gibi temel işlevlere dayanır. Normatif ve tanımlayıcı yönleri bulunur ve modern dilbilim öncesi bir aşamadır.

Antik Yunan'dan başlayıp Arap, Latin ve Rönesans gramer geleneğiyle bugüne kadar gelen klasik yaklaşım, hem önemli avantajlara hem de ciddi sınırlılıklara sahiptir (Sag, Wasow, & Bender, 2003).

Geleneksel dilbilgisi, dil incelemelerine sağladığı sistematik temellerle önemli avantajlar sunar. İsim, fiil, sıfat gibi temel sözcük türlerini ve 'özne, yüklem, nesne' gibi cümle öğelerini ilk kez sistematik bir şekilde tanımlayarak dil yapısını anlamamızın önünü açmıştır. Normatif, yani kural koyucu yapısı, özellikle dil öğretiminde büyük bir pratiklik ve kolaylık sağlar; bu sayede temel dilbilgisi kuralları, özellikle yabancı dil eğitiminde kolayca aktarılabilir. Antik dönemden beri süregelen bu güçlü gelenek, modern dilbilim kuramları için de bir çıkış noktası oluşturur (Robins, 1997). Ayrıca Aristotelesçi mantıkla kurduğu bağ sayesinde cümleyi bir düşünce birimi olarak ele alır ve bu özelliğiyle felsefe, retorik ve edebiyat gibi alanlarla güçlü bir bağ kurar.

Ancak geleneksel dilbilgisinin bir dizi önemli dezavantajı ve sınırlılığı da bulunmaktadır. En temel eleştiri, betimleyici olmaktan çok normatif olması, yani 'doğru' ve 'yanlış' kurallar koyarak dilin doğal kullanımını (ağızlar, lehçeler, günlük konuşma dili) yok saymasıdır. Sistematik gözleme dayanmayıp daha çok otorite ve geleneğe dayandığı için bilimsel yöntemden uzak olmakla eleştirilmektedir (Chomsky, 1957). Karmaşık cümle yapılarını, gömülü yapıları ve uzun mesafe bağımlılıklarını açıklamakta yetersiz kalır; yüzeysel bir 'özne-yüklem-nesne' analiziyle sınırlıdır. Ayrıca, kuralları Latin ve Yunanca merkezli olduğu için Türkçe gibi farklı yapıdaki (baş-sonlu, eklemeli) dilleri açıklamakta zorlanır ve dilin bilişsel, toplumsal ve işlevsel boyutlarını büyük ölçüde göz ardı eder (Pullum, G. K. (2009).

1.1.2. Yapısalcı Dilbilgisi (*Structural Grammar*)

Bu kuram, 20. yüzyıl başında Leonard Bloomfield'in öncülüğünde gelişmiştir. Dili, gözlemlenebilir biçimlerin (morfem, kelime, öbek) dağılımına göre inceler (Bloomfield, 1933). Dağılımcı çözümleme (*distributional analysis*) önemli bir yöntemdir. Anlamdan bağımsız biçimsel yapıya odaklanır.

Yapısalcı dilbilimin temel ilkeleri, onun dil anlayışının ve metodolojisinin temelini oluşturur. Bu yaklaşımın kurucusu kabul edilen Ferdinand de Saussure'e göre dil,

bir *göstergeler sistemi*'dir ve birimler ancak bu sistem içindeki birbirleriyle olan ilişkileriyle anlam kazanır. Temel metodolojik ilke ise, birimlerin anlamdan bağımsız biçimsel dağılımı'dır (*distribution*); yani bir birimin dildeki yeri ve işlevi, anlamına bakılmaksızın, hangi diğer birimlerin yanında bulunabildiğiyle belirlenir. Analizin nesneleri, dilin hiyerarşik yapısındaki birimler olan sesler (fonemler), morfepler, sözcükler ve öbeklerdir; asıl odaklanılan ise bu birimlerin cümle içindeki birbirlerine göre konumları ve dağılımlarıdır. Nihai amaç, yorum ve geleneksel kurallardan arınmış, tamamen bilimsel, nesnel ve gözleme dayalı bir şekilde dili betimlemek ve onun altta yatan yapısal sistemini ortaya çıkarmaktır (Hockett, 1958).

Yapısalcı dilbilimin birçok avantajı bulunmaktadır. Öncelikle, bilimsellik ve nesnellik temelinde, yalnızca gözlenebilir verilere dayanması ve anlamdan bağımsız çözümleme yapabilmesi, onu deneysel yöntemlere uygun hale getirir. Dağılım yöntemi (*distributionalism*) sayesinde birimler çevrelerine göre sınıflandırılabilir; bu da öbek, morfepl ve kelime türlerinin sistematik bir şekilde açıklanmasını sağlar. Bu yaklaşım, özellikle yazı ve konuşma dili verilerinin betimlenmesinde oldukça etkilidir. Dil öğretimindeki kullanışlılığı da bir diğer önemli avantajdır; cümle türleri ve öbek yapılarının öğretiminde kolayca uygulanabilir olması, yabancı dil öğretiminde kullanılan 'kalıp tekrarları' (*pattern practice*) yaklaşımına da teorik bir dayanak oluşturur. Ayrıca, Latince veya Yunanca merkezli geleneksel yaklaşımların aksine, her dilin kendi yapısına göre analiz yapılmasına imkan tanıyarak dil çeşitliliğine açıklık getirir. Son olarak, modern dilbilim kuramlarına zemin hazırlamış olması, yapısalcılığın en kalıcı katkılarındanandır; Chomsky'nin Dönüşümsel Dilbilgisi, Tesnière'in Bağımlılık Dilbilgisi ve günümüz tipoloji çalışmaları büyük ölçüde yapısalcı gelenekten doğmuştur (Aksan, 2007).

Ancak yapısalcı yaklaşımın bazı önemli dezavantajları da bulunmaktadır. En temel eleştirisi, anlamı ihmal etmesidir. Biçime (form) aşırı yoğunlaşması, anlam boyutunu geri plana atmıştır; oysa anlam ve biçim arasındaki ilişki olmadan dil tam olarak açıklanamaz. Ayrıca, üreticilikten yoksun olması bir diğer zayıf noktadır. Dilin 'sınırsız cümle üretme' kapasitesini açıklayamaz; var olan cümleleri tasnif eder; ancak bu cümlelerin nasıl üretildiğini gösteremez. Bununla bağlantılı olarak, derin yapı, uzun mesafe bağımlılıkları ve ada kısıtları gibi soyut sentaks olgularını açıklamakta yetersiz

kalır; yalnızca yüzeysel diziliş üzerinde durur (Matthews, (2001). Geleneksel dilbilgisinden daha nesnel olmasına rağmen, zaman zaman “doğru/yanlış” gibi normatif ölçütleri koruması da eleştirilmiştir. Nihayetinde, 1950'lerden sonra, özellikle Noam Chomsky'nin dilin yaratıcılığını açıklamakta yetersiz kaldığına dair eleştirileriyle zayıflamış ve etkisini büyük ölçüde yitirerek yerini daha üretici ve açıklayıcı kuramlara bırakmıştır (Aksan, 2007).

1.1.3. Dönüşümsel-Üretici Dilbilgisi (*Transformational-Generative Grammar, TGG*)

Noam Chomsky'nin dilbilim kuramı, modern dilbilimin seyrini değiştiren temel bir teoridir. Chomsky, bu kuramını ilk olarak 1957'de yayımlanan *Syntactic Structures* (Sentaktik Yapılar) adlı eseriyle ortaya koymuş ve 1965'teki *Aspects of the Theory of Syntax* ile önemli ölçüde geliştirmiştir. Kuramın temel iddiası, insan zihninde doğuştan gelen ve tüm dillerde ortak olan evrensel bir dilbilgisi (*Universal Grammar*) bulunduğu (Van Valin, 2004). Bu doğuştancı yaklaşım, dil edinme yetimizin genetik olarak kodlandığını ve çevresel verilerin yalnızca bu içsel sistemi harekete geçirdiğini savunur (Chomsky, 1957). Ayrıca Chomsky, dilin sadece gözlemlenmiş sınırlı sayıda cümleden ibaret olmadığını, aksine, sonsuz sayıda yeni ve özgün cümle üretebilme yaratıcı kapasitesine sahip olduğumuzu vurgular. Bu üretim sürecini açıklamak için de derin yapı (deep structure) ve yüzey yapı (surface structure) kavramlarını öne sürer (Chomsky, 1957). Buna göre, anlamsal ilişkileri barındıran soyut bir derin yapı, bir dizi dönüşüm kuralı aracılığıyla, söylenen veya yazılan somut yüzey yapıya dönüştürülür.

Noam Chomsky'nin Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi kuramı, dilbilim alanında hem devrimci avantajlar sunmuş hem de bazı dezavantajları nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Kuramın en önemli katkısı, dilin sonsuz sayıda yeni cümle üretme kapasitesini (üreticilik) sistematik olarak açıklayan ilk model olmasıdır; bu, yalnızca gözlemlenmiş cümleleri sınıflandıran yapısalcı yaklaşımın ötesine geçmiştir (Sag & Wasow, 2001). Ayrıca, dili dışsal bir form olarak değil, insan zihnindeki içsel bir süreç ve temsil olarak ele alması, dilbilimi psikoloji ve bilişsel bilimlerle yakın bir diyaloga sokmuştur. Evrensel Dilbilgisi (*Universal Grammar*) hipotezi, tüm dillerin altında yatan ortak ilkeler olduğunu iddia ederek karşılaştırmalı dil araştırmalarını teşvik etmiş

ve dil tipolojisi ile çocuk dil edinimi çalışmalarına yön vermiştir (Radford, 1988). Nitekim, çocukların sınırlı dil girdisiyle bile dili hızla edinebilmesini açıklayan ‘Doğuştanlık Hipotezi’, kuramın en etkileyici yönlerinden biridir. Tüm bu özellikleriyle kuram, 1960'lardan itibaren sadece dilbilimi değil, felsefe, psikoloji ve yapay zeka çalışmalarını da derinden etkileyerek ‘Bilişsel Devrim’in merkezinde yer almıştır.

Ancak kuramın önemli dezavantajları da bulunmaktadır. İlk olarak, derin yapı, dönüşüm kuralları ve evrensel dilbilgisi gibi kavramların aşırı soyut ve karmaşık olması, ampirik olarak test edilmelerini ve doğrulanmalarını güçleştirmiştir (Newmeyer, 1986). Yapısalcıların aksine, gerçek dil kullanım verileriyle değil, idealleştirilmiş bir konuşucu-dinleyici modeliyle çalışması, onu ‘performans’ın karmaşıklığından uzaklaştırmıştır. Sürekli değişen ve revize edilen yapısı (Standart Teori, Yönetim ve Bağlama, Minimalist Program) ise kuramın tutarlılığına yönelik ‘istikrarsız’ eleştirilerine neden olmuştur. Ayrıca, Evrensel Dilbilgisi iddialarının İngilizce gibi Batı dillerinden yola çıkarak formüle edilmesi, Türkçe gibi eklemeli dillere uygulanmasında ciddi zorluklar doğurmuş ve kuramın evrensellik iddiasını sorgulatmıştır (Aksan, 2007). Son olarak, ilk dönem çalışmalarında anlama (semantik) ve bağlama (pragmatik) yeterince önem vermemesi, dili yalnızca bir sözdizimi sistemi olarak görmekle eleştirilmesine yol açmış; bu eksiklik ancak sonraki dönemlerde anlambilimsel bileşenin eklenmesiyle kısmen giderilmeye çalışılmıştır.

1.1.4. Bağımlılık Dilbilgisi (*Dependency Grammar*)

Bağımlılık Dilbilgisi (Dependency Grammar), Fransız dilbilimci Lucien Tesnière (1893-1954) tarafından geliştirilmiş ve temel eseri *Éléments de syntaxe structurale* (Yapısal Sentaksın Unsurları) adlı kitabında ortaya konmuş bir kuramdır. Bu kuramın temel ilkesi, bir cümledeki yapıyı ve anlamı oluşturan şeyin, sözcükler arasındaki hiyerarşik *bağımlılık ilişkileri* olduğudur. Tesnière’ye göre, bir cümledeki her sözcük ya başka bir sözcüğe (bir yöneticiye) bağımlıdır ya da cümlenin tek bağımsız çekirdeği (root), yani yöneticisi olmayan merkez bir ögedir; ki bu genellikle fiildir (Tesnière, 1959). Yapısalcı dilbilgisinin aksine, cümle yapısını öbekler (*phrase structure*) yerine, doğrudan birebir sözcükler arasında kurulan bu dikey ve eşitsiz

ilişkiler ağı açıklar. Bu yaklaşım, dilin doğrusal diziliminden çok, onun altında yatan soyut ilişkisel ağı odaklanır.

Bağımlılık Dilbilgisinin birçok önemli avantajı bulunmaktadır. Öncelikle, kuramın basitlik ve doğrudanlık ilkesi, cümle yapısını fazladan öbek kategorileri (NP, VP gibi) varsaymadan, doğrudan sözcükler arasındaki ilişkilerle kurmasına olanak tanır. Bu özellik, özellikle Rusça, Zazaca ve Türkçe gibi serbest sözcük dizilişine sahip dillerin analizinde yapısalcı yaklaşımlara kıyasla çok daha açıklayıcı ve etkilidir. Eklemeli diller için özel bir uygunluk sunar; fiil çekimleri, ekler ve bu eklerin sözcükler arasında kurduğu bağımlılık ilişkileri net bir şekilde modellenenebilir. Ayrıca, kuramın bilişimsel dilbilim ve doğal dil işleme (NLP) alanlarındaki uygulamalarda gösterdiği verim çok yüksektir; bağımlılık tabanlı ayrıştırma (*dependency parsing*), modern dil işleme sistemlerinde en yaygın kullanılan modellerden biridir (Mel'çuk, 1988). Anlamla doğrudan bağlantısı, sözcüklerin işlevsel ilişkilerini (özne, nesne gibi) ve anlamsal rollerini (etken, edilgen) doğrudan gösterebilmesini sağlar. Son olarak, katı öbek yapıları varsaymadığı için dil tipolojisi çalışmalarında büyük bir esneklik sunar ve farklı dil yapılarını açıklamada daha kapsayıcıdır.

Bu kuramın bazı dezavantajları da mevcuttur. En temel eleştiri, isim öbeği (NP) veya fiil öbeği (VP) gibi hiyerarşik öbek yapılarını doğrudan modellemediği için, bu tür yapıların karmaşık dil olgularını açıklamakta yetersiz kalabilmesidir. Ayrıca, Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisinde olduğu gibi bir derin yapı-yüzey yapı ayrımı ve dönüşüm kuralları içermez; bu nedenle, soru cümleleri veya edilgen yapılar gibi tümce çevirimlerini açıklamakta daha yüzeysel kalmakla eleştirilir (Sag & Wasow, 2001). Kuramın soyut teorik gelişimi, rakip modellere kıyasla daha sınırlı kalmış, daha çok betimleyici ve uygulamalı alanlarda öne çıkmıştır. Son olarak, farklı bağımlılık etiketleme şemalarının (*Universal Dependencies* gibi) varlığı, uzun süre standart bir çerçeve oluşturulmasını güçleştirmiş ve alandaki tutarlılığı olumsuz etkilemiştir.

1.1.5. Baş-Yönelimli Öbek Yapısı Dilbilgisi (*Head-Driven Phrase Structure Grammar - HPSG*)

HPSG kuramı, Carl Pollard ve Ivan Sag tarafından 1980'ler ve 1990'larda geliştirilmiş, temel ilkelerinin ayrıntılı olarak işlendiği *Information-Based Syntax and*

Semantics (1994) adlı eserle ortaya konmuş bir kuramdır. Bu kuramın temel amacı, cümle yapısını baş (head) odaklı ve bilgi-temelli bir çerçevede açıklamak ve sentaks (sözdizim) ile semantik (anlambilimi) aynı mantıksal model içinde birleştirmektir. HPSG'nin temel özellikleri dört ana başlıkta toplanabilir. İlk olarak, 'head-driven' (baş-etkili) olması, her dilbilgisel öbeğin özelliklerinin ve kategorisinin, o öbeğin başı (örn. bir isim öbeğinin başı bir isimdir) tarafından belirlendiğini savunur. İkinci olarak, 'constraint-based' (kısıtlamalar-temelli) bir modeldir; yani dil yapıları sabit kurallarla değil, esnek kısıtlamalarla tanımlanır. Üçüncüsü, sözcükler ve öbekler, özellikler (*features*) ve bu özelliklerin değerlerinden oluşan karmaşık, hiyerarşik '*feature structures*' (özellik yapıları) ile temsil edilir. Dördüncü ve son temel özellik ise 'unifikasyon' (birleştirme) işlemidir; öbeklerin bir araya gelerek büyük yapılar oluşturması, bu özellik yapılarının uyumlu oldukları durumda birleştirilmesiyle mümkün olur.

HPSG, hem güçlü teorik avantajları hem de bazı pratik dezavantajları olan bir dilbilim kuramıdır. Kuramın en önemli avantajı, baş-odaklı (*head-driven*) analiz yapısıdır; bir öbeğin tüm özelliklerinin onun başı (head) tarafından belirlenmesi, yapıları net ve mantıklı hale getirir ve fiil öbeği, isim öbeği gibi türlerin sınıflandırılmasını kolaylaştırır. Kural tabanlı olmak yerine kısıtlama tabanlı (*constraint-based*) bir model olması, özellikle serbest dizilişli ve karmaşık dillerin analizinde büyük bir esneklik sağlar. Ayrıca, özellik yapıları (*feature structures*) aracılığıyla morfolojik, sözdizimsel ve anlamsal bilgileri tek bir yapıda entegre edebilmesi, özne-yüklem-nesne ilişkilerini ve anlam-sözdizimi uyumunu bütünleşik bir şekilde modelleyebilir (Van Valin, 2004). Unifikasyon (birleştirme) mekanizması, farklı birimlerin özelliklerini birleştirerek tutarlı yapılar oluşturmayı sağlar ve bu da onu doğal dil işleme (NLP) uygulamaları için son derece verimli kılar. Bu matematiksel temsil, bilgisayarlı dilbilimde ayrıştırma (parsing) ve dil modelleri için doğrudan uygulanabilir bir altyapı sunar.

HPSG'nin bazı dezavantajları da bulunmaktadır. İlk olarak, özellik yapıları, birleştirme ve kısıtlamalar gibi kavramların aşırı soyut ve matematiksel olması, kuramın öğrenilmesini ve elle uygulanmasını diğer yaklaşımlara göre oldukça zorlaştırmaktadır. Kuramın fazla kapsamlı ve ayrıntılı olması, çok sayıda özelliğin ve kısıtlamanın takip edilmesini gerektirdiği için analizleri uzun ve karmaşık hale

getirebilir. Ayrıca, dilin performans (gerçek kullanım) ve pragmatik boyutlarını yeterince dikkate almayabilir, daha çok dilin yeti (*competence*) boyutuna odaklanır. Teorik karmaşıklığı, NLP uygulamalarında işlem maliyetini artırabilir; büyük veri kümelerinde unifikasyon işlemleri yavaşlığa neden olabilir. Son olarak, Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisindeki gibi dilin ‘sonsuz cümle üretme’ kapasitesini açıklayan biçimsel bir üreticilik mekanizması sunmaz; daha çok var olan yapıların kısıtlamalarla betimlenmesi üzerine kuruludur (Sag, Wasow & Bender, 2003).

1.1.6. İlişkisel Dilbilgisi (*Relational Grammar*)

İlişkisel Dilbilgisi (Relational Grammar, RG), 1970’lerde David M. Perlmutter ve Paul M. Postal tarafından geliştirilmiş ve dilin yapısını açıklamak için gramer ilişkileri merkeze alan bir kuramdır. İlişkisel Dilbilgisinin (RG) cevap aradığı temel soru, doğası gereği tipolojiktir: ‘doğal diller hangi açılardan farklılık gösterir ve hangi açılardan birbirine benzer?’ (Perlmutter 1980: 195). Bu kuramın temel amacı, cümledeki özne (*subject*), nesne (*object*) ve dolaylı nesne (*indirect object*) gibi işlevsel rollerin dilbilimsel analizdeki belirleyici rolünü vurgulamaktır. RG’ye göre, dilin yapısını anlamak için yalnızca yüzeysel sözcük dizilişi veya öbek yapıları yeterli değildir; altında yatan bu soyut gramer ilişkilerin hiyerarşisi ve değişimleri esas alınmalıdır (Van Valin, 2004). Kuramın en ayırt edici özellikleri arasında, gramer ilişkileri (S, O, IO) modelin odağına yerleştirilmesi, edilgenleştirme (*passivization*), yükseltme (*raising*) veya yönelme değişimi (*dative shift*) gibi dil olgularını bu ilişkilerdeki değişimlerle açıklaması ve cümle yapısını sözcüklerin dizilişinden bağımsız olarak, ilişkisel bir çerçevede katmanlar halinde temsil etmesi sayılabilir (Postal, 1974). RG, özellikle tümleşik ilişkileri ve sözdizimsel işlev hiyerarşilerini açıklamakta etkili bir model sunmuş, ancak 1980’lerden sonra yerini büyük ölçüde Evrensel Dilbilgisi ve bağımlılık temelli modellere bırakmıştır.

İlişkisel Dilbilgisi (RG), gramer ilişkilere odaklanması nedeniyle bir dizi avantaj sunar. En önemli avantajı, özne, nesne ve dolaylı nesne gibi temel gramer işlevleri doğrudan ve açık bir şekilde analiz etmesidir; bu sayede edilgenleştirme (*passivization*), yükseltme (*raising*) ve konulaştırma (*topicalization*) gibi karmaşık yapılar net bir şekilde açıklanabilir. Sözcük dizilişinden bağımsız bir yaklaşım benimsemesi, onu serbest sıralı ve eklemeli diller için özellikle uygun kılar; çünkü bu dillerde gramer

ilişkiler çoğunlukla dizilimle değil, biçimbirimlerle ifade edilir. Ayrıca, farklı cümle türlerini (*aktif, pasif, dative*) gramer ilişkilerdeki değişimlerle gösterebilme kapasitesi, öznel ve nesnel rollerin net bir şekilde tanımlanmasını sağlar ve anlam ile işlev arasındaki ilişkinin anlaşılmasını kolaylaştırır. Son olarak, tipolojik araştırmalar için ideal bir çerçeve sunar, çünkü farklı dillerin gramer ilişki sistemlerini karşılaştırmaya olanak tanır.

Ancak, RG'nin bazı dezavantajları da bulunmaktadır. İlk olarak, kuramın açıklaması sınırlıdır; Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi (TGG), Baş-Etkili Öbek Yapısı Dilbilgisi (HPSG) veya Minimalist Program (MP) gibi dilin zihinsel temsillerine veya üretici mekanizmalarına dair kapsamlı bir model sunmaz, yalnızca gramer ilişkiler üzerinden analiz yapar (Van Valin, 2004). Derin yapı ve anlam boyutunu sınırlı şekilde ele alması, anlambilimsel ve edimbilimsel faktörleri çoğunlukla ikinci plana atmasına neden olmuştur. Ayrıca, çok sayıda gramer ilişki katmanı ve karmaşık dönüşüm kuralları, kuramı teorik açıdan hantallaştırabilir ve uygulanmasını zorlaştırabilir. Bu karmaşıklık, onun bilişimsel uygulamalarda ve modern doğal dil işleme sistemlerinde doğrudan kullanımını sınırlandırmıştır. Son olarak, dilin 'sonsuz cümle üretme' kapasitesini açıklayan biçimsel bir üreticilik mekanizmasından yoksundur; bu da onu rakip kuramlar karşısında teorik olarak daha az güçlü kılan bir eksikliktir.

1.1.7. Sözlüksel-İşlevsel Dilbilgisi (*Lexical-Functional Grammar*)

Sözcüksel-İşlevsel Dilbilgisi (*Lexical-Functional Grammar*, LFG), Joan Bresnan ve Ronald Kaplan tarafından 1980'lerde geliştirilmiş ve dilin yapısını açıklamak için sentaks, morfoloji ve anlam arasındaki ilişkileri birbirinden ayrı ancak uyumlu düzlemlerde ele alan bir kuramdır (Bresnan & Kaplan, 1982). LFG'nin temel amacı, cümlelerin hem yüzeysel yapısını hem de altında yatan işlevsel ve anlamsal ilişkileri tutarlı bir şekilde modellemektir. Bu model dört temel özellik üzerine inşa edilmiştir. İlk olarak, temsil düzlemi ayrımı (*representational levels*) yapar: c-yapısı (*constituent structure*), geleneksel öbek yapısını ve sözdizimsel hiyerarşiyi (ağaç yapısı) temsil ederken; f-yapısı (*functional structure*), özne, nesne, zaman, kişi gibi gramer ilişkileri ve anlamsal rolleri içerir. İlişkilendirilirözlük merkezli (*lexicalized*) bir yaklaşım benimser; yani fiiller, isimler ve diğer sözcükler, kendi gramer özelliklerini (valens, çatı, kip) içerir ve özne, nesne gibi roller doğrudan bu sözcüklerin özellikleriyle

ilişkilendirilir. Üçüncü olarak, kısıtlama temelli (*constraint-based*) bir modeldir; dil yapıları sabit kurallarla değil, esnek kısıtlamalarla oluşturulur. Son olarak, dönüşümsel olmayan (non-transformational) bir kuramdır; Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi veya Minimalist Program'daki gibi yapısal dönüşümler (*move*) içermez, bunun yerine c-yapısı ve f-yapısı arasındaki eşlemeler (*mapping*) ile analiz yapar. LFG, bu çok düzlemli yapısı sayesinde dilin hem biçimsel hem de işlevsel boyutlarını entegre bir şekilde açıklayabilir (Bresnan, 2001).

LFG, dilbilimsel analizde önemli avantajlar sunan ancak bazı dezavantajları da bulunan bir kuramdır. Kuramın en büyük gücü, sentaks ve işlevi birbirinden ayıran çift düzlemli yapısıdır; öbek yapısını (*c-structure*) ve işlevsel yapıyı (*f-structure*) ayrı ancak ilişkili düzlemlerde ele alması, analize büyük bir esneklik ve netlik kazandırır (Carnie, (2013). Kural tabanlı olmayıp kısıtlama temelli (constraint-based) olması ve sözlük merkezli (lexicalized) bir yaklaşım benimsemesi, onu serbest dizilişli ve eklemeli diller için ideal kılar. Bu sayede, farklı fiillerin gerektirdiği gramer özellikler ve valans yapıları doğrudan sözlük girdilerinde tutulabilir. Ayrıca, f-structure düzlemi sayesinde özne, nesne gibi gramer roller ve anlamsal ilişkiler açıkça modellenebilir, böylece morfolojik ve sentaktik bilgi etkili bir şekilde birleştirilir. Bu özellikleri, LFG'yi bilgisayarlı dil işleme (NLP) uygulamalarında, özellikle de otomatik ayrıştırma (parsing) ve cümle analizinde son derece kullanışlı hale getirir (Van Valin, 2004). Son olarak, kuramın diller arası esnekliği, farklı dil tiplerine uyarlanabilmesine olanak tanır.

Ancak, LFG'nin bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. İlk olarak, çift düzlemli yapı (c-structure ve f-structure) ve karmaşık kısıtlama kuralları, kuramın öğrenilmesini ve uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi (TGG) veya Minimalist Program (MP) gibi kuramların aksine, dilin 'sonsuz cümle üretme' kapasitesini açıklayan biçimsel bir üreticilik mekanizması sunmaz; daha çok var olan yapıların betimlenmesine odaklanır. Ayrıca, dilin pragmatik boyutunu ve söylem bağlamını büyük ölçüde dışarıda bırakır, bu da gerçek dil kullanımını tam olarak modelleyememesine neden olur. Son olarak, büyük ve karmaşık cümlelerde f-structure tablolarının ve kısıtlamaların hesaplanması, bilgisayar ortamında önemli bir işlem yükü oluşturabilir ve performans sorunlarına yol açabilir.

1.1.8. Yönetim-Bağlama Kuramı (*Government-Binding Theory*)

Yönetim-Bağlama Kuramı (*Government and Binding Theory* - GB), Noam Chomsky tarafından 1981'de yayımlanan *Lectures on Government and Binding* adlı eserle ortaya konan ve Dönüşümsel-Üretici Dilbilgisi (TGG) geleneğinin 1980'lerdeki önemli bir aşamasını temsil eden bir kuramdır (Chomsky, 1981). Bu kuramın temel amacı, diller arasındaki yüzeysel farklılıkları, Evrensel Dilbilgisi (*Universal Grammar*) çerçevesinde tanımlanmış minimal kurallar ve ilkelerle açıklamak ve dil yetisini modüler bir yapı olarak modellemektir. GB kuramı, dilbilgisini birbirleriyle etkileşen bağımsız modüllere ayıran bir yaklaşım geliştirir. Bu modüllerden X-Çubuğu Teorisi, tüm dillerdeki öbek yapılarının ortak bir şablonla ($X' \rightarrow [\text{Belirteç}, X, \text{Tümleç}]$) nasıl oluşturulduğunu açıklar (Van Valin, 2004). Theta Teorisi, fiillerin taşıdığı anlamsal rolleri (ajan, tema vb.) ve bu rolleri alan öğeleri düzenler. Durum Teorisi, ad öbeklerinin nasıl dilbilgisel durum (*case*) aldığını inceler. Kontrol Teorisi, boş öznelerin (PRO) referanslarını belirlerken, Bağlama Teorisi, zamirlerin ve dönüşlülük zamirlerinin sözdizimsel dağılımını yöneten ilkeleri ortaya koyar. Yönetim (*Government*) kavramı, bir ögenin diğeri üzerindeki yapısal etkisini tanımlar. Son olarak, Hareket Kuralı (*Move- α*), tüm dönüşümleri (özne çıkarma, soru oluşumu, edilgen yapılar) tek bir evrensel kurala indirger. Bu modüler sistem, dilin karmaşıklığını daha yönetilebilir parçalara bölerek açıklamayı hedefler (Chomsky, 1986).

GB, hem teorik derinliği hem de pratik sınırlılıkları olan bir dilbilim modelidir. Kuramın en güçlü yanı, dilbilgisini bağımsız modüllere (X-Çubuğu, Theta, Durum, Bağlama, Kontrol Teorisi) ayıran modüler yapısıdır; bu, karmaşık dil olgularının sistematik bir şekilde parçalara ayrılarak incelenmesine olanak tanır (Haegeman, 1994). Evrensellik iddiası, tüm dillerin altında yatan ortak ilkeleri tek bir çatıda açıklama hedefini taşır ve bu onu karşılaştırmalı dilbilim için değerli kılar. Ayrıca, önceki dönüşümsel modellere kıyasla daha ekonomik bir yapı sunar; tüm hareketleri tek bir kurala (*Move- α*) indirgemesi ve zamirlerin dağılımı gibi karmaşık konularda detaylı açıklamalar getirmesi, teorik dilbilime önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim, GB'nin modüler yaklaşımı, daha sonra geliştirilen Minimalist Program gibi kuramların da temelini oluşturmuştur (Radford, 1997).

GB'nin önemli dezavantajları da bulunmaktadır. İlk olarak, çok sayıda modül ve karmaşık kural seti, kuramın öğrenilmesini ve uygulanmasını oldukça zorlaştırmıştır. Evrensellik vurgusu, bazen diller arasındaki yapısal farklılıkları açıklamakta yetersiz kalabilmiş ve esneklikten yoksun olduğu eleştirilerine maruz kalmıştır. Ayrıca, kuram daha çok biçimsel bir model olarak kalmış, dilin bilişsel süreçlerle nasıl işlendiğine dair psikodilbilimsel kanıtlar sunmakta yetersiz kalmıştır. Pratik anlamda, doğal dil işleme (NLP) uygulamalarında doğrudan kullanımı son derece zordur; modüller arasındaki soyut etkileşimlerin bilgisayar ortamında modellenmesi maliyetli ve verimsizdir. Tüm bu nedenlerle, 1990'lardan itibaren yerini daha basit ve ekonomik bir çerçeve sunan Minimalist Program'a bırakmıştır.

1.1.9. Rol ve Referans Dilbilgisi (*Role and Reference Grammar*)

Rol ve Referans Dilbilgisi (*Role and Reference Grammar* - RRG), Robert D. Van Valin ve William A. Foley tarafından 1980'lerde, özellikle *Functional Syntax and Universal Grammar* (1984) adlı eserle geliştirilmiş bir kuramdır. Bu kuramın temel amacı, dilin yapısını açıklarken yalnızca biçimsel sözdizimsel kuralları değil, aynı zamanda anlamsal roller (*role*) ve söylem/pragmatik işlevleri (*reference*) de merkeze alan bütünlük bir model sunmaktır. RRG, dil olgusunu anlam, biçim ve kullanımın kesişiminde ele alır. Temel yaklaşımı, tüm dillerde ortak olan semantik rollerin (ajan, hasta, hedef vb.) çekirdek katmanı (*core*) oluşturduğunu, söylemdeki işlevlerin (odak, konu, bilgi yapısı) ise pragmatik arayüzü şekillendirdiğini savunur (Van Valin, 2004). Böylece, dilin yapısı salt biçimsel bir sistem olarak değil, anlam ve iletişimsel bağlamla iç içe geçmiş bir bütün olarak açıklanır.

RRG'nin temel özellikleri arasında öncelikle Cümle Katmanlı Yapısı (*Layered Structure of the Clause* - LSC) bulunur. Bu modele göre cümle üç düzeyde analiz edilir: eylemin merkezindeki nükleus (fiil), fiil ve onun temel argümanlarını (özne, nesne) içeren çekirdek (*core*), ve çekirdek ile yan tümleçleri (zaman, yer, bağlam) kapsayan cümle (*clause*). İkinci olarak, Semantik Roller (*thematic roles*) kuramın merkezindedir; 'agent' (aktör), 'patient' (hedef), 'experiencer' (deneyimleyen) gibi roller, dilin anlamsal temelini oluşturur. Üçüncüsü, Pragmatik Fonksiyonlar (konu, odak, bilgi yapısı) söylem düzeyindeki işlevselliği yakalar. Dördüncü olarak, Bağlantı Algoritması (*Linking Algorithm*), semantik rollerin sözdizimsel işlevlere (örneğin

özne veya nesne olma) nasıl dönüştüğünü açıklayan mekanizmadır. Son olarak RRG, dönüşümsel olmayan (non-transformational) bir kuramdır; yapısal dönüşümler (move) içermez, bunun yerine dil yapılarını semantik ve pragmatik kısıtlamalarla belirler (Foley & Van Valin, 1984). Bu özellikleriyle RRG, özellikle işlevsel ve tipolojik dilbilim çalışmaları için etkili bir çerçeve sunar.

RRG, dilbilimsel analize kapsamlı bir bakış açısı sunan, ancak belirli sınırlılıkları da olan bir kuramdır. Kuramın en büyük avantajı, anlam (semantik) ve kullanım (pragmatik) boyutlarını doğrudan merkezine almasıdır; semantik roller ile söylemsel işlevler (odak, konu, bilgi yapısı) arasındaki entegrasyon, dilin iletişimsel amacını anlamak için güçlü bir çerçeve sağlar. Ayrıca, tipolojik esnekliği sayesinde Türkçe, Zazaca gibi serbest dizilişli ve eklemeli dilleri analiz etmekte oldukça başarılıdır, çünkü katı biçimsel kurallardan ziyade işlevsel ilişkilere odaklanır. Dönüşümsel olmaması (non-transformational), karmaşık yapısal hareketler yerine anlam ve işlev arasındaki doğrudan bağlantıyı vurgulayarak açıklamaları basitleştirir. Bu özellik, onu psikodilbilimsel süreçlerle daha uyumlu hale getirir; dilin üretimi ve anlaşılmasında pragmatik faktörlerin rolünü vurgular. Son olarak, söylem boyutunu (*discourse*) doğrudan analize dahil etmesi, gerçek dil kullanımını daha iyi yansıtır.

RRG'nin dezavantajları da bulunmaktadır. İlk olarak, biçimsel katılık eksikliği, onu Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi (TGG) veya Minimalist Program (MP) gibi kesin, formel kurallara dayalı kuramlarla kıyaslandığında daha az öngörücü kılabilir. Öğrenme zorluğu, semantik, pragmatik ve sözdizimsel katmanların dinamik etkileşiminin karmaşıklığından kaynaklanır; bu da kuramın uygulanmasını zorlaştırabilir. Ayrıca, bilgisayarlı uygulamalarda (NLP) kullanımı, net bir biçimsel model sunmaması nedeniyle sınırlıdır; otomatik dil işleme sistemleri için daha az elverişlidir. Son olarak, teorik çeşitlilik sorunu yaşar; diğer büyük kuramlar kadar yaygın benimsenmemiştir ve literatürde karşılaştırmalı çalışmalar daha azdır, bu da gelişimini ve test edilebilirliğini sınırlandırmaktadır.

Yukarıda kısaca anlatılan sentaks kuramlarının bazıları, bu tezin ilerleyen bölümlerinde Zazacaca cümlelerin analizinde kullanılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

SÖZCÜK VE SÖZCÜK TÜRLERİ

2. SÖZCÜK BİLGİSİ

Sözcük (kelime), dil biliminde anlamı veya işlevi olan, tek başına kullanılabilen veya diğer morfeplerle birleşerek cümle içinde görev alan en küçük dil birimi olarak tanımlanır (Çiftçi, 2013:23). Dilbilimci Leonard Bloomfield, sözcüğü “minimal serbest biçim” (*minimal free form*) olarak tanımlar (akt. Aksan, 1990:102-103), yani tek başına anlam taşıyabilen ve cümle içinde kullanılabilen en küçük birimdir. Sözcükler, seslerin (fonemlerin) bir araya gelmesiyle oluşur ve bir kavramı, nesneyi, eylemi, niteliği veya gramer ilişkisini ifade eder.

2.1. Sözcük Türleri

Sözcük türleri, kelimelerin cümledeki işlevlerine ve anlam özelliklerine göre sınıflandırılır. Zazacada sözcük anlam bakımından isim, fiil (eylem), zamir (adıl), sıfat (önad), zarf (belirteç), edat, bağlaç ve ünlemden oluşur.

2.1.1. İsim

İsim dilbiliminde canlı ve cansız varlıklara, çeşitli somut ve soyut kavramlara ad olan sözcük türü olarak tanımlanır. (Korkmaz, 1992:88). Sey Qaji, Xeycane, dare, muriye, aqıl, kıtav, vilıke, Zaza vb. özel isim, cins isim, somut isim, soyut isim, topluluk ismi gibi türlere ayrılır. İsimler, somut (*dare ‘aağaç’, axwe ‘su’*) ve soyut (*haştıye ‘barış’, dez ‘acı’*) varlıkları karşılar, yapım ve çekim eklerini alırlar. Cümlede özne, nesne, tümleç görevinde bulunabilirler, sıfatlarla birlikte kullanılabılırler

İsimler, semantik (anlamsal) ve sentaktik (sözdizimsel) özellikleriyle diğer sözcük türlerinden ayrılır. İsimler, cinsiyet (eril, dişil), sayı (tekil/çoğul), belirlilik (belirli/belirsiz), nitelendirme ve durum (isim hâli) gibi morfolojik özellikler taşır (Selcan, 1998:232).

Kuzey Zazacada doğal cinsiyet, dilbilgisel cinsiyetle tamamen uyumludur. Kadın ve hayvanlar için isimler ve sıfatlar genellikle, bazı istisnalar dışında (örneğin, sayı),

ünsüz son ek /-e/ [-ə] ile biter. Aynı kelimelerle tekil yalın halde ifade edilen çiftlerde, eril form sıfır son eki /-ø/ ile biterken dişil form /-e, -a, -i/ sonekları ile biter. Cinsiyet ayrımı morfolojik olarak şu karşıtlıkla belirtilir:

nêr (eril) : *maykek* (dişil) = /-ø : -e/

1. Kişi isimleri

laze-k-ø: *çênek-e* oğlan : kadın
mormek-ø: *cênik-e* erkek : kadın

a. Akrabalık isimleri

<i>m.</i> : <i>n.</i>	<i>d.</i> : <i>e.</i>
<i>ma-e</i> : <i>pi-ø</i> , <i>dadi</i> : <i>babi-ø</i>	anne : baba
<i>amık-e</i> : <i>ap-ø</i> , <i>em</i> : <i>ap-ø</i>	hala : amca
<i>pirik-e</i> : <i>qalı-k-ø</i>	nene : dede
<i>xal-e</i> : <i>xal-ø</i>	teyze : dayı
<i>bırarza-e</i> : <i>bırarza-ø</i>	yeğen (erkek kardeşin kızı) : yeğen (erkek krd. oğlu)
<i>weraza-e</i> : <i>weraza-ø</i>	yeğen (kız kardeşin kızı) : yeğen (k. krd. oğlu)

b. Meslek isimleri

<i>m.</i> : <i>n.</i>	<i>d.</i> : <i>e.</i>
<i>malım-e</i> : <i>malım-ø</i>	öğretmen : öğretmen
<i>hakim-e</i> : <i>hakim-ø</i>	hakime : hakim
<i>doxtor-e</i> : <i>doxtor-ø</i>	doktor : doktor
<i>mamur-e</i> : <i>mamur-ø</i>	memure : memur

c. Köken ve aşiret isimleri

<i>m.</i> : <i>n.</i>	<i>d.</i> : <i>e.</i>
<i>Dêrsımız-e</i> : <i>Dêrsımız-ø</i>	Dersimli : Dersimli
<i>Çoligic-e</i> : <i>Çoligic-ø</i>	Bingöllü : Bingöllü
<i>Heyderiz-e</i> : <i>Heyderiz-ø</i>	Haydaranlı : Haydaranlı
<i>Bomosırız-e</i> : <i>Bomosırız-ø</i>	Baba Mansurlu: Baba Mansurlu

d. Diğer isimler

<i>m. : n.</i>	<i>d. : e.</i>
<i>wayir-e: wayir-Ø</i>	sahip : sahip
<i>wes-e: wes-Ø</i>	sağlıklı kişi: sağlıklı kişi
<i>feqır-e: feqır-Ø</i>	fakir : fakir
<i>meyman-e: meymān-Ø</i>	misafir : misafir
<i>ciran-e: ciran-Ø</i>	komşu: komşu
<i>bêkes-e: bêkes-Ø</i>	kimsesiz: kimsesiz

2. Hayvan isimleri

<i>m. : n.</i>	<i>d. : e.</i>
<i>kerğ-e: dik-Ø</i>	tavuk: horoz
<i>del-e: kutık-Ø</i>	köpek: köpek
<i>bız-e: kēl-Ø</i>	keçi: keçi
<i>moşn-a²: vosn-Ø</i>	koyun: koç
<i>pısing-e: pısing-Ø</i>	kedi: kedi
<i>vorek-e: vorek-Ø</i>	kuzu: kuzu
<i>bižêk-e: bižek-Ø</i>	oğlak: oğlak
<i>guk-e: guk-Ø</i>	dana: dana
<i>hes-e: hes-Ø</i>	ayı: ayı
<i>verg-e: verg-Ø</i>	kurt: kurt

Zazacada isimler, dilbilgisi bakımından ‘eril’ ve ‘dişil’ olmak üzere iki cinsiyete ayrılır. Çoğu ismin değişmeyen, kendine özgü bir cinsiyeti vardır. Ancak bazı isim kökleri ise hem eril hem de dişil olarak kullanılabilir; yani bu isimlerin cinsiyeti değişkendir.

² KZ: miye.

Zazacanın Güney Lehçesinde birçok ismin kökünde cinsiyet³ doğrudan belli olmaz. Bu isimlerin cinsiyetini anlamak için, onların fiiller ve sıfatlarla kurduğu uyuma veya tamlamada aldığı eklere bakılır. Ayrıca, Hadank (1932:63-64) Zazacada, konuşmacının tercihiyle bağlı olarak kullanılabilen cinsiyet belirteçleri olduğunu belirtmiştir.

Zazacada cinsiyet belirleme yöntemleri arasında bazı özel durumlar bulunmaktadır. Örneğin, /ga : manga/ çiftinde “öküz/boğa : inek” anlamına gelirken dişil form için /man-/ öneki kullanılmıştır. Benzer şekilde, /verg : deleverge/ çifti ‘kurt : dişi kurt’ anlamı taşımakta ve dişil form için /dele-/ öneki tercih edilmektedir. Bingöl Zazacasında doğal cinsiyet ayrımı /nêr/ (erkek), /may/ (dişil) ve bazı durumlarda /mun-/ (dişil) kelimeleriyle yapılmaktadır (Selcan, 1998:233). Bu kullanıma örnek olarak /şêro nêr, şêra may/ (erkek aslan, dişi aslan), /heso nêr, hesa may/ (erkek ayı, dişi ayı), /hero nêr, hera munkêr/ (erkek eşek, dişi eşek) ve /qatıro nêr, qatıra munkêr/ (erkek katır, dişi katır) ifadeleri verilebilir. Bu yapılar, Zazacadaki cinsiyet ayrımının dilbilimsel özelliklerini göstermektedir.

Güney Zazacasında isimlerin (kişi isimleri hariç) sonunda yer alan dişillik eki /-e/ fonolojik düşmüştür; ancak fiiller ve sıfatlarla uyumdan ve ezafe biçimbirimlerinden anlaşılabilir.

kerğ: tavuk

kerğ-a ma (bizim (dişi) tavuğumuz)

kerğ qut wen-a (tavuk yem yiyor.)

Dişillik eki /-e/’nin belirgin olmadığı *kerğ* ‘kerğ’ sözcüğü, isim tamlamasında kullanıldığında dişillik eki /-a/’yı almıştır. Ayrıca, cümlede *werdene* ‘yemek’ fiilinin sonundaki /-a/ eki de dişillik ekidir. Bu durum, *kerğ* kelimesinin dişil olduğunu göstermektedir.

³ Örneğin Zazacanın Bingöl ağzında *kerğ* ‘tavuk’ sözcüğünün sonundaki dişillik eki /-e/ düşmüştür. *Kerğ* sözcüğünün cinsiyetinin dişil olduğunu tamlamada aldığı ekten anlayabiliriz. Zazacada dişil isimler tamlamada -a eki alır: *Kerğ-a ma* ‘bizim tavuğumuz.’

2.1.2. Sıfat

Sıfat, dil biliminde isimleri ve isim soylu kelimeleri nitelik, miktar, konum, durum, renk, şekil gibi farklı açılardan tanımlayan veya niteleyen bir sözcük türüdür. Sıfatlar, isimlerin anlamını daraltarak onları daha belirgin ve özgün hale getirir (Çiftçi, 2013:209). Crystal (2008) sıfatları, isimleri niteleyen veya belirten, derecelendirilebilen ve çoğu dilde karşılaştırma yapılabilen sözcükler" şeklinde açıklar.

Sıfat, bir kelime türü olarak nesnelerin, olayların, düşünce biçimlerinin, eylemlerin veya oluş şekillerinin özelliklerini tanımlamaya yarar. Özellik belirteci olarak sıfat, nitelediği öğeyle birlikte sözdizimsel bir birlik oluşturur.

Özellik taşıyıcıları genellikle adlardır (isimleşmiş fiiller de bu kapsamdadır). Sıfatlar, adların veya eylemlerin çeşitli özelliklerini ifade ederek; büyüklük, görünüm, renk gibi fiziksel kriterlere veya hızlı/yavaş, iyi/kötü gibi niteliklere göre ayırt etmeyi, değerlendirmeyi, zamansal ve mekânsal farklılıkları belirtmeyi sağlar.

Bu nedenle sıfatlar, hem isimlerle (niteleyici olarak) hem de fiillerle (yüklem veya zarf işleviyle) kullanılabilir. Bazı sıfatlar, bağlamına göre hem niteleyici hem de yüklem (veya zarf) görevi üstlenebilir.

	Nitelik	Yüklem/zarf
(1)	<i>Keyn-a pil-e</i> (Büyük kız)	<i>Keyna biya pile.</i> → <i>pil biyaene</i> 'Kız büyümüş.' → (büyümek)
(2)	<i>lacek-o semt-ø</i> (Yakışıklı oğlan)	<i>Lacek-ø semt-o.</i> → <i>semt biyaene</i> 'Oğlan yakışıklıdır.' → (yakışıklı olmak)
(3)	<i>mayin-a pêt-e</i> (Hızlı at)	<i>Mayin-e pêt son-a.</i> → <i>pêt şiyaene</i> 'At hızlı gidiyor.' → (hızlı gitmek)
(4)	<i>Hes-o hêrsin</i> (Sinirli ayı)	<i>Hes biyo hêrsin-ø.</i> → <i>hêrsin biyaene</i> 'Ayı sinirlenmiş.' → (sinirli olmak)

Verilen örneklerde, niteleyici olarak kullanılan sıfatların fiillerin yanında da kullanılabileceğini göstermektedir. Niteleyici kullanımda sıfat, ismi nitelerken; zarf kullanımında ise fiilin veya yüklem tarzını belirtir. Bu nedenle, bazı dilbilimciler bu

tür sıfatları ‘sıfat-zarf’ olarak adlandırır, onları saf sıfatlardan veya zarflardan ayırmak için. Bu ortak işlevlerin yanı sıra, sıfat ve zarf arasındaki fark şudur: Sıfat çekimlenebilir ve derecelendirilebilir, oysa zarf derecelendirilemez ve çekimlenemez.

	İsimle	Fiille	Derecelendirilebilir	Çekimlenebilir
Sıfat	+	+	+	+
Zarf	+	+	-	-

2.1.2.1. Anlamlarına Göre Sıfatlar

Sıfatlar, anlam bakımından niteleme ve belirtme sıfatları olmak üzere iki gruba ayrılır.

2.1.2.1.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatı, kelimenin durum, şekil, renk, koku, tat, boyut, miktar veya aidiyet açısından özelliklerini ifade eder (Çiftçi, 2013:152). Niteleme sıfatı, nitelenen sözcükten hemen sonra gelerek bir ezafe (tamlama) ekiyle kendisine bağlanır. Zazacada ismi belirleyen sıfat arkaya gelir. Belirlenen isim sıfat eki alır, sıfatın kendisi ise dişil veya çoğul isimlerde de ek alır (Keskin, 2017:45).

mordem-o pil

cila pak-e (Malmisanîj, 2015:117)

say-a sur-e

‘büyük adam’

‘temiz giysi’

‘kırmızı elma’

Sıfat nitelemesinde kullanılan ekler:

Cinsiyet / Savı	Hal durumu	İsim eki	Sıfat eki	
Eril	Nom.	-	/-o/	Sıfatlar özne olarak kullanıldığında ek almaz.
	Oblik	/-ê/	/-o/	İsim oblik halde /-ê/ alır, sıfat /-o/ ekini korur.
Dişil	Yalın (Nom.)	-	/-a, -aya/	Her iki halde de sıfat /-i/ ekini alır.
	Oblik	-	/-i/	
Çoğul	Yalın (Nom.)	-	/-ê/	Sıfat yalın halde /-i/ ekini alır.
	Oblik	/-an/	/-ê + -an/	İsim /-an/ alır, sıfat niteleme eki /-ê/ ve çoğul eki /-an/ veya /-un/ alır.

a. Nominatif (Yalın) Hal:

Eğer sıfat kelimesi ünsüz (konsonant) ile bitiyorsa;

- e. *ga : pil* *ga-o pil-ø* ‘büyük öküz’
d. *manga : pil* *mangay-a pil-e* ‘büyük inek’
ç. e. *gay : pil* *gay-ê pil-i* ‘büyük öküzler’
ç. d. *mangey : pil* *mangey-ê pil-i* ‘büyük inekler’

Eğer sıfat kelimesi ünlü (vokal) ile bitiyorsa;

-a ile biten sıfat kelimesi:

- e. *çê : hira* *çê-o hira-ø* ‘geniş ev’
d. *oda : hira* *od-a (oday-a) hiray-e* ‘geniş oda’
ç. e. *keyey : hira* *keyey-ê hira-y* ‘geniş evler’
ç. d. *odey : hira* *odey-ê hiray-y* ‘geniş odalar’

-vurgulu /-e/ ile biten sıfat kelimesi:

e.	<i>kıtav : newe</i>	<i>kıtav-o newe-o</i>	‘yeni kitap’
d.	<i>qeleme : newe</i>	<i>qelem-a new-iye⁴</i>	‘yeni kalem’
ç. e.	<i>kıtavi : newe</i>	<i>kıtav-ê newe-y</i>	‘yeni kitaplar’
ç. d.	<i>qelemi : newe</i>	<i>qeleme(y)-ê newe-y</i>	‘yeni kalemler’

- /-ê/ ile biten sıfat kelimesi:

e.	<i>kêber : sîpê</i>	<i>keber-o sîpê-o</i>	‘beyaz kapı’
d.	<i>qeleme : sîpê</i>	<i>qelem-a sîp-iye</i>	‘beyaz kalem’
ç. e.	<i>kêberi : sîpê</i>	<i>kêber-ê sîpê-y</i>	‘beyaz kapılar’
ç. d.	<i>qelemi : sîpê</i>	<i>qeleme(y)-ê sîpê-y</i>	‘beyaz kalemler’

-vurgulu /-i/ ile biten sıfat kelimesi:

e.	<i>hêwr : tari</i>	<i>hêwr-o tari-o</i>	‘karanlık bulut’
d.	<i>gule : bari</i>	<i>gula-a bar-iye</i>	‘ince gül’
ç. e.	<i>koyi : tari</i>	<i>koy-ê tari-y</i>	‘karanlık dağlar’
ç. d.	<i>guli : bari</i>	<i>gule-ê bari-y</i>	‘ince güller’

b. Oblik Hal:

e.	<i>astor : sur</i>	<i>u astor-ê sur-i vineno.</i>	‘O, kırmızı atı (e.) görüyor.’
d.	<i>qature : sur</i>	<i>qatır-a sur-e vineno.</i>	‘O, kırmızı katırı (d.) görüyor.’
ç.	<i>astori : sur</i>	<i>u astor-an-ê sur-u(-an) vineno.</i>	‘O, kırmızı atları (ç.) görüyor.’
e.	<i>doxtore : rınd</i>	<i>u doxtor-ê rınd-i vineno.</i>	‘O, iyi doktoru (e.) görüyor.’
d.	<i>doxtor : rınd</i>	<i>u doxtor-a rınd-e vineno.</i>	‘O, iyi doktoru (d.) görüyor.’
ç.	<i>doxtori : rınd</i>	<i>u doxtor-an-ê rınd-u(-an) vineno.</i>	‘O, iyi doktorları görüyor.’

⁴ Kuzey Zazacasında sonu /-e/ ile biten sıfat kelimeleri dişil isimlerle kullanıldığında sıfat /-iye/ ekini alır.

Tablo 2:0:1 Sıfatsal ezafeler ve sıfat sonekleri

Nominatif hal			Oblik hal		
ezafe		sıfat soneki	ezafe		sıfat soneki
e.	-o	-ø	e.	-e	-i
d.	-a	-e	d.	-a	-e
ç.	-ê	-i	ç.	-anê	-u(-an)

2.1.2.1.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatı, varlıkları işaret, sayı, belgisizlik ve soru açısından niteleyen sözcüklerdir. Belirtme sıfatları dört gruba ayrılır.

a. İşaret Sıfatları: İşaret sıfatları, yakın veya uzaktaki bir ismi belirtmek için kullanılır (Çiftçi, 2013: 157). Zazacada işaret sıfatları isimden önce gelirler.

Nominatif halde kullanımı:

<i>Nêzdi / Yakın</i>		<i>Düri / Uzak</i>	
sıfat + isim		sıfat + isim	
e.	No televe waneno. Bu öğrenci okuyor.	e.	U televe waneno. O öğrenci okuyor.
d.	Ina keyna wanena. Bu kız okuyor.	d.	A keyna wanena. O kız okuyor.
ç.	Ni televe-y wanenê. Bu öğrenciler okuyorlar.	ç.	İ televe-y wanenê. O öğrenciler okuyorlar.

Zazacada işaret sıfatı nominatif halde çoğul haldeyken işaret ettiği isim de çoğul eki /i-, -y/ alır. Zazacada işaret sıfatlarının yöreden yöreye değişik varyantları vardır (Malmisanîj, 2015:118).

Tablo 2:0:2 Nominatif halde kullanılan işaret sıfatlarının Zazaca varyantları

	<i>Nêzdi / Yakın</i>	<i>Düri / Uzak</i>	Türkçe	
n. (e.)	<i>no, nu, ino, na, eno, enu, eni, en, in</i>	<i>o, u, ew, ewi, aw, haw, hawo, hew, hao, ay</i>	bu	o
m. (d.)	<i>na, ina, ena, hena</i>	<i>a, ha, haw, hew, heya, eya, aya</i>	bu	o
z. (ç.)	<i>nî, îni, nê, ney, na, êni, enê, inê</i>	<i>i, ê, ay, ey, eyi, heyi</i>	bu	o

Ewî dies şiyenu we (Turgut, 2009:62).

Keçel werişt aw çi-miyo ke ini dekerdo cuwal pêro berd (Malmisanîj, 1991:283).,

Oblik halde kullanımı:

<i>Nêzdi / Yakın</i>		<i>Düri / Uzak</i>	
sıfat + isim		sıfat + isim	
e.	<i>Nî televe-y wend.</i> Bu öğrenci okudu.	e.	<i>Î televe-y wend.</i> O öğrenci okudu.
d.	<i>Na / Ina keyna wend.</i> Bu kız okudu.	d.	<i>A / Ay keyna wend.</i> O kız okudu.
ç.	<i>Nî telev-u (an) wend.</i> Bu öğrenciler okudular.	ç.	<i>Î telev-u wend.</i> O öğrenciler okudular.

İşaret sıfatının oblik haldeki kullanımında sıfatın işaret ettiği eril isim oblik halde olur ve hal eki olan (-i /-y) ekini alır. Çoğul isimse oblik halde /-u , -an / ekini alır.

Tablo 2:0:3 Oblik halde kullanılan işaret sıfatlarının Zazaca varyantları

	<i>Nêzdi / Yakın</i>	<i>Düri / Uzak</i>	Türkçe	
n. (e.)	<i>ni, enê, eni, inê, ini, na</i>	<i>i, ay, ey</i>	bu	o
m. (d.)	<i>na, ena, ina, hena</i>	<i>a, ay, aya, eya</i>	bu	o
z. (ç.)	<i>nî, nê, na, ini, êni,</i>	<i>i, ê, ay</i>	bu	o

b. Sayı Sıfatları: İsimleri (nesneleri) sayısal olarak belirleyen sıfatlardır (Çiftçi, 2013:158). Zazacada asal sayı sıfatları ve yüzdellik sayı sıfatları genellikle belirttikleri isimden önce gelirler, sıra sayı sıfatları ise isimden önce veya sonra da gelebilirler.

Sıra sayı sıfatları isimlerin sırasını belirtirler, Zazacada asıl sayı sonuna /-ın, -in, -ine/ ekleri gelir. Zazacada sayı sıfatlarına gramer cinsiyet (eril, dişil) vardır. Sayı sıfatı dişil için kullanıldığında /-e/ ekini alır.

<i>Piyê mı roz-a çar-ine</i> ame dewe.	‘Babam dördüncü gün köye geldi.’
<i>Ma ser-a deş-ine</i> şime Alamanya.	‘Biz onuncu yılda Almanya’ya gittik.’
<i>Sosine çar kıtav-i gureti.</i>	‘Sosun dört kitap aldı.’
<i>Xıdır des roz-i ware de mend.</i>	‘Hıdır on gün yaylada kaldı.’
<i>Kılara qeleme-ya panc-in</i> sıkite.	‘Kılara beşinci kalemi kırdı.’
<i>Çolig ra dı hanzar merdım-i amey bi.</i>	‘Bingöl’den iki bin insan gelmişti.’

Üleştirme sayı sıfatları varlıkların eşit şekilde paylaştırıldığını gösterir. Zazaca tekrarlanan sayıların arasında ‘be’, ‘ve’, ‘bi’ gelir veya tekrarlanan sayının ilk kelimesinin sonuna “-e” eki gelir.

dı be dı (ikişer ikişer), *çare çar* (dörder dörder)

Kesir sayı sıfatları bölme veya kesir bildirirler. Zazacada kesir sayı sıfatı şu şekilde ifade edilir: sayı + *ra* + bölümü belirten sayı.

des ra dı (2/4)	duyes ra şêş (12/6)	se ra howtay (%70)
hazar ra dı se u çewres (1000/240)	vişti ra ponc (20/5)	

Aşağıdaki sözcükler de Zazacada kesir sayı sıfatı olarak kullanılır:

dileti / dilete (ikiz) > *Domanê dileti amey*. ‘İkiz çocuklar geldi.’

nêm / nim (yarım) > *Mektev nim roce akerdiyo*. ‘Okul yarım gün açıktır.’

nêmê nêmi (çeyrek) > *Nêmê nêmi non mı rê beso*. ‘Bana çeyrek ekmek yeter.’

c. Belgisiz Sıfatlar: İsmi türünü, sayısını, miktarını veya niteliğini tam olarak değil, yaklaşık olarak belirten sıfatlardır. Kesinlik ifade etmezler ve genellikle “her, hemu, pêro, herkes, qe, bir, zaf, senik, tay, honde” gibi kelimelerle kullanılırlar.

Têne non bide mı. ‘Bana biraz ekmek ver.’

Dasey bîzê ma est bi (*Malmisanîji* 2015:125). ‘Yaklaşık birkaç yüz keçimiz vardı.’

Senik/tay rozê mı mende. ‘Çok az günlerim kalmış.’

Her seîre ma some Duzgîn Bava. ‘Biz her yıl Düzgün Baba ziyaretine gideriz.’

Hemu muntıqayanê Çewlig dı Zazaki qal beno. ‘Bingöl’ün tüm bölgelerinde Zazaca konuşulur.’

d. Soru Sıfatlar: İlgili olduğu sözcüğün türünü, yerini, niteliğini ve miktarını sorgulayan kelimelerdir. Bir isimle geldiği zaman, soru sıfatı, tek başına kullanıldığı zaman soru zamiri olurlar (Çiftçi: 2013:163). Zazacada soru sıfatları genelde niteledikleri isimden önce gelirler.

To çıqaşı perey ardi? ‘Sen ne kadar para getirdin?’

Tı ha qatıy çendını dı rueniştê (Turgut, 2009:71) ‘Sen kaçınıcı katta oturuyorsun?’

Roşna kamci roz sona Pilemoriye? ‘Roşna hangi gün Pülümür’e gidecek?’

Sa Heyder sene sairo? ‘Sa Heyder nasıl bir halk ozanıdır?’

Xoceyê ma çendi serreyo ders dano? ‘Hocamız kaç yıldır ders veriyor bize?’

2.1.2.2. Yapılarına Göre Sıfatlar

Sıfatlar, isimler gibi yapılarına göre basit, türemiş ve bileşik olmak üzere üç gruba ayrılırlar.

a. Basit (Yalın) Sıfatlar: Kök halinde olan veya yalnızca çekim eki alan sıfatlardır. Basit sıfatlar tek bir sözcükten oluşur. Zazacada en çok kullanılan basit sıfatlar

şunlardır: *sur* (kırmızı), *gırs/gırd* ‘büyük’, *derg* ‘uzun’, *kılm* ‘kısa’, *kal/pir* ‘yaşlı, ihtiyar’, *teng* ‘dar’, *tenik* ‘ince’, *wes/weş* ‘hoş, güzel’.

b. Türemiş Sıfatlar: İsim veya fiil köklerine yapım eki getirilerek oluşturulan sıfatlardır. Herhangi bir fiilin geçmiş veya şimdiki/geniş zaman kökünden türeyen veya bunlardan biriyle bir ekten veya ortaçtan (*partisip*) oluşan veya başka sözcükten türeyen sıfatlar bu grupta yer alır (Çiftçi, 2013:165). Bu ekler önek, sonek veya ara eklerden oluşabilir.

Zazacada sıfat oluşturmak için kullanılan önekler:

bê-: → *bêkar* (işsiz), *bêaqıl* (akılsız), *bêwayir* (sahipsiz), *bêbav* (güvenilmez), *bêçare* (çaresiz), *bêgoşt* (etsiz), *bênon* (ekmeksiz), *bêsole* (tuzsuz), *bêhewn* (uykusuz), *bêpere* (parasız), *bênamus* (namussuz), *bêters* (korkusuz), *bêxêr* (hayırsız), *bêzerri* (gönülsüz), *bêron* (yağsız), *bêkes* (kimsesiz), *bêmurad* (muratsız), *bêçêf* (keyifsiz).

bi-: → *biaqıl* (akılsız), *bidez* (ağrısız), *bikeyf* (keyifsiz), *biveng* (sesiz).

ne-: → *neheq* (haksız), *nekes* (cimri), *neçar* (kimsesiz, fakir).

nê-: → *nêwes* (hasta), *nêwendox* (okumayan), *nêpote* (pişmemiş), *nêvıraşte* (yapılmamış), *nêgurete* (alınmamış), *nêqese* (sözsüz).

Yukarıda verilen örneklerde ‘bê-’ ve ‘bi-’ ekleri önek olarak kullanılmıştır, önedat olanlar ile karıştırılmamalı.

Zazacada sıfat oluşturmak için kullanılan sonekler:

-dar: → *dêndar* (borçlu), *hayidar* (uyanık, haberdar), *namdar* (meşhur, ünlü), *nandar* (ekmeği bol, konuksever).

-ek / -ik: → *rındek* (güzel), *surek* (kırmızımsı), *qolek* (kesik), *viçik* (küçük), *pırtık* (azıcık).

-in / -in: → *ronin* (yağlı), *solin/soelin* (tuzlu), *goştin/gueştin* (etsiz), *verin* (geniş), *toraqın* (çökelikli), *boyın* (kokuşmuş), *çılmın* (sümüklü).

-ız, -ic, iz: → *dewız/dewiz/dewic* (köylü), *sukız* (şehirli), *areyiz* (Areyanlı), *Dêrsimiz* (Dersimli), *Çoligic* (Bingöllü).

-ên, -in: → *zernên* (altından yapılan), *şêmin* (gümüşten yapılan), *darên* (ağaçtan yapılan), *pêyên* (son), *cêrên* (aşağıdaki), *corên* (yukarıdaki), *verên /verin* (geniş).

-kar: → *gunekar* (günahkar), *heweskar* (hevesli), *hilekar* (hilekar), *sextekar* (sahtekar), *fêndekar* (hilebaz).

-ker: → *zûreker* (yalancı), *mizker* (altına işeyen).

-la: → *sipêla* (beyazlı, beyaz giyinen), *surela* (kırmızılı, kırmızı giyinen).

-na: → *rozena* (başka bir gün), *karena* (başka bir iş), *zobina* (başka şey).

-ek / -ok: → *tersenek/tersenok* (korkak), *fisonok* (pısırtık), *hersenok* (asabi), *sermonek* (utangaç).

-wer: → *mordemwer* (yamyam), *gonewer* (kan içici, katil), *sondwer* (yemin içen), *kedwer/qedewer* (sömürücü).

c. Bileşik Sıfatlar: Birleşik sıfatlar, iki veya daha fazla kelimenin birleşmesiyle oluşan ve bir ismi niteleyen sıfatlardır. Zazacada bileşik sıfatlar şu şekilde oluşturulur:

1- Bir sıfat ile bir ismin birleştirilmesiyle:

Çim+teng: *çimteng* (cimri), *çimvêsan/çimveşun* (açgözlü), *destteng* (eli dar), *famkor/fehmkor* (anlayışsız, akılsız), *rişia/rişiya* (yüzü kara), *serxoş* (sarhoş).

2- Pekiştirme sıfatlarıyla:

Rut u ripal: *rutripal* (çıplak), *kırkewe* (mosmor), *hiphusk* (kupkuru), *nıpnewe* (yepyeni), *singşia/sipşia* (simsiyah), *tıptari* (kapkaranlık), *zıpzüa/zikziwa* (kupkuru).

2.1.2.3. Sıfatların Sentaktik İşlevi

Sıfat üç farklı işlevde kullanılır: birincisi, bir ismi nitelendirerek tanımlamak (nitelik bildirme); ikincisi, yüklem görevi üstlenerek cümlede yer almak; ve üçüncüsü, bir eylemi niteleyerek belirteç (zarf) işlevi görmek.

Niteliksel ve yüklemsel kullanım arasında bir ek değişimi gözlemlenir:

Niteliksel, isim

(1a) e. <i>kıtav-o</i> <u>sur-ø</u>	kırmızı kitap
(2a) d. <i>qelem-a</i> <u>sur-e</u>	kırmızı kalem
(3a) ç. <i>kıtav-ê</i> <u>sur-i</u>	kırmızı kitaplar
(4a) ç. <i>qelem-ê</i> <u>sur-i</u>	kırmızı kalemler

Yüklemsel

- (1b) e. *Kitav-ø sur-o.* 'Kitap kırmızıdır.'
(2b) d. *Qelem-e sur-a.* 'Kalem kırmızıdır.'
(3b) ç. *Kitav-i sur-ê.* 'Kitaplar kırmızıdır.'
(4b) ç. *Qelem-i sur-ê.* 'Kalemler kırmızıdır.'

İsim (İ) ve sıfatın (S) *sur* 'kırmızı' eklerini (1a), (4a) ve (1b), (4b) cümlelerinde karşılaştırılsa, İ ve S'in işlev değişikliğinde eklerini değiştirdikleri görülür. Örneklerden anlaşılacağı gibi, isim ve sıfatın dizilişi, yani İ-S sıralaması, hem niteliksel hem de yüklemsel kullanımda aynı kalır. Görüldüğü gibi yüklemsel sıfat ek fiillerle yükleme dönüşür:

Niteliksel	<i>kitav-o sur-ø</i>	İ-S	kırmızı kitap	S - İ
Yüklemsel	<i>kitav-ø sur-o</i>	İ-S	kitap kırmızıdır	İ - S

Kullanım özelliklerine göre sıfatlar üç gruba ayrılabilir. Bunlar ya hem niteliksel hem yüklemsel olarak, ya sadece niteliksel olarak veya sadece yüklemsel olarak kullanılabilirler.

2.1.2.3.1 Sıfatların Niteliksel ve Yüklemsel Kullanımı

Hem niteliksel hem yüklemsel olarak kullanılan sıfatlar, çekimlenebilirlik ve derecelendirilebilirlik durumuna göre alt gruplara ayrılır.

Renk sıfatları niteliksel ve yüklemsel, çekimlenebilir, derecelendirilebilir:

<i>sur</i>	kırmızı	<i>kêwe</i>	mavi
<i>şia</i>	siyah	<i>gêwr</i>	gri
<i>sipê</i>	beyaz	<i>çequer</i>	sarı
<i>hewz</i>	yeşil	<i>qehwe</i>	kahverengi

Niteliksel çekim:

Nom.

Obl.

<i>çêver-o</i>	<i>sur</i>	<i>-ø.</i>	<i>çêver-ê</i>	<i>sur</i>	<i>-i/y</i>
	<i>şia</i>			<i>şia</i>	
	<i>sîpê</i>			<i>sîpê</i>	
	<i>hewz</i>			<i>hewz</i>	
	<i>kêwe</i>			<i>kêwe</i>	
	<i>qêwr</i>			<i>qêwr</i>	
	<i>çequer</i>			<i>çequer</i>	
	<i>qehwe</i>			<i>qehw</i>	

Derecelendirme ve Pekiştirme:

Derecelendirmenin pekiştirilmesi, vurgu partikelleri */dayi/* ve */-na-/* ile sağlanır.

<i>Na qeleme a qeleme ra</i>	<i>-</i>	<i>rîndek-a.</i>	Bu kalem o kalemnden	<i>güzel</i>
	<i>dayi</i>			<i>daha güzel</i>
	<i>dayina</i>			<i>çok daha güzel</i>

Niteliksel kullanım:

(1) nom.

lacek-o pil-ø

büyük çocuk

Çekimlenebilir (obl.)

(2) obl.

Ez lacek-ê pil-i nasken.

‘Ben büyük çocuğu tanıyorum.’

(3) obl.

Lacek-ø çênek-e ra pil-o.

‘Çocuk kızdan büyüktür.’

Yüklemsel kullanım:

(4) *Lacek-ø pil-o.*

‘Çocuk büyüktür.’

Derecelendirme:

(5) *Ele çênek-e ra pil-a.*

‘Ele, kızdan daha büyüktür.’

(6) *Xece çêneke-ra dayi-na pil-a.*

‘Xece, kızdan çok daha büyüktür.’

Sıfatlarda karşılaştırma:

Zazacada ‘kadar’ anlamına gelen *henda/honde*, *sey*, *zey*, *se*, *ze*, *zê* gibi kelimeler karşılaştırma sıfatı olarak kullanılır.

Gurgîn henda mi nan weno (Veroj, 2014:107).

‘Gurgin benim kadar yemek yer.’

Çêneke ki zê maa xo derga.

‘Kız da babası gibi uzun boyludur.’

Bira zî zey(zê) waya xo kilm o (Veroj, 2014:107).

Güney Zazacada sıfat kelimesinin sonuna gelen ‘-êr’ eki iki isim arasında karşılaştırma yapar:

gird/girdêr ‘büyük/daha büyük’, *derg/dergêr*, ‘uzun/daha uzun’, *wışk/wışkêr* ‘kuru/daha kuru’

(Veroj, 2014:108):

Roj aşme(menge) ra girdêr o. ‘Güneş aydan büyüktür.’

Zelale Delal ra dergêr a.

‘Zelal, Delalden daha uzundur.’

No nan ayê bînî ra wışkêr o.

‘Bu ekmek diğerinden daha kurudur.’

Tûyê hengûr ra şîrînêr î.

‘Dut üzümünden daha tatlıdır’.

Soneklerle (**-in, bê-, nê-, -ox, -dar, -kar**) oluşturulan sıfatlar: Bu sıfatlar hem niteliksel hem yüklemel olarak kullanılabilir, çekimlenebilir ve derecelendirilebilir özelliktedir.

Aşağıda bu sıfatlar ve karşıt anlamlıları listelenmiştir:

*-/in : bê-/ ek çifti:

Zazaca	Türkçe
<i>kêr-in : bê-kêre</i>	paslı : passız
<i>çengar-in: bê-çengar</i>	paslı: passız
<i>ron-in : bê-ron</i>	yağlı : yağsız
<i>sol-in : bê-sole</i>	tuzlu : tuzsuz
<i>qilêr-in : bê-qilêr</i>	kirli : kirsiz
<i>vozd-in : bê-vozd</i>	yağlı : yağsız

Zazaca	Türkçe
<i>kêmer-ın : bê-kêmer</i>	taşlı : taşsız
<i>boy-ın : bê-boe</i>	kokulu : kokusuz
<i>axu-y-ın : bê-axu</i>	zehirli : zehirsiz
<i>rewa-y-ın : bê-rewa</i>	nemli : nemsiz

Örneklerde /-**ın**/ eki ‘-lı’ anlamı katarken /**bê**-/ öneki: ‘-sız’ anlamı verir. Zazacadaki bu yapı Türkçedeki ‘-lı/-sız’ ek çiftine benzer bir işleve sahiptir. Örn.’taş-lı/taş-sız’ gibi.

(1)	<i>toraq-o sol-ın.</i>	‘Tuzlu çökelek.’
(2)	<i>toraq- ø sol-ın.</i>	‘Çökelek tuzludur.’
(3)	<i>U toraq-o sol-ın nêweno.</i>	‘O, tuzlu çökelek yemez.’
(4)	<i>No toraq i toraq ra sol-ın-o.</i>	‘Bu çökelek o çökelekten tuzludur.’
(5)	<i>No toraq i toraq ra dayi sol-ın-o.</i>	‘Bu çökelek o çökelekten daha tuzludur.’
(6)	<i>No toraq i toraq ra dayina sol-ın-o.</i>	‘Bu çökelek o çökelekten çok daha tuzludur.’

*-/oṡ : nê-/ partisip sıfatları:

zana-oṡ : nê-zana-oṡ bilen, bilgili : bilmeyen, bilgisiz

(1)	<i>merdım-o zana-oṡ</i>	‘Bilgili/bilen adam’
(2)	<i>o merdım zana-oṡ-o.</i>	‘O adam bilgilidir’
(3)	<i>Ez merdım-ê zana-oṡ-i ra pers keno.</i>	‘Ben bilen adama soruyorum.’
(4)	<i>Oli Hemed-i ra zana-oṡ-o.</i>	‘Ali Ahmetten bilgilidir.’

*-/dar, -kar, -ker/ ile türetilen sıfatların kullanımı:

Zazaca	Türkçe
<i>non-dar</i>	misafirperver, cömert
<i>dên-dar</i>	suçlu, borçlu
<i>zon-dar</i>	konuşkan, pohpohlayıcı
<i>tom-e-kar</i>	cimri
<i>zulm-kar</i>	baskıcı, zalım
<i>zur-e-ker</i>	yalancı

Niteliksel kullanım:

- (1) *mordem-o dên-dar / tame-kar* ‘Borçlu / cimri adam.’

Yüklemsel kullanım:

- (2) *mordem-o non-daro / tame-kar-o* ‘Adam cömerttir / cimridir.’

Çekimlenebilir:

- (3) *o mordem-o non-dari / tame-kar-i ano.* ‘O, cömert / cimri adamı getiriyor.’

Derecelendirme:

- (4) *No mordem ey ra zon-daro / zürekero.* ‘Bu adam ondan daha konuşkandır/yalancıdır.’

Zazacada */-dar/* eki, kalıcı özellikler bildirir (*meymandar* vb.), */-kar/-ker/* ekleri davranışsal nitelikler oluşturur (*tamakar, züreker*)

Tekrarlı ve kafiyele sıfatlar (pekiştirmeli formlar):

Bu sıfatlar hem niteliksel hem yüklemsel olarak kullanılabilir, çekimlenebilir ve derecelendirilebilir. Renk ve diğer özelliklerin vurgulanmasını sağlarlar.

Temel form	Pekiştirmeli form	Türkçe
<i>kokım</i>	<i>kal-u-kokım</i>	yaşlı : yapıyaşlı
<i>xırave</i>	<i>xan(u)xırave</i>	harap : tamamen harap
<i>zûa</i>	<i>zıp-zûa</i>	kuru : kemik gibi kuru
<i>kêwe</i>	<i>kır-kêwe</i>	mavi : koyu mavi
<i>sıpê</i>	<i>zê vore sıpê</i>	beyaz : kar gibi beyaz

Bu tür sıfatlarda ikileme ve ses tekrarıyla anlam güçlendirilir. ‘*kal u kokım*’ örneğinde olduğu gibi bağlaç ‘*u*’ kullanılabilir

Miktar bildiren sıfatlar:

Bu sıfatlar da aynı gramer özelliklerini taşır.

Zazaca	Türkçe
<i>zêde</i>	epeyce
<i>zaf /xeylê</i>	çok, fazla
<i>Senık / tay</i>	az
<i>sıxet</i>	çok sayıda

Yüklemsel kullanım:

<i>Domani zafê / xeylêrê.</i>	‘Çocuklar çok sayıdadır.’
<i>Hemgên zêdero.</i>	‘Bal fazladır.’
<i>Toraq seniko.</i>	‘Çökelek azdır.’
<i>Karkeri sıxetiyê</i>	‘İşçiler çok sayıdadır.’

Niteliksel kullanım:

Piyê mı leyê karkeranê sıxetu de nisen ro. ‘Babam çok sayıda işçinin yanında oturuyor.’

Goşto senik bara mına. ‘Az et benim payımdır.’

2.1.3. Zamir

Zamir, isimlerin yerini tutan veya onları işaret eden sözcüklerdir. Zamirler, tekrarları önlemek ve anlatımı daha akıcı hale getirmek için kullanılır. İsim çekim eklerini alabilirler ve cümlede isimlerin üstlendiği tüm görevleri (özne, nesne, tümleç) üstlenebilirler. Zamirler anlamları ve yapıları bakımından gruplara ayrılırlar (Çiftçi, 2013:169).

2.1.3.1. Şahıs Zamirleri

Zazacanın şahıs zamirleri hal şekline bağımlı olarak iki gruptan oluşur: Nominatif (yalın) hal zamirleri ve oblik hal zamirleri.

Tablo 2:0:4 Kuzey Zazacasında şahıs zamirleri

		nom. hal	oblik hal	nom.	obl.
t.	1.	<i>ez</i>	<i>mı(n)</i>	ben	ben, beni, bana, ...
	2.	<i>ti</i>	<i>to</i>	sen	seni, sana, ...
	3.	n. <i>u, o</i>	<i>ey</i>	o <i>e.</i>	onu, ona, ... <i>e.</i>
	m.	<i>a</i>	<i>ae</i>	o <i>d.</i>	onu, ona, ... <i>d.</i>
z.	1.	<i>ma</i>	<i>ma</i>	biz	bizi, bize, ...
	2.	<i>sıma</i>	<i>sıma</i>	siz	sizi, size, ...
	3.	<i>i, ê</i>	<i>ine</i>	onlar	onları, onlara, ...

Zazaca 3. şahıs (tekil ve çoğul) için oblik halde hedef zamirleri /*dey*/ e., /*dae*/ d., /*dine*/ ç. ile /*cı*/ (e. d. ç.) da kullanılır (Selcan, 2013:304).

	belirli	belirsiz
e.	<i>dey</i>	<i>cı</i>
d.	<i>dae</i>	<i>cı</i>
ç.	<i>dine</i>	<i>cı</i>

Oblik hedef zamirlerinin özellikleri:

1- Özne (etken) veya nesne (edilgen) olarak değil, sadece hedef fiillerde hedef nesnesi olarak kullanılır.

2- Oblik hedef nesnesi */cɪ/* hem tek başına, hem de son ek olarak kullanılır.

3- */cɪ/* belirsiz hedef nesnesinin yerini alırken, /dey, dae, dine/ belirli hedef nesnesini temsil eder.

4- */cɪ/* cinsiyet ve sayı ayrımı yapmaz.

Oblik hedef nesnesi olarak kullanımı:

1. sade oblik hal:

e.	<i>No niştan/engiştan-ê</i>	<i>dey</i>	-o.	Bu	onun	yüzüğüdür.
d.		<i>dae</i>			onun	
ç.		<i>dine</i>			onların	

2. öznenen nesneye (Ö→N):

e.	<i>To</i>	<i>dey</i>	<i>ra va(t).</i>	Ben	ona	söyledin.
d.		<i>dae</i>			ona	
ç.		<i>dine</i>			onlara	

e. d. ç. *Ey cı ra va(t).* O (e.) *ona/ona/onlara* söyledi.

3. nesneden özneye (Ö←N):

e.	<i>Ey</i>	<i>dey</i>	<i>ra guret-ø.</i>	Ben	on	-dan aldı.
d.		<i>dae</i>			on	
ç.		<i>dine</i>			onlar	

e. d. ç. *Ey cı ra guret.* O (e) ondan (, d.) /onlardan aldı.

4. içinde, birşeyde/birisinde olma:

e.	<i>Kilt</i>	<i>ey</i>	<i>de-r-o.</i>	Anahtar	onda	-dır.
d.		<i>dae</i>			onda	
ç.		<i>dine</i>			onlarda	

5. dikine aşağıya doğru:

e.	<i>Merki da</i>	<i>dey</i>	<i>ro.</i>	Adam	ona	<i>vurdu.</i>
d.		<i>dae</i>			ona	
ç.		<i>dine</i>			onlara	

6. bir şey, birisi için:

e.	A	<i>dey</i>	<i>rê</i> zern cên.	O	ona/onun için	altın alır.
d.		<i>dae</i>			ona/onun için	
ç.		<i>dine</i>			onlara/onlar için	

2.1.3.2. Sahiplik Zamiri

Sahiplik bildiren zamirlerdir. İsim tamlamalarında (ezafe) belirteç görevindeki oblik zamir, ait olduğu varlığı temsil ederek sahiplik (aidiyet) işlevini üstlenir. Zazacada sahiplik zamiri /*yê*, *ê*/’dir. Ait olan şeyin yerine {*yê*}/*yê~ê*/ zamiri konulur. Bu zamir, aşağıdaki kelimelerle kurulan cümlelerde görüldüğü gibi cinsiyet ve sayı ayırdetmez:

kıtav-ø e. ‘kitap’, *kutık-ø* e. ‘köpek’, *pısinge* d. ‘kedi’ ve *pısing-i* ç. ‘kediler’

		ait olan	belirten		
	<i>No</i>	<i>kıtav-ê</i> <i>yê</i>	<i>kam-i-y-o?</i>	Bu Bu	kimin kitabıdır? kimindir?
(1)	<i>No</i>	<i>kıtav-ê</i> <i>yê</i>	<i>mın-o.</i>	Bu	<i>benim</i> kitabım -dir. <i>benim</i> -dir.
(2)	<i>No</i>	<i>kıtav-ê</i> <i>yê</i>	<i>dey-o.</i>	Bu	<i>onun</i> kitabı -dir. <i>onun</i> -dur.
(3)	<i>No</i>	<i>kutık-ê</i> <i>ê</i>	<i>mın-o.</i>	Bu	<i>benim</i> köpeğim -dir. <i>benim</i> -dir.
(4)	<i>Na</i>	<i>pısing-a</i> <i>ê</i>	<i>mın-a.</i>	Bu	<i>benim</i> kedim -dir.. <i>benim</i> -dir..
(5)	<i>Ni</i>	<i>pısing-ê</i> <i>yê</i>	<i>mın-ê.</i>	Bu	<i>benim</i> kedilerim -dir.. <i>benim</i> -dir..

İsimsel aidiyet zamiri, sahiplik zamiri /*yê*/ ile sahibin temsilcisi olarak kullanılan oblik zamirden oluşur:

/yê/ + /oblik zamir/

t. 1.	yê mî(n)	ben-im
2.	yê tu	sen-in
3. e.	yê ey/dey	o-nun (e.)
d.	yê ae/dae	o-nun (d.)
ç. 1.	yê ma	biz-im
2.	yê sîma	siz-in
3.	yê ine/dine	onlar-ın

	ait olan	sahip		
(1)	<i>Kıtav-ê</i> yê	<i>to çin-o.</i>	Senin kitabın Seninki	yoktur.
(2)	<i>Pising-a</i> yê	<i>dae sur-a.</i>	Onun kedisi Onunki	kırmızıdır.
(3)	Mı yê	<i>çê</i> <i>to di-ø.</i>	Ben	senin evini seninkini gördüm.

Aidiyet zamiri /yê/, ‘sahip’ olan isimle birlikte kullanılabilir ve onun önüne gelir. /yê/, mülkiyet nesnesinin cinsiyet ve sayısından (örneğin *kutık* ‘köpek’, *voreke* ‘kuzu’, *voreki* ‘kuzular’) ve aynı şekilde sahibin özelliklerinden bağımsızdır ve değişmez.

/yê/ + /sahip - isim/

<i>Na kutık yê</i>	<i>lacek-i</i> <i>çênek</i> <i>tuton-an</i>	-o.	Bu köpek	<i>oğlanın</i> <i>kızın</i> <i>çocukların</i>	-ki-dir.
<i>Na voreke yê</i>	<i>lacek-i</i>	y-a.	Bu kuzu	<i>oğlanın</i>	-ki-dir.
<i>Ni voreki yê</i>	<i>lacek-i</i>	y-ê.	Bu kuzular	<i>oğlanın</i>	-ki-dirler.

Zazacada aidiyet terimleri vurgulu ve pekiştirmeli şekilde de ifade edilir. Burada oblik zamir iki kere ardarda gelerek /-ê/ ekiyle bağlanır:

<i>Yê mîn-ê mî rîndek-o.</i>	‘Ben-im-ki güzel-dir.’
<i>Yê to-ê to hol-o.</i>	‘Sen-in-ki iyi-dir.’
<i>Yê ma-ê ma sur-o.</i>	‘Biz-im-ki kırmızı-dır.’

2.1.3.3. Dönüşlülük Zamiri /xo/

Zazacada dönüşlülük (refleksif) zamiri /**xo**, **xu**/ şeklindedir. Dönüşlülük zamiri /xo/ ‘kendi’ anlamını taşıyan zamirdir. Dersim’in merkez ve doğu kesimlerinde ise /ho/⁵ varyantı daha yaygın olup özellikle orta ve genç nesil tarafından kullanılır. /x/ sesinin zayıflaması, dilsel evrimde sık görülen bir olgudur. Selcan’a göre; /xo/’nun /ho/’ya dönüşme eğilimi, büyük ölçüde /h/ sesinin daha zayıf telaffuz edilmesinden kaynaklanmaktadır (Selcan, 1998:308). Dil kullanımındaki bu tür değişimler, genellikle genç neslin dış etkilere daha açık olmasıyla ilişkilidir. Güney Zazacasında ise daha çok /xu, xue/ varyantı kullanılır (Turgut, 2009:44).

Ey	telefon-ê	/xo/ rot-	ø	.	O	telefonunu	sattı.
	goz-a		e			cevizini	
	telefon-ê		i			telefonlarını	
	goz-ê		i			cevizlerini	

/telefon-ê xo/ kelime olarak ‘kendi telefonu’ anlamındadır. /xo/ dönüşlü olarak tüm şahıslar için geçerlidir.

Şüane-y	vorek-ø	şüt-	ø		Çoban	kuzuyu (e.)	yıkadı.
	vorek-e		e			kuzuyu (d.)	
	vorek-i		i			çocukları	
	xo-ø		ø			kendini	

/xo/ zamiri, eril cinsiyet (maskulin) ve tekil sayı (singular) özelliği taşımaktadır.

Lacek-i xo şüt. ‘Oğlan kendini yıkadı.’

Keynek-e xo şüt. ‘Kız kendini yıkadı.’

⁵ /xo/’nun /ho/’ya dönüşmesi, Zazacanın Dersim ağzının dinamik yapısını ve sosyo-dilbilimsel çeşitliliğini yansıtır.

Doman-u xo şüt. ‘Çocuklar kendini yıkadı.’

/xo/ zamiri kullanımları:

Aşağıdaki örneklerde Zazacadaki /**xo**, **xu**, **ho**/ dönüşlülük zamirinin kullanımını ve şahıs/numara/cinsiyet uyumunu göstermektedir:

1. /şahıs zamiri/ + /**be**, **ve**, **bı**/ + /**xo**/ :

		nom./obl.					
t.	1.	<i>ez/mı</i>	<i>be/bı xo</i>	1.	ben	kendim	
	2.	<i>tu/to</i>		2.	sen	kendin	
	3. n.	<i>u/ey</i>		3. e.	o	kendi	
	m.	<i>a/ae</i>		3. d.	o	kendi	
z.	1.	<i>ma/ma</i>		1.	biz	kendimiz	
	2.	<i>sıma/sıma</i>		2.	siz	kendiniz	
	3.	<i>i/ine</i>		3.	onlar	kendileri	

Mı be xo werd.

‘Ben kendim yedim.’

Ez ve xo nosen.

‘Ben kendim yazarım.’

Aye bı xo kerd.

‘O kendi yaptı.’

Örneklerden anlaşıldığı üzere Zazacadaki *ve* /**xo**/ yapısı, Türkçedeki ‘kendi + şahıs eki’ (kendim, kendin, kendi, kendimiz, vb.) ile eşdeğerdir. Ancak Zazacada cinsiyet ayrımı daha belirgindir.

Zazacada dönüşlülük zamiri, /**be**, **ve**, **bı**/ edatıyla birlikte cümle başında /**ebe xo/ho**/ olarak kullanılır.

*Mı **be** xo qal kerd.*

‘Ben kendim konuştum.’

*Ey **ve** ho kerd xırave.*

‘O (e.) kendisi bozdu.’

*İnan **be** xu qal ard ya.*

‘Onlar kendileri konuyu açtı.’

*Şıma **bı** xu kobinan kişt.*

‘Siz kendi kendinizi öldürdünüz.’

*Dar **ve** xo nêşikino.*

‘Ağaç kendisi/kendiliğinden kırılmaz.’

***Ebe xo/ho** karê xo vıraşt.*

‘Kendisi işini yaptı.’

/xo/ zamirinin bu edatlı kullanımı, öznenin eylemi dışarıdan bir etki olmaksızın kendisine yönelttiğini ifade eder. Bu durumda özne hem eylemi gerçekleştiren hem de bu eylemin hedefi olarak işlev görür; dolayısıyla özne ve nesne aynıdır:

A ve xo, xo şüna.

‘O (d.) kendisi kendini yıkıyor.’

Domani be xo, xo pisenê têra.

‘Çocuklar kendi kendilerini giydireyorlar.’

2. /şahıs zamiri/ + /xo/ :

Burada şahıs zamiri özne, /xo/ ‘kendi’ ise nesne görevindedir.

Mı xo şüt.

‘Ben kendimi yıkadım.’

Tu xo bîrna

‘Sen kendini kestın.’

Ey xo dezna .

‘O (e.) kendini incitti.’

Ae xo dezna.

‘O (d.) kendini incitti.’

Ma xo sevekneme.

‘Biz kendimizi yıkıyoruz.’

Sıma xo biseveknê.

‘Siz kendinizi koruyun.’

Î xo biseveknê.

‘Onlar kendilerini korusun.’

3. Dönüştü zamirin isim tamlamasında (ezafe) belirteci olması:

<i>dest-ê</i>	<i>mı</i>	<i>ra,</i>	<i>mı</i>	<i>dest ra</i>	benim elimden
	<i>to</i>		<i>to</i>		senin elinden
	<i>ey</i>		<i>ey</i>		onun _e elinden
	<i>ae</i>		<i>ae</i>		onun _d elinden
	<i>xo</i>		<i>xo</i>		kendi elinden

Örneklerde şahıs zamirlerinin (*mı, to, ey, ae*) yerine /xo/ dönüştülük zamiri kullanıldığında tümünde *destê xo ra / xo dest ra* ‘kendi elinden’ anlamını verir.

4. /xo ve xo/:

Dönüştülüğün anlamını güçlendirmek için /xo, ho/ ikilenmiş formda, yani /xo ve xo/ veya /ho ve ho/ şeklinde kullanılır. Burada aradaki /ve/ ögesi bir edattır ve kullanılan fiile göre “(kendisi) ile, (kendin)den, (kendi) aracılığıyla, (kendi) arasında” gibi anlamlar kazanabilir:

/özne/ + /xo ve xo/ : /özne/ + |ile | kendisi

<i>A</i>	<i>xu bı xu qal kena.</i>	‘O _d kendi kendine konuşuyor.’
<i>İne</i>	<i>xo ve xo na hurê.</i>	‘Onlar kendi kendileri tartıştılar.’
<i>İne</i>	<i>ho ve ho qal ard ra.</i>	‘Onlar kendi kendileri konuyu açtılar.’
<i>İne</i>	<i>xo be xo na zübini ra.</i>	‘Onlar kendi kendilerini vurdular.’
<i>Dar</i>	<i>xo ve xo nêşikino.</i>	‘Ağaç kendi kendine kırılmaz.’

2.1.3.4. Hedef Zamirleri

Zazacada, üçüncü şahıs kişi zamirlerine /u, a, i; ey, ae, ine/ ek olarak, bir hedef nesneyi temsil edebilen altı adet daha zamir bulunur: /pe-, te-, pı-, tı-, cı-, tey/.

Bu altı hedef zamirin her biri, eylem türlerinin belirli yönelim biçimlerinde kullanılır. Dolayısıyla, her bir hedef zamirin görevi öncelikle ilgili durumun yönelim sistemindeki dilbilgisel ve yerel işlevi, ikinci olarak da belirli veya belirsiz eylem süresi tarafından belirlenir.

Hedef zamirler yalnızca oblik durumda ortaya çıkar, çünkü temsil ettikleri hedef nesne her zaman oblik durumdadır.

- *pı ro*: (bir şeyin) üstüne
- *tı ro*: (bir şeyden) aşağı
- *te de*: (bir şeyin) içinde

Cümlede bu hedef nesne, ister bir isim ister bir zamir olarak görünsün, zorunludur. Ayrıca, ilgili hedef zamirlerin hangi edatlarla (ön ve son edatlar) kullanılabileceği de buradan çıkarılabilir. Aşağıdaki tablo (Selcan, 1998) ise eylem yönü ile hedef zamirler arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

	<i>pı</i>	<i>tı</i>	<i>pe</i>	<i>te</i>	<i>cı</i>
hedefe yönelme	-	-	-	-	<i>cı</i>
nedensel-sonuçsal		-	-	-	<i>cı rê</i>
hedefe yönelme-uzaklaşma	<i>pı ra</i>	<i>tı ra</i>	-	-	<i>cı ra</i>
dikey yönelme	<i>pı ro</i>	<i>tı ro</i>	-	-	-
bulunma hali	-	-	<i>pe de</i>	<i>te de</i>	- <i>tey</i>

Tablo 2:2 Zazacada yönlenme sisteminde hedef nesnesinin yeri

hareket yönü			eylem yönü	
dikine	yatay		nesneye doğru	nesneden çıkış
<i>pı ro</i>	<i>pı ra</i>	<i>pe de</i>	<i>cı-ø</i>	<i>cı ra</i>
<i>tı ro</i>	<i>tı ra</i>	<i>te de</i>	<i>cı rê</i>	–
		<i>tey</i>		

(Kaynak: Selcan, 1998)

Hedef zamirlere eklenen /*rê, ra, ro, de*/ son edatlardır ve eylem yönlendirme görevini üstlenirler. Bunlar doğrudan nesnelerde değil, sadece hedef nesnelerde görülür. Fiil örnekleri olarak kullanılan hedef nesne zamirleri (*cı, pı, tı, pe, te*), tek başına kullanılabilenler ve yön partikeliyle birlikte kullanılanlar olmak üzere iki gruba ayrılır. Bunlardan /*cı*/, tek başına fiillerle kullanılabilmek esnekliğine sahipken, diğerleri bir yön partikeline ihtiyaç duyar (Arslan, 2019:16). Bu zamirlerin bağımsız bir anlamı yoktur; ancak önüne geldikleri fiille etkileşime girerek işlevsel hale gelirler.

***/*cı*/ zamiri:**

Bir eylem, bir hedef nesneye doğru yöneldiğinde veya bir kaynak nesneden uzaklaştığında, hedef ya da başlangıç nesnesi /*cı*/ zamiri ile ifade edilebilir.

Tut-i kewt-i hope

çocuk-PL.NOM gir-GZ-3pl göl.OBL

‘Çocuklar göle girdi.’

Tuti kewti cı.

(1) *Malım-ø kıtav-ø dano televe-y*

‘Öğretmen kıtabı öğrenciye veriyor.’

(2) *Xece nisena ro astori*

‘Xecele biniyor.’

(3) *Dermandar-i nêweş-i rê derman berd.*

‘Eczacı hastaya ilaç götürdü.’

(4) *Doman-u wayir-i ra tope gurete.*

‘Çocuklar sahibinden topu aldılar.’

Malım kıtav dano cı.

‘Öğretmen kıtabı ona veriyor.’

Xece nisena ro cı.

‘Xecele biniyor.’

Dermandari cı rê derman berd.

‘Eczacı ona ilaç götürdü.’

Domanu cı ra tope gurete.

‘Çocuklar ondan topu aldılar.’

“Yön partikellerinden sadece *ra* ile kullanılabilen *cı* diğer yön partikleri ile belirmez. *cı* diğer bütün zamirler gibi oblik haldeki ögenin yerine gelir, hiçbir zaman yalın halde bulunamaz. Kuzey lehçesinde kullanılan *cı* yerine güney lehçesinde zaman zaman *tı* da kullanılmaktadır. Özellikle Diyarbakır’ın kuzey bölgelerinde bir dizi fiilde *cı* yerine *tı* kullanılmaktadır. *cı ra vatene* → *tı ra vatiş* ‘birine bir şey söylemek’. Bu yöresel farklılıklar işlevsel olarak bir değişikliğe neden olmamaktadır. Hatta Eğil yöresinde *cı* zamiri eril dişil ve çoğul ayırımı da yapmaktadır. Eril için *ci*, dişil için *ca* ve çoğul nesneler için *cin* olarak yerini alır. Kuzey lehçesinde ise bu ayırım yapılmaz” (Arslan, 2019:17).

***/pı/ zamiri:**

(Arslan, 2019):

- (5) *Hostay çakuç da-ø mix-i ro Hostay çakuç da pı ro*
usta.OBLçekiç.NOM çak-GZ-3tE çivi.OBL YP
‘Usta çekiçle çiviye çaktı.’
- (6) *Hostay boya kerd-e deş-i ra Hostay boya kerde pı ra*
usta.OBLboya.NOM sür-GZ-3TE duvar-OBL YP
‘Usta duvara boya sürdü.’

(5) ve (6) örneklerinde görüldüğü üzere */pı/* zamiri, tek başına bir fiilin önek görevini yerine getiremez; *ra* ve *ro* yön partikelleriyle birlikte kullanılır. */pı/* zamir *ra* ile birlikte yatay *ro* ile ise aşağıya doğru dikey bir hareket özelliği kazandırır. */pı/* zamiri sadece hedef nesnesini temsil ettiğinden hareketin yönüne yön partikeli karar verir. (5 ve 6) örneklerindeki bütün hedef nesnelerinin yerine */pı/* zamiri kullanılabilir. Bu örnek cümlelerde hedef nesneler */pı/* ile değiştirilebilir. (6)’da */pı/* ve */ra/*’nın birlikte kullanımında, ikincisindeki */-r-/* bazen düşer ve */pı ra/* > */pa/* olur:

Hostay boya kerde pı ra → *Hostay boya kerde pa*

Dikey veya yatay hareket yönü ve belirli bir eylem süresi ile karakterize edilen eylem türleri, hedef nesne */tı/* zamiri ile değiştirilebilir. */pı/* zamirinde hareket, hedef nesnenin yüzeyinde sonlanırken, */tı/* zamirinde eylem nesnenin içine doğru devam eder (Arslan, 2019:16).

***/tı/ zamiri:**

- (7) *Çêneke melem kerd riyê xo ra.* → *Çêneke melem kerd tı ra.*
‘Kız merhemi yüzüne sürdü.’ → ‘Kız merhemi sürdü.’
(8) *Lazeki ron kerd zıngile ra.* → *Lazeki non kerd tı ra.*
‘Oğlan yağı zincire sürdü.’ → ‘Oğlan yağı sürdü.’
(9) *Cênike gezi fişt hard ra.* → *Cênike gezi fişt tı ra.*
(10) *Bizêki rêçe ra şî.* → *Bizêki tı ra şî.*
‘Keçiler izden gittiler.’ → ‘Keçiler (...)den gittiler.’
(11) *Sımorık dare ro ame.* → *Sımorık tı ro ame.*
‘Sincap ağaçtan aşağıya yuvarlandı.’ → ‘Sincap yuvarlandı.’

(10)’da bir kılavuz boyunca veya bir kılavuzdan geçerek yapılan hareketlerde: *tı ra* → onun içinden/boyunca, oradan geçerek anlamı ortaya çıkarken, (11)’de dikey hareketlerde, belirsiz bir hedef yönü ve süre söz konusu olduğunda: *tı ro* → onun içinden/aşağısına/aşağıdan (yön bildirme) anlamı çıkar. Yön partikelleri *ra* ve *ro* ise hareketin yönünü belirlemektedirler.

**/pe/* zamiri:

- (12) *Memedi piz kerd hard de.* → *Memedi piz kerd pe de.*
‘Mehmet kazığı yere çaktı.’ → ‘Mehmet kazığı çaktı.’
(13) *Mori da linge de.* → *Mori da pe de.*
‘Yılan ayağına soktu.’ → ‘Yılan soktu.’

Zazacada belirli bir eylem türünün (bir nesnenin başka bir nesneye fiziksel olarak girdiği durumlar) hedef nesnesini temsil etmek için */pe/* zamirinin kullanılır. Örneğin, ‘çivinin duvara girmesi’ gibi bir eylemde, ‘duvar’ hedef nesnesi */pe/* zamiriyle ifade edilebilir. */pe/* sadece */de/* partikeli ile birlikte kullanılabilir, tek başına ve diğer yön partikelleri ile kullanılamaz.

(Arslan, 2019):

- (14) *Mori da-ø lazek-i de* → *Mori da pe de*
yılan.OBLver_{GÇZ}-3te oğlan-OBL YP
‘Yılan oğlanı soktu.’

* */te/*, */tey/* zamiri:

Bir nesnenin başka bir nesne içindeki varlığını veya bir durumun başka bir durum içindeki halini ifade eden eylemlerde, oblik durumda bulunan sahiplik veya içirme bildiren konum nesnesi, /te/ veya /tey/ zamiriyle değiştirilebilir. /te/ zamiri de sadece /de/ ile birlikte kullanılır. Cansız konum nesneleri /te/ ile, canlı konum nesneleri ise /tey/ zamiriyle değiştirilir.

(15) <i>Do suse de niyo.</i>	→ <i>Do te de niyo.</i>
‘Ayran bardakta değil.’	→ ‘Ayran içinde değil.’
(16) <i>Kilit cêv dero.</i>	→ <i>Kilit te dero.</i>
‘Anahtar cebin içindedir.’	→ ‘Anahtar içindedir.’
(17) <i>Bizêke wertê mali de niya.</i>	→ <i>Bizêke tey niya.</i>
‘Oğlak malın içerisinde değil.’	→ ‘Oğlak içinde değil.’

(17)’deki örnekte ‘*te dero*’ tey biyaene ‘içinde olmak’ fiilinin çekimlenmiş halidir, (r)o kaynaştırma görevi görevinde olup, yön bildiren ‘ro’ partikeli değildir.

(18) <i>Çêneke par dewe de mend-e</i>	→ <i>Çêneke par te de mende.</i>
Çêneke.OBL geçen yıl köy.OBL YP kalGZ-3tD	
‘Kız geçen sene köyde kaldı.’	

2.1.3.5. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri varlıkları işaretle gösteren sözcüklerdir (Çiftçi, 2013:171). Uzak için *o*, *a*, *i* (o), yakın için *no*, *na*, *ni* (bu, şu) kelimeleri kullanılır. İşaret zamirleri yalnızca varlıkların yerlerini işaret ederler (Şahinoğlu, 1997:156). Gösterilen nesnenin konuşmacıya olan uzaklığına göre işaret zamirleri iki gruba ayrılır: Yakın ve uzak. Bu zamirler ayrıca eril, dişil ve çoğul formlar bakımından da farklılık gösterir; çoğulda cinsiyet ayrımı ortadan kalkar ki bu Zazacanın temel kurallarından biridir.

Çok uzaktaki nesneleri göstermek için, örneğin parmakla işaret ederek vurgu yapıldığında, daha güçlü bir gösterim anlamı kazanan vurgulu /ha/ kullanılabilir. Uzaklık belirten bir gösterim işareti olarak /ha/, /na/ ile tezat oluşturur.

Zazacada *kuyo?* (nerede?) sorusuna, mesafeye göre şu yanıtlar verilir:

Tablo 2:3 Uzak ve yakın işaret zamirleri

<i>/na/ : nezdî / yakın</i>		<i>/ha/ : düri/uzak</i>	
<i>n. na-o</i>	e. bu (burada)	<i>n. ha-o</i>	e. şu (şurada)
<i>m. na-w(y)-a</i>	d. bu (şurada)	<i>m. ha-w(y)-a</i>	d. şu (şurada)
<i>z. na-ê</i>	ç. bunlar (burada)	<i>z. ha-ê</i>	ç. şunlar (şurada)

/ha/ işaret zamiri yalnızca örneklerde görüldüğü gibi sadece ek fiil ekleriyle birlikte kullanılır; özne olarak kullanılmaz. Eril ve dişil, tekil ve çoğulda ve tüm durum biçimlerinde değişmeden kalır, yani çekimlenmez. İşaret belirteçleri */na/* ve */ha/*, ‘yer, mekan’ anlamına gelen */ca/* ile aşağıdaki uzaklık belirleme biçiminde de kullanılır:

/na-ca : ha-ca/ bu yer (burası) : şu yer (orası).

Zazacada yakın işaretleme için iki gösterim kökü varyantı bulunur: */na-/* ve */en-, ın /* sistemi Kuzey lehçesinde ve kısmen Güney lehçesinde (Siverek, Çermik) görülür. Buna karşılık */en-/ın-/* sistemi ise Güney lehçesinin diğer bölgelerinde (Bingöl, Hani, Piran vb.) kullanılır.

Tablo 2:4 Zazaca yakınlık belirten işaret zamirlerinin varyantları

	Nom.			Obl.		
	e.	d.	ç.	e.	d.	ç.
Dêrsım	<i>nu</i>	<i>na</i>	<i>ni</i>	<i>ney</i>	<i>nae</i>	<i>nine</i>
Siverege	<i>no</i>	<i>na</i>	<i>nê</i>	<i>ney</i>	<i>nay</i>	<i>ninan</i>
Çêrmuge	<i>no</i>	<i>na</i>	<i>nê</i>	<i>ney</i>	<i>*nay</i>	<i>*ninan</i>
Hênı (Hani)	<i>en</i>	<i>ena</i>	<i>ini</i>	<i>eno</i>	<i>ena</i>	<i>ınu</i>
Dara Hênı (Genç)	<i>ın</i>	<i>ına</i>	<i>ini</i>	<i>ın</i>	<i>ına</i>	<i>ınun</i>
Piran (Dicle)	<i>ino</i>	<i>ına</i>	<i>ini</i>	<i>*ino</i>	<i>*ına</i>	<i>*ınun</i>
	<i>nu</i>					

Kaynak : (Selcan, 1998:317).

Zazacada işaret zamirleri⁶, kişi zamirlerinde olduğu gibi durumlara göre de iki gruba ayrılır: nominatif ve oblik formlar.

⁶ Zazacada işaret zamirlerinin hem nominatif halde hem de oblik halde yöresel varyantları bulunur.

a- Nominatif Halde İşaret Zamirleri:

<i>nêzdi</i>	yakın	<i>düri</i>	uzak
(n.) <i>no, nu, ino, na</i>	(e.) bu	(n.) <i>o, u, ew</i>	(e.) o
(m.) <i>na, ina</i>	(d.) bu	(m.) <i>a, eya, aya</i>	(d.) o
(z.) <i>ni, nê</i>	(ç.) bunlar	(ç.) <i>i, ey, eyi</i>	(ç.) onlar

b- Oblik Halde İşaret Zamirleri:

<i>nêzdi</i>	yakın	<i>düri</i>	uzak
(n.) <i>ney, ni, ini</i>	(e.) bu	(n.) <i>ey, i, ay</i>	(e.) o
(m.) <i>naye, ena, hena</i>	(d.) bu	(m.) <i>ae, ay, aye</i>	(d.) o
(z.) <i>nine, ninan, ninu</i>	(ç.) bunlar	(ç.) <i>inu, inan</i>	(ç.) onlar

2.1.3.5.1. İşaret Zamirlerinin Cümlede Kullanımı

İşaret zamirleri bir ismi yerel bir belirteç olarak nitelediklerinde niteleyici olarak kullanılmış olurlar. Ancak tek başlarına, yani işaret edilen nesne olmadan kullanıldıklarında isim işlevi görürler. Zazacanın Kuzey lehçesi ile Siverek ve Çermik ağızlarında, yerel belirteçler görüş mesafesindeki yakın ve uzak ile görünmeyen uzaklığa göre ayrılır (Selcan, 1998: 311). Bu durumda /*na*/ yakın, /*ha*/ uzak için, /*u*/ (eril), /*a*/ (dişil) ve /*i*/ (çoğul) ise çoğunlukla görünmeyen uzaklık için kullanılır. /*na*/ ve /*ha*/ çekimde değişmezken, görünmeyen uzaklık için kullanılan işaret zamirlerinde nominatif durumdaki /*u*/, oblik durumdaki /*i*/ biçimiyle değişir

Yakın işaret niteleyicileri /*na*⁷/ ‘bu (eril/dişil/nötr)’ ve /*ha*⁸/ ‘şu (eril/dişil/nötr)’.

1. Öznenin belirticisi olarak / Özne niteleyicisi olarak kullanımı:

Nom.

1a-) *Na / Ha malım-|ø| kıtav wanen-|o|*. ‘Bu_e/O_e öğretmen kitap okuyor.’

⁷ *Na*: yakındaki kişileri/nesneleri işaret eder. Kuzey Zazacasında ‘*na*’, Güney Zazacasında ‘*no*’ formu kullanılır.

⁸ *Ha*: uzaktaki kişileri/nesneleri işaret eder.

$\begin{vmatrix} e \\ i \end{vmatrix}$	$\begin{vmatrix} a \\ \hat{e} \end{vmatrix}$	'Bu _d /O _d öğretmen kitap okuyor.'
		'Bu/O öğretmenler kitap okuyorlar.'

Obl.

1b-) <i>Na / Ha malım-</i>	$\begin{vmatrix} i \\ e \\ u \end{vmatrix}$	<i>kitav wend.</i>	'Bu _e /O _e öğretmen kitap okudu.'
			'Bu _d /O _d öğretmen kitap okudu.'
			'Bu/O öğretmenler kitap okudular.'

1a) ve (1b) örnekleri karşılaştırıldığında, niteleyici olarak kullanılan /na/ ve /ha/ işaret zamirlerinin nominatif ve oblik durumlarda değişmeden kaldığı, ancak niteledikleri isimlerin 'malım' (öğretmen) çekimlendiği görülmektedir.

2. Direkt nesnenin belirticisi olarak kullanımı:

Nom.

(2a) <i>Ey na/ha bižêk-</i>	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$	<i>berd-</i>	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$	'O, bu/şu oğlağı (e.) götürdü.'
				'O, bu/şu oğlağı (d.) götürdü.'
				O, bu/şu oğlakları (ç.) götürdü.'

Obl.

(2b) <i>U na/ha bižêk-</i>	$\begin{vmatrix} i \\ e \\ u \end{vmatrix}$	<i>beno.</i>	'O, bu/şu oğlağı (e.) götürüyor.'
			'O, bu/şu oğlağı (d.) götürüyor.'
			'O, bu/şu oğlakları (ç) götürüyor.'

3. Hedef nesnesinin belirticisi olarak kullanımı:

belirtici

(1) <i>To da-ø</i>	$\begin{vmatrix} na / i \\ na / a \\ na / i \end{vmatrix}$	<i>astor-</i>	$\begin{vmatrix} i \\ e \\ u \end{vmatrix}$	'Sen bu /o _e ata _e verdin.'
				'Sen bu /o _d ata _d verdin.'
				'Sen bu /o atlara verdin.'

zamirsel

(2) <i>To da-ø</i>	$\begin{vmatrix} ney / (d)ey \\ nae / (d)ae \\ nine / (d)ine \end{vmatrix}$	'Sen buna _e /ona _e verdin.'
		'Sen buna _d /ona _d verdin.'
		'Sen bunlara /onlara verdin.'

Yakın/uzak karşıtlığını gösteren bu örneklerde; burada, uzak işaretli hedef zamirlerinin (d)ey, (d)ae, (d)ine, yakın işaretli olanlar ney, nae, nine ile karşıt olduğu özellikle belirgindir.

2.1.3.6. Soru Zamirleri

Soru zamirleri, isim ve isim soylu kelimelerin yerini tutan ve soru anlamını içeren sözcüklerdir. Zazacadaki soru zamirleri, kişi, kişi olmayan (hayvan, nesne) ve genel olarak ayrılır. İlk iki soru zamiri çekimlenebilir.

Nom.

Obl.

Tablo 2:5 Zazacada soru zamirleri

kişi	<i>kam-ø</i> (kim)	<i>kam-i</i> (kime)
nesne, hayvan	<i>çl-ø</i> (ne)	<i>çına-y</i> (neye)
genel	<i>kamizi</i> (ne tür, hangi)	

(2.1.3.6.)

(1)	<i>Kam</i> kıtav waneno?	‘ <u>Kim</u> kitap okuyor?’
(2)	<i>Kum</i> şino dew?	‘ <u>Kim</u> köye gidiyor?’
(3)	<i>Tı ça ra / kumca rayi?</i>	‘Sen <u>nerelisin</u> ?’
(4)	<i>Tı koyti rawa?</i>	‘Sen <u>nerelisin</u> ?’
(5)	<i>Tı kata/koti şiyi?</i>	‘Sen <u>nereye</u> gittin?’
(6)	<i>Tı şiya koyti?</i>	‘Sen <u>nereye</u> gitin?’
(7)	<i>To çl waşt?</i>	‘Sen <u>ne</u> istedin?’
(8)	<i>Tı çiki / çiyi wazena?</i>	‘Sen <u>neyi</u> istiyorsun?’
(9)	<i>Televey qelema kami gurete?</i>	‘Öğrenci <u>kimin</u> kalemını aldı?’
(10)	<i>Çınay lap werd?</i>	‘Mamayı <u>ne</u> yedi?’
(11)	<i>Kıtav zeşe çınay dero?</i>	‘Kitap <u>neyin</u> içinde?’
(12)	<i>Çêneke koyti ra yena?</i>	‘Kız <u>nereden</u> geliyor?’

Zazacada sayı, miktar, tür veya nitelik soran ve sıfat olarak kullanılabilen soru zamirleri şunlardır:

- *kamizi* → hangi/hangisi?
- *çl* → ne, ne tür_
- *çıqaşi* → ne kadar? (miktar)

- *çand* → kaç? (sayı)
- *çanday* → kaç onluk? (defa, kez)
- *senê(n)* → ne tür, hangi, nasıl?
- *se* → hangi?

2.1.4. Zarf

Zarflar (belirteçler), fiilleri, sıfatları veya diğer zarfları nitelik, zaman, yer, miktar vb. yönlerden belirten sözcük ya da sözcük grubudur (Çiftçi, 2013:177).

2.1.4.1. Zarfların Cümlede Kullanımı

Zarflar cümlede iki şekilde kullanılabilir: zarf (belirteç) olarak (doğrudan fiili niteler) veya yüklem olarak (yargı bildirir).

1. Zarf olarak:

<i>Şilane</i>	<i>ita</i>	<i>manena.</i>	‘Şilan burada kalıyor.’
	<i>pêt</i>	<i>sona.</i>	‘Şilan hızlı yürüyor.’
	<i>rind</i>	<i>wanena.</i>	‘Şilan iyi/güzel okuyor.’

2. Yüklem olarak:

<i>Şilane</i>	<i>ita-r</i>	<i>-a.</i>	‘Şilan buradadır.’
	<i>pêt-</i>	<i>-a.</i>	‘Şilan hızlıdır.’
	<i>rind-</i>	<i>-a.</i>	‘Şilan iyidir.’

2.1.4.1.1. Yer Zarfları

Zazacada yer bildiren sözcükler, hem zarf hem de edat işleviyle neredeyse benzer şekilde kullanılır ve aralarında kesin bir biçimsel fark bulunmaz. Bu dilde, eylemler konum ve yön bilgisiyle nitelenir. Sistem, referans noktasının konumunu (üst, alt gibi) ve eylemin yönünü (*-ra*, *-ro* gibi ekler) uyumlu ifadelerle birleştirir. Yer belirten sözcükler; herhangi bir isim, konum adı (yer belirteci) veya isim tamlaması şeklinde olabilir.

Nesneye, özneye veya konuşmacıya göre uzamsal konum belirten ve son edatlarla tek başına kullanılabilen isimler, Zazacada yer isimleri olarak adlandırılır.

Zerê n. ‘içeri’, *tever* n. ‘dışarı’, *bın* n. ‘alt’ vb.

Bu yer isimleri, İzafe yapısıyla herhangi bir nesneye bağlanarak konum belirtir:

<i>Zerê-ê + çê-y</i>	<i>zerrê-ê çê-y</i>	evin içi
<i>teverê-ê + çê-y</i>	<i>teverê-ê çê-y</i>	evin dışı
<i>bınê-ê + kıtav-i</i>	<i>bınê-ê kıtav-i</i>	kitabın altı

Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, hem yer ismi (*zerê* ‘iç’), hem de referans nesnesi (*çê* ‘ev’) aynı son edatlarla kullanılabilir. Bu, Zazacanın konum belirtmedeki esnek yapısını gösterir.

a. Belirsiz referans noktası (genel konum):

<i>Mordem gına <u>zerê</u> ro.</i> →	‘Adam (oraya) içine düştü.’	(<i>ro</i> = yönelme ‘e/a’)
<i>Mordem <u>zerê</u> ra veciya.</i> →	‘Adam (oradan) içinden çıktı.’	(<i>ra</i> =ayrılma den/dan)
<i>Mordem <u>zerê</u> de mend.</i> →	‘Adam (orada) içinde kaldı.’	(<i>de</i> = bulunma de/da)

b. Belirli referans noktası (somut nesne)

<i>Mordem gına çê ro.</i> →	‘Adam eve düştü.’
<i>Mordem çê ra veciya.</i> →	‘Adam evden çıktı.’
<i>Mordem çê de mend.</i> →	‘Adam evde kaldı.’

(a ve b) örneklerinde cümle grubundaki konum belirteçleri arasındaki temel fark şudur; *zerê* belirsiz bir konumu (genel ‘iç’ kavramını) ifade ederken, *çê* belirli bir referans noktasını (‘ev’ nesnesini) ifade eder. Zazacada referans noktasının belirli veya belirsiz oluşu, yer belirteçlerinin zarfsal mı yoksa tamlanmış isim mi olarak kullanılacağını belirler.

Aşağıdaki örneklerde, *çê* (ev) yer ismi ile *zerê* (iç) konum belirteci, izafe yapısıyla birleştirilmiştir:

<i>Mordem zerê-ê çê-y ra veciya.</i> →	‘Adam, evin içinden çıktı.’ (<i>ra</i> : ayrılma)
<i>Mordem zerê-ê çê-y de mend.</i> →	‘Adam, evin içinde kaldı.’ (<i>de</i> : bulunma)
<i>Mordem gına zerê-ê çê-y ro.</i> →	‘Adam, evin içine düştü.’ (<i>ro</i> : yönelme)

Yer zarfları şu soruların cevaplarından oluşur:

koyti-	ø	?	nere-	ø	? kata?	nereye?
	ra			den		
	ro			nereye		
	de			de		

Zazaca en çok kullanılan yer zarfları:

Zazaki	Anlamı	Örnek kullanım
n. (eril)		
<i>bın</i>	alt, aşağı	<i>Bıne masa</i>
<i>bover</i>	Karşı yaka	<i>Boverê çemi</i>
<i>cayê</i>	bir yer	<i>Cayê to</i>
<i>cayêna</i>	başka bir yer	<i>Zobina cayêna</i>
<i>cêr</i>	alt, alt kısım	<i>untên, runter</i>
<i>cor</i>	üst, yukarı	<i>Corê dewe</i>
<i>dorme</i>	çevre, etraf	<i>Dormeyê hêgay</i>
<i>dot</i>	orası, şurası	<i>To ra dot</i>
<i>düri</i>	uzak	<i>Welat ra düri</i>
<i>het</i>	yan, taraf, yön	<i>Hetê ma</i>
<i>hetê</i>	bir taraf, herhangi bir yön	<i>Hetê bini</i>
<i>hêm</i>	yan, kenar	<i>Hemê ma</i>
<i>hêmê</i>	bir bölge	<i>Hêmêyê şıma</i>
<i>ita</i>	bura, burası	<i>Îta de</i>
<i>lewe</i>	yan, kenar	<i>Lewe de</i>
<i>mavên</i>	arası, ortası	<i>Mavên de</i>
<i>miye</i>	bel (bölge)	<i>Miya mı de</i>
<i>pey</i>	arka	<i>Peyê boni</i>
<i>ser</i>	üst, üzeri	<i>Serê boni</i>
<i>tever</i>	dış, dışarı	<i>Tever de</i>
<i>uca</i>	ora, orası	<i>Uca de</i>
<i>ver</i>	ön	<i>Ver de</i>
<i>verver</i>	yan taraf	<i>Ververê boni</i>
<i>virade</i>	yatay	<i>Virade dewe de</i>
<i>virên</i>	ön taraf	<i>Virêniya arebey</i>
<i>werte</i>	merkez, ortası	<i>Wertê dewe</i>
<i>zêre</i>	iç	<i>Zerê çêyi</i>

m. (dişil)		
<i>bin-eniye</i>	aşağı, alttaki	<i>Bineniya dewe</i>
<i>cêr-eniye</i>	alt kısım	<i>Cêreniya dewe</i>
<i>cor-eniye</i>	üst, yukarı	<i>Corêniya warey</i>
<i>dot-eniye</i>	öte taraf	<i>Doteniya mektevi</i>
<i>nat-eniye</i>	beri taraf	<i>Nateniya dare</i>
<i>pey-niye</i>	arka	<i>Peyniya boni</i>
<i>ser-eniye</i>	üst	<i>Sereniya raa de</i>
<i>vır-eniye</i>	ön	<i>Vireniya mali</i>
<i>kaleke</i>	yan taraf, kanat	<i>Kaleka mı</i>

Bileşik yer zarfları, n. (eril)

<i>cao bin</i>	başka bir yer	<i>Cao bin de</i>
<i>doymi</i>	arka taraf	<i>Doymê Erzıngani</i>
<i>dori</i>	arka yüz	<i>Dorê koyi</i>
<i>hêmê dori</i>	arka yüz	<i>Hemê dori de</i>
<i>her ca</i>	her yer	<i>Her ca de</i>
<i>heto çep</i>	sol taraf	<i>Heto çep de</i>
<i>heto raşt</i>	sağ taraf	<i>Heto raşt de</i>
<i>koyti</i>	nere, nerede	<i>Koyti de</i>
<i>nêzdi</i>	yakın	<i>Nezdiye to</i>
<i>naymi</i>	ön yüz	<i>Naymê Çoligi</i>
<i>nari</i>	ön yüz	<i>Nari de</i>
<i>nat</i>	bu taraf	<i>Natê boni</i>
<i>naver</i>	bu yaka	<i>Naverê çemi</i>
<i>na het</i>	bu taraf / kenar	<i>Na het de</i>
<i>na hêm</i>	bu yan	<i>Na hêm de</i>
<i>do het</i>	şu taraf / kenar	<i>Do het de</i>
<i>do hêm</i>	şu yan	<i>Do hêm de</i>
<i>qe caê</i>	hiçbir yer	<i>Qe caê de</i>
<i>orozi f.</i>	yokuş	<i>Orozi de</i>

2.1.4.1.2. Yön Zarfları

Yön belirteçleri, isimlerden farklıdır ve isimsel özellik taşıyan yer belirteçlerinden şu yönleriyle ayrılır:

- Cinsiyet ve sayı özellikleri yoktur.
- Temel işlevleri, fiilin yönünü belirtmek ve fiille doğrudan bağlantı kurmaktır.

yer ismi	yön eki	anlamı
<i>cer</i>	<i>dava-cer</i>	aşağıya doğru
<i>cor</i>	<i>dava-cor</i>	yukarıya doğru
<i>ser</i>	<i>-ser</i>	-e doğru (yönelme)
<i>ver</i>	<i>-(r)a</i>	-e/-a (yönelme)
<i>kaleke</i>	<i>kaleke-ser</i>	yana doğru
<i>poşti</i>	<i>poşti-ser</i>	arkaya/sırtta doğru

Çêneke davacêr sona.

‘Kız aşağı doğru gidiyor.’

Merdım peyser şı.

‘Adam geri gitti/döndü.’

Bızê ma avorde sonê.

‘Keçilerimiz yukarı doğru gidiyor.’

2.1.4.1.3. Zaman Zarfları

Zaman zarfları, zaman birimlerine isim olup fiillerin ve fiilimsilerin anlamlarını herhangi bir zamanla sınırlandıran kelimelerdir (Çiftçi, 2013:179).

Zaman noktası	Zaman aralığı	Tekrar
<i>key</i> <i>To key ama?</i> ‘Sen ne zaman geldin?’	<i>hata key</i> <i>Hata key menda?</i> ‘Ne kadar kaldın?’	<i>çıqaşı</i> <i>Çıqaşı dewam kerd?</i> ‘Ne kadar sürdü?’
<i>çı waxt</i> <i>U çı waxt şı?</i> ‘O ne zaman gitti?’	<i>hata çı waxt</i> <i>Hata çı waxt menda?</i> ‘Ne zamana kadar kaldın?’	<i>çand rey</i> <i>Çend rey vat?</i> ‘Kaç kez söyledi?’

Bu soru kalıpları, Zazacada zamanla ilgili ifadelerin nasıl yapılandırıldığını gösterir. Zazacada daha çok somut zaman belirteçleri kullanılır.

(2.1.4.1.3.)

<i>Ferat emşu şino Xarpêt.</i>	‘Ferat bu akşam Elazığ’a gidiyor.’
<i>Ma badêna yeme mektev.</i>	‘Biz birazdan okula geleceğiz.’
<i>Fate êr/ewro kitab wanena.</i>	‘Fate bugün kitap okuyor.’
<i>Êli hona Pilemoriye ranêcero.</i>	‘Ali henüz Pülümür’den dönmedi’
<i>Mı dadiya xu pêrar berde dew.</i>	‘Ben annemi geçen sene köye götürdüm.’
<i>Malo peskofî sodirane sonê axwe ser.</i>	‘Dağ keçileri sabahları suya iner.’
<i>Xalê mi şewlete dî şî keye.</i>	‘Dayım gece yarısı eve gitti.’
<i>Ma timotim Zazaki qal keni.</i>	‘Biz her zaman Zazaca konuşuruz.’
<i>Cıtkari desta sodiri urzene ra.</i>	‘Çiftçiler sabaha karşı uyanırlar.’
<i>Dewican par genim ramıt bi.</i>	‘Köylüler geçen sene buğday ekmişti.’
<i>Ino gure çı wext viraziyeno?</i>	‘Bu iş ne zaman yapılır?’
<i>Mı reyna malım de qesey kerd.</i>	‘Ben öğretmenle tekrar konuştum.’
<i>Maa mi sonde şir pot.</i>	‘Annem akşam siron yemeği pişirdi.’
<i>Talebey her roz kitab waneni.</i>	‘Öğrenciler her gün kitap okurlar.’
<i>Apeyê mi vizêri cıl gureti.</i>	‘Amcam dün elbise aldı.’
<i>Ez nıka lawıkanê Zazaki gosdon.</i>	‘Ben şimdi Zazaca türküler dinliyorum.’

Zazacada en çok kullanılan zaman zarfları:

1. Yakın Geçmiş ve Gelecek

Zazaca	Türkçe
<i>arozi</i>	o gün
<i>badêna</i>	birazdan/hemen
<i>bêro</i>	öbür gün
<i>binetero</i>	öbür günden sonraki gün
<i>bitubinetero</i>	öbür günden iki sonraki gün

3. Kesin Zaman İfadeleri

Zazaca	Türkçe
<i>ewro</i>	bugün
<i>esmer</i>	bu yıl
<i>esmu</i>	bu gece
<i>meşte</i>	yarın
<i>par</i>	geçen yıl
<i>pêrar</i>	iki yıl önce
<i>pêrarey</i>	üç gün önce

2. Belirli Zaman Dilimleri

Zazaca	Türkçe
<i>cemê sodiri</i>	sabahleyin
<i>cemê soni</i>	öğleden sonra
<i>destason</i>	akşamüstü
<i>peroz</i>	öğle vakti
<i>pesewe</i>	geceleyin

4. Anlık Durumlar

Zazaca	Türkçe
<i>desinde</i>	hemen
<i>firaqet</i>	aniden
<i>gêgane</i>	bazen
<i>hona</i>	şimdi
<i>indi</i>	şimdi
<i>nıka</i>	şu anda
<i>peyniyede</i>	sonra

perey dün

5. Günlük Zaman Dilimleri

Zazaca	Türkçe
<i>roza bine</i>	öteki gün
<i>roza peyene</i>	son gün
<i>sodır</i>	sabahleyin
<i>sodirane</i>	sabahları
<i>sondane</i>	akşamları
<i>sonde</i>	akşam vakti
<i>vervasodır</i>	sabaha karşı

6. Geçmiş Zaman Referansları

Zazaca	Türkçe
<i>sata bine</i>	biraz önce
<i>seña bine</i>	geçen yıl
<i>seña peyene</i>	son yıl
<i>sewa bine</i>	geçen gece
<i>uçax</i>	o zamanlar
<i>uwaxt</i>	eskiden
<i>vızêri</i>	dün

7. Zaman Dilimleri

Zazaca	Türkçe
<i>ewro</i>	bugün
<i>meste</i>	yarın
<i>viyari</i>	dün
<i>sewa</i>	gece
<i>sodır</i>	sabah

8. Bileşik Zaman İfadeleri

Zazaca	Türkçe
<i>ewrora tepiya</i>	bugünden itibaren
<i>niyara tepiya</i>	bundan sonra
<i>her waxt hona</i>	her zaman hala

9. Sıklık Bildiren İfadeler

Zazaca	Türkçe
<i>her roz</i>	her gün
<i>her sewe</i>	her gece
<i>gegane</i>	bazen
<i>qet</i>	hiç
<i>qeytan</i>	hiç

10. Özel İfadeler

Zazaca	Türkçe
<i>tepiya</i>	sonra
<i>hata</i>	kadar
<i>nat</i>	hep
<i>qe</i>	asla

2.1.4.1.4. Soru Zarfları

Soru zarfları, bir fiili, sıfatı veya başka bir zarfı soru yönelterek niteleyen sözcüklerdir. Fiille ilgili kullanımlarda ise eylemin nedeni, amacı, özelliği, miktarı, zamanı, yeri gibi unsurlar hakkında soru sorar. Zarfların konumunu alan bu tür soru kelimeleri, soru zarflarını oluşturur; örneğin *çituri* ‘nasıl’, *çıqaşi* ‘ne kadar’ gibi.

Piltan pêt şino.

‘Piltan hızlı gidiyor.’

(Piltan çituri şino?)

(Piltan nasıl gidiyor?)

Veroz çar rozi mend.

‘Veroz dört gün kaldı.’

(Veroz çıqaşi mend?)

(Veroz ne kadar kaldı?)

<i>çand rey</i>	kaç kez	<i>Tı çand rey ši?</i> ‘Kaç kez gittin?’
<i>ça</i>	niçin	<i>Yado ça niame?</i> ‘Yado neden gelmedi?’
<i>çinayrê</i>	neden	<i>Çinayrê tu ni dari birnay?</i> ‘Neden bu ağaçları kestin?’
<i>qey</i>	niye	<i>Qey mektuv nênusena?</i> ‘Neden mektup yazmadın?’
<i>kata</i>	nereye	<i>Kata şêri?</i> ‘Nereye gideyim?’
<i>key</i>	ne zaman	<i>Kıtabêk key veciyeno?</i> ‘Kitap ne zaman çıkacak?’
<i>koti</i>	nerede/nereye	<i>Koti mendi?</i> ‘Nerede kaldılar?’
<i>koti ra</i>	nereden	<i>Xalza koti ra yeno?</i> ‘Dayı oğlu nereden geliyor?’
<i>senê(n)</i>	nasıl	<i>Tı senêna?</i> ‘Sen nasılsın?’

(2.1.4.1.4)

Kêneke vana, kengeri kotiyê? (Güntaş, 2014:70). ‘Kız der ki, kengerler nerede?’

Ti qey ronişti? (Malmisanîj, 2015:171). ‘Sen niye oturdun?’

U çond rey ame mektev? (Selcan, 1998:643). ‘O kaç kez okula geldi?’

2.1.5. Edat (İlgeç)

Kendi başına bir anlamı olmayan fakat kelimeleri, kelime öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan sözcüklerdir (Çiftçi, 2013:66).

(2.1.5.)

- Bılbıl samed gul cuyena* (Beki, 2015:244).
‘Bülbül gül için yaşar.’
- Zelale bédadiya xo nêşiyêne cayeki* (Malmisanîj, 2015:146)
‘Zelale annesi olmaksızın bir yere gitmezdi.’
- Firaze pê qeleme nosto.*
‘Firaze kalemle yazmış.’

Zazacada edatlar üç türdür:

Ön-Edatlar (*Prepositions*): İsimden *önce* gelirler.

Art edatlar (*Postpositions*): İsimden *sonra* gelirler.

Çevre edatlar (*Circumpositions*): Hem isimden *önce* hem isimden *sonra* gelirler.

2.1.5.1. Edatların Sentaktik Özellikleri

Edatlar, ilgili kelimenin önünde veya arkasında yer alabilir. İlgili kelimeyle olan konumlarına göre, bunlara ön-edatlar, son-edatlar ve çevre-edatlar (ilişki sözcükler) adı verilir (Selcan, 1998:646).

İlişki sözcüklerinin ilgili kelimesi (tamlanan) bir isim veya zamir, bir sıfat veya zarf olabilir.

1. Referans alınan kelime bir isim veya zamirdir:

a-	<i>To çêneke rê ard.</i>	‘Sen kadın için getirdin (onu).’
b-	<i>Mî dey rê berd.</i>	‘Ben onun için götürdüm (onu).’
c-	<i>U sewet-a lacek-i beno sa.</i>	‘O, çocuk için seviniyor.’
d-	<i>U sewet-a dey beno sa.</i>	‘O, onun için seviniyor.’

‘rê’ sonedatı, (1a)’da bir ismin (*çêneke*), (1b)’de ise bir zaminin (*dey*) sonuna gelerek ‘için’ anlamı katar. (c) ve (d)’de ise bu edat (*seweta*), bir isim tamlamasının parçası olarak görev yapar ve için anlamına gelir.

1a. Referans alınan kelime bir yer ismidir:

Edatlar iki kelime arasında bir ilişki kurar. Zazacada bu, ezafe (ilgi hali) ile ifade edilir; bu durumda referans alınan kelime oblik halde bulunur.

Çêneke ser-ê bon-i der-a. ‘Kız evin üstünde-dir.’

women-DEF.NOM top-EZ house-GEN.OBL be-PRS.3SG

Pelge zer-ê ktav-i der-a. ‘Yaprak kitabın içinde-dir.’

leaf.NOM inside-EZ book-GEN.OBL be-PRS.3SG

Masa lew-ê çêver-i der-a. ‘Masa kapının yanında-dır.’

table.NOM side-EZ door-GEN.OBL be-PRS.3SG

Örneklerde öznenin (kelimenin) konumu, yerel edatlar *ser* (üstünde), *zeşe* (içinde) ve *lewe* (yanında) bir isimle tamlama oluşturmuştur ve referans kelimesi (*bon-i*, *kıtavi*, *çêver-i*) oblik halledir.

2. Referans alınan kelime bir zarftır:

<i>O <u>hatan</u> sersibey yeno.</i>	‘O, <u>yarına</u> kadar geliyor.’
<i>O <u>hata meşte</u> yeno.</i>	‘O, <u>yarına</u> kadar geliyor.’
<i>O <u>hata werte</u> sono.</i>	‘O, <u>ortasına (içine)</u> kadar gidiyor.’

2.1.5.1. Ön Edatlar

Ön edatlar, yalnız başına değil, bir referans ismiyle birlikte kullanılır. Anlamalarını, ancak ilişkili oldukları referans kelimesinin önüne geldiklerinde kazanırlar (Selcan, 1998:649).

ve / be / bı (ile, vasıtasıyla, -e (içine), -e (yönelme), -a doğru):

<i>Her çi <u>ve</u> <u>vay</u> roşino.</i>	‘Her şey <u>yüksek fiyatla</u> satılıyor’.
<i>Ey <u>bı</u> çü da piro.</i>	‘O <u>sopayla</u> (ona) vurdu’.
<i>Heq <u>toa</u> <u>ve</u> to mekero.</i>	‘Hak sana hiçbir (kötülük) yapmasın!’
<i>Mı hêga nêramut, <u>be</u> to da ramitene (EZ, 2025:63).</i>	
‘Ben tarlayı sürmedim, sana sürdürdüm.’	
<i>Ey <u>be</u> to zaf zulım kerdo (EZ, 2025:63).</i>	‘O sana çok zulüm etmiş.’
<i>Ey kıtab da <u>be</u> cı (Güler, 2024:48).</i>	‘O, kitabı ona verdi.’

serva, semed (için, yüzünden, dolayı):

<i>Sey Uşên <u>serva</u> aye amo.</i>	‘Sey Uşên onun (d.) <u>için</u> gelmiş.’
<i>Tı <u>semed</u> çınay ama?</i>	‘Sen ne <u>için</u> geldin?’

seweta (yüzünden, için):

<i>Ey <u>seweta</u> çêneke na dewe ra barkerd.</i>	‘O, kız yüzünden bu köyden taşındı.’
<i>Ez <u>seweta</u> to cı ra von.</i>	‘Ben senin hatırın için ona söylerim.’

zê, zey (gibi):

Sa Heyder zê Sey Qazî hostayê qesu bi. ‘Sa Heyder Sey Gaji gibi söz ustasıydı’

Zey Ehmedi Xasi merdım estu?

‘Ahmedi Xasi gibi adam var mıdır?’

hondê (kadar ... (gibi), gibi ... (olan):

O televe hondê to çinêbi.

‘O öğrenci senin kadar iyi değildi.’

Kemal Astore hondê Neru da sair bi.

‘Kemal Astore Neru da gibi iyi bir şairdi.’

2.1.5.2. Yön Belirteci Olarak Son Edatlar

Zazacadaki yön belirteçlerinin çoğu, eylemin yönelimini belirtir. Bunlar eylem nesnesine (hedef nesne) veya eylem yerine (konum türü) bağlanır ve yönü (-ro, -ra, -rê), durağan konumu veya içeri girmeyi (-de) belirtir.

Eylemin Yönü

<i>ø</i>	hedef nesneye doğru	Kutık kot era bın- ø ‘Köpek altına girdi.’
<i>ra</i>	nesneden uzaklaşarak	Kutık bın ra veziya. ‘Köpek altından çıktı/kalktı.’
<i>ro</i>	dikey ve aşağıya doğru nesnenin üzerine/içine	Kutık gına ver ro. ‘Köpek önüne düştü.’
<i>de</i>	nesnenin içinde bulunma/içerme	Kutık zere de mend. ‘Köpek içeride kaldı.’
<i>we</i>	dikey ve yukarıya doğru (hedef nesneye)	Kutiki sareyê xu da we ra. ‘Köpek başını kaldırdı.’
<i>rê</i>	birisi, bir şey için	Kutiki rê lap berd. ‘Köpeğe mama götürdü.’

Yön belirteçleri aynı zamanda bir zaman zarfına da bağlanabilir:

Piran |meştey| ra têpiya sono.

‘Piran yarından itibaren gidecek.’

Melim |yo satê| ra têpiya yeno.

‘Öğretmen bir saatten sonra gelecek.’

2.1.5.3. Çevre Edatlar

Çevre edatlar (*prepositions of place*), isimlerden veya zamirlerden önce gelerek onların cümle içindeki diğer öğelerle (özellikle de fiille) olan mekansal ilişkisini (yer, yön, konum) belirten sözcüklerdir. Kısacası, bir şeyin nerede olduğunu veya nereye doğru hareket ettiğini anlatmak için kullanılır.

Zazacada yerel ilişkisel kelimeler, /-ø, -ro, -ra, -de/ son edatlarıyla birlikte referans kelimesini çevreledikleri için, çevre edatlar olarak değerlendirilebilirler.

<i>Pising şî bin-ê dare-ø.</i>	‘Kedi ağacın altına girdi.’
<i>Pising gîna bin-ê dare ro.</i>	‘Kedi ağacın altına düştü.’
<i>Pising bin-ê dare ra veziya.</i>	‘Kedi ağacın altından çıktı.’
<i>Pising bin-ê dare de mend.</i>	‘Kedi ağacın altında kaldı.’

Yerel ilişkisel kelimeler, son edatlarla birlikte ortaya çıkar. Burada yer belirten kelimeler, ezafe (ilgi hali) ile referans alınan kelimeye bağlanır. Bu nedenle, referans alınan kelimeler her zaman oblik halde görünür.

/ve/ edatı ile /-ra/ ve /-ro/ son edatlarının aynı anda kullanılmasıyla, oblik halindeki nesneyi çevreleyen iki çevre edat oluşturulur:

/ve ‘hedef nesne’-Obl.-sonek.-ra/, /ve ‘hedef nesne’-Obl.-sonek.-ro/

ve/be/bî ...-ra :

<i>Ez <u>ve</u> to <u>ra</u> piya some welatê xo.</i>	‘Seninle birlikte memlekete gideceğiz.’
<i>Keyna <u>bî</u> lazeke <u>ra</u> şonê mekteb.</i>	‘Kızla oğlan (birlikte) okula gidiyorlar.’
<i>Pi <u>be</u> maye <u>ra</u> Çerme de nisenê ro.</i>	‘Babayla anne Yedisu’da oturuyorlar.’

ve ...-ro :

<i>Hostay çakuç da <u>ve</u> hors-ø <u>ro</u>.</i>	‘Usta çekici örsün üzerine vurdu.’
<i>Wayiri da <u>ve</u> kutiki <u>ro</u>.</i>	‘Sahibi köpeğe vurdu.’

peyê...-ra:

Kutik peyê beri ra veziya. (Malmisanîj, 2015:156)

‘Köpek kapının arkasından çıktı.’

hetê...-ra:

<i>Bızı hetê gême ra amey dewe.</i>	‘Keçiler orman tarafından köye geldiler.’
Zazacada en çok kullanılan edatlar:	
<i>bın → Loxa kore bînê hardi ra sona.</i>	‘Köstebek yerin/toprağın altından gider.’
<i>bînêniye → Sımorik bînêniya dare dero.</i>	‘Sincap ağacın altındadır.’
<i>bover → Lüye boverê çemi ra fetelina.</i>	‘Tilki nehrin karşı yakasında geziniyor.’
<i>cêrêniye → Naxır cêrêniya raye dero.</i>	‘Sığır yolun aşağısındadır/altındadır.’
<i>corêniye → Verg corêniya voreki bi.</i>	‘Kurt, kuzunun yukarısındaydı.’
<i>doymi / naymi → Mêsna doymê koyi ra amê naymi.</i>	‘Koyun dağın öte yanından bu yanına geldi.’
<i>dım(er)a → Televey malımı dıma amey.</i>	‘Öğrenciler öğretmenin ardından geldiler.’
<i>dot → Ma kotime dotê Têrcani.</i>	‘Biz Tercan’ın ötesine vardık.’
<i>dotêniye → Dotêniya dewe ra veng yeno.</i>	‘Köyün öte tarafından ses geliyor.’
<i>het → Xozi hetê daristan ser şî.</i>	‘Domuzlar ormana taraf gittiler.’
<i>hêm → Voreki voşti hêmê teveri.</i>	‘Kuzular dışarıya doğru koştular.’
<i>düri → Tı mı ra kota düri.</i>	‘Sen benden uzaklaştın.’
<i>kaleke → Gozyer kaleka bani dero.</i>	‘Ceviz ağacı evin yan tarafındadır.’
<i>lewe/leye → Keyneki amey lewe cênike.</i>	‘Kızlar kadının yanına geldiler.’
<i>nat → Natê ma kemero dotê ma biro.</i>	‘Bu tarafımız taşır, o tarafımız ağaçlıktır.’
<i>natêniye → Bızı amey nateniya hêgay.</i>	‘Keçiler tarlanın bu tarafına geldiler.’
<i>naver → Mal naverê çemi de çerenno.</i>	‘Davar nehrin bu tarafında otluyor.’
<i>nêzdi → Hêni dewe ra nêzdiyo. (Selcan, 1998:656).</i>	‘Çeşme köye yakındır.’
<i>pey → Kergi şî peyê sayere.</i>	‘Tavuklar elma ağacının arkasına gittiler.’
<i>peyniye → Finik peyniya mali de sono.</i>	‘Yavru köpek davarın arkasından gidiyor.’
<i>ser → Hêli nişt ro serê boni.</i>	‘Kartal evin üstüne kondu.’
<i>(...-ra) tepiye → Ma ra têpiya kam yeno?</i>	‘Bizden sonra kim gelecek?’

<i>tever</i> →	<i>Meymani ši tever.</i>	‘Misafirler dışarı çıktı.’
<i>ver</i> →	<i>Qeweci ame verê qewa.</i>	‘Kahveci kahvenin önüne geldi.’
<i>verver</i> →	<i>Bizêki ververê hêgay de sonê.</i>	‘Oğlaklar tarlanın yanından gidiyorlar.’
<i>vireniye</i> →	<i>Mı vireniya ey gurete.</i>	‘Ben onun önünü kestim.’
<i>virade</i> →	<i>Astore virade axure ra šiye.</i>	‘At ahırın yanından gitti.’
<i>zere</i> →	<i>Guk zerê gore ra rema.</i>	‘Dana ağıldan kaçtı.’

2.1.6. Bağlaç

Bağlaçlar, sözcükleri, cümleleri veya söz öbeklerini bağlayan sözcüklerdir (Hayıg, 2012:437). Bağlaçlar, tek başlarına bir anlam ifade etmezler; asıl görevleri, anlam ve mantık açısından ilişkili olan sözcükleri, söz öbeklerini veya cümleleri birbirine bağlayarak daha karmaşık, akıcı ve anlamlı ifadeler oluşturulmasını sağlamaktır. Bu bağlantıyı kurarken, farklı türden ilişkileri (eşitlik, zıtlık, neden-sonuç, seçenek, zaman vb.) belirterek düşünceleri daha düzenli ve net bir şekilde aktarırlar (Karabeyeser, 2021).

Bağlaçlar olmadan kurulan cümleler, birbirinden kopuk, bağlantısız ve basit yapılar olarak kalır. Onlar, düşünce ve duyguları aktarırken kullanılan dilin ritmini, akışını ve mantıksal örgüsünü güçlendiren vazgeçilmez dil unsurlarıdır. Doğru ve yerinde kullanıldıklarında, anlatımımızın gücünü ve etkisini önemli ölçüde artırır. Zazacanın sözlü kültür geleneğinde hikayeleri, atasözlerini ve duyguları aktarırken bu bağlaçlar, anlatıya akıcılık ve derinlik kazandıran hayati bir rol üstlenir.

[Bağlaçlar için Bkz. Üçüncü Bölüm 3.4.](#)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ZAZACA SENTAKSİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ (*QEYDEYÊ SENTAKSÊ ZAZAKÎ*)

Sentaks, dilbilimin cümle yapısını inceleyen dalıdır. Kelimelerin cümle içindeki düzeni ve anlamın nasıl oluştuğu ile ilgilenir. Dilin kurallarını ve yapısını anlamamıza olanak tanır. Kelimelerin cümle içinde nasıl sıralandığına ve bu sıralamanın anlamı nasıl etkilendiğini inceler.

Sentaks çalışmalarında bazı temel kavramlar:

1. Cümle (*Sentence*): Bir düşüncüyü tam olarak ifade eden kelime veya kelime gruplarıdır.
2. Özne (*Subject*): Cümlede eylemi gerçekleştiren ya da durum bildiren ögedir.
3. Yüklem (*Predicate*): Cümlede özneye ilişkin eylemi ya da durumu ifade eder.
4. Nesne (*Object*): Eylemden etkilenen ya da durumu tamamlayan ögedir.
5. Yan Cümle (*Clause*): Ana cümlelerin bir parçası olan ve kendi özne ve yüklemine sahip olan cümledir.
6. Söz Öbeği (*Phrase*): Bir araya gelen kelimelerden oluşan, tam bir cümle olmayan, ama cümle içinde bir işlevi olan dil birimidir.
7. Tümluç (*Complement*): Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan, onu yer, yön, zaman, sebep, nesne gibi bilgilerle destekleyen ve genellikle bir isim veya edattan oluşan söz öbeğidir. Yükleme sorulan ‘ne?, neyi?, kime?, nerede?, nereye?, nasıl?, niçin?’ gibi soruların cevabını vererek cümlelerin anlamını tamamlar.

3.1. Temel Cümle Yapısı (Sözdizimsel Düzen)

Cümleler, öğelerinin diziliş sırasına göre kurallı cümleler (*Cümleo raşt*) ve devrik (kuralsız) cümleler (*Cümleo dêlmast*) olmak üzere iki gruba ayrılırlar (Şahinoğlu, 1997:514). Cümlede yüklem (vıraştōx) yerine göre cümlelerin dizilimi değişir. Dilbilimsel yapı içerisinde cümle öğelerinin sentaktik dizilimi, anlamsal ve işlevsel

açından oldukça önemlidir. Çünkü her dilin kendine özgü gramer kuralları vardır. Bu gramer kurallarına göre, cümlelerin öğelerinin sıralaması belirlenir.

Diller, öge dizilişine (kelime sıralamasına) göre temelde üç ana gruba⁹ ayrılır. Bu gruplar, dilin cümledeki öğelerin sıralama düzenine göre sınıflandırılır: Bu sınıflandırma, cümlelerin temel öğeleri olan özne (S), yüklem (V) ve nesnenin (O) dizilişine dayanır. Bu üç temel yapı, dil aileleri ve dilbilimsel analizlerde öge dizilişi sınıflandırmasının temelidir.

3.1.1. SVO (Özne-Yüklem-Nesne)

SVO, dil tipolojisinde İngilizce başta olmak üzere pek çok dilde yaygın olarak kullanılan bir cümle diziliş düzenidir (Comrie, 1989). İngilizce, Fransızca, Çince gibi bazı dillerde cümlelerin dizilim sırası SVO¹⁰ (özne-yüklem-nesne) şeklindedir. Bu sistemde özne cümle başında, yüklem ortada ve nesne sonda yer alır.

3.1.2. SOV (Özne-Nesne-Yüklem)

SOV sıralaması, dilbilimsel açıdan oldukça yaygın bir öge dizilişidir. Bu yapıya sahip dillerde cümledeki öğeler şu sırayla gelir: **S** (özne) → **O** (nesne) → **V** (yüklem). Türkçe, Japonca, Farsça gibi dillerde cümlelerin dizilimi SOV gibidir. Bu sistemde özne cümle başında, nesne ortasında ve yüklem ise sonunda yer alır (Whaley, 1997).

Zazacanın temel cümle yapısı özne-nesne-yüklem, yani SOV düzenindedir. Özne başta, nesne ortada ve yüklem ise cümle sonunda yer almaktadır. Transitif (geçişli) fiillerle kurulan cümlelerde, cümle yapısı SOV, intransitif (geçişsiz) fiillerle kurulan cümlelerde ise SV düzenindedir. Zazacanın SOV tipolojisine uygun olarak, kurallı cümlelerde yapısal hiyerarşi şu şekildedir: özne > nesne/tümleç > yüklem. Zarflar ise bağlama göre farklı konumlarda bulunabilir.

Zazacada geçişli fiillerin cümle yapısı SOV'dur fakat intransitif (nesne almayan) fiiller SOV yapısına uymaz.

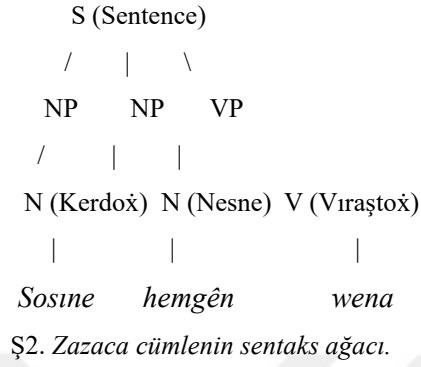
⁹ Bazı dilbilimciler, bu temel üç gruba ek olarak **VOS** (Yüklem-Özne-Nesne) ve **OSV** (Nesne-Yüklem-Özne) gibi daha az yaygın sıralamaları da kabul eder. Ancak, temel ve en yaygın sınıflandırma bu üç tip üzerinde yoğunlaşır.

¹⁰ **SVO**: Subject (kerdox, özne), Verb (vıraştox, yüklem), Object (nesne).

(3.1.2a.)

Sosine hemgên wena.

‘Sosın bal yiyor’

S (*Sentence* - Cümle): Cümlelerin tamamını temsil eder.

NP (*Noun Phrase* – İsim grubu / *Grubê namey*): Özne ve nesne bu kısımda yer alır.

VP¹¹ (*Verb Phrase* – Fiil öbeği / *Grubê Fêli*): Cümlelerin yüklemi ‘wena’.

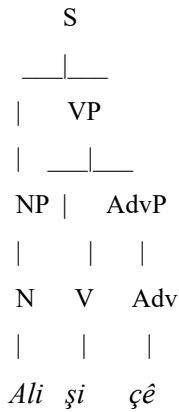
N (*Noun* – İsim / *Name*): ‘*Sosine*’ (özne / *kerdox*) u ‘*hemgên*’ (nesne).

V (*Verb* – Fiil / *Fêl*): ‘*wena*’ (yüklem / *vıraštox*), fiili ifade eder.

(3.1.2b)

Ali şî çê.

‘Ali gitti eve.’

Ş3. Nesne alamayan fiille oluşturulmuş cümlelerin sentaks ağacı.

S (*Sentence* - Cümle) → Cümlelerin tamamı.

¹¹ **Verb Phrase (VP)**: bir cümledeki yüklemi (fiil) ve ona bağlı tüm yardımcı öğeleri kapsayan dilbilimsel bir terimdir. Temel işlevi, bir eylemi, oluşu veya durumu ifade etmektir.

NP (*Noun Phrase* – İsim grubu / *Grubê namey*) → Özne (*Kerdox*): *Ali*

VP (*Verb Phrase* – Fiil öbeği/ *Grubê fêli*) → Yüklem (*Viraxtox*): *şı (şıyaene)*

AdvP¹² (*Adverbial Phrase* -Zarf grubu / *Grubê zerfî*) → Yer zarfı (*Zerfê cayî*): *çê*

Bazı istisnalar bulunmakla birlikte Kürtçe gibi Zazacada da genelde yüklemi geçişli fiillerle kurulu cümlelerde SOV düzeni ve yüklemi geçişsiz fiillerle kurulu cümlelerde de SV düzeni mevcuttur.

Tablo 3:1 Türkçe, İngilizce ve Zazaca cümle karşılaştırması.

Zon	Cümle	Sentaks (<i>Syntax Order</i>)
Tırki	<i>Ali eve gitti.</i>	SOV (özne - dolaylı tümleş - yüklem)
İngilizki	<i>Ali went home.</i>	SVA (özne - yüklem – yer zarfı)
Zazaki	<i>Ali şî çê.</i>	SVA (<i>kerdox</i> - <i>viraxtox</i> - <i>zerfê cayî</i>)

Yukarıdaki tabloda, ‘*Ali şî çê*’ cümlesinde Zazacada yer zarfı (*çê*) tıpkı İngilizcedeki (*home*) gibi yüklemden sonra gelmektedir. Türkçede ise dolaylı tümleş (*ev*) ise yüklemden önce gelmektedir.

Zazaca *çê* ve İngilizce *home* kelimeleri cümle içerisinde yer zarfı görevinde, Türkçede ‘ev’ kelimesi tümleş görevindedir. Görülmektedir ki Hint-Avrupa Dil grubunda yer alan Zazaca ve İngilizce sentaks açısından birbirine benzemektedir.

(3.2.1c.)

c1- *Ali şîno keye / Ali sono çê.* ‘Ali eve gidiyor.’

c2- *Ali keye ra şîno / Ali çê ra sono.* ‘Ali evden gidiyor.’

(3.2.1c)’deki örneklerde geçişsiz bir fiil olan *şıyaene* ‘gitmek’ fiili kurulan cümlelerin dizilimi birbirinden farklıdır. (c1)’de cümlelerin dizilimi SVO (c2)’de cümlelerin dizilimi SOV şeklindedir. Dizilimin farklı olmasının nedeni cümleye ayrılma anlamı katan ‘*ra*’ edatının fiilden önce gelmesidir. (c2)’de *çê/keye* ‘ev’ sözcüğünden sonra gelen yön

¹² **Adverbial Phrase (AdvP):** bir cümlede fiili, sıfatı, başka bir zarfı veya tüm cümleyi niteleyen ve genellikle zarf (adverb) içeren veya zarf işlevi gören kelime gruplarıdır. Bu öbekler, eylemin zamanını, yerini, nedenini, şeklini veya derecesini belirtir.

bildiren *ra* edatı kelimeye ‘den/dan’ ayrılma anlamı verir. *Çê ra* (ev-den) ifadesi, SOV yapısındaki ‘O’ (nesne) konumundaki öğeyi temsil eder. Ancak buradaki ‘O’yu sadece ‘nesne’ olarak değil, ‘fiili tamamlayan öğe’ olarak geniş anlamda düşünmek gerekir. Bu öğe, bir isim (çê) ve bir edattan (*ra*) oluşan bir edat öbeğidir (*prepositional phrase*). Dolayısıyla, “Özne + Yer + Yön Edatı + Fiil” dizilimi, SOV sisteminde “Özne + [Edat Öbeği] + Fiil” olarak yapılır ve bu da standart SOV düzenine tam uyar.

Zazacada ‘*ra*’ edatıyla birlikte kullanılan geçişsiz fiillerde de bu durum söz konusudur.

<i>Weli ame mektev.</i>	‘Veli okula geldi.’
<i>Weli mektev ra yeno.</i>	‘Veli okul-dan geliyor.’
<i>Zere vecina teber.</i>	‘Zere dışarı çıkıyor.’
<i>Zere qewa ra vecina.</i>	‘Zere kafeden çıkıyor.’

3.1.3. VSO (Yüklem-Özne-Nesne)

Arapça, İbranice, Kelt Dilleri gibi bazı dillerde cümle yapısı VSO (yüklem-özne-nesne) şeklindedir. Yüklem, cümle başında yer alır. Bu sistemde özne ve nesne sıralaması, yüklemle hemen ardından gelir. Bu yapıya sahip dillerde, vurgu genellikle yükleme veya cümledeki önemli unsurun önceliğine göre belirlenir (Whaley, 1997). VSO sıralaması, dilin ton ve vurgu yapısına göre değişebilir, ancak temel fonksiyonel yapısı bu şekildedir.

3.1.4. Zazacanın Cümle Yapısı

Zazacada kurallı cümle, genelde yüklemi geçişli fiillerle kurulu cümleler SOV (*kerdox-nesne-vıraştōx*) yapısına göre ve yüklemi geçişsiz fiillerle kurulu cümleler de SV (*kerdox-vıraştōx*) yapısına göre şekillenir.

(3.1.4.)

a- EzÖZNE <i>kitav</i> NESNE <i>wanen</i> .YÜKLEM	‘Ben kitap okuyorum.’
b- <i>Keyneke</i> ÖZNE <i>munga</i> NESNE <i>doşena</i> .YÜKLEM	‘Kız ineği sağıyor.’
c- AliÖZNE <i>şî</i> YÜKLEM <i>mektev</i> HEDEF NESNESİ	‘Ali okula gitti.’

Örneklerde görüldüğü üzere Zazacada nesne alabilen fiillerle kurulan cümlelerde (a ve b) cümle yapısı SOV sistemine sahiptir. Bu tür cümlelerde yüklem her zaman cümlenin

sonunda yer alır. Ancak nesne alamayan (geçişsiz) fiil cümleleri (c) SV sistemine uygundur.

3.1.5. Zazaca Cümlelerde Hal (Durum)

Zazaca sentaks açısından ergatif¹³ olmadığı için cümleler birbirine bağlandığında özne esas alınır. Zazacada fiil, şimdiki zamanda özneye göre, bütün geçmiş zamanlarda ise nesneye göre çekimlenir fakat bu durum öznenin fonksiyonunu değiştirmez (Arslan, 2020:118). Zazaca morfolojik açıdan ergatiflik özelliğine sahip olmasına rağmen sentaks açısından tıpkı Farsça, Almanca ve Türkçe gibi akuzatif¹⁴ özelliğe sahiptir (Todd, 1985:99). (3.1.5) (Arslan, 2022:118):

¹⁴ Akuzatif özelliği, dilbilimde “nesne durumu” veya “belirtme durumu” olarak da bilinen, belirli dillerde kullanılan ve nesne ya da belirli öğeleri gösteren dilbilgisel bir durudur. Bu özellik, özellikle yapı bakımından belirli fiil, isim veya zamirlerin nesne veya belirli öge olarak kullanıldığını gösterir. Akuzatif özelliği, bir ismin veya zaminin, fiil tarafından etkilenmiş veya hareketin yöneldiği nesneyi belirttiğinde kullanılır.

(0.1) Cümle bağlantıları

- a. Mêse [] da-n-a çêneke de, [S]mır-en-a
ar1.RAST vermek_{WN-WN-3ZUM} kız.ÇEWT PP, [ar1] ölmek_{WN-WN-3ZUM}
'Arı kızı ısıyor, ölüyor.'
- b. Mêse [] da-ø çêneke de, [S]mer-d-e
ar1.ÇEWT vermek_{WR.WRT6-3ZUM} kız.ÇEWTTPP, [ar1] ölmek_{WR-WRT1-3ZUM}
'Arı kızı ısırdı, öldü.'
- c. Pi-ø_i laze-k-i_j be-n-o mektev, [—i/*j] ara ke-n-o
baba-RASToğlan-ÇEWT götürmek_{WN-WN-3ZUM}Nokul, [—i/*j] kahvaltı
yapmak_{WN-WN-3ZUM}
'Baba oğlanı okula götürüyor, [—i/*j] kahvaltı yapıyor.'
- d. Pi-i_i laze-k-ø_j berd-ø mektev, [—i/*j] ara kerd-e
baba-ÇEWT oğlan-RASTgötürmek_{WR-3ZUM}Nokul, [—i/*j] kahvaltı
yapmak_{WR-3ZUM}
'Baba oğlanı okula götürdü, [—i/*j] kahvaltı yaptı.'
- e. Heş-i_i verg-ø_j di-ø, [—i/*j] werd-ø
ay1-ÇEWT kurt-RASTgörmek_{WR-3ZUM}N, [—i/*j] yemek_{WR-3ZUM}
'Ayı kurdu gördü, [—i/*j] yedi.'

“(3.1.5a)’da *mêse mirena* (arı ölür) cümlesinde *mêse* özne görevindedir. Eğer ölen kişi *çêneke* (kız) olsaydı yan cümlede de *çêneke* kelimesinin söylenmesi gerekirdi. Birbirine bağlı geçişli iki cümlede, yan cümlede bazen hem özne hem de nesne belirtilmez. Ancak bu durumda (örneğin 3.1.5e’deki gibi) yan cümlelerin öznesi, temel cümlelerin öznesiyle aynı kabul edilir” (Arslan, 2022:118).

Bazı fiillerde (örn. *ara kerdene* ‘kahvaltı yapmak) fiil öneki aynı zamanda cümlelerin nesnesi olur (3.1.5c.) *pi ara ken-o* (baba kahvaltı yapıyor), (3.1.5d) *pi ara kerd-e* (baba kahvaltı yaptı).

(3.1.5a) ve (3.5.1b) cümlelerinde belirtisiz (gizli) nesne cümlede söylenmez; fakat yine de fiil ona bağlıdır. Şimdiki zamanda fiil özneye göre çekimlendiği için nesnenin yokluğu cümlede hissedilmez fakat (3.5.1b.) örneğinde fiil nesneye göre çekimlenmiştir fakat nesne belirgin değildir.

3.1.5.1. Nominatif (Yalın) Halin Cümle Ögesi İşlevleri

Zazacada yalın (halo raşt / nominativ) hal belirli cümle ögesi işlevlerini yerine getirir (Selcan, 1998: 277). Nominatif hal aşağıdaki cümle ögesi işlevlerini üstlenebilir:

- Şimdiki zaman öznesi (*Kerdoxê waxto nıkayen* / *Present tense subject*)
- Geçişsiz fiilin öznesi (*Kerdoxê fêlo bênesne* / *Intransitiv-Subjekt*)
- Geçmiş zaman nesnesi (*Nesnê waxtê ravêrdey* / *Patient/Undergoer*)
- Açıklayıcı ek öge (*Arezekerdox* - *Apozisyon*)
- Yüklemle tamamlanan özne (*Tamam kerdişê viraştöxi* / *Subjektsprädikativ*)

1a. Şimdiki Zaman Öznesi

Zazacada şimdiki zamanda (*waxto nıkayen*) transitif (geçişli) fiillerle kurulan cümlelerde özne nominativ (*halo raşt*) haldedir.

tr. (fêlê ebe nesne) - ŞZ. (*Waxto nıkayen*)

	<i>kerdox</i>		<i>viraştöx</i>		<i>Tırki</i>	
canlı	<i>Malım-</i>	ø	<i>wanen-</i>	ø	Öğretmen okuyor	n. ¹⁵
	<i>Malım-</i>	<i>e</i>		<i>a</i>	Öğretmen okuyor.	m. ¹⁶
	<i>Malım-</i>	<i>i</i>		<i>ê</i>	Öğretmenler okuyorlar.	z. ¹⁷

Fêlê ebe nesne – Waxto nıkayen

¹⁵ n. *nêr*: eril.

¹⁶ m. *makek*: dişil.

¹⁷ z. *zêde*: çoğul.

	<i>kerdox</i>		<i>vıraštox</i>	Tırki	
cansız	<i>Va-</i>	ø	<i>kuno p(ır)a</i>	Rüzgar vuruyor.	n.
	<i>Pêl-</i>	ø		Dalga vuruyor.	n.
	<i>Bılusk-</i>	ø		Şimsek çakıyor.	n.
	<i>Kılıt-</i>	ø	<i>keno ra</i>	Anahtar açıyor.	n.
	<i>Bırak-</i>	ø	<i>birneno</i>	Testere kesiyor.	n.
	<i>Torg-</i>	<i>e</i>	<i>sanena cı</i>	Dolu vuruyor.	m.
	<i>Torg-</i>	<i>i</i>	<i>sanenê cı</i>	Dolular vuruyor	z.

Fêlê ebe nesne – Waxto nıkayen

1b. Geçişsiz Fiil Öznesi Olarak Kullanımı

İntransitiv (geçişsiz) fiillerde (*fêlê bênesne*) şimdiki zaman (*waxto nıkayen*) ve geçmiş zamanda (*waxto ravêrde*) nominativ hal şöyledir:

<i>Waxt</i>	<i>kerdox</i>		<i>vıraštox</i>		<i>Tırki</i>	
ŞZ.	<i>Malım-</i>	ø	<i>ita manen-</i>	ø	Öğretmen burada kalıyor.	n.
		<i>e</i>	<i>Îta manen-</i>	<i>a</i>	Öğretmen burada kalıyor.	m.
		<i>i</i>	<i>Îta manen-</i>	<i>ê</i>	Öğretmenler burada kalıyorlar.	z.
GÇZ.	<i>Malım-</i>	<i>o</i>	<i>ita mend-</i>	ø	Öğretmen burada kaldı.	n.
		<i>e</i>	<i>Îta mend-</i>	<i>e</i>	Öğretmen burada kaldı.	m.
		<i>i</i>	<i>Îta mend-</i>	<i>i</i>	Öğretmenler burada kaldılar.	z.

Fêlê ebe nesne – Waxto nıkayen. Çime: (Selcan, 1998: 277).

2. Geçmiş zaman nesnesi

Zazaki de fonksiyonê halo raştiyo bini ki waxto ravêrde de nesne guretena.

	<i>kerdox</i>	<i>nesne</i>		<i>vıraštox</i>		<i>Tırki</i>	
Canlı nesne	<i>Telebe-y</i>	<i>malım-</i>	ø	<i>di-</i>	ø	Öğrenciler öğretmeni gördü.	n.
		<i>malım-</i>	<i>e</i>	<i>di-</i>	<i>y-e</i>	Öğrenciler öğretmeni gördü.	m.
		<i>malım-</i>	<i>i</i>	<i>di-</i>	<i>(y)</i>	Öğrenciler öğretmenleri gördüler.	z.
Cansız nesne	<i>Telebe-y</i>	<i>kıtav-</i>	ø	<i>di-</i>	ø	Öğrenciler kitabı gördü.	n.
		<i>qelem-</i>	<i>e</i>	<i>di-</i>	<i>y-e</i>	Öğrenciler kalem gördü.	m.
		<i>qelem-</i>	<i>i</i>	<i>di-</i>	<i>(y)</i>	Öğrenciler kalemleri gördüler.	z.

Nesnê waxê ravêrdey.

3. Yüklemlerle Tamamlanan Özne

n.	U beno malım-ø.	‘O _e öğretmen oluyor.’
m.	A bena doxtor-e.	‘O _d doktor oluyor.’
z.	Î bene hosta-y.	‘Onlar _ç usta oluyorlar.’

3.1.5.2. Oblik (Dolaylı) Halin Cümle Ögesi İşlevleri

Zazacada oblik hal (*halo çewt/gulêr*) şu cümle aşağıdaki cümle ögesi işlevlerini yerine getirir:

1. Geçmiş Zaman Öznesi (*Kerdoxê waxtê ravêrdey / Past tense subject*)

	kerdox		nesne		vıraşttox		Tırki	
canlı	Malım-	i	telebe-	ø	di-	ø	Öğretmen öğrenciyi gördü.	n.
	Malım-	e	telebe-	ø		ø	Öğretmen öğrenciyi gördü.	m.
	Malım-	u	telebe-	ø		ø	Öğretmenler öğrenciyi gördü.	z.

Namê candey de kerdoxê waxtê ravêrdey.

	kerdox		vıraşttox		Tırki	
cansız	Va-	y	ku(y)a p(ır)a		Rüzgar çarptı.	n.
	Pêl-	i	ku(y)a p(ır)a		Dalga çarptı.	n.
	Bilusk-	i	ku(y)a p(ır)a		Şimşek çarptı.	n.
	Kılıt-	i	kerd-ø ra		Anahtar açtı.	n.
	Bırak-	i	bırna-ø		Testere kesti.	n.
	Torg-	e	sana cı		Dolu vurdu.	m.
	Der-	u	qum kerd çem		Dereler nehire kum doldurdu.	z.

Namê bêcandey de kerdoxê waxtê ravêrdey.

2. Nesnê waxte nıkayêni (Şimdiki zaman nesnesi - Present tense object)

	<i>kerdox</i>	<i>nesne</i>		<i>vıraštox</i>		<i>Tırki</i>	
canlı	<i>Telebe-ø</i>	<i>malım-</i>	<i>i</i>	<i>vinen-</i>	<i>o</i>	Öğrenci öğretmeni görüyor.	n.
		<i>malım-</i>	<i>e</i>	<i>vinen-</i>	<i>o</i>	Öğrenci öğretmeni görüyor.	m.
		<i>malım-</i>	<i>u</i>	<i>vinen-</i>	<i>o</i>	Öğrenci öğretmenleri görüyor.	z.
cansız	<i>Telebe-ø</i>	<i>kıtav-</i>	<i>i</i>	<i>cên-</i>	<i>o</i>	Öğrenci kitabı alıyor.	n.
		<i>qelem-</i>	<i>e</i>	<i>cên-</i>	<i>o</i>	Öğrenci kalemi alıyor.	m.
		<i>qelem-</i>	<i>u</i>	<i>cên-</i>	<i>o</i>	Öğrenci kalemleri alıyor.	z.

Tablo: Waxto nıkayên de durimê halê çewti, ZZ.

Zazacada oblik (*halo çewt*) halde, cansız ve eril isimler şimdiki zamanda nesne rolü üstlendikleri zaman ek almazlar, /-ø / (sıfır) morfemi ile gösterilirler. Yukarıdaki örneklerde bu durum görülmektedir. Diğer yandan cansız ve eril isimler geçmiş zamanın özne görevini üstlenirler. Bu nedenle hal eki /-i/ nesnenin arkasına gelir.

3. Yönelme Nesnesi (Nesnê hedefi / Goal object)

	<i>kerdox</i>	<i>nesne</i>		<i>vıraštox</i>	<i>hedef</i>		<i>Tırki</i>	
cande W.R tr.	<i>U</i>	<i>kıtav-</i>	<i>ø</i>	<i>dan-o</i>	<i>malım-</i>	<i>i</i>	O, öğretmene kitap veriyor.	n.
	<i>U</i>	<i>kıtav-</i>	<i>ø</i>	<i>dan-o</i>	<i>malım-</i>	<i>e</i>	O, öğretmene kitap veriyor.	m.
	<i>U</i>	<i>kıtav-</i>	<i>ø</i>	<i>dan-o</i>	<i>malım-</i>	<i>u</i>	O, öğretmenlere kitap veriyor.	z.
W.R tr.	<i>Ey</i>	<i>kıtav-</i>	<i>ø</i>	<i>da- ø</i>	<i>malım-</i>	<i>i</i>	O, öğretmene kitap verdi.	n.
	<i>Ey</i>	<i>kıtav-</i>	<i>ø</i>	<i>da- ø</i>	<i>malım-</i>	<i>e</i>	O, öğretmene kitap verdi.	m.
	<i>Ey</i>	<i>kıtav-</i>	<i>ø</i>	<i>da- ø</i>	<i>malım-</i>	<i>u</i>	O, öğretmenlere kitap verdi.	z.

Fêlo ebe nesne de nesnê hedefi.

	<i>kerdox</i>	<i>vıraštox</i>	<i>hedef</i>		<i>Tırki</i>	
Canlı ŞZ. intr.	<i>Kêmere</i>	<i>gınera ro</i>	<i>astor-</i>	<i>i</i>	Taş ata değıyor.	n.
	<i>Kêmere</i>	<i>gınera ro</i>	<i>astor-</i>	<i>e</i>	Taş ata değıyor.	m.
	<i>Kêmere</i>	<i>gınera ro</i>	<i>astor-</i>	<i>u</i>	Taş atlara değıyor.	z.
GÇZ. intr.	<i>Kêmere</i>	<i>gîne ro</i>	<i>astor-</i>	<i>i</i>	Taş ata (eril) değıdi.	n.
	<i>Kêmere</i>	<i>gîne ro</i>	<i>astor-</i>	<i>e</i>	Taş ata (dişil) değıdi.	m.
	<i>Kêmere</i>	<i>gîne ro</i>	<i>astor-</i>	<i>u</i>	Taş atlara değıdi.	z.

Fêlo bênesne de nesnê hedefi (cande).

	<i>kerdox</i>	<i>vıraştox</i>	<i>hedef</i>		<i>Tırki</i>	
Cansız	<i>U</i>	<i>son-o</i>	<i>mektev-</i>	<i>ø</i>	O, okula gidiyor.	n.
ŞZ.	<i>U</i>	<i>son-o</i>	<i>dew-</i>	<i>e</i>	O, köye gidiyor.	m.
intr.	<i>U</i>	<i>son-o</i>	<i>dew-</i>	<i>u</i>	O, köylere gidiyor.	z.
GÇZ.	<i>U</i>	<i>şi- ø</i>	<i>mektev-</i>	<i>ø</i>	O, okula gitti.	n.
intr.	<i>U</i>	<i>şi- ø</i>	<i>dew-</i>	<i>e</i>	O köye gitti.	m.
	<i>U</i>	<i>şi- ø</i>	<i>dew-</i>	<i>u</i>	O, köylere gitti.	z.

Fêlo bênesne de nesnê hedefî (bêcande).

3.2. Fil Çekimleri ve Zaman Yapıları (*Ontişê Fêli u Sistemê Waxti*)

Zazacada fiiller, şahıs (*person*), sayı (*numerus*), zaman (*tempus*), kip (*modus*) ve çatıya (*genus verb*) göre çekimlenir. Fiiller, sentaks açısından iki grupta tasnif edilir: Temel (asıl) fiil (*main verb*) ve yardımcı fiil (*helping verb*).

3.2.1. Şahsa Göre Çekimlenen Fiiller (Fêle ke şaxıs ra gore oncinê / Finite verb)

Bu fiiller, şahıs, sayı ve zamana göre çekimlenirler. Fiil çekimi şahıslara bağlıdır ve altı kategoriye ayrılır.

1. Öznenin veya geçmiş zaman nesnesinin kişisi (*person*)
2. Öznenin veya geçmiş zaman nesnesinin sayısı (*more, numerus*): tekil ve çoğul)
3. Öznenin veya geçmiş zaman nesnesinin cinsiyeti (*genus*): tekil (eril, dişil), çoğul.
4. Zamanlar (*waxti / tempus*):
 - Şimdiki / Geniş zaman (*present-aorist*)
 - Geçmiş zaman (*simple past*)
 - Miş'li geçmiş zaman (*past perfect*)
5. Kipler (*modus*):
 - Bildirme kipi (*indicative mood*)
 - Süreklilik bildiren kip (*continuous mood*)

- Dilek-şart kipi (*subjunctive mood*)

- Emir kipi (*imperative mood*)

6. Fiil çatısı (*verb voice*):

- Etken çatı (*active voice*)

- Edilgen çatı (*passive voice*)

Kişi ve sayı kategorileri, geçişsiz fiillerin tüm zamanlarında ve geçişli fiillerin şimdiki zamanında fiil son ekleriyle belirtilir. Geçişli fiillerin geçmiş zamanlarında ise özne ekleri yerine doğrudan nesne ekleri kullanılır. İsim soylu nesnelerde fiil son ekleri cinsiyet ve sayı belirteci olarak görünürken, zamir soylu nesnelerde ise kişi ekleri kullanılır (Selcan, 1998:340).

3.2.2. Şahıs Çekimi Olmayan Fiiller

Zazacada şahıslara göre çekimlenmeyen fiiller dört gruba ayrılırlar (Selcan, 1998):

3.2.2.1. Mastar

Zazaca mastarlar, iki gruba ayrılır ve bunlar fiillerin geçmiş zaman gövdesine /-ene/ ve /-is, -iş/ ekleri getirilerek oluşturulur. Bu mastarlar, aynı zamanda isim fiil olarak da kullanılabilir. Bu yapı, Zazacada mastar oluşumunu ve bunların isim gibi kullanılabildiğini gösterir. /-ene/ ve /-is/ ekleri, mastar türlerini belirler.

Mastar 1 (ZZ)	Mastar 2 (ZV)	Tırki
<i>werd-ene</i>	<i>werd-iş</i>	yemek /içmek
<i>kerd-ene</i>	<i>kerd-iş</i>	yapmak
<i>rot-ene</i>	<i>rot-iş</i>	satmak

Kuzey Zazacasında mastar /-ene/ eki kullanılarak yapılır, (*werd-ene*, yemek/içmek).

Güney Zazacasında ise /-is, -iş/ ekiyle mastar yapılırlar, (*werd-iş*, yemek/içmek).

Zazacada /-ene/ mastar eki aynı zamanda dişil bir fiil ismi olarak kullanılır:

*kerd-en-e*¹⁸ m. yapma (işi)

vat-en-e m. söyleme (işi)

Mastar eki /-is/ ise eril bir fiil ismi işlevi görür:

kerdiş-ø n. yapma, etme (işi)

vatiş-ø n. söyleme (işi)

Güney Zazacasında mastar ve fiil isimleri çoğunlukla /-(y)iş/ (n.) ekiyle türetilirken, Kuzey Zazacasında daha çok /-ene/ (m.) eki kullanılır. Bu yapı, Zazacada mastarların cinsiyet ayırımına dayalı kullanımını ve lehçeler arasındaki farklılıkları gösterir. Dişil ve eril formlar, aynı fiilin farklı grameral cinsiyetlerle ifade edilebildiğini ortaya koyar.

Zazacada;

/-ene/ ile biten mastarlar (dişil): *yapma*, *söyleme* gibi isimleşmiş fiiller oluşturur.

/-is/ ile bitenler (eril): Aynı anlamı taşır, ancak eril formdadır. Güney Zazacada /-(y)iş/, Kuzey Zazacada ise /-ene/ yaygındır.

Zazacadaki /-ene/ mastar morfemi Eski İranî dillerden kalmıştır (Selcan, 2012). Bu durum, Zazacanın Eski İranî dillerin mastar yapılarını günümüze kadar koruduğunu ve bu özellikleri sürdürdüğünü göstermektedir.

Zazacada /-en-e/¹⁹ mastar morfemi Eski İranî (Air.) /-an-ā/ morfemiyle aynı görevdedir ve kelimelerin arkasına gelen bu morfemler dişillik fonemidir (Bartholomae, 1904)), (Geiger, 1974).

Tablo 3:1 İranî Dillerde mastar eki /-ene/

Zazaki	Avestki	Sanskritki	Tırki
<i>kerd-ene</i> ker-	—, kar-	<i>kāraṇā</i> m. kṛ-	yapma
<i>wast-ene</i> was-	—, vas-, ušta-	<i>vāsanā</i> m. vaś-	isteme, istek
<i>est-ene</i> m es-	—, ah- ² , asta-	<i>asanā</i> m. as-	atma
<i>dūt-ene</i> m dūt-, dos-	—, dōxtan, dōšitan	<i>dohanā</i> m duh-	sağma

Kaynak: (Selcan, 1998).

¹⁸ *Kerdene*: Sona gelen -e dişillik eki görevindedir.

¹⁹ ZZ.: -ene, Peştunki (Paş.): -əna, İrankiyo Qan: -anā, Sanskritki: -anā, Proto-Aryan -anā.

(3.2.2.1.)

- a. *Daene ve guretene ra bîrayê.* ‘Almak ile vermek birbirinin kardeşidir.’
b. *Dermanê wastene daena.* ‘İstemenin dermanı vermektir.’
c. *Endi biyaene biya, şiyaene şiya.* ‘Artık olan olmuş, giden gitmiş.’

Tablo 3:0:5 İranî Dillerde mastar eki /-is/ değişimi

Zazaki	Avestki	Sanskritki	Tırki
<i>kerd-is n.</i>	—	<i>káras n.</i>	<i>yapma</i>
<i>kırışna(y)-is n.</i>	—	<i>kharas n.</i>	<i>taşım, götürme</i>
<i>vat-is n.</i>	—	<i>vácas n.</i>	<i>konuşma</i>
<i>dît-is n.</i>	—	<i>dóhas n.</i>	<i>sağma</i>

Kaynak: (Geiger, 1974).

- d. *U kutikan fineno huyayis.* ‘O_e köpekleri güldürür.’
e. *Ae domoni fîsti bervis.* ‘O_d çocukları ağlattı.’
f. *Cameseb da wendiş.* ‘Camesebi okuttu.’
g. *Ma buny xui da bı vıraştış* (Turgut, 2000:76). ‘Biz evimizi yaptırdık.’

Zazacada isim-fiil eki /-iş/’in dil tarihi bağlamındaki kökeni incelendiğinde, bu ekin Eski İrancadaki /-iş/ ve Eski Hintçedeki /-uş/ köklerinin devamı olduğu görülmektedir (Bartholomae²⁰, 1904). Dolayısıyla, fonolojik ve morfolojik benzerlikler temelinde, Zazacadaki /-ene/ ve /-iş/ mastar eklerinin, Eski İranî dillerdeki /-anā/ ve /-aç/ mastar ekleriyle doğrudan kökensel bağlantılı olduğu (veya bunlardan türediği) söylenebilir. Dil tarihi bağlamında /-ene/ ve /-is/ eklerinin kökeni²¹ Avestçe ve Sanskritçe gibi eski Hint-İranî (Proto-Aryan) Dillere kadar gitmektedir (Selcan, 2012), (Lorenz, 1982).

²⁰ Alman oryantalist ve dilbilimci Christian Bartholomae'dir (1855–1925). Eski İran dilleri (Avestaca, Eski Farsça) ve Hint-Avrupa dilbilimi üzerine çalışmalarıyla tanınır. En ünlü eseri, ‘Altiranisches Wörterbuch’ (Eski İran Dilleri Sözlüğü) olup, Zerdüşti kutsal metinlerinin (Avesta) dilinin çözümlenmesinde büyük katkı sağlamıştır

²¹ Bkz. Selcan, Z. (2012). Zaza Dili'nin Tarihi Gelişimi. M. Varol (Ed.), *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, 13-14 Mayıs 2011* (ss. 111-142). Bingöl Üniversitesi Yayınları.

3.2.2.2. Partisip (Ortaç)

Partisip (ortaç), fiilden türeyen ve sıfat işlevi gören bir fiilimsi (*verbal adjective*) türüdür. Aynı zamanda bazı durumlarda zarf işlevi (*adverbial function*) de üstlenebilir. Partisipler, fiilin zaman ve çekim özelliklerini korurken, cümlede sıfat veya zarf olarak kullanılabilirler. Partisipler, soneklerine göre hal, cinsiyet ve sayı bakımından ayrılırlar. Partisip oluşumu için, zaman referansı açısından farklılık gösteren iki fiil biçimi vardır. Bunlar aşağıdaki örnek karşılaştırmadan anlaşılabilir:

Sıfat partisip (*Partisipê sîfeti*):

<i>kar-o kerd-e</i>	Yapılmış iş
<i>mal-o werd-e</i>	israf edilmiş mal
<i>hêga-o ramit-e</i>	sürülmüş tarla
<i>mordem-o kerdox-ø</i>	yapan adam
<i>cêni-y-a werd-ox-e</i>	israf eden kadın

İsim partisip (*Partisipê namey*):

<i>kerd-ox-ê kar-i</i>	işi yapan (kişi)
<i>werd-ox-ê mal-i</i>	malı israf eden
<i>çint-ox-ê merg-e</i>	çayırı biçen

Partisip **/kerd-e/** [ker'de] 'yapılmış', yalnızca geçmişte gerçekleşmiş bir eylemi ifade ederken, **/kerd-ox/** [ker'doy] 'yapan', geçmiş, şimdiki veya gelecek zamanda gerçekleşen bir süreci niteler. Yani, **/-ox/** ekiyle oluşturulan fiilimsiler tüm zamanlar için geçerlidir ve zamandan bağımsızdır. **/-ox/** ekiyle yapılan partisipinin bir diğer özelliği de yalnızca geçişli fiillerde (transitiv) ve eylemi yapan kişiyi (fail) vurgulayacak şekilde kullanılır. Buna karşılık, geçmiş zaman partisipi hem nesne alan (geçişli) hem de nesne almayan (geçişsiz) fiillerden oluşturulabilir.

Transitif fiil. n.

Tablo 3:3 Geçişli fiillerde partisip, n.

Sıkılê Fêli	Mana Tırki	Kerdox (Özne)
<i>/kerd-e : kerd-ox/</i>	yapılmış : yapan	yapan, edici (kişi)

Sıkılê Fêli	Mana Tırki	Kerdox (Özne)
/werd-e : werd-oṡ/	yenmiş : israf eden	israf eden
/ramut-e : ramut-oṡ/	sürülmüş : süren	süren
/çinit-e : çinit-oṡ/	biçilmiş : biçen	biçen
/zanit-e : zanit-oṡ/	bilinmiş : bilen	bilen

Kaynak: (Çıme: Selcan, 1998:342).

İntransitif fiil, m.

Sıkılê Fêli	Tırki
/merde : -/	ölmüş
/mısae : -/	öğrenmiş
/vêsae : -/	yanmış

3.2.2.3. Etken (Fail) Partisip (Partisipê Faili)

Zazacada etken partisip (etken ortaç) şu formüle göre yapılır:

Etken partisip = /(önek +) GÇZ. fiil kökü + -oṡ/

/-oṡ/ [-oy] eki vurgulu söylenir, cinsiyet ve sayı şeklini belirler bkz. Bölüm 4.3.

Kokê Fêli	-oṡ	Cısn/More	Mana
da	-oṡ-ø	nêr (n.)	daoṡ (veren kişi (erkek))
kerd	-oṡ-e	maykek (m.)	kerdoṡe (yapan kişi (kadın))
guret	-oṡ-i	zêde (z.)	guretoṡi (alan kişiler, çoğul)

Etken Partisip Çekimi:

Hal (Casuse)	Kokê Fêli	Cısn/More	Tırki
Halo Raşt (Nom.)	Kerd-oş-o	<i>nêr tek (n.)</i>	yapan kişi (e.)
	kerd-oş-e	<i>maykek tek (m.)</i>	yapan kişi (d.)
	kerd-oş-i	<i>zêde (z.)</i>	yapan kişiler
Halo Çewt (Obl.)	kerd-oş-i	<i>eril tekil (m.)</i>	yapan kişiyi (e.)
	kerd-oş-e	<i>dişil tekil (m.)</i>	yapan kişiyi (d.)
	kerd-oş-an	<i>çoğul (pl.)</i>	yapan kişileri

Sıfat Tamlaması Partisipi (Partisipê Ezafeyê Sıfeti):

1- <u>Mordem-o kerd-oş</u> bêliyo.	‘Yapan kişi bellidir.’
2- <u>Mordem-ê kerd-oş-i</u> bêliyê.	‘Yapan kişiler bellidir.’
3- <u>Mordem-o rot-oş</u> perude nia nêdano.	‘Satılmış kişi paraya bakar.’
4- <u>Cênika-a werd-oş-e</u> çê nêkena.	‘Yiyici kadın ev kuramaz.’
5- <u>Cênik-ê werd-oş-i</u> çê nêkenê.	‘Yiyici kadınlar ev kuramaz’

İsim Tamlaması Partisipi (Partisipê Ezafeyê Namey):

- 1- Vat-oş-ê na qesey kamo? (n. tek)
‘Bu sözün söyleyeni kimdir?’
- 2- Werd-oş u simt-oş-ê ma çinê. (z)
‘Bizim yiyici ve içicilerimiz yok.’
- 3- Berd-oş-ê mı bîbo ke, tey şêri. (n. tek)
‘Benim götürünüm olacak ki, birlikte gideyim.’
- 4- Guret-oş-ê gayan ke bîbo, gaunê xo rosen. (n. tek)
‘Öküzlerin alıcısı olsa, kendi öküzlerimi satarım.’

Yüklem Partisip (Partisipê Viraştexi):

1- <u>U wend-oş-o.</u>	‘O okur-yazardır.’
2- <u>No zona-oş-o.</u>	‘Bu bilendir.’
3- <u>Ma werd-oş-i</u> nime.	‘Biz yiyici değiliz.’
4- <u>No temey kerd-oş-o.</u>	‘Bu tembih edilmiştir.’
5- <u>No zona-oş-ê</u> qesun-o.	‘Bu sözlerin bilgesidir.’

3.2.2.4. Geçmiş Zaman Partisipi (*Partisipê Waxto Ravêrdey*)

Zazacada geçmiş zaman partisipi şu formülle yapılır:

Geçmiş zaman partisipi = /(önek +) GÇZ. fiil kökü + GÇZ. eki/

Partisiplerin morfolojik analizinde, bazı fiil biçimlerinde son fonem (örneğin, vokal fonem: /-a/, konsonant fonem: /-d/, /-t/)’de ortaya çıkar. /-d/ ve /-t/ ile biten geçmiş zaman köklerine /-(a)-/ eklenir, ancak bu ek bazen bulunmayabilir. Örneğin, /kerd-(a)-e-/ m. ‘yapılmış’ ve /camend-(a)-e-/ m. ‘geri kalmış’ gibi durumlarda bu ek değişkenlik gösterirken, /merd-a-e-/ m. ‘ölmüş’ örneğinde görülmez.

(3.2.2.4)

a- kerd-(a)-e- m.	“yapılmış”
b- camend-(a)-e- m.	“geride kalmış”
c- merd-ø-e- m.	“ölmüş”

(3.2.2.4.)’de fiiller /-d/ fonemi ile bitmiştir, (a) ve (b) örneklerinde partisip yapılırken /-a/ eki fiil sonuna gelirken (c) örneğinde bu ek sona elmemiştir.

Vokal ile biten bir geçmiş zaman kökü, örneğin /misa-/ ‘alışkın’, bir sıfat bağlantısının (Nom.) niteliği olarak kullanıldığında, önce (vurgulu) partisip ekleri /-e, -i, -e/ (n. m. z.) gelir, ardından hal ekleri /-ø, -e, -y/ Nom. (n. m. z.) eklenir. Bu ekler, sıfatsal niteliklerin son ekleri olan /-a, -e, -i/ ile aynıdır.

Mordem-	o	misa-	e-ø	wazen-	o
Cênik-	a	misa-	i-e	wazen-	a
Doman-	ê	misa-	e-y	wazen-	ê
Kıtav-	o	sur-	ø	rot-	ø
Qelem-	a	sur-	e	rot-	e
Qelem-	ê	sur-	i	rot-	i

Çoğulluk partisip eki /-e/ oblik halde /-u/a(n)/ şeklinde değişir:

/-e/ + /-u(n)/ > /-ø-u/a(n)/.

1. ro-nişt-ene (oturmak):

Tablo 3:3 Hal ve partisip ekleri

		zp. ²²	zh. ²³	
Nom.	ro-nişt-(a)-	e	ø	n.
		i-y	e	m.
		e	y	z.
Obl.	ro-nişt-(a)-	e	y	n.
		i-y	e	m.
		yok	u(n)	z.

Kaynak: (Selcan, 1998:345).

2. ra-kerd-ene (açmak):

		zp.	zh.	
Halo Raşt ²⁴	ra-kerd-(a)-	e	- ø	n.
		i-y	e	m.
		e	y	z.
Halo Çewt ²⁵	ra-kerd-(a)-	e	- y	n.
		i-y	e	m.
		ø	u(n)	z.

3. merd-ene (ölmek):

		zp.	zh.	
Halo raşt	merd-	e	- Ø	n.
		i-y	e	m.
		e	y	z.
Halo çewt	merd-	e	- y	n.
		i-y	e	m.
		Ø	u(n)	z.

Kaynak: (Selcan, 1998:346).

/-a-/ ekinin düşmesi: /merd-ene/ ‘ölmek’ fiilinde geçmiş zaman eki olan /-a/ düşer.

²² zp. zufiksê partisipi, partisip eki.

²³ zh. zufiksê hali, hal eki.

²⁴ Halo raşt: Nominatif hal

²⁵ Halo çewt: Oblik hal

4. Oblik halde geçmiş zaman partisipi:

- 1- *Heşi bizêk-o camend-a-e werd.*
'Ayı, (sürüden) geride kalmış oğlağı (eril) yedi.'
- 2- *Heşi bizêk-a camend-i-y-e werde.*
'Ayı, (sürüden) geride kalmış oğlağı (dişil) yedi.'
- 3- *Heşi bizêk-ê camend-a-i werdi.*
'Ayı, (sürüden) geride kalmış oğlakları yedi.'

5. Nominatif halde geçmiş zaman partisipi:

- 1- *Hes bizêk-ê camend-a-i weno.*
'Ayı, (sürüden) geride kalmış oğlakı (eril) yiyor.'
- 2- *Hes bizêk-a camend-i-y-e weno.*
'Ayı, (sürüden) geride kalmış oğlağı (dişil) yiyor.'
- 3- *Hes vorêk-un-ê camend-a-u weno.*
'Ayı, (sürüden) geride kalmış kuzuları yiyorlar.'
- 4- *Hes bizêk-un-ê camend-o-u weno.*
'Ayı, (sürüden) geride kalmış oğlakları yiyorlar.'

Geçmiş zaman partisip kullanımına örnekler:

1. Nominatif (Yalın) halde sıfat görevinde:

* Geçmiş zaman kökü – transitiv (geçişli) fiil /-a-ø/:

1. *Mı çêver-o cada-e kerd ra.* 'Kapalı kapıyı açtım.'
2. *Mı çêver-ê cada-e-y kerd ra.* 'Kapalı kapıları açtım.'
3. *Mı koli-y-o rona-e guret.* 'Konulmuş odunu aldım.'
4. *Ae uşir-a rona-iy-e gurete.* 'O, konulmuş sopayı aldı.'
5. *Ey koli-y-ê rona-e-y gureti.* 'O, konulmuş odunları aldı.'

* Geçmiş zaman kökü /-d/:

1. *Mı çüal-o rakerd-ae ard.* 'Açılmış çuvalı aldım.'
2. *Tu sandıq-a rakerd-aiye arde.* 'Açılmış sandığı getirdin.'
3. *Ey çüal-ê rakerd-ai ardi.* 'O, açılmış çuvalları getirdi.'

* Geçmiş zaman kökü /-t/:

1. Non-o pot-ae esto?	‘ <u>Pişmiş ekmek</u> var mı?’
2. Žü non-a pot-iye besa.	‘Bir tane <u>pişmiş ekmek</u> yeterlidir.’
3. Čond non-ê pot-ayi estê?	‘Kaç tane <u>pişmiş ekmek</u> var?’

* Geçmiş zaman kökü /-na/:

1. Mı çêran-o birna-ye ard.	‘Ben <u>kesilmiş cısrı</u> getirdim.’
2. To dar-a birna-iye arde.	‘Sen <u>kesilmiş ağacı</u> getirdin.’
3. Ey çêran-ê birna-i ardi.	‘O <u>kesilmiş cısırları</u> aldı.’
4. Ae dar-ê birna-i ardi.	‘O <u>kesilmiş ağaçları</u> aldı.’

* Geçmiş zaman kökü /-a/ ve /-iya/:

1. Mı kıtav-o vindbi-yae di.	‘Ben kaybolmuş kitabı gördüm.’
2. Tu dar-a vêsa-iye diye?	‘Yanmış ağacı gördün mü?’
3. Ey kıtav-ê vindbi-yaey di.	‘O kaybolmuş kitapları gördü.’
4. Ae dar-ê vêsa-ey di.	‘O <u>yanmış ağaçları</u> gördü.’

2. Oblik (Dolaylı) halde sıfat olarak kullanımı:

* Geçmiş zaman kökü, transitiv fiil /-a-ø/:

1. Ez çêver-ê cada-ey ken ra.	‘Ben <u>kapalı kapıyı</u> açıyorum.’
2. Tı çêver-un-ê cada-u kena ra.	‘Sen <u>kapalı kapıları</u> açyorsun.’
3. Ez dar-ê rona-ey cên.	‘Ben <u>konulmuş ağacı</u> alıyorum.’

* Geçmiş zaman kökü /-d/:

1. A çüal-ê rakerd-ai ana.	‘O <u>açılmış çuvalı</u> getiriyor.’
2. Tı sandıq-a rakerd-aiye ana.	‘Sen açılmış sandığı getiriyorsun.’
3. A çüal-un-ê rakerd-au cêna.	‘O <u>açılmış çuvalları</u> alıyor.’
4. O sandıq-un-ê rakerd-au ano.	‘O <u>açılmış sandıkları</u> getiriyor.’

* Geçmiş zaman kökü /-t/:

1. <i>O non-ê pot-ayi ano?</i>	‘O <u>pişmiş ekmek</u> getiriyor mu?’
2. <i>Žü non-a pot-iye biya!</i>	‘Bir tane <u>pişmiş ekmek</u> getir!’
3. <i>Çar non-un-ê pot-au biya!</i>	‘Dört tane <u>pişmiş ekmek</u> getir!’

* Geçmiş zaman kökü /-na/:

1. <i>Ez çêranê birna-i an.</i>	‘Ben <u>kesilmiş kirişi</u> getiriyorum.’
2. <i>Tı dara birna-iye ana.</i>	‘Sen <u>kesilmiş ağacı</u> getiriyorsun.’
3. <i>Ez çêranê birna-u an.</i>	‘Ben <u>kesilmiş kirişleri</u> getiriyorum.’
4. <i>A darunê birna-u ana.</i>	‘O <u>kesilmiş ağaçları</u> getiriyor.’

* Geçmiş zaman kökü /-a/ ve /-iya/:

1. <i>Ez kıtavê vindbi-yai vinen.</i>	‘Ben <u>kaybolmuş kitabı</u> görüyorum.’
2. <i>Tı dara vêsa-iye vinena?</i>	‘Sen <u>yanmış ağacı</u> görüyor musun?’
3. <i>O kıtavunê vindbi-yau vineno.</i>	‘O <u>kaybolmuş kitapları</u> buluyor.’
4. <i>A darunê vêsa-u vinena.</i>	‘O <u>yanmış ağaçları</u> görüyor.’

* Kokê waxtê ravêrdey /-it/:

1. <i>Ca-ê kınit-i sero rone!</i>	‘ <u>Kazılmış yere</u> koy!’
2. <i>Tı merg-a çinit-iye diye?</i>	‘ <u>Biçilmiş çayırı</u> gördün mü?’
3. <i>Tı hêga-o ramit-e axwe dana?</i>	‘ <u>Sürülmüş tarlayı</u> suluyor musun?’
4. <i>Tı hêga-ê ramit-i axwe dana?</i>	‘ <u>Sürülmüş tarlayı</u> suluyor musun?’

3. Y klem g revinde kullanımı, olumlu c mle:

* Gemiş zaman k k  /- /:

1. ����r <i>cada-�-wo</i> .	‘Kapı <u>kapalıdır</u> .’
2. ����ri <i>cada-�-�</i> .	‘Kapılar <u>kapalıdır</u> .’
3. Koli <i>rona-�-o</i> .	‘Odun <u>konulmuştur</u> .’
4. Uşire <i>rona-i-ya</i> .	‘Sopa <u>konulmuştur</u> .’
5. Koli <i>rona-i-y�</i> .	‘Odunlar <u>konulmuştur</u> .’

* Gemiş zaman k k  /-d/:

1. ����l <i>rakerd-a-o</i> .	‘�uval <u>aılmıştır</u> .’
2. Sandı�e <i>rakerd-ai-ya</i> .	‘Sandık <u>aılmıştır</u> .’
3. ����li <i>rakerd-a-�</i> .	‘�uvallar <u>aılmıştır</u> .’
4. Sandı�i <i>rakerd-a-�</i> .	‘Sandıklar <u>aılmıştır</u> .’

* Gemiş zaman k k  /-t/:

1. Kund�z <i>ş�t-�-i-yo</i> .	‘Kepe <u>yıkanmıştır</u> .’
2. Usk�ra <i>ş�t-�-i-ya</i> .	‘Kase <u>yıkanmıştır</u> .’
3. Kund�zi <i>ş�t-a-�/i-y�</i> .	‘Kepeler <u>yıkanmıştır</u> .’
4. Usk�rey <i>ş�t-i-y�</i> .	‘Kaseler <u>yıkanmıştır</u> .’

* K k  waxt  rav rdey /-na/:

1. ����ran <i>b�rna-i-yo</i> .	‘Kiriş <u>kesilidir</u> .’
2. Dare <i>b�rna-i-ya</i> .	‘A�a <u>kesilidir</u> .’
3. ����rani <i>b�rna-�-�</i> .	‘Kirişler <u>kesilidir</u> .’
4. Dari <i>b�rna-�-�</i> .	‘A�alar <u>kesilidir</u> .’

* Gemiş zaman k k  /-a/ ve /-iya/:

1. K�tav <i>v�ndbiya-�-o</i> .	‘Kitap <u>kayıptır</u> .’
2. Dare <i>v�sa-i-ya</i> .	‘A�a <u>yanıktır</u> .’
3. K�tavi <i>v�ndbiya-�-�</i> .	‘Kitaplar <u>kayıptırlar</u> .’
4. Dari <i>v�sa-�-�</i> .	‘A�alar <u>yanıktır</u> .’

* Kokê waxtê ravêrdey /-it/:

1. Uza <i>kınit-aø-o</i> .	‘O yer <u>kazılıdır</u> .’
2. Merge <i>çin(ı)t-i-ya</i> .	‘Çayır <u>biçilidir</u> .’
3. Hêga <i>ramıt-i-yo</i> .	‘Tarla <u>sürülüdür</u> .’

4. Yüklem görevinde kullanımı, olumsuz cümle:

* Geçmiş zaman kökü, transitiv fiil /-a-ø/:

1. Çêver <i>cada-e ni-yo</i> .	‘Kapı <u>kapalı değil</u> .’
2. Çêveri <i>cada-ê ni-yê</i> .	‘Kapılar <u>kapalı değil</u> .’
3. Koli <i>rona-e ni-yo</i> .	‘Odun <u>konulmamış</u> .’
4. Uşire <i>rona-i-ye ni-ya</i> .	‘Sopa <u>konulmamış</u> .’
5. Koli <i>rona-ê ni-yê</i> .	‘Odunlar <u>konulmamış</u> .’

* Geçmiş zaman kökü /-d/:

1. Kıtav <i>wedard-ae ni-yo</i> .	‘Kitap <u>saklanılmamış</u> .’
2. Qeleme <i>wedard-iye ni-ya</i> .	‘Kalem <u>saklanılmamış</u> .’
3. Kıtavi <i>wedard-aê ni-yê</i> .	‘Kitaplar <u>saklanılmamış</u> .’
4. Qeleme <i>wedard-aê ni-yê</i> .	‘Kalemler <u>saklanılmamış</u> .’

* Geçmiş zaman kökü /-t/:

1. Non <i>pot-ae ni-yo</i> .	‘Ekmek <u>pişmemiş</u> .’
2. Noni <i>pot-e-y ni-yê</i> .	‘Ekmekler <u>pişmemiş</u> .’
3. Kundêz <i>şüt-e ni-yo</i> .	‘Kepçe <u>yıkanmamış</u> .’
4. Uskıra <i>şüt-iye ni-ya</i> .	‘Kase <u>yıkanmamış</u> .’
5. Kundêzi <i>şüt-e-y ni-yê</i> .	‘Kepçeler <u>yıkanmamış</u> .’
6. Uskirey <i>şüt-e-y ni-yê</i> .	‘Kaseler <u>yıkanmamış</u> .’

* Geçmiş zaman kökü /-na/:

1. Çêran <i>birna-e ni-yo</i> .	‘Kiriş <u>kesilmemiş</u> .’

2. Dare <i>birna-iyê</i> ni-ya.	‘Ağaç <u>kesilmemiş</u> .’
3. Çêrani <i>birna-ê</i> ni-yê.	‘Kirişler <u>kesilmemiş</u> .’
4. Dari <i>birna-e-y</i> ni-yê.	‘Ağaçlar <u>kesilmemiş</u> .’

* Geçmiş zaman kökü **/-a/** ve **/-iya/**:

1. Kıtav <i>vindbiya-e</i> ni-yo.	‘Kitap <u>kayıp değildir</u> .’
2. Dare <i>vêsa-i-ye</i> ni-ya.	‘Ağaç <u>yanık değildir</u> .’
3. Kıtavi <i>vindbiya-e</i> ni-yê.	‘Kitaplar <u>kayıp değildir</u> .’
4. Dari <i>vêsa-yê</i> ni-yê.	‘Ağaçlar <u>yanık değildir</u> .’
5. Fistan <i>dıra-ye</i> ni-yo.	‘Elbise <u>yırtılmamış</u> .’
6. Dês <i>raqılaşia-e</i> ni-yo.	‘Duvar <u>yarık değildir</u> .’
7. Dari <i>raqılaşıya-i-yê</i> ni-yê.	‘Ağaçlar <u>yarık değildir</u> .’

* Geçmiş zaman kökü **/-it/**:

1. Uza <i>kınit-aye</i> ni-yo.	‘Orası <u>kazılı değildir</u> .’
2. Merge <i>çinut-iyê</i> ni-ya.	‘Çayır <u>biçili değildir</u> .’
3. Hêgay <i>ramut-i</i> ni-yê.	‘Tarlalar <u>ekili değildir</u> .’

Olumlu cümlelerde, partisip eki yüklem görevinde kullanıldığında, kip ekine göre şekil alır. Olumsuz cümlelerde partisip ekinden sonra olumsuzluk öneki **/ni-/** gelir.

Karşılaştırmalı bazı örnekler:

Eril (Maskulin):

Çüal <i>rakerd-a-e</i> ni-yo.	‘Çuval açık değildir.’
Çüal <i>rakerd-a-o</i> .	‘Çuval açıktır.’

Dişil (Feminin):

Sandıqe <i>rakerd-a-i-ye</i> ni-ya.	‘Sandık açık değildir.’
Sandıqe <i>rakerd-a-i-ya</i> .	‘Sandık açıktır.’

Çoğul (Plural):

Sandıqi <i>rakerd-a-ê</i> ni-yê.	‘Sandıklar açılmamıştır.’
Sandıqi <i>rakerd-a-ê</i> .	‘Sandıklar açılmıştır.’

Uşkirey *şüt-e-y ni-yê*.

‘Kaseler yıkanmamıştır.’

Uşkirey *şüt-i-yê*.

‘Kaseler yıkanmıştır.’

Yukarıdaki karşılaştırmalı örneklerde görüldüğü gibi olumlu ve olumsuz cümlelerde farklı ekler kullanılır.

	Partisip eki		Kopula eki		
nêr (n.)	/-e/	+	/-o/	>	/-ø-o/
maykek (m.)	/-i-ye/	+	/-a/	>	/-i-ya/
zêde (zd.)	/-e-y, -ê/	+	/-ê/	>	/-i-yê, -ø-ê/

3.3. Zaman ve Kip Çekimleri (*Waxti u Ontişê Modusi*)

Zaman, dilbilgisi kategorisidir ve yüklem (fiilin) zamanını belirler. Dilbiliminde zaman kavramı iki kısımda ifade edilir; gerçek zaman ve gramer zamanı (Helbig, 1980:122).

Gerçek zaman ile fiil zamanı arasındaki karmaşık ilişkilerin ve zaman içeriği ile zaman formu arasındaki bağlantıların kesin bir şekilde tanımlanabilmesi için aşağıdaki zamansal ve kipsel özelliklerin dikkate alınmalıdır.

Gerçek zamanın kullanımı: Zaman, sadece konuşma zamanına göre belli olur.

Vîzêr ame, ‘Dün geldi.’

Göreceli zamanın kullanımı: Zaman, başka bir hareket/eylem ya da başka bir şeye göre belirlenir.

Waxto ke amê, hewna şiyêne, ‘Geldiği vakit uyuyordu.’

Zazacada zaman; fiil kökü ve gövdesinde zaman ekleriyle birlikte ifade edilir. Zazacada fiiller, zaman ve kipe göre çekimlenirler.

3.3.1. Gramer Zamanı ve Kip Terimi (*Terimê Gramerê Waxti u Modusi*)

Helbig’e göre gerçek zaman ve gramer zamanı birbirinden ayrılırlar (Helbig, 1980:122). Birbiriyle karıştırılmamaları için bunların açıklanması gerekir.

Zamansal Özellikler:

1. Eylem Zamanı (*Waxtê hareketi (Aktif)*)

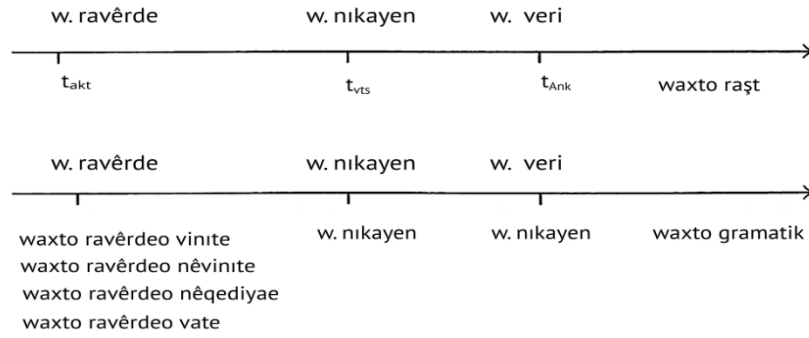
2. Söyleme Zamanı (*Waxtê vatîşî*)
3. Değerlendirme Zamanı (*Waxtê analiz kerdişî*)

Kipsel Özellikler:

1. Kip Faktörü (*Faktorê Moduşî*)

Özellikle zamansal özellikler, tek tek fiil zamanlarının anlam çeşitliliğinin tanımlanmasında oldukça yardımcıdır.

Tablo 3:4 Zazacada zaman formu

Kaynak: (Selcan, 1998).

1. Eylem Zamanı (Aktif - t_{Akt})²⁶

Fiili ifade eden hareket / eylem, bu hareket ve eylemin ne zaman meydana gelmiş ise o zaman dilimini ifade eder. Örneğin bir cümlede, 'werdene/werdiş', 'sımutene/sımutiş', 'wendene/wendiş', 'nostene/nostiş', 'voştene/vostiş' gibi fiiller varsa, hareket zamanı bu eylemler ne zaman meydana gelmişse o zaman hareket zamanıdır.

Formül: Hareket zamanı = eylem fiilinin başlangıcı/bitışı.

²⁶ Aktif - t_{akt} : hareket zamanı (*waxtê hareketî*)

2. Söyleyiş Zamanı (t_{Vts})²⁷

2. Cümlelerin, konuşmacı ya da yazarı tarafından ne zaman söylendiği veya yazıldığı zaman söyleyiş zamanını ifade eder. Söyleyiş zamanı çoğunlukla şimdiki zamandır.

3. Değerlendirme Zamanı (t_{Ank})²⁸

Değerlendirme zamanı, konuşmacının bakış açısına göre sözlü eylemin gerçekleştiği reel zaman dilimi olarak tanımlanır; eylem zamanı ve konuşma zamanının aksine, değerlendirme zamanı somut ve kesin olmayıp, zaman kiplerinin açıklanmasında kullanılan varsayımsal bir çerçevedir.

O waxt hona genc biyane. ‘O zamanlar henüz gençtim.’ cümlesinde konuşmacı geçmiş zamana ait bir meseleyi şimdiki zaman perspektifinden analiz etmektedir.

4. Kipsel Faktör²⁹

Fiil zamanlarının anlam boyutunu açıklamada önemli bir unsur olan kip faktör, hem tahmini hem de kesin yargıyı ifade edebilir. Kesin olmayan varsayım veya kesin kanaat şeklindeki bu kip faktörü, sözcüksel olarak ifade edilir ve olumsuzluk belirteçleriyle vurgulanır. Bu kavramın temel özellikleri şunlardır:

- Dil yapısı içinde sözcük düzeyinde kendini gösterir
- Özellikle olumsuz ifadelerle birlikte kullanıldığında anlam güç kazanır
- Hem belirsiz tahminleri hem de kesin kanaatleri aktarabilme esnekliğine sahiptir

Formül: Zaman İçeriği = Kipsel İfade + Dilbilgisel Zaman

Tahmin (*Tamin*) : *Belkia meşte yeno.* ‘Belki yarın gelir.’ → *belkia* (belki).

Kesinlik (*Teqız*) : *Teqız yeno.* ‘Kesinlikle gelir.’ → *teqız* (kesinlikle).

Olumsuz (*Nêbiyaye*): *Niya nêkerd.* ‘Böyle yapmadı → *niya* (asla) + olumsuz fiil (*fêlo nêbiyaye*)

²⁷ Vatiş - t_{Vts}: zû ifade hetê qesey kerdoxi ya ki nostoxi ra key ke amo vatene o demo.

²⁸ Analiz - t_{Ank}: waxtê analiziyo.

²⁹ Faktorê modusi, hem waxti hem ki eylem çituri vıražino (teqızêni, ihtimal, ret) ey bêli keno.

Bazı zaman kipleri, tahmini varsayım bildiren kip faktörleriyle çeşitli şekillerde ifade edilebilir. Bu faktörler üç şekilde meydana çıkar:

- Eksik kalabilir (*Beno ke kemi maneno*) [-Mod]

Yeno. ‘Gelir.’ (Nötr ifade, tahmin içermez)

- Zorunlu (*Mecburiyo*) [+Mod]

Heral ke amo. ‘Gelmiş olabilir.’ (Tahmin anlamı zorunludur)

- İsteğe bağlı (*Waştışê ra gore*) [$\pm$ Mod]

Ez vazi ke yeno. ‘Galiba geliyor.’ (Tahmin anlamı seçimlidir)

1. Kip faktörünün olmadığı durumlar (*Durime ke faktorê modusi çinêbi*) ([-Mod]):

Lazek şî çê. (Oğlan eve gitti.) → Geçmiş zaman, kip açısından anlamı yok.

Çêneke non wena. ‘Kız yemek yiyor.’ → Nesnel yargı.

Ma lazek di. ‘Biz oğlanı gördük.’ → Geçmiş zaman, çoğul.

2. Kip faktörünün zorunlu olduğu durumlar (*Durime ke faktorê modusi mecburo*) [+Mod]:

A. Tahmin ya da kesinlik ifadeleri (*Îfadeyê tamin ya ki teqîzi*) :

Lazek belkia şî çê. ‘Oğlan belki eve gitti.’ Tahmin (*belkia*).

Çêneke zeke şîye çê! ‘Kız eve gitti işte!’ Kesinlik vurgusu (*zeke*).

A teqîz ke yena çê. ‘O (d) kesinlikle eve geliyor.’ Kesinlik ifadesi (*teqîz ke*)

B. Olumsuz cümlelerde kesinlik (*Cümleyanê nêbiyaye³⁰ de teqîzêni*):

A coru naye nêkena. ‘O bunu asla yapmaz.’ Kesin redediş (*coru*).

Ae demgê niya nêkerd. ‘O bunu hiç yapmadı.’ Kesin olumsuz (*demgê*).

Mordem qe niya nêkeno! ‘Bunu kimse yapmaz!’ Kesinlik ifadesi (*qe*).

3. İsteğe bağlı kip faktörü (*Waştışî ra gore faktorê modusi*) [$\pm$ Mod]:

Lazek (belkia) şî çê. ‘Oğlan (belki) eve gitti.’

³⁰ Zazaki de faktorê modusi ke ebe zufiksê nêbiyayey (*nê-*, *niya-*) ra piya şıxuliyay, ifade dayna beno hewl.

Çêneke (*teqiz ke*) yena çê. 'Kız (kesinlikle) eve geliyor.'

A. Atasözlerinde kullanımı (*Qesê Virênu de şıxulnayiş*):

Zeke vake: 'Her zû rae kuno çamure.' [+Mod] (Dedikleri gibi: 'Eşek çamura bir kez batar.')

Zeke kami va (ke): 'Hengure çim kena ra hengure, bena şia' (Selcan, 2013:64).

[+ Mod] (Dedikleri gibi: 'Üzüm üzüme bakarak olgunlaşır.')

B. Salık verme ifadesi (*Îfadeyê salîxi*):

Tu gêreke mektev de biyêne. [+Mod] 'Senin okulda olman gerekirdi.'

C. Olumsuz soru cümlesinde kullanım (*Ebe cümleyê perşiyê nêbiyay de şıxulnayiş*):

Mordem (*coru/demgê/qe*) nae keno? [$\pm$ Mod] 'İnsan hiç böyle bir şey yapar mı?'

Parantez içerisindeki ifadelerin (belkia) kullanımı isteğe bağlıdır, zorunlu değildir. Bunlar cümleden çıkarıldığında cümlemin anlamında değişim olmaz. Ancak bu ifadelerin kullanımı, cümleye veya yükleme anlamsal bir vurgu kazandırır. Bu tür cümlelerde asıl vurgu, fiilin ilk hecesinde yer alır.

5. Sözcüksel Zaman Belirteci

Muhteva Waxti = Bêlikerê leksikalê waxti + Waxtê grameri

Zaman İçeriği = Sözcüksel zaman belirteci + Dilbilgisel zaman

Bu formül, bir cümlemin zaman anlamının iki bileşenle oluştuğunu gösterir:

1. Sözcüksel Zaman Belirteci: Zamanı doğrudan belirten kelimeler veya ifadeler.
vižêr, (dün), *meşte* (yarın), *nika/enka* (şu anda), *hefteyena* (gelecek hafta)
2. Dilbilgisel Zaman: Fiilin çekimlenme şekliyle ifade edilen zaman.
şî, 'gitti' (*geçmiş zaman*), *sono* 'gidiyor' (*şimdiki zaman*)

Sözcüksel Zaman Belirteci (*Bêlikerê waxtê leksikalî*), cümleyi zaman ve anlam bakımından tamamlar (Selcan, 1998:427).

Sözcüksel zaman belirteci, çoğunlukla kullanılmaz [+ Adv³¹], bazen mecburi [+ Adv]; fakat olmasa da olur [- Adv³²].

A. Zaman belirteci yok [-Adv]:

Her, zû rae kuno çamure. ‘Eşek çamura bir kez batar.’ (Evrensel şey)

Her vas kokê xo sero royino. ‘Her ot kendi kökünde biter.’ (Doğal durum)

Gême ve zu dare kê m nêbena. ‘Orman bir ağaçla eksilmez.’ (Atasözü)

B. Zaman belirteci var [+Adv]:

U (vižêri) ame çê. ‘O (dün) eve geldi.’

A (ewro) yena ita. ‘O (bugün) buraya geliyor.’

U (meşte) sono suke. ‘O (yarın) şehre gidecek.’

Yukarıdaki örneklerde parantez içerisindeki sözcükler (*vižêri/ewro/meşte*), cümlede olmasa da olur. (*vižêri/ewro/meşte*) belirteçleri hareketin sınırını zaman açısından belirlerler. Bunlar cümleden çıkarıldığında cümle gramer açısından yine de doğru olur fakat zaman bilgisi kaybolur. Örneğin, *U ame çê.* (O eve geldi.) cümlesinde ne zaman eve geldi belli değildir.

6. Zaman Leksikali Belirteci

Muhteva waxti = İfadeyê modusi + Bêlikerê leksikalê waxti + Waxtê grameri

Zaman İçeriği = Kipsel ifade + Sözcüksel zaman belirteci + Dilbilgisel zaman

Birçok cümlede zaman içeriği, dilbilgisel zamanın yanı sıra kipsel ifade ve sözcüksel zaman belirtecinin birlikte kullanımıyla belirlenir. Her iki unsur da zaman içeriği açısından çıkarılabilir, ancak bu durum cümlelerin anlamsal içeriğini etkiler:

[-Mod, -Adv] *U (–) (–) nino.* ‘O gelmiyor.’

[+Mod, -Adv] *U (belkia) (–) nino.* ‘O (belki) gelmiyor.’

[+Mod, ±Adv] *U (belkia) (meşte) nino.* ‘O (belki) (yarın) gelmiyor.’

³¹ [+ Adv]: Bêlikerê zerfî. Eyleme ke waxtê xususi de vıražine (*vižêr/ewro/meşte*).

³² [- Adv]: Bêlikerê zerfî Qesê vîrênu, çîyo genel (waxt lazım niyo).

[+Mod, +Adv] *U gumano (ewro) sono.* ‘O muhtemelen (bugün) gidiyor.’

[+Mod, ±Adv] *U belkia (meşte) nêama?* ‘Ya yarın gelmezse?’

Son örnekte kip faktörü olan /*belkia*/ mecburi söylenir. Çünkü bu cümlede ünlem ifadesi olduğu için kip faktörünün kullanımı zorunludur. Diğer yandan sözcüksel (leksikal) zaman belirteci /*meşte*/ cümleden çıkarılırsa cümlelerin manası değişmez.

Kip faktörü ve leksikal zaman belirletici cümle içerisinde birlikte kullanılır:

U elvet ke /teqız ke/belkia/gumano/ (meşte) yeno çê. [+ Mod, ± Adv]

(O muhakkak - kesinlikle - belki - muhtemelen (yarın) eve geliyor/gelecek.)

Bu örnekte /*elvet ke, teqız ke*/ sözcükleri kesinlik, /*belkia, gumano*/ sözcükleri ise tahmin ifadesidir ve bunların cümlede kullanımı zorunludur. Fakat sözcüksel zaman belirteci olan /*meşte*/ sözcüğünün cümlede kullanımı mecburi değildir.

3.3.2. Zamanlar (*Waxti / Tempus*)

Zaza dilinde fiil zamanları temel olarak iki ana gruba ayrılmaktadır: geçmiş zamanlar ve şimdiki zaman. Bununla birlikte, grameral açıdan zamanlar beş farklı kategoride sınıflandırılmaktadır (Selcan, 1998: 443). Zaman morfemleri, fiillerin hangi zaman kipinde çekimlendiğini belirleyen temel unsurlardır. Zazaca morfolojik çerçevede beş temel zaman kategorisi bulunmaktadır:

Tablo 3:5 Zazacada temel zamanlar

<i>Zazaki</i>	<i>İngilizki</i>	<i>Tırki</i>
1. <i>Waxto nıkayen</i>	<i>Present</i>	Şimdiki zaman
2. <i>Waxto ravêrdeo vinite</i>	<i>Past</i>	Dili geçmiş zaman
3. <i>Waxto ravêrdeo nêvinite</i>	<i>Perfect</i>	Mişli geçmiş zaman
4. <i>Waxto ravêrdeo nêqediyae</i>	<i>Imperfect</i>	Bitmemiş geçmiş zaman
5. <i>Waxto ravêrdeo vate</i>	<i>Past Perfect</i>	Mişli Geçmiş Z. Hikayesi

İlk dört zaman biçimi sentetik (yani yardımcı fil olmadan), *Waxto ravêrdeo vate* (Hikayesi (miş’li) geçmiş zaman) ise analitik (yani bir yardımcı fiille) oluşturulur. Zazacada Mişli geçmiş zaman (*waxto ravêrdeo vate*) cümlede yardımcı fiil görevinde bulunan kopula fiili ‘*biyaene*’, ‘olmak’ vasıtasıyla yapılır. Gelecek zaman (*waxtê veri*) formu ise, Kuzey Zazacasında yoktur, sadece Güney Zazacasının Siverek, Gerger ve Çermik ağızlarında vardır (Arslan 2019: 49). Bu ağızlarda gelecek zaman formu istek kipi “*do*” (*modusê waştîşî*) yardımıyla yapılır. “*do*” kelimesinin istek kipi ile bağlanarak kullanılması gerçekten gelecek zaman formu olduğunu şüpheye düşürmektedir.

Ez do bı-wan-i. ‘Ben okuyacağım.’ (Siverek)

Kuzey Zazacasında, gelecek zaman formu zaman zarflarıyla yapılır.

Ez meşte_{ZAMAN ZARFI} son mektev. ‘Ben yarın okula gideceğim.’ (Pülümür)

Bu zamanların morfolojik yapıları da Güney ve Kuzey lehçeleri arasında farklılık gösterir (Arslan, 2016).

Canemeyê Şaxısu	Zazakiyê Veroci (Güney Zazaca)						Zazakiyê Zımeş (Kuzey Zazaca)					
	WV. ³³	WN.	WR.	WRN.	ME.	WRV.	WV.	WN.	WR.	WRN.	ME.	WRV.
1ŞT _n ³⁴	o	o	o	o	ø	ø	a(u)ne	a(u)ne	a(u)ne	o	ø	ø
1ŞT _m	a	a	a	a	ø	ø	a(u)ne	a(u)ne	a(u)ne	o	ø	ø
2ŞT _n	ê	ê	ê	ê	ø	ø	a	a	a	a	ø	ø
2ŞT _m	a	a	a	a	ø	ø	a	a	a	a	ø	ø
3ŞT _n	o	o	ø	o	ø	ø	o	o	ø	o	ø	ø
3ŞT _m	a	a	ê	a	ø	ø	a	a	ê	a	ø	ø
1ŞZ	i	i	i	ê	ø	ø	ime	ime	ime	ime	ø	ø
2ŞZ	i	i	i	ê	ø	ø	ê	ê	i	ê	ø	ø
3ŞZ	i	i	i	ê	ø	ø	ê	ê	i	ê	ø	ø

Güney ve Kuzey Zazacasında şahıs ekleri (Zazakiyê Veroci u Zazakiyê Zımeş de zûfiksê şaxısu)

³³ WN. Waxto Veri (*Gelecek zaman*),
WN. Waxto Nıkayen (*Şimdiki zaman*),
WR. Waxto ravêrdeo vinite (*Dili geçmiş zaman*),
WRN. Waxto ravêrdeo nêvinite (*Mişli geçmiş zaman*),
ME. Modusê emiri (*Emir kipi*),
WRV. Waxto ravêrdeo vate (*Hikâyesi geçmiş zaman*).

³⁴ Zazaki de şaxıso lıne tek de cısnê gramatiki Zazakiyê Zımeş de biyo vindi. Zazakiyê Veroci de taê feku de esto, waxt mendo ke vindi bo.

Kuzey Zazacasında sonu /-a/ ile biten fiillerde, fiilin geçmiş zaman kökü 3. tekil şahısta (3TŞm) istisna bir durum vardır. Fiil köküne gelen ses (fonem) düşer, onun yerine şahıs eki gelir (Arslan, 2016:104).

<i>am-a-ene</i> ‘gelmek’	→ <i>a amê</i>	‘o (dişil) geldi.’
<i>ters-na-ene</i> ‘korkutmak’	→ <i>ey a tersnê</i>	‘o (eril) onu korkuttu.’

3.3.2.1. Şimdiki Zaman (*Waxto Nıkayen / Present*)

Verg-i	ga-y	we-n-ê. (ZZ)	Verg-i	ga-y	we-n-i. (ZV)
Verg.i.PL.NOM. gay-OBL. weni _{wn} -ŞZ-3pl.					
‘Kurtlar öküzü yiyor.’					

Zazacada şimdiki zaman çekiminde, fiilin fonolojik yapısına bağlı olarak farklı ekler kullanılmaktadır. Fiil kökü vokal (sesli harf) ile sonlanıyorsa /-en/ şimdiki zaman eki alırken, konsonant (sessiz harf) ile biten fiiller ise /-n/ eki almaktadır. Zazacada şimdiki zaman çekimi şu şekilde formüle edilir:

Kokê fêli_{WN} + (e)n + zufiksê şaxısı
Fiil kökü_{ŞZ} + (e)n + şahıs eki

Zazacada şimdiki zamanda fiil özneye göre çekimlenir ve fiil şahıs eki alır.

a. Waxto nıkayen

Verg-i	manga- Ø	we-n-ê. (ZZ)	Verg-i	munga- Ø	we-n-i. (ZV)
verg.PL.NOM. manga-OBL. wene _{WN} -3pl.					
‘Kurtlar ineği yiyor.’					

b(1). Verg manga we-n-o.

b(2). O_{NOM} ae_{OBL}. we-n-o

Yukarıdaki örnek cümlelerde özne (*verg*) nominativ haldedir. Nesne (*manga*) ise oblik haldedir. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere *werdene* ‘yemek’ fiili özneye göre çekimlenmektedir ve şahıs eklerini almaktadır.

3.3.2.2. Dili Geçmiş Zaman (Waxto Ravêrdeo Vinite / Past)

Verg-u ga-ø wer-d-ø. (ZZ) Verg-u(a)n ga- ø wer-d-ø. (ZV)
verg-PL.OBL. ga-NOM. werd_{WR}-3TŞ-n
'Kurtlar öküzü yediler.'

Zazacada dili geçmiş zaman (*Waxto ravêrdeo vinite*) formunda, geçişli (transitif) fiillerin çekimlenmesi söz konusu olduğunda, fiilin nesnenin grameral özelliklerine uyum sağladığı ve nesneye bağlı olarak şekillendiği görülmektedir. Geçmiş zaman formunda fiil yalnızca zaman eki almakla kalmayıp aynı zamanda nesnenin iyelik ve hal eklerini alır (Selcan, 1998). Zazacada şimdiki zaman çekimi şu şekilde formüle edilir:

Kokê fêli_{WRV} + (i)/un + zufiksê WR. + zufiksê şaxısı

Fiil kökü_{DGZ} + (i)/un + DGZ eki + şahıs eki

a. Waxto ravêrdeo vinite

Verg-u manga-ø wer-d-ê. (ZZ) Verg-un manga-ø wer-d-ê. (ZV)
verg-PL.OBL. manga-NOM. werde_{WR}-3sg-m
'Kurtlar ineği yediler.'

Yukarıdaki cümlede özne (*verg*) oblik haldedir ve nesne (*manga*) nominatif haldedir. Örnekte görüldüğü üzere *werdene* 'yemek' fiili dili geçmiş zamanda nesneye göre çekimlenmekte ve nesne ekini almaktadır.

3.3.2.3. Mişli Geçmiş Zaman (Waxto Ravêrdeo Nêvinite / Perfect)

Verg-u ga-ø wer-d-o. (ZZ) Verg-u(a)n ga- ø wer-d-o. (ZV)
verg-Z.HÇ ga-HR werd_{WRN}-3sg-n
'Kurtlar öküzü yemişler.'

Mişli Geçmiş Zaman (*Waxto Ravêrdeo Nêvinite*) formu tamamlanmış eylemleri ifade eder. Bu zaman "öğrenilen geçmiş zaman" veya "dolaylı geçmiş zaman" olarak da adlandırılır. Konuşmacının eylemi doğrudan deneyimlemediğini veya başkasından öğrendiğini ifade etmek için kullanılır. Zazacada mişli geçmiş zaman çekimi şu şekilde formüle edilir:

Kokê fêli + zûfiksê waxto ravêrdey + zûfiksê şaxısı

Fiil kökü + geçmiş zaman kökü + şahıs eki

a. Waxto ravêrdeo nêvinite

Verg-u manga-ø wer-d-a. (ZZ) Verg-un manga-ø wer-d-a. (ZV)

verg-Z.HÇ manga-HR werde_{WR}-3TŞ-m

‘Kurtlar ineği yemişler.’

Waxto ravêrdeo vinite de, fêle ke nesne cenê ninu de fêl nesney ra gore oncino u fêl zûfiksê nesney cêno.

3.3.2.4. Bitmemiş Geçmiş Zaman (*Waxto Ravêrdeo Nêqediyae / Imperfect*)

Verg-u ga-ø wer-d-êne. (ZZ) Verg-u(a)n ga- ø wer-d-êni. (ZV)

verg-Z.HÇ ga-HR werd_{WRN}-ŞT-3n

‘Kurtlar öküzü yiyordu.’

Bitmemiş Geçmiş Zamanda (*Waxto Ravêrdeo Nêqediyae*) iş/eylem başlamış fakat henüz bitmemiş devam etmektedir. Bu zaman formu Kuzey Zazacasında (ZZ) /-êne/, Güney Zazacasında (ZV) ise /-êni/ eki fiilin köküne gelir. Zazacada bitmemiş geçmiş zaman çekimi şu şekilde formüle edilir:

Kokê fêli + TİP + êne

Fiil kökü + TİP + êne(êni)

a. Waxto ravêrdeo nêvinite

Verg-u manga-ø wer-d-êne. (ZZ) Verg-un manga-ø wer-d-êni (ZV)

verg-Z.HÇ manga-HR werde_{WR}-ŞT-3m

‘Kurtlar ineği yiyordu.’

Diğer geçmiş zamanlarda olduğu gibi dili geçmiş zamanda da fiil nesneye göre çekimlenir ve nesnenin ekini alır.

3.3.2.5. Mişli Geçmiş Zamanın Hikayesi (*Waxto Ravêrdeo Vate / Past Perfect*)

Verg-u ga-ø wer-d-i bi. (ZZ) Verg-u(a)n ga- ø wer-d-i bi. (ZV)

verg-Z.HÇ ga-HR werd_{WRV}-ŞT-3n

‘Kurtlar öküzü yemişti.’

Zazacada Mişli geçmiş zamanın hikayesi (*Waxto ravêrdeo vate*) formu ‘biyaene’ ‘olmak’ yardımcı fiili ile yapılır. Bu zaman formu biyaenê fiilinin çekimlenmiş hali olan ‘bi³⁵’ ile yapılır. Zazacada bitmemiş geçmiş zaman çekimi şu şekilde formüle edilir:

Kokê fêli + /-i/ + bi : Fiil kökü + /-i/ + bi

a. Waxto ravêrdeo nêvinite

Verg-u manga-ø wer-d-i bi. (ZZ) Verg-un manga-ø wer-d-i bi. (ZV)

verg-Z.HÇ manga-HR werde_{WR}-ŞT-3m

‘Kurtlar ineği yemişti.’

3.3.3. Kipler

Zazacada dört tane kip (*modus*) vardır.

1. Haber Kipi (*Modusê Xevere*)
2. Süreklilik Kipi (*Modusê Berdewami*)
3. İstek Kipi (*Modusê Wastışi*)
4. Emir Kipi (*Modusê Emiri*)

Fiil çekimlerinin zaman ve kip şeması aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Haber kipi tüm zamanlarda mevcuttur, diğer kipler ise yalnızca belirli zamanlarda bulunur

Tablo 3:6 Zazacada zaman ve kipler

	<i>Modusê</i>	<i>Modusê</i>	<i>Modusê</i>	<i>Modusê</i>
<u>Waxti</u>	<i>xevere</i>	<i>berdewami</i>	<i>waştışi</i>	<i>emiri</i>
<i>Waxto Nıkayen</i>	+	+	+	+
<i>W. Ravêrdeo Vinite</i>	+	+	-	-
<i>W. Ravêrdeo Nêvinite</i>	+	+	-	-
<i>W. Ravêrdeo Nêqediyae</i>	+	-	+	-
<i>W. Ravêrdeo Vate</i>	+	-	-	-

³⁵ Kuzey Zazacasının Dersim merkez ağızında bu form /-vi/ şeklinde de söylenir. Ör. *Mı kar kerdi vi.* ‘Ben iş yapmıştım.’

3.3.3.1. Haber Kipi (*Modusê Xevere*)

Zazacada haber kipi, bütün zamanlarda çekimlenir. Bu kip en çok kullanılan kiptir.

3.3.3.2. Süreklilik Kipi (*Modusê Berdewami*)

Süreklilik (gereklilik) kipi, üç zaman formunda ortaya çıkar; Şimdiki zaman (*waxto nıkayen*), Dili geçmiş zaman (*waxto ravêrdeo vinite*), Mişli geçmiş zaman (*waxto ravêrdeo nêvinite*). Süreklilik kipi, daha çok şimdiki/geniş zamanda görülür, diğer zamanlarda daha az kullanılır. Bu kipte haber kipi gibi sayı ve gramer cinsiyet ayrımı yapar.

3.3.3.3. İstek Kipi

İstek kipi, yalnızca şimdiki zaman (*waxto nıkayen*) ve bitmemiş geçmiş zaman (*waxto ravêrdeo nêqediyae*) ile sınırlı olarak işlev gösterir. Şimdiki zaman formunda kişi, sayı ve gramer cinsiyet ayrımları belirgin bir şekilde mevcutken, bitmemiş geçmiş zaman formunda bu tür dilbilgisel ayrımlar bulunmamaktadır.

3.3.3.4. Emir Kipi

Emir kipi, sadece şimdiki zamanda (*waxto nıkayen*) görülür. Birinci tekil şahıs ‘ez’ ben) ve birinci çoğul şahıs ‘ma’ (biz) hariç diğer şahıslarda bu kip çekimlenir. Şimdiki zaman formunda kişi ve sayı ayrımları mevcutken, gramer cinsiyet ayrımı bulunmaz.

3.3.3.5. Zamanlarda Kip Çekimi (*Waxtu de Ontisê Modusu*)

Zazacada dört kipin (Modusê xevere, Modusê berdewami, Modusê waştışi u Modusê emiri) zamanlara göre çekimi şu şekildedir:

1. Şimdiki Zaman (*Waxto Nıkayen / Present*)

Aşağıda, şimdiki zamanda dört farklı kipin (haber, süreklilik, istek ve emir) çekimleri, ‘wendene’ (okumak) fiilinin aktif ve edilgen halleri üzerinden örneklendirilmiştir.

a. Haber kipi (*Modusê xevere*), b. Süreklilik kipi (*Modusê berdewami*), c. İstek kipi (*Modusê waştîşî*), d. Emir kipi (*Modusê emîrî*)

aktif (*aktiv*)

edilgen (*pasiv*)

a. <i>U kîtav waneno.</i> ‘O kitap okuyor.’	<i>Kîtav wanino.</i> ‘Kitap okunuyor.’
b. <i>Uyo kîtav waneno.</i> ‘Odur kitap okuyor.’	<i>Kîtavo wanino.</i> ‘Kitaptır okunuyor.’
c. <i>U ke kîtav bîwano.</i> ‘O kitap okusa.’	<i>Kîtav ke bîwaniyo.</i> ‘Kitap okunsa.’
d. <i>U kîtav bîwano.</i> ‘O kitap okusun.’	<i>Kîtav bîwaniyo.</i> ‘Kitap okunsun.’

2. Dili Geçmiş Zaman (*Waxto Ravêrdeo Vînite / Past*)

Aşağıda, dili geçmiş zamanda iki farklı kipin (haber, süreklilik) çekimleri, ‘wendene’ (okumak) fiilinin aktif ve edilgen halleri üzerinden örneklenmiştir.

a. Haber kipi (*Modusê xevere*), b. Süreklilik kipi (*Modusê berdewami*)

aktif (*aktiv*)

edilgen (*pasiv*)

a. <i>Ey kîtav wend.</i> ‘O kitap okudu.’	<i>Kîtav waniya.</i> ‘Kitap okundu.’
b. <i>Eyo kîtav wend.</i> ‘O kitap okudu.’	<i>Kîtavo waniya.</i> ‘Kitaptır okundu.’

3. Mişli Geçmiş Zaman (*Waxto Ravêrdeo Nêvinite / Perfect*)

Aşağıda, mişli geçmiş zamanda iki farklı kipin (haber, süreklilik) çekimleri, *wendene* ‘okumak’ fiilinin aktif ve edilgen halleri üzerinden örneklendirilmiştir.

a. Haber kipi (*Modusê xevere*), b. Süreklilik kipi (*Modusê berdewami*)

aktif (*aktiv*)

edilgen (*pasiv*)

a. <i>Ey kîtav wendo.</i> ‘O kitap okumuş.’	<i>Kîtav waniyo.</i> ‘Kitap okunmuş.’
b. <i>Eyo kîtav wendo.</i> ‘Odur kitap okumuş.’	<i>Kîtavo waniyo.</i> ‘Kitaptır okunmuş.’
b1. <i>Ey nao kîtav nusto.</i> ‘Odur kitap yazmış.’ (aktif)	
<i>Kîtav nao waniyo.</i> ‘Kitaptır okunmuş.’ (edilgen)	
b2. <i>Ey hao kîtav nusto.</i> ‘Odur kitap okumuş.’ (aktif)	
<i>Kîtav hao waniyo.</i> ‘Kitap okunmuştur.’ (edilgen)	

Süreklilik kipinde (b1 ve b2) örneklerinde görüldüğü gibi mişli geçmiş zamanda işaret zamirleri 'nao' ve 'hao' ile cümle hem aktif hem de edilgen halde çekimlenebilir.

4. Bitmemiş Geçmiş Zaman (*Waxto Ravêrdeo Nêqediyae / Imperfect*)

Aşağıda, bitmemiş geçmiş zamanda haber ve istek kiplerinin çekimleri, wendene 'okumak' fiilinin aktif ve edilgen çatıları üzerinden örneklendirilmiştir.

a. Haber kipi (*Modusê xevere*), c. İstek kipi (*Modusê waştîşî*)

aktif (*aktiv*)

pasif (*pasiv*)

a. *Ey kıtav wendêne.* 'O kitap okuyordu.'

Kıtav waniyêne. 'Kitap okunuyordu.'

c. *Ey ke kıtav bîwendêne.* 'O kitap okusaydı.'

Kıtav ke bîwaniyêne. 'Kitap okunsaydı.'

5. Mişli Geçmiş Zaman Hikayesi (*Waxto Ravêrdeo Vate / Past Perfect*)

Mişli geçmiş zamanın hikâyesinde sadece haber kipinin çekimi kullanılır. Aşağıda, wendene 'okumak' fiilinin aktif ve edilgen çatılarındaki şimdiki zaman haber kipi çekimleri örneklendirilmiştir

a. *Modusê xevere*

aktif (*aktiv*)

edilden (*pasiv*)

a. *Ey kıtav wendi bi.* 'O kitap okumuştı.'

Kıtav waniyay bi. 'Kitap okunmuştu.'

3.3.4. Şahıs Ekleri

Tablo 3:6 Zazaca şahıs zamirleri ve fiil çekimi ekleri.

		Güney				Kuzey			
ŞZ.		Nom.	Obl.	ŞZ. şahıs	DGÇZ. şahıs	Nom.	Obl.	DGÇZ. şahıs ekleri	DGÇZ. ekleri
1tş _M	e	ez	mı	-u	-u	ez	mı	-une/ane	-une/ane
1tş _F	d	ez	mı	-a	-a	ez	mı	-une/ane	-une/ane
2tş _M	e	tı	to	-ê/i	-ê/i	tı	to	-a	-a
2tş _F	d	tı	to	-a	-a	tı	to	-a	-a
3tş _M	e	wı	yi	-o	-ø	o/u	ey	-o	-ø
3tş _F	d	ya	yê	-a	-e/ø	a	ae	-a	-e
1ç.		ma	ma	-i	-i	ma	ma	-ime	-ime
2ç.		şıma	şıma	-i	-i	sıma	sıma	-i	-i
3ç.		yi	yin	-i	-i	i	ine/inu	-i	-i

3.3.5. Fiil Çekimi

Zazacada şimdiki zaman, dili geçmiş zaman ve mişli geçmiş zaman formlarında şahıs, sayı ve gramer cinsiyet ayrımı vardır. Bitmemiş geçmiş zaman ve mişli geçmiş zaman hikayesi formlarında bu ayrımlar görülmez. Zazacada fiiller, çekim kurallarına bağlı olarak şu ölçütlerle sınıflandırılır:

1. Transitif (geçişli) fiiller ve intransitif (geçişsiz) fiiller.
2. Geçmiş zaman kökü konsonantla (/...K/ biten fiiller, geçmiş zaman kökü vokalle (/...V/ ya da /...-a/) biten fiiller³⁶.
3. Basit fiiller, Bileşik fiiller.

Transitif (geçişli) ve intransitif (geçişsiz) fiiller arasındaki çekim farkı, dili geçmiş zamanlarda ortaya çıkar. Bu fark aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Fiil kökü **Sessiz (vokal) (/...-K/)** **Sesli (vokal) (/...-a, -ya, -n-a-, -iya-/)**

Basit fiil (o) *men-d-* (o kaldı) (o) *rem-ø-a-* (kaçmak)

³⁶ Geçmiş zaman fiil kökü /...-iya/ ile biten fiillerde bu grupta yer alır.

Fiil kökü **Sessiz (vokal) (/...-K/)** **Sesli (vokal) (/ -a, -ya, -n-a-, -iya- /)**

wen-d- (okumak)

vin-i-ya- (görölmek)

ram-t- (sürmek)

rem-n-a- (kaçırmak)

ker-d- (yapmak)

verda-ø- (bırakmak)

Bileşik fiil *vêr-d- ra* (geçmek)

bi-ra- (açılmak)

ker-d- ra (açmak)

mor-i-ya- (sayılmak)

verda- ø- ra (salıvermek)

3.3.6. İsim Çekimleri

3.3.6.1 İsmın Çekimi

Zazacada belirtili isim (*nameyê bêli*) ve belirtisiz isim (*nameyê nêbêli*); nominatif ve oblik halde şu şekilde çekimlenir:

Q³⁷1. Belirtisiz isimler (tekil, n./m.) hem nominativ hem de oblik halde takı almazlar, sadece belirtisizlik takısı olan /-ê/’yi alırlar.

Halo raşt/çewt, nêr (eril):

*Bêli:*³⁸ *her- ø/i* (eşek / eşeği)

*Nêbêli:*³⁹ *her-ê, her-êk* (bir eşek / bir eşeği)

Halo raşt/çewt, makêk (dişil):

Bêli: *bız-e* (keçi / keçiyi)

Nêbêli: *bız-ê, bız-êk* (bir keçi / bir keçiyi)

Q2. Belirtili ve belirtisiz (çoğul, n./m.) nominativ halde /-i/ takısını, oblik halde ise /-u/ takısını alırlar.

³⁷ *Qeyde:* kural, özellik.

³⁸ *Bêli:* Belirtili isim.

³⁹ *Nêbêli:* Belirtisiz isim. Kuzey Zazacasında ismin sonuna ê- eki, Güney Zazacasında ise -êk eki gelir.
KZ: *her-ê*, GZ: *her-êk*

Halo raşt/çewt, nêr:

Bêli: her-i/u (eşekler / eşekleri)

Nêbêli: her-i/u (bazı eşekler / bazı eşekleri)

Halo raşt/çewt, makêk:

Bêli: bız-i/u (keçiler / keçileri)

Nêbêli: bız-i/u (bazı keçiler / bazı keçileri)

Halo raşt (Nominatif hal) – Nesne

tip	kerdox	nesne	virastox	cısn	Tırki
bêli	<i>Heş-i</i>	<i>her- ø</i>	<i>werd-ø</i>	n.	Ay1 eşeği yedi.
nêbêli	<i>Heş-i</i>	<i>her-ê</i>	<i>werd- ø</i>	n.	Ay1 bir eşeği yedi.
bêli	<i>Heş-i</i>	<i>bız-e</i>	<i>werd-e</i>	m.	Ay1 keçiyi yedi.
nêbêli	<i>Heş-i</i>	<i>bız-ê/bızêk</i>	<i>werd-e</i>	m.	Ay1 bir keçiyi yedi.
bêli	<i>Heş-i</i>	<i>her-i/herêk</i>	<i>werd-i</i>	z.	Ay1 eşekleri yedi.
nêbêli	<i>Heş-i</i>	<i>taê her-i</i>	<i>werd-i</i>	z.	Ay1 birkaç eşeği yedi.
bêli	<i>Heş-i</i>	<i>bız-i</i>	<i>werd-i</i>	z.	Ay1 keçileri yedi.
nêbêli	<i>Heş-i</i>	<i>taê bız-i</i>	<i>werd-i</i>	z.	Ay1 birkaç keçiyi yedi.

Halo çewt (Oblik hal) - Nesne

tip	kerdox	nesne	vıraštox	cısn	Tırki
bêli	<i>Hes-ø</i>	<i>her-i</i>	<i>wen-o</i>	n.	Ayı eşeği yiyor.
nêbêli	<i>Hes-ø</i>	<i>her-ê</i>	<i>wen-o</i>	n.	Ayı bir eşeği yiyor.
bêli	<i>Hes-ø</i>	<i>bız-e</i>	<i>wen-o</i>	m.	Ayı keçiyi yiyor.
nêbêli	<i>Hes-ø</i>	<i>bız-ê/bızêk</i>	<i>wen-o</i>	m.	Ayı bir keçiyi yiyor.
bêli	<i>Hes-ø</i>	<i>her-u</i>	<i>wen-o</i>	z.	Ayı eşekleri yiyor.
nêbêli	<i>Hes-ø</i>	<i>taê her-u</i>	<i>wen-o</i>	z.	Ayı birkaç eşeği yiyor.
bêli	<i>Hes-ø</i>	<i>bız-u</i>	<i>wen-o</i>	z.	Ayı keçileri yiyor.
nêbêli	<i>Hes-ø</i>	<i>taê bız-u</i>	<i>wen-o</i>	z.	Ayı birkaç keçiyi yiyor.

Sonu /-a/ ile biten dişil isimler, belirtisizlik takısı /-ê/ aldığıında /-a/ düşer.

çıl-a (lamba) → çıl-ê (bir lamba)

Aşağıdaki örneklerde, isimlerin yalın (nominatif) ve eğik (oblik) halleri, belirtili ve belirtisiz kullanımlarıyla birlikte özne ve nesne konumlarına göre çekimlenmiştir:

a- Halo Raşt

<i>(bêli, n.)</i>	<i>Mordem-ø (hao) yeno/ame.</i>	‘Adam (şu an) geliyor/geldi.’
<i>(nêbêli, n.)</i>	<i>Mordem-ê (hao) yeno/ame.</i>	‘Adamın biri (şu an) geliyor/geldi.’
<i>(bêli, n.)</i>	<i>Lacek-ø (hao) (kıtavu) cêno.</i>	‘Çocuk (şuan) kitapları alıyor.’
<i>(nêbêli, n.)</i>	<i>Lacek-ê (hao) (kıtavu) cêno.</i>	‘Çocuğun biri (şuan) kitapları alıyor.’
<i>(bêli, n.)</i>	<i>Asmên-i astor-ø berd.</i>	‘Asmên atı götürdü.’
<i>(nêbêli, n.)</i>	<i>Asmên-i astor-ê berd.</i>	‘Asmên bir atı götürdü.’
<i>(bêli, m.)</i>	<i>Cênik-e (hawa) yena/ame.</i>	‘Cênike (şuan) geliyor/geldi.’
<i>(nêbêli, m.)</i>	<i>Cênik-ê (hawa) yena/ame.</i>	‘Kadının biri (şuan) geliyor/geldi.’

(<i>bêli</i> , m.)	<i>Çênek-e (hawa) (kıtavu) cêna.</i>	‘Kız (şuan) kitapları alıyor.’
(<i>nêbêli</i> , m.)	<i>Çênek-ê (hawa) (kıtavu) cêna.</i>	‘Kızın biri (şuan) kitapları alıyor.’

b- Halo Çewt

(<i>bêli</i> , n.)	<i>Mordem-i (haê) (kıtavi) gureti.</i>	‘Adam (şuan) kitapları aldı.’
(<i>nêbêli</i> , n.)	<i>Mordem-ê (haê) (kıtavi) gureti.</i>	‘Adamın biri (şuan) kitapları aldı.’

(<i>bêli</i> , n.)	<i>Seydali-ø astor-i beno.</i>	‘Seydali atı götürüyor.’
(<i>nêbêli</i> , m.)	<i>Seydali-ø astor-ê beno.</i>	‘Seydali bir atı götürüyor.’

(<i>bêli</i> , n.)	<i>Gul-e kıtav-ø herina.</i>	‘Gule kitap satın aldı.’
(<i>nêbêli</i> , n.)	<i>Gul-e kıtav-ê herina.</i>	‘Gule bir kitabı satın aldı.’

(<i>bêli</i> , m.)	<i>Cênik-e (haê) (kıtavi) gureti.</i>	‘Kadın (şu an) kitapları aldı.’
(<i>nêbêli</i> , m.)	<i>Cênik-ê (haê) (kıtavi) gureti.</i>	‘Kadın (şu an) kitapları aldı.’

(<i>bêli</i> , m.)	<i>Gul-e qelem-e herina.</i>	‘Gule kalem satın aldı.’
(<i>nêbêli</i> , m.)	<i>Gul-e qelem-ê herina.</i>	‘Gule bir kalemi satın aldı.’

(<i>bêli</i> , m.)	<i>Fatos-e manga ana.</i>	‘Fatoş ineği getiriyor.’
(<i>nêbêli</i> , m.)	<i>Fatos-e mangelê ana.</i>	‘Fatoş bir ineği getiriyor.’

3.3.6.2. Tamlama Çekimleri

Kuzeybatı İran dilleriyle benzerlikler taşımakta; aynı zamanda tipolojik olarak Güneybatı İran grubuna ait olan Yeni Farsçayla yakın bir yapısal düzene sahip bulunmaktadır (Arslan, 2022). Yakubovich’e (2020: 103) göre, “Zazacadaki ezafe yapısının, Yeni Farsçadakinden ziyade Eski Farsçada görülen *kāra haya manā* (benim işim) yapısıyla daha fazla ortak noktası olduğu söylenebilir”. Zazacanın Kuzey lehçesinde *ezafe* (tamlama), eril, dişil ve çoğul biçimler arasında ayrım göstermektedir. Güney lehçesinde ise *ezafe* ekleri, kimi yapılarda Kuzey lehçesinden farklılaşmaktadır. Örneğin, Kuzey lehçesinde yer alan /-ê/ ekinin yerini bazı bölgelerde /-i/ eki almakta; hatta tüm ezafe eklerinin tek bir /-i/ ekiyle karşılandığı varyantlar da bulunmaktadır

(Keskin, 2008). Güney Zazacasının bazı ağız⁴⁰larında ezafe ve diğer ek sisteminde görülen ses düşmeleri (Arslan, 2018) nedeniyle, bu bölümde kullanılan örnekler Kuzey Zazacasından seçilmiştir. Ayrıca, *ezafe* eklerinin biçimi, yapıyı oluşturan ögelerin dilbilgisel durumuna bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir.

Zazacada belirtili isimler, nominatif ve oblik hallerde şu kurallara göre çekimlenirler.

Kural 1. Sıfat tamlaması çekimi (*Ontisê ezafeyê sıfeti*):

Sıfat hangi ismi niteliyorsa o ismin hal ekini alır. Sıfat kelimesinin sonuna gelen ekler aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 3:7 Sıfat tamlaması ekleri

hal	nêr, tek	maykek, tek	zêde
Nom.	-ø	-e	-i
Obl.	-i	-e	-u

Kural 1a. Tekil olan eril cansız isimler oblik halde morfem almazlar.

kıtav-o sur-ø → ‘kırmızı kitap’ (kıtav kelimesi eril, cansız ve tekildir.)

Hâl	tek (n.)	tek (m.)	zêde
HR.	<i>her-o gêwr-ø</i> ‘gri eşek _e ’	<i>her-a gêwr-e</i> ‘gri eşek _d ’	<i>her-ê gêwr-i</i> ‘gri eşekler’
HÇ.	<i>her-ê gêwr-i</i> ‘gri eşeği _e ’	<i>her-a gêwr-e</i> ‘gri eşeği _d ’	<i>her-unê gêwr-u</i> ‘gri eşekleri’

Kural 1b. En az iki ve daha fazla isimden yapılan sıfat tamlamalarında, son sıfat kelimesi ön ismin morfemini alır.

Morfemê Nom. : n. /-ø/, m. /-e/, z. /-i/

Morfemê Obl. : n. /-i/, m. /-e/, z. /-u/

(*Nom.*)

(*Obl.*)

⁴⁰ Güney Zazacasında ses düşmeleri Bingöl ve Palu ağızlarında görülür. Çermik-Siverek ağızlarında ses düşmesi nadiren görülür.

por-o vilik-o nerm-ø (n.) por-ê vilik-ê nerm-i (n.)

‘çiçekli yumuşacık saç’ ‘çiçekli yumuşacık saçlar’

gulang-a şia-a derg-e (m.) gulang-a şia-a derg-e (m.)

‘uzun siyah saç kuyruğu’ ‘uzun siyah saç kuyruğu’

çım-ê şia-ê gilor-i çım-un-ê şia-un-ê gilor-u (z.)

‘siyah yuvarlak gözler’ ‘siyah yuvarlak gözleri’

Kural 1c. Belirtisiz nesneler ‘bir’, ‘bazı’ vb. (*zû, yo, taê uçb.*) ismin önüne geldiklerinde değişmezler, ön ismin morfemini alırlar.

<i>Tek (HR.)-Nom. tekil</i>	<i>Tek (HÇ.)-Obl. tekil</i>	<i>Zêde (HR.)-Nom. çoğl.</i>	<i>Zêde (HÇ.)-Obl. çoğl.</i>
<i>yo/zû lacek-ø (n.)</i> (bir oğlan)	<i>yo/zû lacek-i (n.)</i> bir oğlan-ı	<i>taê lacek-i</i> bazı oğlan-lar	<i>taê lacek-u</i> bazı oğlan-lar-ı
<i>yo/zû kitab-ø (n.)</i> bir kitap	<i>yo/zû kitab-i (n.)</i> bir kitab-ı	<i>taê kitab-i</i> bazı kitap-lar	<i>taê kitab-u</i> bazı kitap-lar-ı
<i>yo/zû kêynek-e (m.)</i> bir kız	<i>yo/zû kêynek-e (m.)</i> bir kız-ı	<i>taê kêynek-i</i> bazı kız-lar	<i>taê kêynek-u</i> bazı kız-lar-ı
<i>yo/zû qelem-e (m.)</i> bir kalem	<i>yo/zû qelem-e (m.)</i> bir kalem-i	<i>taê qelem-i</i> bazı kalem-ler	<i>taê qelem-u</i> bazı kalem-ler-i

HR. *Zû mordem-ø lacek-i beno.* ‘Bir adam oğlanı götürüyor.’

HÇ. *Zû mordem-i lazec-ø berd.* ‘Bir adam oğlanı götürdü.’

HR. *Taê mordem-i genimi herinenê.* ‘Bazı adamlar buğdayı satın alıyor.’

HÇ. *Taê mordem-u genim herina.* ‘Bazı adamlar buğday satın aldı.’

(3.3.6.2a.), (Arslan, 2022:410):

a. *Çên-a pil-e so-n-a, laz-o qız man-en-o.*

girl-EZ_F old-3SG.OBL goPRES-PRES-3sgF boy-EZ_M young.NOM stayPRES-PRES-3sgM

‘Büyük kız gidiyor, genç oğlan kalıyor.’

b. *Her-a gewr-e bar-o gıran-ø a-n-a.*

donkey-EZ_F grey.3SG.OBL load-EZ_M heavy-NOM bringPRES-PRES-3sgF

‘Gri eşek (d) ağır bir yük getiriyor.’

c. *Her-a gewr-e bar-o gıran-ø ard-ø.*

donkey-EZ_F grey.3SG.OBL load-EZ_M heavy-NOM bringPAST-PAST-3sgM

‘Gri eşek (d) ağır bir yük getirdi.’

d. *Her-ê gewr-i bar-un-ê gıran-u a-n-ê.*

donkey-PL.NOM.EZ_P grey-PL.NOM load-PL.OBL-EZ_P heavy-PL.OBL bringPRES-PRES-3sgF

‘Gri eşekler ağır yükler getiriyor.’

e. *Her-un-ê gewr-u bar-ê gıran-i ard-i.*

donkey-PL.OBL-EZ_P grey-PL.OBL load-PL.NOM.EZ_P heavy-PL.NOM bringPAST-PAST-3sgM

‘Gri eşekler ağır yükler getirdi.’

Örneklerden anlaşıldığı üzere Zazacada sıfatlar, ana ismi takip eder ve ona *ezafe* (tamlama) belirteci ile bağlanır.

Kural 2. İsim Tamlaması Çekimi (*Ontisê Ezafeyê Nameyan*):

Zazacada isim tamlamalarında temel unsur (tamlanan) tamlamanın solunda, iyelik ifade eden unsur (tamlayan) ise sağında yer alır. *Çêber-ê mekteb-i* ‘okul-un kapı-sı’ örneğinde olduğu gibi iki isimden oluşan yapılarda *ezafe* eki daima ilk ögeye, yani temel isme eklenmektedir. Tamlayan konumundaki ikinci öge ise oblik durum (yalın olmayan -i hali) ile belirtilir. Temel isim, tekil/çoğul sayı ve cinsiyet kategorilerine bağlı olarak farklı ekler almakta; fiil de bu çekim özelliklerine uygun olarak kullanılmaktadır.

(3.3.6.2b.), (Arslan, 2022:408):

a. *Xal-ê lazek-i so-n-o çê.*

uncle-EZ_M boy-OBL goPRES-PRES-3sgM home.OBL

‘Oğlanın dayısı eve gidiyor.’

b. *Xal-a lazek-i so-n-a çê.*

aunt-EZ_F boy-OBL goPRES-PRES-3sgF home.OBL

‘Oğlanın teyzesi eve gidiyor.’

c. *Xal-ê lazek -i so-n-ê çê.*

uncle-EZ_P boy-OBL goPRES-PRES-3sgP home.OBL

‘Oğlanın dayıları eve gidiyorlar.’

Zazacada geçmiş zamanlarda yalnızca fiil değişiklik gösterir, çünkü geçişsiz bir fiilin öznesi her zaman mutlak (*absolute*) durumda bulunur (Arslan, 2022:409).

(3.3.6.2c.) (Arslan, 2022:409):

a. *Ciran-a mı kıtav-ê malım-i waz-en-a.*

neighbour-EZ_F 1SG.OBL book-EZ_M teacher-OBL want_{PRES}-PRES-3sgM

‘Benim komşum (d.) öğretmenin (e.) kitabını istiyor.’

b. *Ciran-a mı kıtav-ê malım-i was-t-ø.*

neighbour-EZ_F 1SG.OBL book-EZ_M teacher-OBL want_{PAST}-PAST-3sgM

‘Benim komşum öğretmenin kitabını istedi.’

c. *Ciran-ê mı kıtav-un-ê malım-i waz-en-ê.*

neighbour.PL.NOM-EZ_P 1SG.OBL book-PL.OBL-EZ_P teacher-OBL want_{PRES}-PRES-3pl

‘Benim komşularım öğretmenin kitabını istiyorlar.’

d. *Ciran-un-ê mı kıtav-ê malım-i waş-t-i.*

neighbour-PL.OBL-EZ_P 1SG.OBL book-PL.NOM-EZ_P teacher-OBL want_{PAST}-PAST-3pl

‘Benim komşularım öğretmenin kitaplarını istediler.’

Tamlayanın tüm *ezafe* yapılarında oblik durumda olması nedeniyle, (3.3.6.2c.)’deki örneklerde temel ögenin hakimiyeti dikkat çekicidir. Niteleyiciler kişi zamirlerine dönüştürüldüğünde, temel isim referans alınır. (a) ve (b)’deki tekil ögeler mutlak durum belirteçlerine sahip olmadığından, yalnızca (c) ve (d)’deki çoğul yapılarda temel ögenin durumu netleşir. Oblik çoğul eki /-un/ ortaya çıktığında, mutlak çoğul durum belirteci /-i/ ile kaynaşır. Daha güçlü bir ses olan /-ê/ eki, oblik çoğul ekinden sonra gelir. Oblik durum belirtecini takip eden bir ek olmadığında, /-un/ ekinin /-n/ sesi bazı bölgelerde kullanılsa da genellikle düşer. Fiil, temel isme göre çekimlenir. (c)’de nesne konumundaki isim tamlamasının tekil tamlayanı olan *malım* ‘öğretmen’, (d)’de çoğul hale gelirken, fiil çekimi değişmez. Buna karşılık, temel isim tekil olduğunda, fiil geçmiş zamanda (b) herhangi bir ek almaz.

İsim tamlamaları oblik halde çekimlendiklerinde ikinci kısmın morfemi değişmez:

HR. : *wayir-ê kıtav-i* (kitab-ın sahib-i)

HÇ. : *wayir-ê kıtav-i* (kitab-ın sahib-i)

HR.				HÇ.			
wayir-	ê	kıtık-	i	wayir	ê	kıtık-	i
	a		e		a		e
	ê		u		an/un/ê		u
							n. m. z.

Kural 3. İsim tamlamalarında belirteç öne geldiğinde, halin morfemini alır.

Kural 3a. Tekil olan cansız ve eril isimler, oblik halde morfem almazlar.

ron-ø → (Nom. ve Obl. halde aynıdır.)

kıtab-ø → (Nom. ve Obl. halde aynıdır.)

HR.

(n.) *bızêk-ê ma*

(m.) *bızêk-a ma*

(z.) *bızêk-ê ma*

HR.

(n.) *na/no⁴¹ melım-ø*

(m.) *na melım-e*

(z.) *na melım-i*

HÇ.

(n.) *bızêk-ê ma*

(m.) *bızêk-a ma*

(z.) *bızêk-an/un/ê ma*

HÇ.

(n.) *na/ını⁴² melım-i*

(m.) *na melım-e*

(z.) *na melım-u*

(HR.)

(HÇ.)

Tırki

cısn/t./z.

na/no malım-ø

na/ını malım-i

bu öğretmen

n. (tek)

na malım-e

na malım-e

bu öğretmen

m. (tek)

na malım-i

na malım-u

bu öğretmenler

z.

no ron-ø

no ron-ø

bu yağ

bêcan, n.

na kıtab-ø

na kıtab-ø

bu kitap

bêcan, n.

des kıtab-i

des kıtab-u

on kitap

z.

ap Usıv-ø

ap Usıvi-i

Yusuf amca

nameo xusisi, n.

amık Naz-e

amık Naz-e

Naze hala

nameo xusisi, m.

*Açıklama: Tekil olan eril ve cansız isimler (mis. *ron-ø*, *kıtab-ø*) oblik halde hal değiştirmezler. Çoğul isimler, oblik halde /-u(n)/ morfemini alırlar (mis. *des kıtav-u/n/an* ‘on kitap’).

⁴¹ Nominatif halde Kuzey Zazacasına *na*, Güney Zazacasında *no/ino* formu kullanılır.

⁴² Oblik halde Kuzey Zazacasında *na*, Güney Zazacasında *ını* formu kullanılır.

1. Sıfat Tamlamaları (*Ezafeyê Sîfetu*⁴³)

	HR.	<i>O kitab-o çequer-ø waneno.</i>	‘O, sarı kitabı okuyor.’
	HÇ.	<i>Ey kitab-o çequer-ø wend.</i>	‘O, sarı kitabı okudu.’
	HR.	<i>Vergo-o gêwr-ø wen-o.</i>	‘Gri kurt yiyor.’
	HÇ.	<i>Verg-ê gêwr-i werd-ø.</i>	‘Gri kurt yedi.’
(n.)	HR.	<i>Ey astor-ø qır ramit- ø.</i>	‘O, kır atı sürdü.’
	HÇ.	<i>U astor-ê qır-i ramen-o.</i>	‘O, kır atı sürüyor.’
(m.)	HR.	<i>Aye por-o vilık-o nerm-ø şüt-ø.</i>	‘Kız, çiçekli yumuşak saçını yıkadı.’
	HÇ.	<i>A por-o vilık-o nerm-ø şün-a.</i>	‘O, çiçekli yumuşak saçını yıkıyor.’
(z.)	HR.	<i>Aye çım-ê şia-ê gılor-i şüt-i.</i>	‘O, siyah yuvarlak gözlerini yıkadı.’
	HÇ.	<i>A çım-un-ê şia-un-ê gılor-u şün-a.</i>	‘O, siyah yuvarlak gözlerini yıkıyor.’

2. İsim Tamlamaları (*Ezafeyê Namu*)

	HR.	<i>Wayir-ê her-i vinen-o.</i>	‘Eşegin sahibi görüyor.’
	HÇ.	<i>Wayir-ê her-i di-ø.</i>	‘Eşegin sahibi gördü.’
	HR.	<i>Wayir-ê kıtav-i vinen-o.</i>	‘Kitabın sahibi görüyor.’
	HÇ.	<i>Wayir-ê kıtav-i di-ø.</i>	‘Kitabın sahibi gördü.’
	HR.	<i>Bızêk-ê ma wen-o.</i>	‘Bizim oğlarmızı (eril) yiyor.’
	HÇ.	<i>Bızêk-ê ma werd-ø.</i>	‘Bizim oğlarmızı (eril) yedi.’
(n.)	HR.	<i>Ey albaz-ê lacek-i di-ø.</i>	‘O, oğlanın arkadaşını gördü.’
	HÇ.	<i>U albaz-ê lacek-i vinen-o.</i>	‘O, oğlanın arkadaşını görüyor.’
(m.)	HR.	<i>Ey albaz-a cênik-e di-y-e.</i>	‘O, kadının arkadaşını gördü.’
	HÇ.	<i>U albaz-a cênik-e vinen-o.</i>	‘O, kadının arkadaşını görüyor.’
(z.)	HR.	<i>Ey albaz-an-ê lacek-u di-ø.</i>	‘O, oğlanların arkadaşlarını gördü.’
	HÇ.	<i>U albaz-an-ê lacek-u vinen-o.</i>	‘O, oğlanların arkadaşlarını görüyor.’

⁴³ Zazacada sıfatlar, ismin gramatik cinsiyetine (*nêr*; *makêk*) çekimlenirler.

3. Sayılar (*Morey*)

- HR. *Ey new kıtav-i herina-y. (z.)* ‘O, dokuz kitap satın aldı.’
HÇ. *O new kıtav-u herinen-o.* ‘O, dokuz kitap satın alıyor.’

4. İşaret Sıfatları ve Özel İsimler (*Sıfetê Nisani u Nameyê Xusîsî*)

- HR. *No malım-ø vinen-o.* ‘Bu öğretmen görüyor.’
HÇ. *Na malım-i di-ø.* ‘Bu öğretmen gördü.’
HR. *Verg-ø na goşt-ø wen-o.* ‘Kurt bu eti yiyor.’
HÇ. *Vergi-i na goşt-ø werd-ø.* ‘Kurt bu eti yedi.’
HR. *Ap Usiv-ø vinen-o.* ‘Usiv amca görüyor.’
HÇ. *Ap Usiv-i di-ø.* ‘Usiv amca gördü.’

5. Niteleyici İsim (*Nameo bêlikerdox / Attributive noun*)

Tablo 3:8 Canlı ve cansız isimlerde niteleyici isim

Canlı	<i>çê</i>	<i>malım-</i>	<i>i</i>	Erkek öğretmenin evi.	n.
	<i>çê</i>	<i>malım-</i>	<i>e</i>	Kadın öğretmenin evi.	m.
	<i>çê</i>	<i>malım-</i>	<i>u</i>	Öğretmenlerin evi.	z.
cansız	<i>reng-ê</i>	<i>kıtav-</i>	<i>i</i>	Kitabın rengi.	n.
		<i>qelem-</i>	<i>e</i>	Kalemin rengi.	m.
		<i>qelem-</i>	<i>u</i>	Kalemlerin rengi.	z.

3.3.7. Hal (Durum)

Zazacada isimler, cümledeki işlevlerine göre hal morfepleri alır. Bu morfepler, isimlerle diğer cümle öğeleri arasındaki ilişkiyi belirler. Bu işlevler, hal morfepleri (sözdizimsel ve anlamsal) ile birlikte ön ekleri ve son ekleri kapsar. Zazacadaki hal sistemi, Hint-Avrupa dillerindeki hal (*case system*⁴⁴) sistemine benzer.

(3.3.8)

- (1) lazek-ø ben-o ‘oğlan götürüyor.’
(1a) (u) lazek-i ben-o ‘(o) oğlanı götürüyor.’
(2) lazek-i berd-ø ‘oğlan götürdü.’

⁴⁴ Case (hal) kavramı, ismin cümledeki rolünü belirtmek üzere ismin çekimlenmesi esasına dayanır.

(2a) (ey) lazek-ø berd-ø ‘(o) oğlanı götürdü.’

(3.3.8.1), (3.3.8.1a) ve (3.3.8.2), (3.3.8.2a)’deki cümleler karşılaştırıldığında *laze* ‘oğlan’ isminin aldığı morfem /-ø/ ve /-i/ cümlelerin anlamını belirler.

Zazacada hallerin morfolojik şekilleri aşağıda soru zamirleri *kam* ‘kim’ ve *çı*, *çına-y* ‘ne’, ‘neyi’ örnekleriyle gösteriliyor:

Tablo 3:9 Zazacada hal isimlerinin morfolojik şekil yapımı

	şahıslar için		hayvanlar ve eşyalar için	
1.	<i>kam-ø</i>		<i>çı-ø</i>	kim/kimi, ne
2.	<i>kam-i</i>		<i>çına-y</i>	kim/kime/kimi, ne
3.	(yê) <i>kam-i</i>	yê	<i>çına-y</i>	kimin, neyin
4.	<i>kam-i rê</i>		<i>çına-y rê</i>	kime, kimin için/ne için
5.	<i>kam-i ra</i>		<i>çına-y ra</i>	kimden/kime, neye
6.	<i>kam-i ro</i>		<i>çına-y ro</i>	-in/ın üstüne/-tan aşağıya
7.	<i>kam-i de</i>		<i>çına-y de</i>	kimde, neyde
8.	(e)ra <i>kam-i</i>	(e)ra	<i>çına-y</i>	kime, neye
9.	(e)ro <i>kam-i</i>	(e)ro	<i>çına-y</i>	kimi, neyi
10.	(e)de <i>kam-i</i>	(e)de	<i>çına-y</i>	kimde, neyde
11.	(e)ve <i>kam-i</i>	(e)ve	<i>çına-y</i>	kim ile, ne ile
12.	(kam-ø) ve <i>kam-i ra</i>	(çı-ø) ve	<i>çına-y ra</i>	kim (i)le kim, ne (i)le ne

Kaynak: (Selcan, 1998:273).

Morfolojik şekil tablosunda, hal morfemi (1)’de /-ø/, (2)-(12) arası /-i(-)/’dir.

Burada görülüyor ki, hal morfemleri /-ø/ ve /-i(-)/ arasında zıtlık vardır: /-ø/ : -i ~ -y/.

Bu duruma göre, Zazacada iki (2) morfolojik hal sisteminin olduğu sonucuna varılır:

1. Nominatif hal (*Halo raşt (nominativ)*)
2. Oblik hal (*Halo çewt (oblik)*)

Zazacada bu iki morfolojik halin dışında bir de özel hal vardır. Bu özel halin adı seslenme (çağrı) (*vengdayis (vokativ)*) halidir.

Haller, morfolojik yapı ve morfemlerin fonksiyonu bakımından iki kısma ayrılırlar; basit (sade) hal ve ikinci hal (önek ve sonek). Basit halde, hal sadece morfemden meydana gelir. İkinci halde ise isim önek veya sonek ile birlikte kullanılır.

Sade hal (<i>Halê salti</i>):	<i>halo raşt</i>	nominatif
Önek (<i>Zufiksê veri</i>):	<i>halo çewt</i>	oblik
Sonek (<i>Zufiksê peyi</i>):	<i>halo çewt</i>	oblik

/ve/ edatı ile /rê, ra, ro, de/ sonekleri yönü belirlerler. Bu yön ve mekan halleridir.

3.3.8.1. Hal Takıları

Zazacada hal sistemi gramer cinsiyet ve sayıya göre ayrılır. Bu nedenle eril, dişil ve çoğul isimler farklı ekler (morfemler) alırlar.

		halo raşt	halo çewt
tek	n.	-ø	-i/y
	m.	-e	-e
zêde	n./m.	-i/y	-u/a(n)

(Selcan, 1998).

Eril, dişil ve çoğul isimler nominatif halde iken sırasıyla /-ø, -e, -i/ morfemlerini, oblik halde ise /-i~y, -e, -u/a(n)/ morfemlerini alırlar. Konsonant (sessiz harf) ile biten eril (n.) isimler, nominatif halde /-i/ morfemini alırlar: /-K, -i/. Vokal (sesli harf) ile biten eril isimler ise nominatif halde morfem almazlar /-ø/, oblik halde /-i/y/ morfemi alırlar.

mis. HR.: ap-i (amca), bira-y (kardeş).

lazez n. 'oğlan', çêneke m. 'kız', domoni 'çocuklar'

Zazacada morfolojik zıtlığa⁴⁵ göre, haller şu şekilde sınıflandırılır:

1. Eril (n.) isimler için, nominatif ve oblik hal arasında /-ø : -i(y-)/ zıtlığı vardır.
2. Dişil (m.) isimler için, hal eki /-e/ değişmez, her iki halde de aynıdır.
3. Çoğul isimlerde nominatif ve oblik hal /-i: -u/a(n)/ zıtlığı vardır.

Özel Hal

Eğer ki, isimler (eril, dişil) /-i/ ile bitiyorsa teklik eki /-i, -y/ alırsa sonek değişmez: /-i/ + /-i/ > /-i/.

/-i/⁴⁶ ile biten eril isimler

/-i/⁴⁷ ile biten dişil isimler

⁴⁵ Morfolojik zıtlık, dildeki anlam veya gramer kategorisi farklılaşmasını sağlayan karşılıklı morfem ilişkisidir.

⁴⁶ Vurgu (gıranıye) son hecededir.

⁴⁷ Vurgu ön veya orta hecededir.

HR.	HÇ.		HR.	HÇ.	
<i>helî</i>	<i>helî</i>	‘kartal’	<i>kardı</i>	<i>kardı</i>	‘bıçak’
<i>telî</i>	<i>telî</i>	‘diken’	<i>derzêni</i>	<i>derzêni</i>	‘iğne’
<i>kolî</i>	<i>kolî</i>	‘odun’	<i>goçêni</i>	<i>goçêni</i>	‘çuvaldız’
<i>zonî</i>	<i>zonî</i>	‘diz’	<i>gõni</i>	<i>gõni</i>	‘kan’

Sonu */i/* ile bitmeyen *laze* (*n.*) ‘oğlan’ ve *çêneke* (*m.*) ‘kız’ sözcükleri sonu */i/* ile biten sözcüklerle, her iki halde de şimdiki ve geçmiş zamanda çekimleyerek karşılaştıralım. Bu sözcükleri cümle içerisinde nesne görevinde kullanalım:

nêr */i/*

	Waxto ravêrde	HÇ.	
(1a)		<i>laze</i> -ø	O oğlanı getirdi.
(2a)		<i>heli</i> -ø	O kartalı getirdi.
(3a)	<i>Ey</i>	<i>telî</i> -ø	O dikenî getirdi.
(4a)		<i>koli</i> -ø	O odunu getirdi.
	Waxto nıkayen	HR.	
(1b)		<i>laze</i> -i	O, oğlanı getiriyor.
(2b)		<i>heli</i> (< <i>heli-i</i>)	O, kartalı getiriyor.
(3b)	U	<i>telî</i> (< <i>telî-i</i>)	O, dikenî getiriyor.
(4b)		<i>koli</i> (< <i>koli-i</i>)	O, odunu getiriyor.

makêk */i/*

	Waxto ravêrde	HÇ.	
(1a)		<i>çênek-e</i>	O, kızını getirdi.
(2a)		<i>kardı</i>	O, bıçağı getirdi.
(3a)	<i>Ey</i>	<i>derzêni</i>	O, iğneyi getirdi.
(4a)		<i>goçêni</i>	O, çuvaldızı getirdi.
	Waxto nıkayen	HR.	
(1b)		<i>çênek-e</i>	O, kızını getiriyor.
(2b)		<i>kardı</i>	O, bıçağı getiriyor.
(3b)	U	<i>derzêni</i>	O, iğneyi getiriyor.
(4b)		<i>goçêni</i>	O, çuvaldızı getiriyor.

3.3.8.2. Cümlede Nominatif Halin Rolü

Zazacada nominatif hal (*halo raşt*), cümle içerisinde şu görevleri yerine getirir:

Şimdiki zamanın öznesi:

Özne (n., m., zêde), transitif fiillerde nominatif haldedir.

wendene (tr.), ‘okumak’

Durım Waxto nıkayen

cande	<i>Malım-</i>	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$	<i>wanen-</i>	$\begin{vmatrix} o \\ a \\ ê \end{vmatrix}$
-------	---------------	---	---------------	---

- n. Öğretmen okuyor.
m. Öğretmen okuyor.
z. Öğretmenler okuyor.

bêcan	<i>Va-</i>	$\emptyset$	<i>kuno p(ır)a.</i>
	<i>Pêl</i>		
	<i>Bılusk</i>		
	<i>Kılıt</i>		<i>keno ra.</i>
	<i>Bırak</i>		<i>birneno.</i>
	<i>Torg-</i>	e	<i>sanena cı.</i>
	<i>Dere-</i>	y	<i>qum kenê çem.</i>

- n. Rüzgar vuruyor.
Dalga vuruyor.
Şimşek vuruyor.
Anahtar açıyor.
Testere kesiyor.
m. Dolu yağıyor.
z. Dereler nehre kum dolduruyor.

1b. İntransitif fiillerde özne görevi:

mendene (intr.) ‘kalmak’

Waxto nıkayen	<i>Malım-</i>	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$	<i>ita manen-</i>	$\begin{vmatrix} o \\ a \\ ê \end{vmatrix}$
---------------	---------------	---	-------------------	---

- n. Öğretmen burada kalıyor.
m. Öğretmen burada kalıyor.
z. Öğretmenler burada kalıyor.

Waxto ravêrde	<i>Malım-</i>	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$	<i>ita mend-</i>	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$
---------------	---------------	---	------------------	---

- n. Öğretmen burada kaldı.
m. Öğretmen burada kaldı.
z. Öğretmenler burada kaldı.

2. Geçmiş zamanda nesne görevi:

Transitif fiillerde nesne nominatif haldedir.

Durım kerd. nesne. vır.

cande	<i>Televe-y malım-</i>	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$	<i>dı-</i>	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ y-e \\ (y) \end{vmatrix}$
-------	------------------------	---	------------	---

- n. Öğrenci öğretmeni gördü.
m. Öğrenci öğretmeni gördü.
z. Öğrenci öğretmenleri gördü.

bêcan.

<i>Televe-y</i>	<i>kıtav-ø</i>	<i>di-ø</i>
	<i>qelem-e</i>	<i>y-e</i>
	<i>qelem-i</i>	<i>(y)</i>

- n. Öğrenci kitabı gördü.
m. Öğrenci kalemi gördü.
z. Öğrenci kalemleri gördü.

3. Bileşik isimler:

<i>ap-ø</i>	<i>Uşên</i>	'Hüseyin Amca'
<i>xal-ø</i>	<i>Hesen</i>	'Hasan Dayı'
<i>amık</i>	<i>Fat-e</i>	'Fatma Hala'

4. Yüklem belirteci:

<i>U beno doxtor-ø.</i>	'O doktor _e olacak.'
<i>A bena malım-e.</i>	'O öğretmen _d olacak.'
<i>Yi benê hosta-y.</i>	'Onlar usta olacaklar.'

3.3.8.3. Cümlede Oblik Halin Rolü

Zazacada oblik hal (*halo çewt*), cümle içerisinde şu görevleri yerine getirir:

- Şimdiki zamanda nesne
- Geçmiş zaman öznesi
- Hedef nesnesi
- İsim sıfat

1. Şimdiki zamanda nesne (*Waxto nıkayen de nesne*)

	kerd.	nesne	vır.	
cande	<i>Televe-ø</i>	<i>malım-</i>	<i>i</i>	<i>vinen-o.</i> n.
			<i>e</i>	m.
			<i>u</i>	z.
				Öğrenci öğretmen-i görüyor.
				" " görüyor.
				" öğretmen-leri görüyor.
bêcan	<i>Televe-ø</i>	<i>kıtav-ø</i>	<i>cên-o.</i> n.	Öğrenci kitap alıyor.
		<i>qelem-e</i>	m.	" kalemi "
		<i>qelem-u</i>	z.	" kalemleri "

2. Geçmiş zaman öznesi (*Kerdoxê waxtê ravêrdey*)

	kerd.		nesne	vır.																
cande	Nostox-	<table><tr><td>i</td></tr><tr><td>e</td></tr><tr><td>u</td></tr></table>	i	e	u	televe-ø	di-ø.	n. Yazar (e.), öğrenciyi gördü. m. Yazar (d.) " " z. Yazarlar (z.) " "												
i																				
e																				
u																				
bêcan	<table><tr><td>Va</td></tr><tr><td>Pêl</td></tr><tr><td>Bilusk</td></tr><tr><td>Kılt</td></tr><tr><td>Bırak</td></tr></table>	Va	Pêl	Bilusk	Kılt	Bırak	<table><tr><td>-y</td></tr><tr><td>-i</td></tr><tr><td></td></tr><tr><td></td></tr><tr><td></td></tr></table>	-y	-i				<table><tr><td>ku(y)a p(ır)a.</td></tr><tr><td>ku(y)a p(ır)a.</td></tr><tr><td>ku(y)a p(ır)a.</td></tr><tr><td>kerd-ø ra.</td></tr><tr><td>bırna-ø.</td></tr></table>	ku(y)a p(ır)a.	ku(y)a p(ır)a.	ku(y)a p(ır)a.	kerd-ø ra.	bırna-ø.		n. Rüzgar vudu. Dalga vurdu. Şimşek çaktı/vurdu. Anahtar açtı. Testere kesti (es).
Va																				
Pêl																				
Bilusk																				
Kılt																				
Bırak																				
-y																				
-i																				
ku(y)a p(ır)a.																				
ku(y)a p(ır)a.																				
ku(y)a p(ır)a.																				
kerd-ø ra.																				
bırna-ø.																				
	<table><tr><td>Şiliye</td></tr><tr><td>Der</td></tr></table>	Şiliye	Der	<table><tr><td>-e</td></tr><tr><td>-u</td></tr></table>	-e	-u	<table><tr><td>sana cı.</td></tr><tr><td>qum kerd çem.</td></tr></table>	sana cı.	qum kerd çem.		m. Yağmur vurdu. z. Dereler kum getirdi.									
Şiliye																				
Der																				
-e																				
-u																				
sana cı.																				
qum kerd çem.																				

3. Hedef nesnesi (*Nesneyê hedefî*)

	kerd.	vır.	hedef		
cande					
ebe nesne.	<i>U</i>	<i>kıtav-ø</i>	<i>dan-o nostox</i>	<i>i</i>	n. O kitabı yazara (e.) veriyor.
				<i>e</i>	m. " " yazara (d.) "
				<i>u</i>	z. " " yazarlara (çoğ.) "
w.n.					
ebe nesne	<i>Ey</i>	<i>kıtav-ø</i>	<i>da-ø nostox</i>	<i>i</i>	n. O kitabı yazara (e.) verdi.
				<i>e</i>	m. " " yazara (d.) "
				<i>u</i>	z. " " yazarlara (çoğ.) "
w.r.					
bênesne.	<i>Kêmer-e</i>	<i>gına</i>	<i>/ginê ro her-</i>	<i>i</i>	n. Taş eşeğin (e.) üstüne düşer/düştü.
				<i>e</i>	m. " eşegin (d.) "
				<i>u</i>	z. " eşeklerin "
bêcan					
	<i>U</i>	<i>son-o</i>	<i>/şi-ø</i>	<i>ware-ø</i>	n. O yaylaya (e.) gidiyor/gitti.
				<i>dew-e</i>	m. " köye (d.) "
				<i>dew-u</i>	z. " köylere "

4. İsim sıfat (*Nameo sıfetın*)

cande	$\begin{array}{c c} \text{çê malım-} & \begin{array}{l} i \\ e \\ u \end{array} \end{array}$	$\begin{array}{l} \text{n. Öğretmenin (e.) evi} \\ \text{m. Öğretmenin (d.) evi} \\ \text{z. Öğretmenlerin (çoğ.) evi} \end{array}$
bêcan	$\begin{array}{c c} \text{reng-ê} & \begin{array}{l} \text{kıtav-i} \\ \text{qelem-e} \\ \text{qelem-u} \end{array} \end{array}$	$\begin{array}{l} \text{n. Kitabın (e.) rengi} \\ \text{m. Kalemin (d.) rengi} \\ \text{z. Kalemlerin (çoğ.) rengi} \end{array}$

3.4. Bağlaçlar ve Cümle Bağlantıları

Bağlaçlar⁴⁸, sözcükleri ya da cümleleri birbirine bağlayan sözcüklerdir. Bağlaçlar, kelime, kelime gruplarını ve cümleleri şekil ve anlam açısından birbirine bağlamak için kullanılır (Karabeyeser, 2021:6). Bağlaçlar, bazı kelimeleri veya cümleleri birbirine bağlar, cümlede yardımcı öge görevini yerine getirirler (Selcan, 1998:661).

Zaza dilinde bağlaçlar oldukça önemlidir. Bunların anlamları, cümle içindeki rolleri ve cümleler arasında sağladıkları bağlantı bilinmeden Zazacayı sağlıklı bir şekilde anlamak ve bu dilden doğru çeviri yapmak imkansızdır.

Karabeyeser'e (2021) göre Zazacada bağlaçlar şekil bakımından üç grupta incelenir.

1- Basit bağlaçlar (*Bestoxê sadey*): Bu bağlaçlar tek kelimeden meydana gelirler. Ör. *u, , eke, eka, mesela, çıqaşi, hını, hema, labelê, coka, hata, ancax, bado, ala, nê, ki, zi uçb.*

2- Tekrarlanan (öbekleşmiş) bağlaçlar (*Bestoxê reynabiyayişi*): Anlamı veya vurguyu güçlendirmek için aynı bağlacın art arda kullanılmasıyla oluşan bağlılık ögesine, tekrarlanan bağlaç denir. Ör. *ve...ra, beno ke...beno ke, ca bı ca...ca bı ca, nê...nê, gê...gê, gegane...gegane, hem...hem uçb.*

3- Bileşik bağlaçlar (*Bestoxê piyabestey*): İki veya daha fazla kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu, cümle içinde anlam ilişkisi kuran ve genellikle sabit bir yapıya sahip olan bağlaç türüdür. Ör. *çıqa ke...ki, uncia ki, coka ke, coka ro, belkia...belkia,*

⁴⁸ Bağlar için bkz. Ayetulah Karabeyeser (2021), Zazaki de Bestoği, (Doktora Tezi), Bingöl Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü.

çıqa ke... oncia ke, la hende ki, gê gê...gê gê ki/zi, uyo ke, welasılı, waxto ke, wexto ki uçb.

Bağlaçların Özellikleri (*Xususiyetê Bestoxu*):

- Bağlaçlar, cümle içinde çoğunlukla yüklemden önce veya sonra gelebilirler ve cümle sistemini etkilerler. Cümleleri birbirine bağlarlar.
- ‘ne’, ‘nê’ gibi bağlaçlar çoğunlukla cümlenin anlamını olumsuz yaparlar.
- Zaza dilinde, belirli bağlaçların lehçeler ve ağızlar arasında çeşitlenen varyantları bulunmaktadır.
- Bağlaçlar, edatlarla birlikte cümlenin anlamını tamamlarlar.

3.4.1. Bağlaçların Sentaksal Rolü

Bağlaçlar, sentaksta (sözdiziminde) sözcükleri, sözcük öbeklerini veya cümleleri birleştirerek aralarında anlamsal ve yapısal ilişki kuran unsurlardır. Sentaktik açıdan büyük önem taşıyan bu öğeler, Zazacada hem cümle içinde hem de cümleler arasında çeşitli işlevler üstlenir. Bağlaçlar, cümlenin anlamını pekiştirirken yapısal bütünlüğünü de güçlendirir. Bağlaçlar cümlede temel olarak şu işlevleri yerine getirir:

1. Koordinasyon (Eşgüdüm): Bağlaçlar, dilbilgisel olarak birbirine benzeyen öğeleri (kelimeler, cümleler) birbirine bağlar. Aşağıdaki örnek cümlelerde bağlaçlar, koordinasyon görevindedir.

(3.4.1a.)

Mı kıtav u qeleme gurete.

‘Ben kitap **ve** kalem aldım.’

Mı bızı u meşney pêsero rueti (EZ, 2025:497).

‘Ben keçileri ve koyunları toptan sattım.’

Vaze ya bero, ya ki şêro!

‘Söyle **ya** gelsin **ya da** gelmesin!’

Ya lajeko, ya kêyneka!

‘**Ya** oğlandır **ya** kızdır!’

Ne nata niada, ne bota.

‘**Ne** bu tarafa baktı **ne** öbür tarafa.’

Sa Heyder hem sayir bi, hem sevkan bi.

‘Sa Heyder **hem** şairdi **hem** yığitti.’

Miraz gê niya vano, gê zi heni vano.

‘Miraz **bazen** böyle söylüyor **bazen** de öyle.’

Va esto, coka serdo.

‘Rüzgar var, **o yüzden** soğuk.’

2. Yan cümleleri bağlar: Bileşik cümlelerde ana cümle ve yan cümleyi birbirine bağlar.

(3.4.1b.)

Rowal ewro negurino⁴⁹ cıke zaf neweso.

‘Rowal bugün çalışmıyor çünkü çok hasta.’

Rodina cıqası ke guriye, honde heqe cêna.

‘Rodina ne kadar çalışırsa o kadar pay alacak’

Mal u dewar zêno, şıt beno zede; ae ra ron u do ki zafo (Koêkorta, 2001:29).

‘Hayvanlar doğurur, süt çoğalır; ondandır ki tereyağ ve ayran çoktur.’

Heto ju ra berveme, heto bin ra hetê boa merdi ser vozeme some (Mirza, 2020:60).

Key ki ez merda şıma hema şıyeri qewge (Lerch, 1857; Neqıl: Aslanoğulları, 2014:52).

‘Ne zaman ki ben ölürsem siz o zaman kavga etmeye gidin.’

Vergi cıturi ke kutik di, rema (Selcan, 1998: 671).

‘Kurt nasıl ki köpeği gördü kaçtı.’

Bêwayir u bêkes nêbi la ancina zi bêriya inan kerdini (Zengelan, 2007:16; Neqıl: Karabeyeser, 2021:134).

‘Sahipsiz ve kimsesiz değillerdi fakat yine de onun eksikliğini hissediyordu.’

(3.4.1b.)’deki örneklerden anlaşılacağı üzere, bağlaçlar bileşik cümlelerin unsurlarını birbirine bağlama işlevi görmektedir. Özellikle yan cümleleri ana cümleye bağlayarak anlamsal bütünlük sağlarlar. Ana cümle bağımsız bir anlam taşıırken, yan cümleler tek başlarına anlam ifade etmekten yoksundur. İncelenen örneklerde de görüldüğü gibi, bağlaçlar yan cümlelerle ana cümle arasında bağ kurarak cümlenin anlamsal ve yapısal tamliğini sağlamaktadır.

Zazacada özellikle /**ke, ki**/ bağlacı, yan cümleleri ana cümlelere bağlar, bundan dolayı bu bağlaçların cümledeki sentaktik rolü önemlidir.

⁴⁹ Not: Örneklerde altı çizili olan cümleler ana cümledir.

(3.4.1c.)

*Mı zana **ke**, Bava Musa meşte yeno.*

‘Bildim/Bilirim ki Musa Baba yarın gelecek.’

*Mı zonen **ki**, mektev a nêbeno.*

‘Bildim/Bilirim ki okul açılmayacak.’

*Ez biyane sa **ke**, tı ama.*

‘Ben sevindim ki sen gelmişsin.’

Kes kî xeweriya, çimê kesi malıqo manenê (EZ, 2025:399).

‘İnsan bayılınca, insanın gözleri döner.’

Zazacada /**ke**, **ki**/ bağlacının bir başka fonksiyonu da bileşik cümlelerde şart (koşul) görevini yerine getirmektir:

(1) *Şiliye vorena. Tever nêsome.*

‘Yağmur yağıyor. Dışarı çıkmıyoruz.’

(2) *Şiliye **ke** vorena, tever nêsome.*

‘Eğer yağmur yağarsa, dışarı çıkmayız.’

/ke, ki/ bağlacıyla ilgili verilen örnek cümlelerde, bu bağlaçların iki bağımsız cümleyi koşul göreviyle birbirine bağladıkları görülür.

Bağlaçlar, sentaktik olarak eşdeğer konumdaki cümleleri (ana cümle-ana cümle veya yan cümle-yan cümle) birbirine bağlayarak bileşik cümle oluşumunu sağlar. Her biri bağımsız anlam taşıyabilen bu cümleler, bağlaçlar vasıtasıyla birleşerek hem yapısal hem de anlamsal bütünlük kazanır.

(3) *Şiliye vorena. Ma some zere.*

‘Yağmur yağıyor. Biz içeri giriyoruz.’

(4) *Şiliye vorena, **coka** ma some zere.*

‘Yağmur yağıyor, bu yüzden içeri giriyoruz.’

(4) örnekte (*coka*) bağlacı iki cümle arasında sebep ilişkisi kurmuştur.

Tewrê bestoxî	Zazaki	Tırki	Fonksiyonê bestoxî
Bestoxê cümleyê veri	<i>Mı zona ke, Bava Musa meste yeno.</i>	Biliyordum ki Musa Baba yarın gelecek.	Cümleyê veri cümleyê seri ra giredano.
Bestoxê serti	<i>Şiliye ke vorena...</i>	Eğer yağmur yağarsa...	Alaqa serti ano hurendi.
Bestoxê sevevi	<i>..., coka ma some zere.</i>	..., bu yüzden içeri giriyoruz.	Alaqa sevevi ifade keno.

Tewrê bestoxi	Zazaki	Tırki	Fonksiyonê bestoxi
Bestoxê zidêni	..., <u>hama</u> Zazaki nêzaneno.	... fakat Zazaca bilmiyor.	Mabenê cümleyan de zidêni ifade keno.
Bestoxê alternativi	Çay <u>ya ki</u> gewa simena?	Çay ya da kahve mi içersin?	Alternativi ifade keno.

Zazacada bağlaçların dil içindeki asıl rolü, cümle içinde üstlendikleri anlamsal ve yapısal işlevlerde gizlidir. Bu bağlamda, bağlaçların sentaktik görevleri, ancak bileşik cümle analizi yapıldığında net bir şekilde anlaşılabilir. Zira Zazacada bir bağlaç, ana cümleye bağladığı yan cümleyi şart, neden, zaman, amaç gibi bir zarf işleviyle donatabildiği gibi; onu bir nesne, bir sıfat (ilgi cümlecisi), ya da diğer bir tamlayıcı görevine de dönüştürebilmektedir.

Zazacada bağlaçların cümleye kattığı anlamlar için bileşik cümleler bölümüne bakınız. (Bkz. Bölüm 6, Bileşik Cümleler.)

3.5. Soru Yapısı

Zazacada soru cümlesi iki şekilde oluşturulur:

1. Soru kelimesiyle: Soru cümlesi soru kelimesiyle yapılır.

Tı key yena çê? ‘Sen ne zaman eve geleceksin?’

Bu cümlede *key* ‘ne zaman’ soru kelimesiyle soru cümlesi yapılmıştır. Cümle içerisinde yerine göre soru kelimesinin yeri değişir (Çiftci, 2013: 215). Misalê cêrêni de niadime:

To çıra kıtav nêgure? ‘Sen neden kitap almadın?’

Çıra to kıtav nêgure? ‘Neden sen kitap almadın?’

2. Vurgu ile: Zazacanın kendine özgü bir gramer özelliği olarak, soru cümleleri yalnızca vurgu (tonlama) değişikliğiyle de kurulabilir.

(3.5a)

a- <i>Malımı kıtav da lazeki.</i>	‘Öğretmen kitabı oğlana verdi.’
b- <i>Malımı kıtav da lazeki?</i>	‘ <u>Öğretmen</u> <u>mi</u> kitabı oğlana verdi?’
c- <i>Malımı <u>kıtav</u> da lazeki?</i>	‘Öğretmen <u>kitabı</u> <u>mı</u> oğlana verdi?’
d- <i>Malımı kıtav <u>da</u> kazeki?</i>	‘Öğretmen kitabı oğlana <u>verdi</u> <u>mi</u> ?’
e- <i>Malımı kıtav da <u>lazeki</u>?</i>	‘Öğretmen kitabı <u>oğlana</u> <u>mı</u> verdi?’

(3.5)’te (a) haber cümlesidir. Bu cümle vurgu metoduyla soru cümlelerine (b, c, d, e) dönüştürülmüştür. Bu örneklerde soru cümlesi vurguyla yapılmıştır. Cümlede vurgu hangi kelime üzerindeyse soru cümlesinin anlamı ona göre değişir. Bu cümleler incelendiğinde, (b)’de vurgu özne olan *malımı* ‘öğretmen’ kelimesinde, (c)’de vurgu nesne olan *kıtav* ‘kitap’ kelimesinde, (d)’de vurgu fiil olan *da* ‘vermek’ kelimesinde, (e)’de vurgu hedef nesnesi olan *lazeki* ‘oğlan’ kelimesindedir.

Zazacada haber cümlesi ve soru cümlesi vurgu metoduyla birbirinden ayırılır. Bazı partikeller, bu ayrımı daha da incelterek cümlelerin anlamsal nüanslarını belirginleştirir (Arslan, 2016:108).

(3.5b.)

- a1. *Heyder-i kıtav-ø nost-ø.*
Heyder-HÇ. kitap-HR. yaz-WR-3sg
‘Heyder kitap yazdı.’
- b1. *Heyderi-i kıtav-ø nost-ø?*
Heyder-HÇ. kitap-HR. yaz-WR-3sg
‘Heyder kitap yazdı mı?’
- c1. *Heyder-ø, kıtav-ø bı-nos-ê!*
Heyder-HR kitap-HR EMIR-yaz-WR-3sg
‘Heyder, kitap yaz!’

(3.5a1)’de haber cümlesi, vurgu yöntemiyle soru cümlesine (4.5b1.) çevrilmiştir. Bunun için soru kelimesi gerekmez. Diğer yandan “*Heyderi kıtav nost*”⁵⁰ cümlesi vurgu yöntemiyle başka anlamlara gelebilir. “*Heyderi kıtav nost?*” cümlesinde soru dinleyicinin/okuyucunun aklında şüphe uyandırır. Soruyu soran kişi, Haydar’ın kitap yazmasından şüphe duyar, çünkü ona göre Haydar kitap yazabilme kabiliyetine sahip

⁵⁰ Na misal de giraniye ke kamci çeku dera bın de xete onciya.

değildir. “*Heyderi kıtav nost?*” cümlesinde hem beğenmeme hem de şaşkınlık ifadesi vardır. Bu cümlede vurgu ‘*kıtav*’ kelimesindedir. “*Heyderi kıtav nost?*” cümlesinde vurgu ‘*nost*’ kelimesinedir. Burada merak edilen şey kitabın yazılıp yazılmadığı durumudur.

3.6. Olumsuzluk

a. Zazacada olumsuz /*nê-*, *ni-*/ [‘ne, ‘n̥je, ‘ni] önekleriyle yapılır. Bu önekler, fiilin önüne gelerek cümlenin anlamını olumsuz yapar.

Dersim Zazacası (*Zazakiyê Dêrsımı*):

<i>To u kıtav nê-wend?</i>	‘Sen o kitabı okumadın mı?’
<i>-Bese nê-ken.</i>	‘Ben) yapamıyorum.’

Siverek Zazacası (*Zazakiyê Siverêge*) (Todd, 1985:88-93):

Ez Tırk ni -yan.	‘Ben Türk değilim.’
O nê -merd.	‘O ölmedi.’

Zazacada olumsuzluk formu şu şekilde yapılır

1. Konsonant (sessiz harf) ile başlayan fiillerde, çoğunlukla /*nê-*/ öneki fiilin önüne gelir ve fiilin anlamı olumsuz olur.

nê-	<i>ken</i>	ben yapmıyorum
	<i>beno</i>	o _e götürmüyor
	<i>zano</i>	o _e bilmiyor
	<i>merd</i>	o _e ölmedi
	<i>vinen</i>	ben görmüyorum
	<i>wende</i>	o _d okumadı
	<i>şkin</i>	yapamıyorum

2. /*y-*/ ve /*a-*/ konsonantı ile başlayan fiillerin önüne /*ni-*/ öneki gelir:

ni-	<i>y-o</i>	o _e değildir
	<i>y-a</i>	o _d değildir
	<i>y-ê</i>	onlar değildirler
	<i>merd</i>	o _e ölmedi
	<i>ard</i>	o _e getirmedir

<i>amo</i>	o _e gelmemiş
<i>ano</i>	o _e getirmiyor

Selcan'a göre Zazacadaki /nê-/ ve /ni-/ örnekleri, Proto-İranî dillerindeki /na-/ olumsuzluk partikülünden türemiştir (Selcan, 2012).

3. Özel durum: *U ni-no* (o (e) gelmiyor) cümlesinde /ni-/ olumsuzluk ekinden sonra vokal (sesli harf) gelmez. Bu durum *biyaene* 'olmak' fiili ile bağlantılıdır.

(1. ve 2.) kurala göre /nê-/ ekinin fiilin önüne gelmesi gerekirdi. Burada '*amaene*' gelmek fiilinde şimdiki zaman kökü /y-en-/, y- ve /-i-/ sesi yanyana gelir: /-i + y /> /-i-/.

(u) *ni-no* < **ni-y(e)n-o* 'O_e gelmiyor.'

Fakat '*şikayaene* / *eşketiş*' e- bilmek fiili gibi bazı fiiller olumsuzluk /nê-/ve / ni-/ alafonuyla da kullanılır:

(ez) *nê-şki-n-ø* 'Ben yapamıyorum.'

(ez) *ni-şki-n-ø* 'Ben yapamıyorum.'

b. Emir kipinde (modus) olumsuzluk eki /*me-*/ fiil kökünün önüne gelir ve kip olumsuz yapılır.

Na/Ina kari me-ke! 'Bu işi yapma!'

1. Basit fiiller (*Fêlê salti*):

Ey kıtavi me-wane! 'O kitabı okuma!'

A me-şêro mektev! 'O, okula gitmesin!'

Şıma kar me-kır! 'Siz iş yapmayın!'

Tı goşt me-we! 'Sen et yeme!'

2. Bileşik fiiller (*Fêlê Pêsanaey*):

Bileşik fiillerde olumsuzluk morfemi fiil kökünün veya gövdesinin önüne gelir. Kuzey Zazacasında olumlu halde fiilin ardından gelen edatlar, olumsuzlukta her zaman fiilin önüne veya olumsuzluk morfemi /nê-/nin önüne gelir. Bu durum Kuzey Zazacasının bir özelliğidir. Güney Zazacasında ise edatlar her iki durumda da fiilin önünde yer alır.

(Ez)	ca- <i>nê-man-en-(u)(ne).</i>	‘Ben geri kalmıyorum /kalmam.’
(To)	ta- <i>nê-da-n-a.</i>	‘Sen bükümüyorsun.’
(U)	cê- <i>nê-bır-i-n-o.</i>	‘O (e) kesilmiyor /durmuyor.’
(A)	ra- <i>nê-fî-n-a.</i>	‘O (d) sermiyor.’
(Ma)	ra- <i>nê-k-e(n-i)me.</i>	‘Biz açmıyoruz.’
(Sıma)	war- <i>nê-erz-en-ê.</i>	‘Siz aşağı atmıyorsunuz.’
(İ)	ro- <i>nê-nis-en-ê.</i>	‘Onlar oturmuyorlar.’

3. Olumsuz emir kipinde /me-/ morfemi fiil kökünün önüne getirilerek olumsuz yapılır.

(Tı)	me- <i>man-e!</i>	‘Sen kalma!’
(Sıma)	me- <i>man-ê!</i>	‘Siz kalmayın!’
(Tı)	me- <i>wan-e!</i>	‘Sen okuma!’
(Sıma)	me- <i>wan-ê!</i>	‘Siz okumayın!’

Emir ve istek kipinde olumsuzluk /**me-**/ morfemi ile yapılır, /**me-**/ morfemi fiilin önüne gelerek cümleye olumsuzluk anlamı katar. Zazacada “*est biyaene*” (olmak, var olmak) fiilinde istisnai durum söz konusudur. Bu fiil, olumsuzluk edatına sahiptir. “çine biyaene⁵¹” (olmamak) sözcüğü, “*est biyaene*” fiilinin zıt halidir. “çine” sadece “*biyaene*” fiiliyle kullanılır (Arslan, 2016:80).

<i>Nonê ma est-o.</i>	‘Bizim ekmeğimiz var.’
<i>Nonê ma çin-o.</i>	‘Bizim ekmeğimiz yok.’

Zazacada, “*coru*” (hiç), “*demge*” (asla), “*toa*” (hiçbir şey), “*qe*” (hiç) partikelleri olumsuzluk morfemi /nê-/’den önce geldiklerinde cümlenin anlamını güçlendirirler. Bu partikeller tek başına kullanılmaz.

<i>Asmên coru</i> <i>goşt nê-weno.</i>	‘Asmên hiç et yemez.’
<i>Lazek toa nê-werdo.</i>	‘Çocuk hiçbir şey yememiş.’
<i>Tı qe mî ri mektev nê-nuşena.</i>	‘Sen neden bana hiç mektup yazmıyorsun.’

(Arslan, 2019:80):

a. *Firaze nêwes ni-y-a Heyder-ø nêwes-o*

Firaze.NOM hasta DEĞİL-OLUMSUZ-fêl.ŞZ.3tekilK Heyder-NOM hasta-fiil.ŞZ.3tekilE

‘Firaze hasta değil, Heyder hasta.’

⁵¹ ZZ: *çine biyaene*, ZV: *çinik biyayış*.

b. *Firaze nêwes nê-bi-y-ê Heyder-ø nêwes bi-ø*

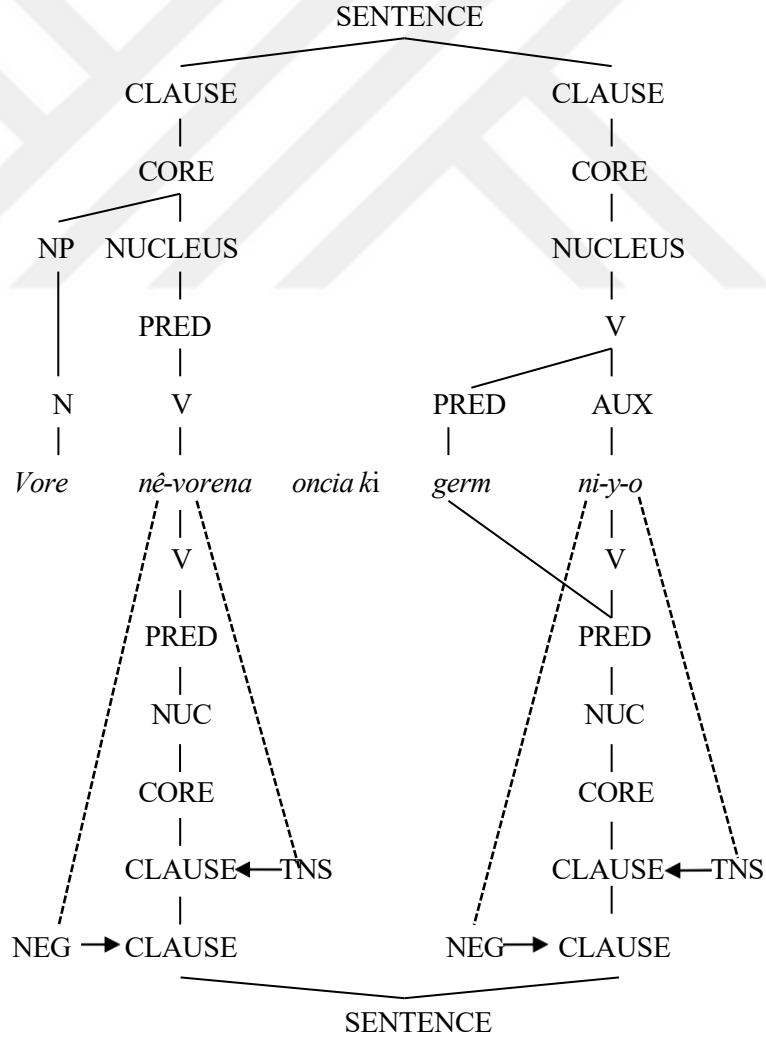
Firaze.NOM hasta OLUMSUZ-idi-OLUMSUZ-3tekilK Heyder-NOM hasta idi-fiil.GÇZ.3tekilE
‘Firaze hasta değildi, Heyder hastaydı.’

c. *Vore nê-vor-en-a oncia ki germ ni-y-o*

kar.NOM OLUMSUZ-yağıyor-ŞZ.-3tekilK rağmen sıcak DEĞİL-OLUMSUZ-fiil.ŞZ.3tekilE
‘Kar yağmıyor ama yine de sıcak değil.’

d. *Sileman-ê-m me-so-ø Halboriye*

Sileman-EZM-1tekil.OBL OLUMSUZ.EMİR-git-2tekil Halboriye.OBL
‘Gitme Halboriye'ye, benim Silemanım!’

Zazacada olumsuzluk yapısı (Arslan, 2016:81).

- Şimdiki zaman, emir, olumsuzluk

Basit fiiller:

şaxıso 2 in t. (tı)	z. (sıma)	tekil (sen)	çoğul (siz)
<i>me-b-e!</i>	<i>me-b-ê!</i>	olma!	olmayın!
<i>me-b-er!</i>	<i>me-ber-ê!</i>	götürme!	götürmeyin!
<i>me-k-e!</i>	<i>me-ker-ê!</i>	yapma!	yapmayın!
<i>me-man-e!</i>	<i>me-man-ê!</i>	kalma!	kalmayın!
<i>me-wan-e!</i>	<i>me-wan-ê!</i>	okuma!	okumayın!
<i>me-erz-e!</i>	<i>me-erz-ê!</i>	atma!	atmayın!

Bileşik fiiller:

şaxıso 2 in tekil (sen)	z. (siz)	tekil (sen)	çoğul (siz)
<i>ca-me-man-e!</i>	<i>ca- me-man-ê</i>	ayrı kalma!	ayrı kalmayın!
<i>cê-me-bır-i-ye!</i>	<i>cê- me-bır-i-yê</i>	ayrılma!	ayrılmayın!
<i>ta-me-d-e!</i>	<i>ta- me-d-ê</i>	bükme!	bükmeyin!
<i>ra-me-k-e!</i>	<i>ra- me-ker-ê</i>	açma!	açmayın!
<i>ra-me-fi-ye!</i>	<i>ra- me-fi-yê</i>	serme!	sermeyin!
<i>ro-me-nis-e!</i>	<i>ro- me-nis-ê</i>	oturma!	oturmayın!
<i>war-me-erz-e!</i>	<i>war- me-erz-ê</i>	aşağı atma!	aşağı atmayın!

Olumlu istek kipinde 3. tekil, 1. çoğul ve 2. çoğul şahıs, ifade biçimi ve içerik açısından emir kipine benzer. Fakat bunların çekimi aynı değildir. Bu durumu test etmek için “*mendene / mendiş*” (kalmak) fiili çekimlenirse:

Tablo 3:10 Şimdiki zamanda istek ve emir kiplerinin olumlu çekimi

	w.n. istek kipi		w.n. emir kipi
	<i>ez bı-man-ine</i> (kalmalıyım)	<i>ez --</i>	
	<i>tu bı-man-ê</i> (kalmalısın)	<i>tu bı-man-e!</i> (sen kal!)	
	<i>u bı-man-o</i> (kalmalı)	<i>u bı-man-o!</i> (o (e.) kalsın!)	
(+)	<i>a bı-man-o</i> (kalmalı)	<i>a bı-man-o!</i> (o (d.) kalsın!)	
	<i>ma --</i>	<i>ma --</i>	
	<i>sıma bı-man-ê</i> (kalmalısınız)	<i>sıma bı-man-ê!</i> (siz kalın!)	
	<i>i bı-man-ê</i> (kalmalılar)	<i>i bı-man-ê!</i> (onlar kalsın!)	

Tablo 3:11 Şimdiki zamanda istek ve emir kiplerinin olumsuz çekimi

(-)	<i>ez</i>	<i>nê-man-ine</i>	(kalmamalıyım)	<i>ez</i>	--	
	<i>tu</i>	<i>nê-man-ê</i>	(kalmamalısın)	<i>tu</i>	<i>me-man-e!</i>	(sen kalma!)
	<i>u</i>	<i>nê-man-o</i>	(kalmamalı)	<i>u</i>	<i>me-man-o!</i>	(o kalmasın!)
	<i>a</i>	<i>nê-man-o</i>	(kalmamalı)	<i>a</i>	<i>me-man-o!</i>	(o kalmasın!)
	<i>ma</i>	--		<i>ma</i>	--	
	<i>sıma</i>	<i>nê-man-ê</i>	(kalmamalısınız)	<i>sıma</i>	<i>me-man-ê!</i>	(siz kalmayın!)
	<i>i</i>	<i>nê-man-ê</i>	(kalmamalılar)	<i>i</i>	<i>me-man-ê!</i>	(onlar kalmasın!)

Tablo: Şimdiki zamanda istek ve emir kiplerinin olumsuz çekimi

- İstek ve şart kipi

Olumlu (+):

<i>(u) (ke) bı-man-o</i>	<i>o_e</i> kalsa.
<i>(a) (ke) bı-man-o</i>	<i>o_d</i> kalsa
<i>(ma) (ke) bı-man-ime</i>	biz kalsak.
<i>(i) (ke) bı-man-ê</i>	onlar kalsa.

Olumsuz (-):

<i>(u) (ke) nê-man-o</i>	<i>o_e</i> kalmasa.
<i>(a) (ke) nê-man-o</i>	<i>o_d</i> kalmasa.
<i>(ma) (ke) nê-man-ime</i>	biz kalmasak.
<i>(i) (ke) nê-man-ê</i>	onlar kalmasa.

Burada (ör. “*nê-man-ê*”), emir kipi değildir çünkü olumsuzluk morfemi /*nê-*/ fiil kökünün önüne gelmiştir. Oysa olumsuz emir kipinde /*me-*/⁵² morfemi kullanılır.

Olumsuz emir kipi: “*me-man-ê!*” (kalmayın!), “*me-wan-ê!*” (okumayın!)

Olumlu istek kipi: “*nê-man-ê*” (kalmasınlar), “*nê-wan-ê*” (okumasınlar)

İstek ve şart kipi:

Basit fiiller:

<i>(ez)</i>	<i>nê-man-ø-i(ne)</i>	ben kalmayayım /kalmasam.
<i>(tu)</i>	<i>nê-wan-ø-ê</i>	sen okumayasın /okumasan.
<i>(u)</i>	<i>nê-b-ø-o</i>	<i>o_e</i> olmasın /olmasa.

⁵² Olumsuz emir kipinde /*me-*/ morfemi kullanılır. Diğer kiplerde (haber ve istek) ise olumsuzluk için /*nê-*/ morfemi kullanılır. Bu fark Kuzey Zazacasının bir gramer özelliğidir.

(a)	<i>nê-ar-ø-o</i>	o _d getirmesin /getirmese.
(ma)	<i>nê-ker-ø-ime</i>	biz yapmayalım /yapmasak.
(sıma)	<i>nê-ar-ø-ê siz</i>	yapmayasınız /yapmasanız.
(i)	<i>nê-erz-ø-ê</i>	onlar yapmasın /yapmasalar.

Bileşik fiiller:

<i>ez</i>	<i>ca-</i>	<i>nê-man-i(ne)</i>	ben geri kalmayayım /kalmasam.
<i>tu</i>	<i>ta-</i>	<i>nê-d-ê „</i>	sen geri kalmayasın /kalmasan.
<i>u</i>	<i>cê-</i>	<i>nê-bır-i-y-o</i>	o _e geri kalmasın /kalmasa.
<i>a</i>	<i>ra-</i>	<i>nê-fı-y-o</i>	o _d geri kalmasın /kalmasa.
<i>ma</i>	<i>ra-</i>	<i>nê-ker-ime</i>	biz geri kalmayalım /kalmasak.
<i>sıma</i>	<i>waş-</i>	<i>nê-erz-ê</i>	biz geri kalmayasınız /kalmasanız.
<i>i</i>	<i>ro-</i>	<i>nê-nis-ê</i>	biz geri kalmasınlar /kalmasalar.

- Dili geçmiş zaman, olumsuzluk

Basit fiiller:

<i>ez</i>	<i>nê-men-d-u(ne)</i>	ben kalmadım.
<i>tu</i>	<i>nê-mer-d-a</i>	sen ölmedin.
<i>ey</i>	<i>nê-wen-d-ø</i>	o _e okumadı.
<i>ae</i>	<i>nê-ber-d-e</i>	o _d götürmedi.
<i>ma</i>	<i>nê-ard-i</i>	biz getirmedi.
<i>sıma</i>	<i>nê-est-i</i>	siz atmadınız.
<i>i</i>	<i>nê-asa-y</i>	onlar görünmediler.

Bileşik fiiller:

<i>ez</i>	<i>ca-</i>	<i>nê-men-d-u(ne)</i>	ben ayrı kalmadım.
<i>tu</i>	<i>ta-</i>	<i>nê-da-ø</i>	sen bükmedin.
<i>u</i>	<i>cê-</i>	<i>nê-bır-i-ya-ø</i>	o _e ayrılmadı.
<i>ae</i>	<i>ra-</i>	<i>nê-fist-ø</i>	o _d sermedi.
<i>ma</i>	<i>ra-</i>	<i>nê-ker-d-ø</i>	biz açmadık.
<i>sıma</i>	<i>waş-</i>	<i>nê-es-t-ø</i>	siz aşağı atmadınız.
<i>i</i>	<i>ro-</i>	<i>nê-niş-t-i</i>	onlar oturmadılar.

- Mişli geçmiş zaman, olumsuzluk

<i>u</i>	<i>nê-men-d-o</i>	o _e kalmamış.
<i>ae</i>	<i>ra-nê-ker-d-o</i>	o _d açmamış.

- Bitmemiş geçmiş zaman, olumsuzluk

Bitmemiş geçmiş zamanda olumlu halde /bı-/morfemi fiilin önün gelir, olumsuz halde ise /nê-/ morfemi fiilin önüne gelir.

Basit fiiller:

<i>ez</i>	<i>nê-</i>	<i>men-d</i>	<i>-êne</i>	ben kalmıyordum.
<i>tu</i>		<i>wen-d</i>	<i>-êne</i>	sen okumuyordun.
<i>u</i>		<i>şı-y</i>	<i>-êne</i>	o _e gitmiyordu.
<i>ae</i>		<i>ker-d</i>	<i>-êne</i>	o _d yapmıyordu.
<i>ma</i>		<i>wer-d</i>	<i>-êne</i>	biz yemiyorduk.
<i>sıma</i>		<i>tır-t</i>	<i>-êne</i>	siz çalmıyordunuz.
<i>i</i>		<i>as</i>	<i>-êne</i>	onlar görünmüyordu.

Bileşik fiiller:

<i>ez</i>	<i>ca</i>	<i>-nê-</i>	<i>men-d</i>	<i>-êne.</i>	ben ayrı kalmıyordum.
<i>tu</i>	<i>ta</i>		<i>dø</i>		sen bükmiyordun.
<i>u</i>	<i>cê</i>		<i>bır-i-y</i>		o _e ayrılmıyordu.
<i>ae</i>	<i>ra</i>		<i>fışt</i>		o _d sermiyordu.
<i>ma</i>	<i>ra</i>		<i>ker-d</i>		biz açmıyorduk.
<i>sıma</i>	<i>war</i>		<i>es-t</i>		siz aşağı atmıyordunuz.
<i>i</i>	<i>ro</i>		<i>nis-t</i>		onlar oturmuyordu.

- Mişli geçmiş zaman hikayesi, olumsuzluk

<i>ez</i>	<i>nê-</i>	<i>men-d-i</i>	<i>bi</i>	ben kalmamıştım.
<i>tu</i>		<i>rem-a-y</i>	<i>bi</i>	sen kaçmamıştın.
<i>u</i>		<i>bi</i>	<i>bi</i>	o _e olmamıştı/doğmamıştı.
<i>ae</i>		<i>wen-d-i</i>	<i>bi</i>	o _d okumamıştı.
<i>ma</i>		<i>am-e-y</i>	<i>bi</i>	biz gelmemiştik.
<i>sıma</i>		<i>es-t-i</i>	<i>bi</i>	siz olmamıştınız.
<i>i</i>		<i>as-a-y</i>	<i>bi</i>	onlar görünmemişti.

3.6.1. Olumsuz Cümlelerde Edatların Kullanımı

Zazacada edatlar fiillerle birlikte iki şekilde kullanılır: Fiilden önce ve fiilden sonra.

Fiil çekimi	Edatın yeri	
	f. önce	f. sonra
pozitif	+	+
negatif	+	-

Olumlu cümlelerde edatlar hem fiilden önce hem fiilden sonra gelirler. Fakat olumsuz cümlelerde edatlar sadece fiilin önüne gelirler.

3.6.1.1. Olumsuz Cümlelerde Edatın Yeri

<i>ez</i>	ca	-nê-	<i>men-d-u(ne)</i>	ben ayrı kalmadım.
<i>tu</i>	ta		<i>da-ø</i>	sen bükmedin.
<i>u</i>	cê		<i>bır-i-ya-ø</i>	o _e ayrılmadı.
<i>ae</i>	ra		<i>fış-t-ø</i>	o _d sermedi.
<i>ma</i>	ra		<i>ker-d-e</i>	biz açmadık.
<i>sıma</i>	war		<i>es-t-i</i>	siz aşağı atmadınız.
<i>i</i>	ro		<i>niş-t-i</i>	onlar oturmadılar

Yukarıdaki cümlelerde görüldüğü üzere olumsuz cümlelerde edatlar (*ca*, *ta*, *cê*, *ra*, *war*, *ro*) olumsuzluk morfemi /nê-/’den önce gelirler.

3.6.1.2. Olumlu Cümlelerde Edatın Yeri

Olumlu cümlelerde edatlar, fiilden önce veya sonra gelebilir. Bu sıralama semantik (anlam) ve sentaksa göre değişir.

Fiil öneki önce (<i>ravêr</i>)			Fiil soneki sonra (<i>dıma</i>)		
<i>ez</i>	ca	-	<i>men-d-u(ne)</i>		ben ayrı kaldım.
<i>tu</i>	ta		<i>da-ø</i>		sen бүктүн.
<i>o</i>	cê		<i>bır-i-ya-ø</i>		o _e ayrıldı.
<i>ae</i>			<i>fış-t-ø</i>	ra	o _d serdi.
<i>ma</i>			<i>ker-d-e</i>	ra	biz açtık.
<i>sıma</i>			<i>es-t-i</i>	war	siz aşağı attınız.
<i>i</i>			<i>nis-t-i</i>	ro	onlar oturdular.

Yukarıdaki örneklerde (*ca*, *ta*, *cê*) edatların yeri hem olumlu hem de olumsuz cümlelerde değişmedi ve edatlar fiilin önüne yer aldı. Diğer örneklerde ise (*ra*, *ro*, *war*) edatlar olumsuz cümlelerde fiilden önce, olumlu cümlelerde fiilden sonra yer aldı.

- Olumlu cümlelerde (+) fiilden sonra gelir.
- Olumsuz cümlelerde (-) edatlar olumsuzluk morfemi ve fiilden (/nê-/ + fiil) önce gelirler

Zazacada ‘*ca*’, ‘*ta*’, ‘*cê*’, ‘*ra*’, ‘*ro*’, ‘*war*’ gibi partikeller, kökensel olarak edat işlevi taşıyıcılar da, dilin tarihsel seyri içinde bu işlevlerinden soyutlanmış ve mastar eki almış bir fiil köküyle kalıcı bileşik fiiller oluşturmuşlardır. Bu nedenle, artık esas işlevleri edatlık değil, bileşik fiil olarak değerlendirilmelidir (Bkz. 4.6.2. Bileşik Fiiller).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZAZACA FİLLER

4. FİLLER

Fiiller, dilin temel yapı taşlarından biridir ve cümle içindeki işlevleriyle dilbilgisinin en önemli unsurları arasında yer alır. Anlam bakımından bir iş (kılış), oluş veya durum bildirerek eylemlerin, değişimlerin ve hallerin ifadesini sağlarlar (Şahinoğlu, 1997). Biçimsel olarak zaman (geçmiş, şimdiki, gelecek) ve kişi (tekil/çoğul şahıslar) ekleriyle çekimlenerek farklı zaman dilimlerinde ve öznelerle uyumlu şekilde kullanılabilirler.

Sentaktik açıdan ise cümlenin yüklemi olarak görev yaparlar; öznenin gerçekleştirdiği eylemi, içinde bulunduğu durumu veya geçirdiği değişimi belirtirler. Örneğin, ‘nostene’ (yazmak) fiili bir işi, ‘we sayiyaene’ (sönmek) fiili bir oluşu, ‘hewna şiyayış’ (uyumak) fiili ise bir durumu ifade eder. Bu özellikleriyle fiiller, cümlenin anlam çerçevesini oluşturan temel dil bilgisi öğelerindendir.

Zazacada fiiller kişi, sayı, zaman, kip ve çatıya göre çekimlenir; sentaktik kullanımlarına göre asıl fiiller ve yardımcı fiiller olarak ikiye ayrılır.

4.1. Fiillerin Sentaktik Kriterlere Göre Sınıflandırılması

Fiiller, ihtiyaç duyulan ve olası olan öğelerin sayısına ve türüne göre, yani (fiilin yönettiği) cümle öğelerine göre sınıflandırılabilir. Bu durum, fiillerin valans (yönetim) özelliğiyle ilişkilidir. Yani her fiil, cümle içinde kendisiyle birlikte kullanılabilecek veya kullanılması gereken öğeleri belirler. Bu öğeler; özne, nesne ve zorunlu zarf tümleçleri gibi temel bileşenler olabilir. Fiillerin oluşturduğu bu yapısal gereklilikler, cümledeki boşlukları tanımlar ve bu boşluklar üç şekilde değerlendirilebilir:

1. Zorunlu Öğeler: Fiilin anlamını tamamlamak için mutlaka gereklidir. Bu öğeler çıkarıldığında cümle ya anlamsızlaşır ya da gramer hata oluşur.
2. İsteğe Bağlı (Mümkün) Öğeler: Fiille birlikte kullanılabilir ancak zorunlu değildir. Belirli bağlamlarda atılabilir ve cümlenin doğruluğunu bozmaz.

3. Serbest Öğeler: Fiilden bağımsızdır, cümleye eklenip çıkarılabilir. Bunlar, cümlelerin temel yapısını etkilemez.

Zazacada fiillerin sentaktik (sözdizimsel) ölçütlere göre sınıflandırılması, temelde fiillerin cümle içindeki işlevlerine ve bağlantı kurduğu öğelere dayanır. Bu sınıflandırma şu şekilde yapılır:

4.1.1. Fiillerin Öğelerle İlişkisi

Zazacada, fiilin geçişli (transitif) veya geçişsiz (intransitif) olması ve zaman (şimdiki/geçmiş) gibi faktörler, özne işaretlemesini belirler. Bu dilde, nominal (isimsel) bir özne olmadan da cümle kurulabilir; anlam değişmez çünkü fiile eklenen kişi ekleri özneyi dolaylı olarak ifade eder. Bu nedenle, bu ekler örtük öğeler olarak kabul edilir. Nominal özneler ve nesnelerin aksine, bu kişi ekleri çıkarılamaz; zira cümlelerin temel yapısını ve anlamını taşırlar.

Zazacada fiillerin özne ile uyumu:

itr., zorunlu öge (valens: 1, 1)

wn. (1a)	$\begin{vmatrix} u \\ a \\ i \end{vmatrix}$	$dewe\ de\ man-en-$	$\begin{vmatrix} o \\ a \\ \hat{e} \end{vmatrix}$	$\begin{vmatrix} o_e \\ o_d \\ onlar \end{vmatrix}$	köyde kalıyor. köyde kalıyorlar .
wr. (1b)	$\begin{vmatrix} u \\ a \\ i \end{vmatrix}$	$dewe\ de\ men-d-$	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$	$\begin{vmatrix} o_e \\ o_d \\ onlar \end{vmatrix}$	köyde kaldı. köyde kaldılar.

tr., zorunlu öge (valens: 2, 1)

wn. (1a)	$\begin{vmatrix} u \\ a \\ i \end{vmatrix}$	$malım-$	$\begin{vmatrix} i \\ e \\ u \end{vmatrix}$	$b-en-$	$\begin{vmatrix} o \\ a \\ \hat{e} \end{vmatrix}$	$(dewe)$	$\begin{vmatrix} o \\ o \\ onlar \end{vmatrix}$	$\begin{vmatrix} o_e, \text{öğretmeni}_e \\ o_d, \text{öğretmeni}_d \\ onlar \text{öğretmenleri} \end{vmatrix}$	$(köye)$	götürüyor. " " götürüyorlar.
wr. (1b)	$\begin{vmatrix} ey \\ ae \\ ine \end{vmatrix}$	$malım-$	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$	$berd-$	$\begin{vmatrix} \emptyset \\ e \\ i \end{vmatrix}$	$(dewe)$	$\begin{vmatrix} o \\ o \\ onlar \end{vmatrix}$	$\begin{vmatrix} o_e, \text{öğretmeni}_e \\ o_d, \text{öğretmeni}_d \\ onlar \text{öğretmenleri} \end{vmatrix}$	$(köye)$	götürdü. " " götürdüler.

Zazaca cümle yapısında zorunlu ve isteğe bağlı öğelerin kombinasyonları şu şekilde gösterilir:

		mümkün hane		valens (zorunlu öge)	
		0	1		
mecburi hane	1	+	+	1	1, 0
	2	+	+	2	1, 1
	3	+		3	2, 0
	4			4	2, 1
				5	3, 0

Yukarıdaki tabloya göre Zazaca fiiller hanelerin türü ve sayısına göre beş zorunlu öge (valens) grubuna ayrılır;

Valens: ‘mecburi hane sayısı’, ‘mümkün hane sayısı’

1. Bir mecbur hane ile hiç olmayan mümkün haneli fiiller

Valens: 1, 0

1, 0	(Muriye) vêrd-a.	‘Armut geçmiş /çürümüş.’
1, 0	(A) voşt-e.	‘O _d koştu.’
1, 0	(U) nêcerin-o.	‘O _e alınmaz.’
1, 0	(A) (ware de) cemedi-y-e.	‘O _d (yaylada) dondu.’

Son örnekte /ware de/ ‘yaylada’ kelimesini serbest hane olarak kabul edilir.

2. Bir mecbur hane ile bir mümkün haneli fiiller

1, 1	(U) (ko ra) pera-ø ra.	‘O _e (dağdan) uçtu.’
1, 1	(Hêli) dare ra/pa (pı ra) nist-e.	‘(Kartal) ağaca kondu.’
1, 1	(U) (suke de) mend-ø.	‘O _e (şehirde) kaldı.’
1, 1	(Lacek) (mektev de) berva-ø.	‘(Oğlan) (okulda) ağladı.’
1, 1	(U) (hewn ra) pera-ø we.	‘O _e (uykudan) sıçradı.’

3. İki mecbur hane ile hiç olmayan mümkün haneli fiiller

Geçişli fiiller, zorunlu bir öge olarak doğrudan nesneye sahiptir. Ancak bu nesne (çıkarıldığında) /ø/ morfem ile temsil edilir.

Zorunlu öge (valens): 2, 0

- 2, 0 (U) (adır) keno we. (O_e) (ateş) yakıyor.'
2, 0 (Lazek) nist-ø ro cı/heri. '(Oğlan) (kendisine)/eşeğe bindi.'
2, 0 (Lazek) vêrd-ø ro çêneke/cı. '(Oğlan) kızı/kendisini geçti.'

4. İki mecbur hane ile bir mümkün haneli fiiller

Zorunlu öge (valens): 2, 1

- 2, 1 (A) (kıtav) (cı ra) wazen-a. '(O_e) (oğlanı) (eve) götürdü.'
2, 1 (Ey) (kêmeri) (hêga ra) çiniti we. '(O_e) (taşları) (tarladan) seçti.'
2, 1 (Ey) (lazek-ø) (astori ra) ard-ø war. '(O_e) (oğlanı) attan aldı.'

5. Üç mecbur hane ile hiç olmayan mümkün haneli fiiller

Zorunlu öge (valens): 3, 0

- 3, 0 (U) (axwe) keno (piti)/pı ro. 'O_e (bebeğin) üstüne su döküyor.'
3, 0 (Ey) (linga xo) fiste ra kêmere/cı. 'O_e ayağını taşa deşdirdi.'
3, 0 (U) (sae) (dare)/cı ra keno. 'O_e elmayı ağaçtan koparıyor.'
3, 0 (A) (desteke) kena (derzêni)/tı ra. 'O_d ipliği iğnenin deliğinden geçiriyor.'
3, 0 (U) (kıtav) dano (cı/çênek-e). '(O_e) (kitabı) (ona/kıza) veriyor.'

4.1.2. Fiillerin Özne ile İlişkisi

Zazaca fiiller (bir istisna dışında) kişi çekimli fiillerdir; yani genellikle her üç kişi

(1., 2., 3. tekil/çoğul) ile çekimlenebilirler:

ez	son(u)(ne)	vinen(u)(ne)	wen(u)(ne)	ben(u)(ne)
ti	sona	vinena	wena	bena
u	sono	vineno	weno	beno
a	sona	vinena	wena	bena
ma	so(ni)me	vine(ni)me	we(ni)me	be(ni)me
sıma	sonê	vinenê	wenê	benê
i	sonê	vinenê	wenê	benê
ben	gidiyorum	görüyorum	yiyorum	götürüyorum
sen	gidiyorsun	görüyorsun	yiyorsun	götürüyorsun
o (e)	gidiyor	görüyor	yiyor	götürüyor
o (d)	gidiyor	görüyor	yiyor	götürüyor
biz	gidiyoruz	görüyoruz	yiyoruz	götürüyoruz
siz	yiyorsunuz	görüyorsunuz	yiyorsunuz	götürüyorsunuz
onlar	gidiyorlar	görüyorlar	yiyorlar	götürüyorlar

Zazacada *voraene* ‘yağmak’ fiili sadece 3. tekil şahısla çekimlenebilir:

‘*şiliye/vore/torge vor-en-a*’ ‘yağmur/kar/dolu yağıyor’.

Özne görevinde olan *şiliye* ‘yağmur’, *vore* ‘kar’ ve *torge* ‘dolu’, Zazacada tekil isimler olarak kullanıldığından, bu fiillerin 3. çoğul şahısla çekimi mümkün değildir.

4.1.3. Fiillerin Yüklem İçindeki İlişkisi

Yükleme göre fiiller, asıl fiiller ve yardımcı fiiller olarak ikiye ayrılır. Asıl fiiller, cümlelerin yüklemine oluşturma görevini üstlenir. Ancak bir yardımcı fiil, asıl fiille birlikte kullanıldığında yüklem tek başına değil, ikisi tarafından ortaklaşa oluşturulur. Yardımcı fiiller burada cümle kuruluşuna ‘yardım etme’ görevini üstlenir.

4.1.4. Yardımcı Fiiller

1. Zaman oluşturma yardımcı fiili: */biyaene/* ‘olmak, meydana gelmek’.

/biyaene/ fiili, mişli geçmiş zaman oluşturmak için yardımcı fiil olarak kullanılır ve */bi*⁵³/ formunda görülür. Bu kullanımda */biyaene/* değil, sadece asıl fiil çekimlenir.

Özellikler:

- Sadece gramer fonksiyon taşır,
- Asıl fiilin zaman bilgisini tamamlar,
- Çekim yükü asıl fiil üzerindedir.

intr. *şıyaene* (gitmek)

<i>ez</i>	<i>şı bi</i>	ben	gitmiştim.
<i>tı</i>	<i>şı bi</i>	sen	gitmiştin.
<i>u</i>	<i>şı bi</i>	o _e	gitmişti.
<i>a</i>	<i>şı bi</i>	o _d	„
<i>ma</i>	<i>şı bi</i>	biz	gitmiştik.
<i>sıma</i>	<i>şı bi</i>	siz	gitmiştiniz.
<i>i</i>	<i>şı bi</i>	onlar	gitmişti.

tr. *werdene* (yemek)

<i>mı</i>	<i>werdi bi</i>	ben	yemiştim.
<i>to</i>	<i>werdi bi</i>	sen	yemiştin.
<i>ey</i>	<i>werdi bi</i>	o _e	yemişti.

⁵³ Dersim merkez ağzında ‘vi’ olarak kullanılır: *berdi vi* (yapmıştı).

<i>ae</i>	<i>werdi bi</i>	<i>o_d</i>	„
<i>ma</i>	<i>werdi bi</i>	<i>biz</i>	yemiştik.
<i>sıma</i>	<i>werdi bi</i>	<i>siz</i>	yemiştiniz.
<i>ine/inu</i>	<i>werdi bi</i>	<i>onlar</i>	yemişti.

2. Fiil çatısını ifade eden yardımcı fiiller: /*daene*/ 'vermek', /*amaene*/ 'gelmek'.

Zazacada bu iki yardımcı fiil aynı zamanda bağımsız olarak asıl fiil olarak da kullanılabilir. /*daene*/ 'vermek' fiili, geçişli bir fiille birlikte kullanıldığında ettirgen (akuzatif) yapı oluşturmak için yardımcı fiil görevi görür ve asıl anlamı değişir.

daene yardımcı fiili:

<i>Ez dan ardene.</i>	'Ben aldırıyorum.'
<i>Tı dana wendene.</i>	'Sen okutturuyorsun.'
<i>Ey da vıraştene.</i>	'O _e yaptırdı.'
<i>Ae day bi vıraştene.</i>	'O _d yaptırmıştı.'
<i>Ma da vurnaene.</i>	'Biz değiştirttik.'
<i>Sıma da kiştene.</i>	'Siz öldürttünüz.'
<i>Ine da şütene.</i>	'Onlar yıkattılar.'

Bu yapıda özne, eylemi kendisi gerçekleştirmez, /*daene*/ 'vermek' yardımcı fiili aracılığıyla başkasına yaptırır. Böylece özne, fail işlevini kaybederek sadece eylemi tetikleyen konumuna geçer. /*daene*/ yardımcı fiili kullanıldığında, bu fiil çekimlenirken asıl fiil mastar halinde kalır. Bu yardımcı fiil günlük dilde sıkça kullanılır.

Yardımcı fiil /*amaene*/ 'gelmek', /*daene*/ 'vermek' fiilinin aksine bir edilgen yapı ifade eder ve bu, morfolojik edilgen oluşumun yanı sıra ikinci bir yöntem olan çevresel formu temsil eder:

daene (vermek):

<i>Ey (u) da kiştene.</i>	'O (onu) öldürtü.'
<i>/kiştene daene/</i>	'öldürtmek!'

amaene (gelmek):

<i>(-) U ame kiştene.</i>	'O öldürüldü.'
<i>/kiştene amaene/</i>	'öldürülmek'

U (ve to dest) ame kiştene. 'O (senin elinle) öldürüldü.'

/kiştene amaene/ ‘öldürölmek’

U (to desti ra) ame kiştene. ‘O (senin elinden) öldüröldü.’

/kiştene amaene/ ‘öldürölmek’

/amaene/ ‘gelmek’ yardımcı fiili nadiren kullanılır, çünkü Zazacada edilgen yapı genellikle çekimsel yöntemlerle, yani morfolojik olarak ifade edilir. Yardımcı fiille oluşturulan edilgen yapı, yani çevresel edilgen oluşum, failin veya eylemi gerçekleştirenin belirtilmesine olanak tanır ki bu morfolojik formda mümkün değildir; bu durum, son iki örnekle aşağıdaki cümlelerin karşılaştırılmasında açıkça görölmektedir:

Mordem (ve tıfong) kişiya. ‘Adam (tüfekle) öldüröldü.’

Morfolojik edilgen yapıya sahip cümle, bir fail belirtmek yerine sadece bir aracın belirtilmesine izin verir, bu cümlede /tıfong/ ‘tüfek’ araç görevi görür.

3. Kiplik (modalite) ifade eden yardımcı fiiller: şikiaene (geçişsiz) – ‘yapabilmek, gücü yetmek’, bese kerdene (geçişli) ‘yapabilmek, muktedir olmak’, bes biyaene (geçişsiz), ‘yetebilmek, yeterli olmak’.

Bu iki yardımcı fiil, bir eylemi gerçekleştirme yeteneğini veya yeteneksizliğini (nê-, ni-) olumsuzluk ekiyle birlikte) ifade eder. Kullanıldıklarında, asıl fiille birlikte kişiye göre çekimlenirler. Yardımcı fiiller tüm zamanlarda (şimdiki, geçmiş ve geçmiş zaman hikayesinde) çekimlenebilirken, asıl fiil bunların yanında sadece şimdiki zaman dilek kipinde kullanılır.

Domani eşkenê/şikinê (/bese kenê) bisiklet bıramê (Güler, 2024:96).

‘Çocuklar bisiklet sürebilirler.’

Şimdiki zaman:

Ez şiki-n-(ne) bı-wan-ine.

‘Ben okuyabiliyorum.’

Ya êşkena bikor (Baluken, 124).

‘O_d yapabilir.’

Ez bese-ke-n-(ne) bı-wan-ine.

‘Ben okuyamıyorum.’

Nonê ma ma rê bes-o.

‘Yemeğimiz bize yeterli.’

Tu nê-şiki-n-a bı-voz-ê.

‘Sen koşamıyorsun.’

Wi ni-êşken bikor (Baluken, 125).

‘O_e yapamaz’

Tu bese-ken-a bı-rem-ê?

‘Sen kaçabilir misin?’

Nonê ma ma rê bes ni-yo.

‘Yemeğimiz bize yeterli değildir.’

Dili geçmiş zaman:

<i>U nêşik-i-ya bı-rem-o.</i>	‘O _e koşamadı.’
<i>Ey bese-nê-kerd-ø bı-rem-o.</i>	” ”
<i>Ya ni-êška bikor.</i>	‘O _d yapamadı.’
<i>Perey ma rê bes bi.</i>	‘Para bize yeterdi.’
<i>A nê-şiki-ye bêr-o.</i>	‘O _d gelemedi.’
<i>Wi ni-êşken şêro.</i>	‘O _e gidemedi.’
<i>Ae bese-nê-kerd-ø bêr-o.</i>	‘O _d gelemedi.’
<i>Perey mı rê bes nê-bi.</i>	‘Para bana yetmedi.’

Geçmiş zaman hikayesi:

<i>Ma nê-şiki-a bi bı-d-ime.</i>	‘Biz verememiştik.’
<i>Ma ni-êşkey bi bê-ri.</i>	‘Biz gelememiştik.’
<i>Ma bese-nê-kerd-ø bı-d-ime.</i>	‘Biz verememiştik.’
<i>Genim dewe rê bes nê-bi bi.</i>	‘Buğday köye yetmemiştı.’
<i>Sıma nêşiki-a bi ber-ê.</i>	‘Siz götürememiştiniz.’
<i>Sıma bese-nê-kerdı bi ber-ê.</i>	” ”
<i>İ nê-şiki-a bi bı-cêr-ê.</i>	‘Onlar alamamıştı.’
<i>İne bese-nê-kerdı bi bi-cêr-ê.</i>	” ”

Geçmiş zamanlarda iki yardımcı fiilin farklı zamir formları alması, /eşkiyayış, şikiaenel/ ‘yapabilmek’ fiilinin geçişsiz, /bese kerdene/ ‘yapabilmek’ fiilinin ise geçişli olmasından kaynaklanır. Bu nedenle geçişsiz yardımcı fiilde nominatif (yalın) hal zamiri, geçişli yardımcı fiilde ise oblik (eğik) hal zamiri geçmiş zamanlarda kullanılır.

4.1.5. Fiillerin Nesne ile İlişkisi

Fiiller, nesnelerle olan ilişkileri açısından iki gruba ayrılabilir: geçişsiz ve geçişli fiiller.

4.1.5.1. İntransitif (Geçişsiz) Fiiller

Zazacada doğrudan nesne almayan fiiller geçişsizdir. Çekimlerinde, geçişli fiillerin aksine, öznenin hem şimdiki zaman hem de geçmiş zaman formlarında yalnızca yalın halde bulunmasıyla karakterize edilirler. Selcan çalışmasında incelediği 533 Zazaca fiilin yaklaşık %61.2’si geçişsiz gruba ait olduğunu tespit etmiştir (Selcan, 1998:364). Arslan ise incelediği 515 fiilin %54’ünün geçişli, %46’sının ise geçişsiz olduğunu tespit etmiştir (Arslan, 2019:45).

Temel Özellikler:

1. Doğrudan nesne almazlar,
2. Özne daima yalın haldedir,
3. Zazaca fiillerin büyük çoğunluğunu oluştururlar,
4. Geçmiş zaman çekimlerinde özel sınıflandırmaya tabidirler.

Bu sınıflandırma, Hint-Avrupa dillerinin tipik özelliği olan geçişlilik ayrımını yansıtırken, Zazacanın bu bağlamda Türkçeden farklı bir morfolojik davranış sergilediği görülmektedir. Özellikle özne halinin değişmemesi, geçişsiz fiillerin ayırt edici özelliğidir.

Tip	ŞZ. -ene	GÇZ.	Dilek İstek	Anlamı
1	<i>cüa-ø-ene</i>	<i>cüa-en-</i>	<i>-cüa-ø-</i>	çığnemek
2	<i>ra-vêr-d-ene</i>	<i>vêr-en-</i>	<i>ra ra-vêr-ø-</i>	geçmek
3	<i>ra-uşt-ene</i>	<i>urz-en-</i>	<i>ra ra-urz-ø-</i>	kalkmak
3	<i>ra-kot-ene</i>	<i>ku-n-</i>	<i>ra ra-ku-ø-</i>	uyumak, yatmak
4	--	--	--	
5	<i>mis-a-ene</i>	<i>mis-en-</i>	<i>-mis-ø-</i>	öğrenmek
5	<i>pês-a-ene</i>	<i>pes-en-</i>	<i>-pês-ø-</i>	pişmek
5	<i>gure-a-ene</i>	<i>gure-en-</i>	<i>-gure-ø-</i>	çalışmak
6	--	--	--	
7	<i>mor-i-ya-ene</i>	<i>mor-i-n-</i>	<i>-mor-i-n-</i>	sayılmak <i>itr.</i>
7	<i>vur-i-ya-ene</i>	<i>vur-i-n-</i>	<i>-vur-i-n-</i>	değişmek, dönüşmek
7	<i>wan-i-ya-ene</i>	<i>wan-i-n-</i>	<i>-wan-i-n-</i>	okunmak
8	<i>vur-n-i-ya-ene</i>	<i>vur-n-i-n-</i>	<i>-vur-n-i-n-</i>	değiştirilmek
8	<i>ters-n-i-ya-ene</i>	<i>ters-n-i-n-</i>	<i>-ters-n-i-n-</i>	korkutulmak

Bir istisna oluşturan fiiller, geçmiş zaman köklerinde iki karışık forma sahip olan ve bir varyantı /-(y)a-/ ile biten fiillerdir; bunlar yine de geçişli fiil grubuna aittir

Geçişsiz fiillerin şimdiki ve geçmiş zaman formlarında öznenin nominatif (yalın) halde kullanımını aşağıdaki örnekler göstermektedir:

mendene (kalmak):

ŞZ.	<i>Televe-ø/(u)</i> ⁵⁴	<i>man-en-o.</i>	‘Öğrenci/(o) kalıyor.’
GÇZ.	<i>Televe-ø/(u)</i>	<i>men-d-ø.</i>	‘Öğrenci/(o) kaldı.’
ŞZ.	<i>Televe-y/(i)</i>	<i>man-en-ê.</i>	‘Öğrenciler/Onlar kalıyor.’
GÇZ.	<i>Televe-y/(i)</i>	<i>men-d-i.</i>	‘Öğrenciler/Onlar kaldı.’
ŞZ.	<i>Çênek-i/i</i>	<i>man-en-ê.</i>	‘Kızlar/Onlar kalıyor.’

4.1.5.2. Transitif (Geçişli) Fiiller

Zazacada nesne alan fiiller olarak tanımlanan transitif (geçişli) fiillerin bir diğer karakteristik özelliği, edilgen biçimde çekimlenebilmeleridir.

Temel Özellikler:

1. Tüm geçişli fiiller doğrudan nesne alabilir.
2. Zazacada bazı geçişli fiiller morfolojik olarak edilgen çatıya dönüşebilme özelliğine sahiptir.

“Şimdiki zamanda özneye göre çekimlenen geçişli fiil bütün geçmiş zamanlarda nesneye göre çekilir, yani nesne yalın hal alır” (Arslan, 2019:29). Geçişli fiillerin şimdiki ve geçmiş zaman formlarında kullanımını aşağıdaki örneklerde gösterilmektedir:

wendene ‘okumak:

ŞZ.	<i>Televe-ø/(u)</i>	<i>kıtav-NESNE wan-en-o.</i>	‘Öğrenci/(o) kitap okuyor.’
GÇZ.	<i>Televe-y/(ey)</i>	<i>kıtav wen-d-ø.</i>	‘Öğrenci/(o) kitap okudu.’
ŞZ.	<i>Televe-y/(i)</i>	<i>kıtav wan-en-ê.</i>	‘Öğrenciler/Onlar kitap okuyor.’
GÇZ.	<i>Televu-/(inu)</i>	<i>kıtav wen-d-ø.</i>	‘Öğrenciler/Onlar kitap okudu.’
ŞZ.	<i>Çênek-i/(i)</i>	<i>kıtav wan-en-ê.</i>	‘Kızlar/Onlar kitap okuyor.’
GÇZ.	<i>Çênek-u/(ine)</i>	<i>kıtav wen-d-ø.</i>	‘Kızlar/Onlar kitap okudu.’

⁵⁴ Cümlede hem öğrenci hemde öğrenci yerine kişi zamiri olan ‘u/o’ kullanılmıştır.

4.1.5.3. Ditransitif (Çift Geçişli) Fiiller

Zazacada ditransitif (çift geçişli) fiiller oldukça yaygındır (Arslan, 2019:37). Geçişsiz fiiller tek, geçişli fiiller iki öge gerektirirken, çift geçişli fiillerde üç öge zorunludur. Bu fiillerde özneye ek olarak bir doğrudan nesne (direkt nesne) ve bir de dolaylı nesne (hedef/indirekt nesne) bulunur. Ancak bu öğelerden biri cümlede açıkça belirtilmese bile fiilin gramer yapısı bozulmaz.

- a. *mı kıtav da cı* 'Ben kitabı verdim.'
- b. *mı da cı* 'Ben (kitabı) verdim.'
- c. *mı da-y cı* 'Ben (kitapları) verdim.'

(b)'deki cümlede nesne söylenmemiş olsa da fiil, 3. tekil eril bir nesneyi işaret eder. Aynı cümlelerin nesnesi çoğul yapıldığında (c) biçimini alır. Burada fiilin geçmiş zaman çekimi, doğrudan nesnenin sayısına göre değişir ve çoğul eki alır.

Zazacada dolaylı nesnelerin (indirekt nesne) yerine farklı zamirler (*cı*, *pı*, *tı*) veya bu zamirlerin yön partikelleriyle (*ra*, *ro*) birleşmiş halleri kullanılabilir. Bu zamirlerin geçişlilikle doğrudan bir ilişkisi yoktur; geçişsiz fiillerle de birlikte görülebilirler. Örneğin: *cı përaene* (sıçramak), *cı kewtene* (içine girmek), *cı ra herediyaene* (birine küsmek), *pı ra herediyaene* (birine kızmak), *pı ra biyaene* (sürülmek), *pı ro gınaene* (içine düşmek) *tı ro şiyaene* (içinden geçmek) vb. Bu zamirler, cümlede temsil ettikleri ismin cinsiyetini veya tekil/çoğul durumunu yansıtmaz; standart bir biçimde kullanılırlar ve ardına herhangi bir ek almazlar.

(4.1.5.3.) Ditransitif fiiller

- 1a. *Sayder-i tēniye-ø kerd-e deşi-ø ra* → *Sayderi tēniye kerde pı ra*
Sayder.OBL is.NOM yap_{GZ-3sgM} duvar.OBL YP
ÖZNE NESNE_D NESNE_{IN}

'Sayder isi duvara sürdü.'

- 2a. *Sayder-i tēniye-ø kerd-e vorek-i ra* → *Sayderi tēniye kerde pı ra*
Sayder.OBL is.NOM yap_{GZ-3sgM} kuzu-OBL YP
ÖZNE NESNE_D NESNE_{IN}

'Sayder isi kuzuya sürdü.'

3a. *Sayder-i tēni kerd-i des-u/vorek-u ra* → *Sayderi tēni kerdi pı ra*

Sayder.OBL is.PL.NOM yap_{GZ}-3pll duvar/kuzu-PL.OBL YP

ÖZNE NESNE_D NESNE_{IN}

‘Sayder isleri duvarlara/kuzulara sürdü.’

1b. *Dewiz-u doman-u ra va-t-ø* → *Dewizu cı ra va*

Köylü-PL.OBL çocuk-PL.OBL YP söyle_{GZ}-GZ-3sg

ÖZNE NESNE_{IN}

‘Köylüler çocuklara söyledi.’

2b. *Çêneke malime ra qeseyê pers ker-d-ø* → *Çêneke cı ra qesê pers kerd*

Kız.OBL öğretmen.OBL YP kelime.NOM sor_{GZ}-3sgF

ÖZNE NESNE_{IN} NESNE_D

‘Kız öğretmene bir kelime sordu.’

3b. *Gule inu rê deyir-i va-t-i* → *Gule cı rê deyiri vati*

Gule.OBL 3PL.OBL YP türkü-PL.NOM söyle_{GZ}-3pl

ÖZNE NESNE_{IN} NESNE_D

‘Gule onlara türküler söyledi.’

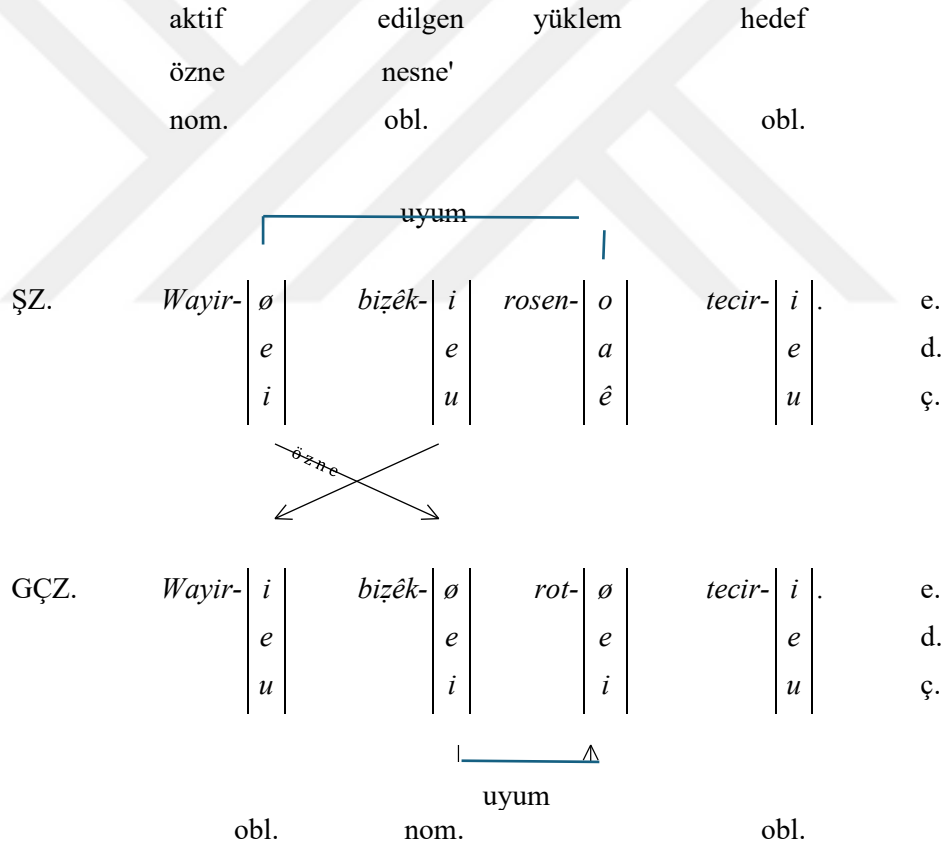
Zazacada fiiller daima direkt nesneye göre çekimlenir; dolaylı nesne (indirekt nesne) hiçbir zaman fiilin çekimini etkilemez. Bu durum, fiilin yapısını ve cümle içindeki işlevini belirleyen temel bir gramer kuralıdır.

Örneğin; ‘*Sıma da cı*’ (siz verdiniz) cümlesinde fiil (*cı daene* ‘vermek’), direkt nesnenin (3. tekil eril) özelliklerine göre çekimlenmiştir. ‘*Sıma da-y cı*’ (siz verdiniz) cümlesinde direkt nesnenin çoğul olması durumunda fiil buna uyum sağlar. Dolaylı nesneler (*cı, pı, tı* gibi zamirler veya *ra/ro* yön partikelleriyle kullanımları) fiilin çekimini değiştirmez. Fiilin zaman, şahıs ve sayı uyumu sadece direkt nesne ile belirlenir.

4.1.6. Zamana Bağlı Özne Değişimi

Zazacada, öznenin, özne ve nesne hallerinin ve fiil çekimlerinin zamanla değişmesi, geçişli fiillerin önemli bir özelliğidir. Dolaylı (direkt) veya hedef (indirekt) nesnelerin durumu zamandan bağımsızdır ve her zaman oblik (eğik) halde görülür.

1. Şimdiki/gelecek zamanda, özne (*kerdox*) yalın (nominatif) halde, (doğrudan) nesne ise oblik halde bulunur. Fiil, özneye kişi, cinsiyet ve sayı bakımından uyum gösterir.
2. Di'li geçmiş zamanda, özne oblik halde, (doğrudan) nesne ise yalın (nominatif) haldedir; fiil, şimdiki zamanın aksine nesneye uyum gösterir. Bu uyum, kişi, cinsiyet ve sayıyı kapsar.
3. Miş'li geçmiş zaman hikayesinde, öznenin oblik halde, nesnenin ise yalın halde olduğu bir yapıdadır. Bu zamanda kişi ekleri düşer, yani fiil ne özneye ne de nesneye uyum gösterir. Dolayısıyla, fiil nesnenin kişi, cinsiyet veya sayısından etkilenmez.

- ŞZ. 'Sahip oğlağ_{1e} tüccara_e satıyor.'
- ŞZ. 'Sahib oğlağ_{1d} tüccara_d satıyor.'
- ŞZ. 'Sahipler oğlakları tüccarlara satıyorlar.'
- GÇZ. 'Sahip oğlağ_{1e} tüccara_e sattı.'

GÇZ. ‘Sahibe oğlağ_{1d} tüccara_d sattı.’

GÇZ. ‘Sahipler oğlakları tüccarlara sattılar.’

4.1.7. Edilgen Yapıda Özne Durumu

Geçişli fiillerin bir başka önemli özelliği, edilgen çatıya dönüşebilmeleridir. Geçişsiz fiillerden farklı olarak, bu fiiller edilgen yapıda kullanılabilir. Bu dönüşüm sırasında (doğrudan) nesne, özne konumuna geçer. Edilgen yapıda sözde özne her zaman yalın haldedir ve bu durum zamanla değişiklik göstermez. Fiil, şimdiki ve geçmiş zaman kullanımlarında özneyle uyum sağlar, çünkü edilgen yapı geçişsizdir ve nesne almaz.

Etken (aktif) (tr.) : Özne_{Nom.,Obl.} Nesne_{Nom.,Obl.} Yüklem_{Aktif}
Edilgen (pasif) (intr.) : ----- Özne_{Nom.} Yüklem_{Pasif}

1. Özne ve nesnenin isim şeklinde kullanımı:

Şimdiki zaman (wn.)

özne	nesne	yüklem	anlamı
<i>hes-ø</i>	<i>goşt-ø</i> <i>kutik-i</i> <i>bız-e</i> <i>bız-u</i>	<i>we-n-o</i>	Ayı et yiyor. Ayı köpeği yiyor. Ayı keçiyi yiyor. Ayı keçileri yiyor.
Nom.	Obl.	Aktif	

Şimdiki zaman (wn.)

	özne	yüklem	anlamı
<i>n. belirsiz</i>	<i>goşt-ø</i>	<i>wer-i-n-o</i>	Et yeniyor.
<i>n. belirli</i>	<i>kutik-ø</i>	<i>wer-i-n-o</i>	Köpek yeniyor.
<i>m.</i>	<i>bız-e</i>	<i>wer-i-n-a</i>	Keçi yeniyor.
<i>pl.</i>	<i>bız-i</i>	<i>wer-i-n-ê</i>	Keçiler yeniyor.
	Nom.	Pasif	

Dili geçmiş zaman (wrv.)

Etken	özne	nesne	yüklem	anlamı
	<i>heş-i</i>	<i>goşt-ø</i> <i>kutik-ø</i> <i>bız-e</i> <i>bız-i</i>	<i>werd-</i>	<i>ø</i> Ayı eti yedi. <i>ø</i> Ayı köpeği yedi. <i>e</i> Ayı keçiyi yedi <i>i</i> Ayı keçileri yedi.
	Obl.	Nom.	Aktif	

Dili geçmiş zaman (wrv.)

Edilgen	özne	yüklem	anlamı
	<i>goşt-ø</i> <i>kutik-ø</i> <i>bız-e</i> <i>bız-i</i>	<i>wer-i-y-</i> <i>wer-i-y-</i> <i>wer-i-y-</i> <i>wer-i-y-</i>	<i>a-ø</i> Et yendi. <i>a-ø</i> Köpek yendi. <i>ø-e</i> Keçi yendi. <i>a-y</i> Keçiler yendi.
	Nom.	Pasif	

Mişli Geçmiş zaman hikayesi (wr. vate)

Etken	özne	nesne	yüklem	anlamı
	<i>heş-i</i>	<i>goşt-ø</i> <i>kutik-ø</i> <i>bız-e</i> <i>bız-i</i>	<i>werd-i</i>	<i>bi</i> Ayı eti yemişti. <i>bi</i> Ayı köpeği yemişti. <i>bi</i> Ayı keçiyi yemişti. <i>bi</i> Ayı keçileri yemişti.
	Obl.	Nom.	Aktif	

Bu zaman kipinde fiil genellikle herhangi bir çekim eki almaz; dolayısıyla uyumdan söz edilemez.

Mişli Geçmiş zaman hikayesi (wr. vate)

Edilgen	özne	yüklem	anlamı
	<i>goşt-ø</i> <i>kutik-ø</i> <i>bız-e</i> <i>bız-i</i>	<i>wer-i-y-a-y</i> <i>wer-i-y-a-y</i> <i>wer-i-y-a-y</i> <i>wer-i-y-a-y</i>	<i>-ø bi</i> Et yenmişti. <i>-ø bi</i> Köpek yenmişti. <i>-ø bi</i> Keçi yenmişti <i>-ø bi</i> Keçiler yenmişti.
	Nom.	Pasif	

2. Özne ve nesnenin şahıs zamiri şeklinde kullanımı:

Şimdiki zaman (wn.)

Etken	özne	nesne	yüklem	anlamı	
	<i>ez</i>	<i>to</i>	<i>vin-en-</i>	<i>(u)</i>	Ben seni görüyorum.
	<i>to</i>	<i>mi</i>	<i>vin-en-</i>	<i>a</i>	Sen beni görüyorsun.
	<i>u</i>	<i>ey</i>	<i>vin-en-</i>	<i>o</i>	O _e onu _e görüyor.
	<i>a</i>	<i>ae</i>	<i>vin-en-</i>	<i>a</i>	O _d onu _d görüyor.
	<i>ma</i>	<i>sıma</i>	<i>vin-en-</i>	<i>ime</i>	Biz sizi görüyoruz.
	<i>sıma</i>	<i>ma</i>	<i>vin-en-</i>	<i>ê/i</i>	Siz bizi görüyorsunuz.
	<i>i</i>	<i>inu</i>	<i>vin-en-</i>	<i>ê/i</i>	Onlar onları görüyor.
	Nom.	Obl.	Aktif		

Şimdiki zaman (wn.)

Edilgen	özne	nesne	yüklem	anlamı
	<i>ez</i>	--	<i>vin-in-</i>	<i>(u)</i> Ben görülüyorum.
	<i>to</i>	--	<i>vin-in-a</i>	<i>a</i> Sen görülüyorsun.
	<i>u</i>	--	<i>vin-in-</i>	<i>o</i> O _e görülüyor.
	<i>a</i>	--	<i>vin-in-</i>	<i>a</i> O _d görülüyor.
	<i>ma</i>	--	<i>vin-in-</i>	<i>ime</i> Biz görülüyoruz.
	<i>sıma</i>	--	<i>vin-in-</i>	<i>ê/i</i> Siz görülüyorsunuz.
	<i>i</i>	--	<i>vin-in-</i>	<i>ê/i</i> Onlar görülüyor.
	Nom.		Aktif	

Dili geçmiş zaman (wrv.)

Etken	özne	nesne	yüklem	anlamı	
	<i>(to)</i>	<i>ez</i>	<i>berd-</i>	<i>a(u)ne</i>	sen beni götürdün.
	<i>(mi)</i>	<i>to</i>	<i>berd-</i>	<i>a</i>	ben seni götürdüm.
	<i>(ey)</i>	<i>u</i>	<i>berd-</i>	<i>ø</i>	O _e onu _e götürdü.
	<i>(ae)</i>	<i>a</i>	<i>berd-</i>	<i>e</i>	O _d onu _d götürdü.
	<i>(sıma)</i>	<i>ma</i>	<i>berd-</i>	<i>ime</i>	Siz bizi götürdünüz.
	<i>(ma)</i>	<i>sıma</i>	<i>berd-</i>	<i>i</i>	Biz sizi götürdük.
	<i>(inu)</i>	<i>i</i>	<i>berd-</i>	<i>i</i>	Onlar onları götürdü.
	Obl	Nom.	Aktif		

Dili geçmiş zaman (wrv.)

Edilgen	özne	nesne	yüklem	anlamı
	<i>ez</i>	--	<i>vin-i-y-</i>	<i>ane</i> Ben görüldüm.
	<i>tu</i>	--	<i>vin-i-y-</i>	<i>a</i> Sen görüldün.
	<i>u</i>	--	<i>vin-i-y-</i>	<i>a</i> O _e görüldü.
	<i>a</i>	--	<i>vin-i-y-</i>	<i>e</i> O _d görüldü.
	<i>ma</i>	--	<i>vin-i-y-</i>	<i>ay-ime</i> Biz görüldük.
	<i>sıma</i>	--	<i>vin-i-y-</i>	<i>a-y</i> Siz görüldünüz.
	<i>i</i>	--	<i>vin-i-y-</i>	<i>a-y</i> Onlar görüldü.
Nom.			Pasif	* <i>Tı ameya viniyayış.</i> ⁵⁵

Mişli Geçmiş zaman hikayesi (wr. vate)

Aktif	özne	nesne	yüklem	anlamı
	<i>mi</i>	<i>tı</i>	<i>di bi</i>	Ben seni görmüştüm.
	<i>to</i>	<i>ez</i>	<i>di bi</i>	Sen beni görmüştün.
	<i>ey</i>	<i>u</i>	<i>di bi</i>	O _e onu _e görmüştü.
	<i>ae</i>	<i>a</i>	<i>di bi</i>	O _d onu _d görmüştü.
	<i>ma</i>	<i>sıma</i>	<i>di bi</i>	Siz bizi görmüştük.
	<i>sıma</i>	<i>sıma</i>	<i>di bi</i>	Biz sizi görmüştünüz.
	<i>ine</i>	<i>i</i>	<i>di bi</i>	Onlar onları görmüştü.
	Obl	Nom.	Aktif	

Geçmiş zaman hikayesi (wr. vate)

Edilgen	özne	nesne	yüklem	anlamı
	<i>ez</i>	--	<i>vin-ıya-y bi</i>	Ben görülmüştüm.
	<i>tu</i>	--	<i>vin-ıya-y bi</i>	Sen görülmüştün.
	<i>u</i>	--	<i>vin-ıya-y bi</i>	O _e görülmüştü.
	<i>a</i>	--	<i>vin-ıya-y bi</i>	O _d görülmüştü.
	<i>ma</i>	--	<i>vin-ıya-y bi</i>	Biz görülmüştük.
	<i>sıma</i>	--	<i>vin-ıya-y bi</i>	Siz görülmüştünüz.
	<i>i</i>	--	<i>vin-ıya-y bi</i>	Onlar görülmüştü.
Nom.			Pasif	

⁵⁵ *Zazacada *vinitene* ‘görmek’ fiili yardımcı fiil *amaene/amayış* ‘gelmek’ ile kullanıldığında da edilgen hale gelir. *tı ameya viniyaene/vinayış* ‘sen görüldün.’

Son örneklerin ortaya koyduğu gibi, edilgen fiillerde özne görevindeki zamirler, isimlerle aynı şekilde, bütün zamanlarda yalın halde (nominativ) kalır. Dolayısıyla, bu durumları zamanlara göre değişiklik göstermez.

Zazacada geçişli fiillerin edilgen dönüşümü, bazı istisnalar dışında genellikle iç morfem eklenerek gerçekleşir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, içsel edilgen yapım için /-i-ya-/ morfemi kullanılır.

Temel edilgen yapım morfemi:

/-i-ya-/: *vinitene* (görmek) → *vin-i-ya-* (görülme)

Örneğin aşağıdaki üç fiil düzenli /-i-ya-/ morfemi yerine kök değişikliğiyle edilgen olur:

GÇZ. Kökü	ŞZ. Kökü	Dilek Kipi Kökü	Anlamı
<i>ar-d-</i>	<i>a-n-</i>	<i>-iar-</i>	<i>ardene</i> (getirmek)
<i>ber-d-</i>	<i>be-n-</i>	<i>ber-</i>	<i>berdene</i> (götürmek)
<i>ker-d-</i>	<i>ke-n-</i>	<i>-ker-</i>	<i>kerdene</i> (yapmak)

Bu üç fiil, edilgen forma dönüştürülürken /*ama-ene*/ ‘gelmek’ yardımcı fiili ile kullanılır; çekim sırasında sadece yardımcı fiil çekimlenirken, asıl fiiller mastar halinde kalır.

Şimdiki zaman (wn.)

Etken	Edilgen
<i>U vorek-i an-o.</i> ‘O kuzuyu _e getiriyor.’ <i>U vorek-e an-o.</i> ‘O kuzuyu _d getiriyor.’ <i>U vorek-u an-o.</i> ‘O kuzuları getiriyor.’	<i>Vorek-θ ye-n-θ ardene.</i> ‘Kuzu _e getiriliyor.’ <i>Vorek-e ye-n-a ardene.</i> ‘Kuzu _d getiriliyor.’ <i>Vorek-i ye-n-ê ardene.</i> ‘Kuzular getiriliyor.’

Dili geçmiş zaman (wrv.)

Etken	Edilgen
<i>Ey vorek-θ ard-θ.</i> ‘O kuzuyu _e getirdi.’ <i>Ey vorek-e ard-e.</i> ‘O kuzuyu _d getirdi.’ <i>Ey vorek-i ard-i.</i> ‘O kuzuları getirdi.’	<i>Vorek-θ am-e ardene.</i> ‘Kuzu _e getirildi.’ <i>Vorek-e am-ê ardene.</i> ‘Kuzu _d getirildi.’ <i>Vorek-i am-ey ardene.</i> ‘Kuzular getirildi.’

Mişli geçmiş zaman hikayesi (wr. vate)

Etken	Edilgen
<i>Ey vorek-θ ard-i bi.</i> ‘O kuzuyu _e getirmişti.’ <i>Ey vorek-e ard-i bi.</i> ‘O kuzuyu _d getirmişti.’ <i>Ey vorek-i ard-i bi.</i> ‘O kuzuları getirmişti.’	<i>Vorek-θ ame-y bi ardene.</i> ‘Kuzu _e getirilmişti.’ <i>Vorek-e ame-y bi ardene.</i> ‘Kuzu _d getirilmişti.’ <i>Vorek-i ame-y bi ardene.</i> ‘Kuzular getirilmişti.’

Örneklerde görüldüğü üzere bu üç fiilde de, edilgen yapıdaki özne, zamanlardan bağımsız olarak yalnızca mominatif (yalın) halde bulunur.

4.1.8. Fiillerin Özne ve Nesne ile İlişkisi

Özne ve nesnenin aynı olduğu ve eylemde karşılıklı bir ilişki bulunduğu durumlarda özel bir yapı ortaya çıkar. Bu tür bir bağlamda yer alan fiiller, dönüşlü ve işteş fiillerdir.

4.1.8.1. Fiillerin Dönüşlü Kullanımı

Çoğu geçişli fiil, nesne olarak /xo, ho, xu/ ‘kendi’ dönüşlü zamirinin kullanıldığı dönüşlü bir kullanıma izin verir. Ancak /xo/ zamirinin kullanılabilmesi için fiilin dönüşlü kullanımının anlamsal olarak mantıklı görünmesi gerekir.

<i>Ey</i>	<table><tr><td><i>kilit</i></td><td><i>dard we.</i></td></tr><tr><td><i>xo</i></td><td></td></tr></table>	<i>kilit</i>	<i>dard we.</i>	<i>xo</i>		‘O _e , anahtarı sakladı.’ ‘O _e , kendini sakladı.’
<i>kilit</i>	<i>dard we.</i>					
<i>xo</i>						
<i>A</i>	<table><tr><td><i>dare</i></td><td><i>vêsnena.</i></td></tr><tr><td><i>xo</i></td><td></td></tr></table>	<i>dare</i>	<i>vêsnena.</i>	<i>xo</i>		‘O _d , ağacı yakıyor.’ ‘O _d , kendini yakıyor.’
<i>dare</i>	<i>vêsnena.</i>					
<i>xo</i>						
<i>Aye</i>	<table><tr><td><i>keyneke</i></td><td><i>xemelnay bi.</i></td></tr><tr><td><i>xo</i></td><td></td></tr></table>	<i>keyneke</i>	<i>xemelnay bi.</i>	<i>xo</i>		‘O _d , kızını süslemişti.’ ‘O _d , kendini süslemişti.’
<i>keyneke</i>	<i>xemelnay bi.</i>					
<i>xo</i>						

<i>İne</i>	<i>gorgeçini</i>	<i>kişti.</i>	‘Onlar güvercinleri öldürdü.’
	<i>xo</i>	<i>kişt-ø.</i>	‘Onlar kendini öldürdü.’

Fiillerin /*xo/xu rê*/ ‘kendisi için’ ile dönüşlü kullanımı sıkça görülür. Birçok geçişli ve geçişsiz fiille birlikte kullanılabilir.

<i>Ez</i>	<i>babiyê xu</i>	<i>rê kitab wanen.</i>	‘Ben babam için kitap okuyorum.’
	<i>birayê xo</i>	<i>rê</i>	‘Ben erkek kardeşim için kitap okuyorum.’
	<i>xo</i>	<i>rê</i>	‘Ben kendim için kitap okuyorum.’

<i>Televey</i>	<i>teyna</i>	<i>tope kay bikerê.</i>	Öğrenciler tek başına top oynasın.
	<i>piya</i>		Öğrenciler birlikte top oynasın.
	<i>xo</i>	<i>rê</i>	Öğrenciler kendilerine top oynasınlar.

Zazacada bazı fiiller hem dönüşlü hem de dönüşlü olmayan kullanıma izin verir, ancak anlamları deyimisel olarak değişebilir:

<i>Ae</i>	<i>non</i>	<i>werdo.</i>	‘O _d yemek yemiş.’
	<i>xo</i>		‘O _d kendini yemiş ⁵⁶ .’

Bazı geçişli fiiller sadece dönüşlü formda kullanılır:

xo ra cı daene: alışmak

xo ra cı ontene: birine karşı çıkmak, üstüne yürümek

xo ra vintene: kendinden görmek

xo cı soynaene: kendini birine zorla kabul ettirmek, ısrarcı olmak

(e) ro xo naene: itiraf etmek

Televey xo ont ra malımı. ‘Öğrenci_e öğretmene_e karşı çıktı.’

Çêneke xo soyna cênike. ‘Kız kendini kadına zorla kabul ettirdi.’

Bırayê mı xo do ra Alamanya. ‘Erkek kardeşim Almanya’ya alışmış.’

⁵⁶ Ae/ey xo werdo: Kendini beğenen kişiler için mecazi anlamda kullanılır:

4.1.8.2. Fiillerin İşteş Kullanımı

Zazacada geçişli fiillerin işteş kullanım biçimi, birden fazla özne ve nesne arasındaki karşılıklı ilişkiyi ifade eder. Bu yapıda nesne, dönüşlü zamir /xo, ho, xu/ ile değiştirilir.

Lazek ve keyna ra xu ri qal keni < $\left\{ \begin{array}{l} \text{- Keyna } \textbf{lazeki de qal kena.} \\ \text{- Lazek } \textbf{keyna de qal keno.} \end{array} \right.$

Oğlan ve kız birbirleriyle konuşuyorlar. < $\left\{ \begin{array}{l} \text{- Kız } \textbf{oğlanla konuşuyor.} \\ \text{- Oğlan } \textbf{kızla konuşuyor.} \end{array} \right.$

4.2. Düzenli ve Düzensiz Fiiller

Zazacada fiiller⁵⁷, fiil köklerinin değişip değişmemesine göre; düzenli ve düzensiz olmak üzere iki gruba ayrılır. Düzenli fiillerde, geçmiş zaman, şimdiki zaman ve istek kipi kökleri değişmemekte ve aynı kalmaktadır. Buna karşılık, düzensiz fiillerde söz konusu kökler tamamen veya kısmen farklılaşabilmektedir. Edilgenlik eki alan tüm fiiller düzenli yapıdadır; örneğin *erz-iya-ene* (atılmak), *roş-iya-ene* (satılmak), *sım-iya-ene* (içilmek) gibi (Arslan, 2019:40).

(4.2)

a. <i>Tecir voreke</i>	<i>ros-en-o</i>	‘Tüccar kuzuyu satıyor.’
<i>Teciri voreke</i>	<i>rot-e</i>	‘Tüccar kuzuyu sattı.’
<i>Tecir ke voreke</i>	<i>bı-ros-o</i>	‘Tüccar kuzuyu satarsa.’
<i>Tecir voreke</i>	<i>bı-rot-êne</i>	‘Tüccar kuzuyu satsaydı.’
b. <i>Voreke</i>	<i>roş-i-n-a</i>	‘Kuzu satılıyor.’
<i>Voreke</i>	<i>roş-iy-e</i>	‘Kuzu satıldı.’
<i>Voreke ke</i>	<i>bı-roş-i-y-o</i>	‘Kuzu satılırsa.’
<i>Voreke ke</i>	<i>bı-roş-i-êne</i>	‘Kuzu satılsaydı.’

(4.2)’de, aynı kökten türeyen etken *rot-ene* ‘satmak’ ve edilgen *roş-iya-ene* ‘satılmak’ fiillerinin şimdiki zaman, geçmiş zaman ve istek kipi kökleri karşılaştırmalı olarak

⁵⁷ Zazaca fiiller için bkz. İlyas Arslan, *Zaza Dilinde Fiiller* (Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2019); Ahmet Kırcan, *Zazaki de Kar* (Peywend Yayınları, 2021).

sunulmuştur. Yapılan çözümlemede, (4.2a) örneğinde yer alan istek kipi formlarında kök değişikliği gözlemlenirken, (4.2b) örneklerinde tüm çekimlerde kökün sabit kaldığı tespit edilmiştir.

Zazaca fiillerin yapısal özelliklerine ilişkin yapılan analizler, dildeki fiillerin büyük ölçüde düzenli bir yapı sergilediğini göstermektedir. İncelenen 533 fiilin %93,6'sı düzenli fiillerden oluşmaktadır. Geçişlilik açısından bakıldığında, geçişsiz fiillerin oranı (%60,8) geçişli fiillere (%39,2) göre belirgin şekilde daha yüksektir (Selcan, 1998:364; Arslan, 2019). Fiil tipleri arasında en yaygın olanı, /-n-a-/ geçmiş zaman eki alan geçişli düzenli fiillerdir ve bu grup tüm fiillerin %28,5'ini oluşturmaktadır. Buna karşılık, düzensiz fiillerin genel oranı oldukça düşük olup (%6,4) bu fiiller özellikle /-t-/ ve /-d-/ ekli tiplerde yoğunlaşmıştır. Bu dağılım, Zazacanın fiil sistemi içinde düzenliliğin baskın olduğunu, ancak sınırlı sayıda düzensiz yapının da bulunduğunu ortaya koymaktadır (Arslan, 2019:35).

4.3. Fiil Kökleri ve Gövdeleri

Zazacada üç fiil gövdesi vardır:

1. Şimdiki zaman gövdesi
2. Görülen geçmiş zaman gövdesi
3. Dilek/istek gövdesi

Fiil gövdelerinin yapısı:

kök + çatı eki +	Geçmiş zaman eki	Geçmiş zaman kökü
	Şimdiki zaman eki	Şimdiki zaman kökü
	ø	İstek kökü

Aşağıda geçişli (tr.) ve geçişsiz (intr.) fiil köklerinin karşılaştırmalı olarak gösterildiği örnekler yer almaktadır.

<i>remaene</i>	kaçmak	<i>remnaene</i>	kaçırmak
<i>vêsaene</i>	yanmak	<i>vêsaene</i>	yakmak
<i>vostene</i>	koşmak	<i>voznaene</i>	koşturmak
<i>kıstene</i>	öldürmek	<i>kışıaene</i>	öldürülmek

GÇZ. göv.		Kök Çatı eki Zaman eki Şahıs eki		
(1)	itr.	- (u)	<i>rem-ø-a-ø</i>	‘(O _e) kaçtı.’
(2)	tr.	(ae) (u)	<i>rem-n-a-ø</i>	‘(O _d onu _e) kaçırdı.’
(3)	itr.	- (u)	<i>vês-ø-a-ø</i>	‘(O _e) yandı.’
(4)	tr.	(ae) (u)	<i>vês-n-a-ø</i>	‘(O _d onu _e) yaktı.’
(5)	itr.	- (u)	<i>kış-i-ya-ø</i>	‘(O _e) öldürüldü.’
(6)	tr.	(ae) (u)	<i>kıs-ø-t-ø</i>	‘(O _d onu _e) öldürdü.’
(7)	itr.	- (u)	<i>vos-ø-t-ø</i>	‘(O _e) koştu.’
(8)	tr.	(ae) (u)	<i>voz-n-a-ø</i>	‘(O _d onu _e) koşturdu.’

ŞZ. göv.

(1)	itr.	- (u)	<i>rem-ø-en-o</i>	‘(O _e) kaçıyor.’
(2)	tr.	(a) (ey)	<i>rem-n-en-a</i>	‘(O _d onu _e) kaçırıyor.’
(3)	itr.	- (u)	<i>vês-ø-en-o</i>	‘(O _e) yanıyor.’
(4)	tr.	(a) (ey)	<i>vês-n-en-a</i>	‘(O _d onu _e) yakıyor.’
(5)	itr.	- (u)	<i>kış-i- n-o</i>	‘(O _e) öldürülüyor.’
(6)	tr.	(a) (ey)	<i>kıs-ø-en-a</i>	‘(O _d onu _e) öldürüyor.’
(7)	itr.	- (u)	<i>voz-ø-en-o</i>	‘(O _e) koşuyor.’
(8)	tr.	(a) (ey)	<i>voz-n-en-a</i>	‘(O _d onu _e) koşturuyor.’

İstek göv.

(1)	itr.	(u)	<i>bı-rem-ø-ø-o</i>	‘(O _e) kaçsın.’
(2)	tr.	(u/a)	<i>bı-rem-n-ø-o</i>	‘(O _e / O _d) kaçırsın.’
(3)	itr.	(u)	<i>bı-vês-ø-ø-o</i>	‘(O _d) yansın.’
(4)	tr.	(u/a)	<i>bı-vês-n-ø-o</i>	‘(O _e / O _d) yaksın.’
(5)	itr.	(u)	<i>bı-kış-i-ø-o</i>	‘(O _e) öldürülsün.’
(6)	tr.	(u/a)	<i>bı-kıs-ø-ø-o</i>	‘(O _e / O _d) öldürsün.’
(7)	itr.	(u)	<i>bı-voz-ø-ø-o</i>	‘(O _e) koşsun.’
(8)	tr.	(u/a)	<i>bı-voz-n-ø-o</i>	‘(O _e / O _d) koştursun.’

Örneklerden görülebilir ki, çatı eki, eylemci (*agens*) odaklı geçişli fiillerde /-n-/, geçişsiz fiillerde /-ø-/, edilgen ve patiens (yüklenen) odaklı fiillerde ise /-i-/ olarak kullanılmaktadır.

4.3.1. Dili Geçmiş Zaman Gövdesi

Zazacada Dili (görülen) geçmiş zaman gövdesi şu yapı formülüne göre oluşur:

$$\text{GÇZ. gövdesi} = / \text{kök} + \text{diaterz eki} + \text{zaman eki} + (\text{fiil öneki}) /$$

Görülen geçmiş zaman gövdesinin oluşturulması için iki kural vardır:

1. Master şekilleri iki tür bileşimden oluştuğu için, master şeklinden /-ene/ ve /-ış/ eklerini çıkararak görülen geçmiş zaman gövdesi (GÇZ. göv.) elde edilir.

$$\text{master}_{1,2} = / \text{GÇZ. göv.} / - \begin{array}{|c|} \hline \text{ene} \\ \hline \text{(y)ış} \\ \hline \end{array}$$

<u>master</u>	<u>GÇZ.</u>	<u>anlamı</u>	<u>master</u>	<u>GÇZ. göv.</u>	<u>anlamı</u>
<i>berdene</i>	<i>berd-</i>	götürmek	<i>vurnaene</i>	<i>vurna-</i>	değiştirmek
<i>berdiş</i>	<i>berd-</i>	"	<i>vurnayış</i>	<i>vurna-</i>	"
<i>mordene</i>	<i>mord-</i>	saymak	<i>bedelnaene</i>	<i>bedelna-</i>	değiştirmek
<i>mordiş</i>	<i>mord-</i>	"	<i>bedelnayış</i>	<i>bedelna-</i>	"
<i>mendene</i>	<i>mend-</i>	kalmak	<i>vuriyaene</i>	<i>vuriya-</i>	değişmek
<i>mendiş</i>	<i>mend-</i>	"	<i>vuriyayış</i>	<i>vuriya-</i>	"
<i>bervaene</i>	<i>berva-</i>	ağlamak	<i>vurniaene</i>	<i>vurnia-</i>	değiştirilmek
<i>berviş</i>	<i>berva-</i>	"	<i>vurniyayış</i>	<i>vurniya-</i>	"
<i>daene</i>	<i>da-</i>	vermek	<i>ro-naene</i>	<i>na- ro</i>	(bir yere) indirmek
<i>dayiş</i>	<i>da-</i>	"	<i>ronayış</i>	<i>ro-na</i>	"
<i>wendene</i>	<i>wend-</i>	okumak	<i>ra-kerdene</i>	<i>kerd- ra</i>	açmak
<i>wendiş</i>	<i>wend-</i>	"	<i>ra kerdiş</i>	<i>ra kerd</i>	"
<i>nostene</i>	<i>nost-</i>	yazmak	<i>ra-riaene</i>	<i>-ria- ra</i>	öğütmek
<i>nustiş</i>	<i>nust-</i>	"	<i>ra riyayış</i>	<i>-riya ra</i>	"
<i>zanaene</i>	<i>zana-</i>	bilmek	<i>vurnaene</i>	<i>vurna-</i>	değiştirmek
<i>zanayış</i>	<i>zana-</i>	"	<i>vurnayış</i>	<i>vurna-</i>	"
<i>simitene</i>	<i>simit-</i>	içmek	<i>bedelnaene</i>	<i>bedelna-</i>	değiştirmek
<i>simitiş</i>	<i>simit-</i>	"	<i>bedelnayış</i>	<i>bedelna-</i>	"

2. Görülen geçmiş zaman çekimiyle

a-) Nesnesiz fiillerde: Nesne almayan fiillerde görülen geçmiş zaman gövdesi, 3. tekil şahıs eril çekimiyle aynıdır, çünkü bu durumda şahıs eki sıfır morfemdir (/ø/). Aşağıdaki örneklerde 3. tekil şahıs dişil ve 3. çoğul şahıs biçimleri de karşılaştırma amacıyla verilmiştir.

GÇZ. göv.

(1)	3. tş.e.	<i>u mend-ø</i>	o (e.) kaldı.	<i>mend-</i>
(1)	3. tş.d.	<i>a mend-e</i>	o (d.) kaldı.	
(1)	3. ç.	<i>i mend-i</i>	onlar kaldılar.	
(2)	3. tş.e.	<i>u berva-ø</i>	o (e.) ağladı.	<i>berva-</i>
(2)	3. tş.d.	<i>a bervø-ê</i>	o (d.) ağladı.	
(3)	3. tş.e.	<i>u rema-ø</i>	o (e.) kaçtı.	<i>rema-</i>
(3)	3. tş.d.	<i>a remø-ê</i>	o (d.) kaçtı.	
(4)	3. tş.e.	<i>u vuriya-ø.</i>	o (e.) değişti.	<i>vuriya-</i>
(4)	3. tş.d.	<i>a vuriyø-e</i>	o (e.) değişti.	
(4)	3. ç.	<i>i vuriya-y</i>	onlar değiştiler.	

Örneklerden (1) anlaşılacağı üzere, 3. tekil şahıs dişil kişi eki /-e/'dir, çünkü (2) ve (3)'ün aksine, ünsüzle biten gövde sonundaki /-d/, sonraki ünlüye asimile olmamıştır. Dolayısıyla, (2) ile (4) arasındaki fiillerde 3. tekil dişil şahıs eki, /-a-/ + /-e/ > /ê/ birleşmesiyle oluşur (tıpkı (a) mend-e > [o kaldı] örneğindeki gibi):

(a) <i>bervê</i>	< <i>bervø-ê</i>	< * <i>berva-ê</i>	o (d.) ağladı.
(a) <i>remê</i>	< <i>remø-ê</i>	< * <i>rema-ê</i>	o (d.) kaçtı.
(a) <i>vuriye</i>	< <i>vuriø-ye</i>	< * <i>vuriya-e</i>	o (d.) değişti.

b-) Geçişli fiillerdeki geçmiş zaman gövdesi, eril cinsiyetli bir nesneyle çekimlenmiş forma denk gelir (kişiye bağlı olmaksızın).

<i>to</i>	<i>vorek-ø berd.</i>	Sen kuzuyu (e.) götürdün.
<i>ey</i>	<i>vorek-ø berd.</i>	O kuzuyu (e.) götürdü.
<i>ae</i>	<i>vorek-ø berd.</i>	O kuzuyu (e.) götürdü.
<i>ma</i>	<i>vorek-ø berd.</i>	Biz kuzuyu götürdük.

Zazacada *vorek* 'kuzu' sözcüğü erildir. Geçişli fiiller görülen geçmiş zamanda doğrudan nesne (*patients*) ile uyum gösterdiği için, özne ekleri yerine nesnenin cinsiyet

ve sayısına göre değişen nesne ekleri alır. Dili geçmiş zaman nesnesinin cinsiyet ve sayı ekleri, yani eril için /-a/, dişil için /-e/, çoğul için /-i/, fiil formu ile uyumlu olduğundan, eril bir nesne durumunda fiil sıfır morfem /-ø/ alır. Bu dili geçmiş zaman gövdesi diğer tüm geçmiş zaman kipleri için de geçerlidir.

<i>Ey vorek-e berd-e</i>	‘O, kuzuyu _d götürdü.’
<i>Sıma vorek-e berd-e</i>	‘Siz kuzuyu _d götürdünüz.’
<i>To u berd-ø</i>	‘Sen onu _e götürdün.’
<i>Sıma u berd-ø</i>	‘Siz onu götürdünüz.’
<i>Mı (to, ey, ae, ma, sıma, ine) (kıtav-ø) nost-ø</i>	
Ben (sen, o _e , o _d , biz, siz, onlar) (kitap) yazdım/yazdın/yazdı/yazdık/yazdınız/yazdılar.	

Fiil formu /berd-ø/ görülen geçmiş zaman gövdesini temsil eder. Dişil bir nesneye atıfta bulunan fiil formları da görülen geçmiş zaman gövdesini içermesine veya ondan türetilmesine rağmen, özellikle ünlü ile biten köklerde düzensizlikler ortaya çıkmaktadır.

<i>Ey astor-ø da-ø.</i>	‘O, atı _e verdi.’
<i>Ey astor-e d-ê.</i>	‘O, atı _d verdi.’
<i>Ey astor-i da-y.</i>	‘O, atları verdi.’
<i>Ey a berd-e.</i>	‘O _e onu götürdü.’

Son örneklerden anlaşılıyor ki, ünlüyle biten görülen geçmiş zaman kökü burada eril nesne durumunda geçmiş zaman formundan türetilir: /da-/ > /da-ene/ ‘vermek’.

İkinci örnekte verilen fiil formu, ardışık iki ünlünün birleşmesiyle oluşur: /dê/ < /d-ê/ < /da-e/.

4.4. Gövde Yapım Türleri

Dili geçmiş zaman gövdeleri farklı çatı ve zaman eklerine göre sekiz türe ayrılır (Selcan, 1998). Fiiller bu ekleri bütün geçmiş zamanlarda alır:

1. -ø-
2. -d-
3. -t-
4. -a-
5. -ı-t-
6. -n-a-
7. -i-ya-
8. -n-i-ya-

Bu tablo, üç farklı fiil köküne (di'li geçmiş zaman, şimdiki zaman ve dilek kipi kökleri) ait tüm fiil türlerinin eklerini içermektedir.

Tablo 4:0:6 Zazacada gövde yapım türleri ve zaman gövdeleri

fiil türü	Kök-çatı eki-zaman eki		
	GÇZ. kökü	ŞZ. kökü	dilek kökü
1	K-ø-ø-	K-ø-n-	K-ø-ø-
2	K-ø-d-	K-ø-en/n-	K-ø-ø-
3	K-ø-t-	K-ø-en/n-	K-ø-ø-
5	K-ø-a-	K-ø-en/n-	K-ø-ø-
4	K-ı-t-	K-ø-en-	K-ø-ø-
6	K-n-a-	K-n-en-	K-n-ø-
7	K-i-ya	K-i-n-	K-i-ø-
8	K-n-i-ya-	K-n-i-n-	K-n-i-ø-

(K=kök)

Kök değişiklikleri açısından, fiiller üç zaman kipi kökünde düzenli ve düzensiz fiiller olmak üzere iki gruba ayrılır. Düzenli fiillerde kök tüm zaman kiplerinde aynı kalırken, düzensiz fiillerde değişiklik gösterir.

4.4.1. Tip 1: /-ø/ Grubu

Zazacada üç geçişli ve düzensiz fiil bu grupta yer alır. Geçmiş zamanda, şimdiki zaman eki olan /-n/ yerine herhangi bir ek gelmez; bu durum sıfır eki /-ø-/ olarak adlandırılır (Arslan, 2019:20). Zaman ekinden sonra ise şahıs eki gelmektedir.

mastar	GÇZ. k.	ŞZ. k.	dilek k.	
(-) <i>daene</i> ⁵⁸	<i>da-ø-</i>	<i>da-n-</i>	<i>d-ø-</i>	vermek
(-) <i>verdaene</i>	<i>verda-ø-</i>	<i>verda-n-</i>	<i>verd-ø-</i>	bırakmak
<i>ro naene</i>	<i>na-ø-</i>	<i>na-n-</i>	<i>-n-ø-</i>	üstüne indirmek

Tip 1'in Kök Özellikleri:

1. Tip fiillerin kökleri ünlü ile sonlanır ve /-a/ sesiyle biter.
2. Bu fiiller temel fiillerin %1'inden azını oluşturur.

⁵⁸ Kökün önündeki (-) işareti, fiilin hem önekli hem de öneksiz kullanılabileceğini gösterir. Kökten önce gelen '-' işareti ise, fiilin önek ile her seferinde farklı bir anlamda kullanıldığını belirtir.

3. Bu gruptaki üç fiil de düzensizdir.
4. Düzensizlik özellikleri: Fiil kökü şimdiki/geniş zaman veya dilek kipi formlarında değişikliğe uğrar.

(4.4.1.)

ŞZ.	Tekil	<i>Mêse hemgên da-n-a</i>	‘Arı bal veriyor.’
	Çoğul	<i>Mêşi hemgên da-n-ê</i>	‘Arılar bal veriyorlar’.
GÇZ.	Tekil	<i>Mêse hemgên da-ø-ø</i>	‘Arı bal verdi.’
	Çoğul	<i>Mêsu hemgên da-ø</i>	‘Arılar bal verdiler.’

4.4.2. Tip 2: /-d/ Grubu

Bu grup hem düzenli hem düzensiz hem geçişli hem geçişsiz fiilleri içerir. Fiil kökleri /-r/, /-d/ ve /-i/ ile sonlanır.

mastar	GÇZ. g.	ŞZ. k.	dilek k.	
<i>wendene</i>	<i>wen-d-</i>	<i>wan-en-</i>	<i>-wan-ø-</i>	okumak
<i>mendene</i>	<i>men-d-</i>	<i>man-en-</i>	<i>-man-ø-</i>	kalmak
<i>kerdene</i>	<i>ker-d-</i>	<i>k-en-</i>	<i>-ker-ø-</i>	yapmak
<i>werdene</i>	<i>wer-d-</i>	<i>w-en-</i>	<i>-or-ø-</i>	yemek
<i>merdene</i>	<i>mer-d-</i>	<i>mır-en-</i>	<i>-mur-ø-</i>	ölmek
<i>mordene</i>	<i>mor-d-</i>	<i>mor-en-</i>	<i>-mor-ø-</i>	saymak
<i>terdene</i>	<i>ter-d-</i>	<i>ter-en-</i>	<i>-ter-ø-</i>	traş etmek
<i>çerdene</i>	<i>çer-d-</i>	<i>çer-en-</i>	<i>-çer-ø-</i>	otlamak
<i>vêrdene</i>	<i>vêr-d-</i>	<i>vêr-en-</i>	<i>-vêr-ø-</i>	bitmek

Bu grupta yer alan fiillerin şimdiki zaman kökü /-n-/, geçmiş zaman köküne /-d-/ takısı gelir. Selcan ve Arslan bu grubu /-d/ grubu olarak tanımlarken, Vate çalışma grubu bunu /-rd-/ olarak tanımlamaktadır (Selcan, 1998: 367; Arslan, 2019:20; Vate, 2019).

(4.4.2.)

ŞZ.	Tekil	<i>Televe hemgên w-en-o</i>	‘Öğrenci bal yiyor.’
	Çoğul	<i>Televey hemgên w-en-ê</i>	‘Öğrenciler bal yiyor.’
GÇZ.	Tekil	<i>Televey hemgên wer-d-</i>	‘Öğrenci bal yedi.’
	Çoğul	<i>Televu hemgên wer-d-ø-</i>	‘Öğrenciler bal yedi.’

4.4.3. Tip 3: /-t/ Grubu

Bu fiil tipi hem düzenli hem düzensiz fiilleri kapsar. Bu fiillerin vokal ile biten kök sonları /-a, -e, -i, -o, -u, -ü/ seslerinden oluşur. Dilek kipi kökünde ve kısmen geniş zaman kökünde, kök sonunda görülen ünsüzler, görülen geçmiş zaman kökünde ve kısmen geniş zaman kökünde düşer.

mastar	GÇZ. k.	ŞZ. k.	dilek k.	
<i>litene</i>	<i>li-t-</i>	<i>li-n-</i>	<i>-li-ø-</i>	emmek
<i>cütene</i>	<i>cü-t-</i>	<i>cü-n-</i>	<i>-cü-ø-</i>	çiğnemek
<i>de-rütene</i>	<i>rü-t-</i>	<i>rü-n-</i>	<i>de-rü-ø-</i>	süpürmek
<i>şütene</i>	<i>şü-t-</i>	<i>şü-n-</i>	<i>-şü-ø-</i>	yıkamak
<i>guretene</i>	<i>gure-t-</i>	<i>cê-n</i>	<i>-cêr-ø-</i>	almak
<i>ditene</i>	<i>dı-t-</i>	<i>dos-en-</i>	<i>-dos-ø-</i>	sağmak
<i>vınetene</i>	<i>vıne-t-</i>	<i>vınd-en-</i>	<i>-vınd-ø-</i>	durmak
<i>vatene</i>	<i>va-t-</i>	<i>va-n-</i>	<i>-vaz-ø-</i>	söylemek
<i>potene</i>	<i>po-t-</i>	<i>poz-en-</i>	<i>-poz-ø-</i>	pişirmek
<i>kotene</i>	<i>ko-t-</i>	<i>ku-n-</i>	<i>-ku-ø-</i>	bitmek, yorulmak

Vokalle biten /t-/ grubu fiilleri.

mastar	GÇZ. k.	ŞZ. k.	dilek k.	
<i>ra fiştene</i>	<i>fiş-t-</i>	<i>fi-n-</i>	<i>-fi-ø-</i>	sermek
<i>ontene</i>	<i>on-t-</i>	<i>onc-en-</i>	<i>-onc-ø-</i>	çekmek
<i>sentene</i>	<i>sen-t-</i>	<i>senc-en-</i>	<i>-senc-ø-</i>	tartmak
<i>tirtene</i>	<i>tır-t-</i>	<i>tır-en-</i>	<i>-tır-ø-</i>	çalmak
<i>kiştene</i>	<i>kiş-t-</i>	<i>kıs-en-</i>	<i>-kıs-ø-</i>	öldürmek
<i>ro nistene</i>	<i>niş-t-</i>	<i>nis-en-</i>	<i>-nis-ø-</i>	oturmak
<i>deştene</i>	<i>deş-t-</i>	<i>derz-en-</i>	<i>-derz-ø-</i>	dikmek
<i>virāştene</i>	<i>vıraş-t-</i>	<i>viraz-en-</i>	<i>-viraz-ø-</i>	yapmak
<i>voştene</i>	<i>voş-t-</i>	<i>voz-en-</i>	<i>-voz-ø-</i>	koşmak
<i>waştene</i>	<i>waş-t-</i>	<i>waz-en-</i>	<i>-waz-ø-</i>	istemek
<i>ra uştene</i>	<i>uş-t-</i>	<i>urz-en-</i>	<i>-urz-ø-</i>	kalkmak
<i>eştene</i>	<i>eş-t-</i>	<i>erz-en-</i>	<i>-erz-ø-</i>	atmak
<i>listene</i>	<i>lis-t-</i>	<i>lis-en-</i>	<i>-lis-ø-</i>	yalamak
<i>tastene</i>	<i>tas-t-</i>	<i>tas-en-</i>	<i>-tas-ø-</i>	yontmak
<i>restene</i>	<i>res-t-</i>	<i>res-en-</i>	<i>-res-ø-</i>	olgunlaşmak

Konsonant ile biten /-t/ grubu fiilleri.

Bu fiillerin ünsüz ile biten kök sonları /-n, -r, -s/ seslerinden oluşur. Tüm düzensiz fiillerin neredeyse yarısı Tip 3'e aittir, yani kök sonu /-t/ ile biten fiillerdir. Düzensiz

fiillerde, geçmiş zaman kökünden şimdiki/geniş zaman ve dilek kipi köküne geçişte kök sonundaki ünsüzler şu şekilde değişim gösterir.

Ünsüz değişimleri:

/-t/ > /-z/ (vostene: vos-t- > voz-en-)

/-s/ > /-z/ (wastene: was-t- > waz-en-)

/-st/ > /-z/ (deştene: deş-t- > derz-en-)

Kök kısaltmaları: ra-fistene: fis-t- > ft-n- (orta hece düşmesi), sentene: sen-t- > senc-en- (/c/ sesi eklenmesi).

Bu değişimler, fiillerin zaman kipleri arasında tutarlı bir düzen göstermediğini ve her bir fiilin çekiminin ayrı ayrı öğrenilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

(4.4.3.)

ŞZ.	Tekil	<i>Mormek hêga ra vas onc-en-o</i>	‘Adam tarladan ot çekiyor.’
	Çoğul	<i>Mormeki hêga ra vas onc-en-ê</i>	‘Adamlar tarladan ot çekiyor.’
GÇZ.	Tekil	<i>Mormeki hêga ra vas on-t-</i>	‘Adam tarladan ot çekti.’
	Çoğul	<i>Mormeku hêga ra vas ont-t-i</i>	‘Adamlar tarladan ot çekti.’

4.4.4. Tip 4: /-ı-t-/ Grubu

Bu grup, tamamı düzenli ve geçişli olan fiilleri kapsar. Belirgin özelliği, köke /-ı/ vokalinin eklenmesidir. Fiil köküne geçmiş zamanda /-ı-t-/, şimdiki zamanda /-n-/ eki gelir (Kırkan, 21:89).

mastar	GÇZ. k.	ŞZ. k.	dilek k.	
<i>pêmitene</i>	<i>pêm-ı-t-</i>	<i>pêm-en-</i>	<i>-pêm-ø-</i>	ölçmek
<i>ramitene</i>	<i>ram-ı-t-</i>	<i>ram-en-</i>	<i>-ram-ø-</i>	sürmek
<i>simitene</i>	<i>sim-ı-t-</i>	<i>sim-en-</i>	<i>-sim-ø-</i>	içmek
<i>nımitene</i>	<i>nım-ı-t-</i>	<i>nım-en-</i>	<i>-nım-ø-</i>	örtmek
<i>cınitene</i>	<i>cın-ı-t-</i>	<i>cın-en-</i>	<i>-cın-ø-</i>	(müzik aleti) çalmak
<i>kınitene</i>	<i>kın-ı-t-</i>	<i>kın-en-</i>	<i>-kın-ø-</i>	kazmak
<i>munitene</i>	<i>mun-ı-t-</i>	<i>mun-en-</i>	<i>-mun-ø-</i>	örmek
<i>çinitene</i>	<i>çin-ı-t-</i>	<i>çin-en-</i>	<i>-çin-ø-</i>	biçmek
<i>we sıpitene</i>	<i>sıp-ı-t-</i>	<i>sıp-en-</i>	<i>we-sıp-ø-</i>	içip boıaltmak
<i>esteritene</i>	<i>ester-ı-t-</i>	<i>ester-en-</i>	<i>-ester-ø-</i>	silmek
<i>hencitene</i>	<i>henc-ı-t-</i>	<i>henc-n-en-</i>	<i>-henc-n-ø-</i>	kıymak
<i>sıkıtene</i>	<i>sık-ı-t-</i>	<i>sık-n-en-</i>	<i>-sık-n-ø-</i>	kırmak

<i>xapitene</i>	<i>xap-ı-t-</i>	<i>xap-n-en-</i>	<i>-xap-n-ø-</i>	kandırmak
<i>pızqıtene</i>	<i>pızq-ı-t-</i>	<i>pızq-n-en-</i>	<i>-pızq-n-ø-</i>	püskürtmek

Tip 4: /-ı-t-/ grubu fiilleri.

Bu tablonun son dört fiili (hencitene, sıkıtene, xapitene, pızqıtene) özel bir durum oluşturur. Kökleri üç zaman kipinde de aynı kalır (düzenli); ancak şimdiki zaman ve dilek kipi ekleri açısından Tip 6'ya aitken, geçmiş zaman kökleri Tip 4'e aittir. Bu nedenle iki tipin özelliklerini gösterirler ve çekimleri hem düzenli hem de düzensiz olarak nitelendirilebilir (Selcan, 1998:368).

(4.4.4.)

ŞZ.	Tekil	<i>Keyneke do şım-en-a</i>	'Kız ayran içiyor.'
	Çoğul	<i>Keyneki do şım-en-i</i>	'Kızlar ayran içiyor.'
GÇZ.	Tekil	<i>Keyneke do şım-ıt-ø</i>	'Kız ayran içti.'
	Çoğul	<i>Keynekan do şım-ıt-ø</i>	'Kızlar ayran içti.'

4.4.5. Tip 5: /-n-a-/ Grubu

Bu grupta yer alan fiiller temel fiillerin en büyük grubunu oluşturur ve istisnasız düzenlilik özelliği gösterir. Bu gruptaki fiillerin çoğunluğu geçişli fiillerden oluşur. Fiil köküne geçmiş zamanda /-n-a-/, şimdiki zamanda /-n-/ eki gelir.

<i>mastar</i>	<i>GÇZ. k.</i>	<i>ŞZ. k.</i>	<i>dilek k.</i>	
<i>herinaene</i>	<i>heri-n-a-</i>	<i>heri-n-en-</i>	<i>-heri-n-ø-</i>	satın almak
<i>seveknaene</i>	<i>sevek-n-a-</i>	<i>sevek-n-en-</i>	<i>-sevek-n-ø-</i>	korumak
<i>remnaene</i>	<i>rem-n-a-</i>	<i>rem-n-en-</i>	<i>-rem-n-ø-</i>	kaçırmak
<i>aşarnaene</i>	<i>açar-n-a-</i>	<i>açar-n-en-</i>	<i>-açar-n-ø-</i>	yaratmak
<i>birnaene</i>	<i>bir-n-a-</i>	<i>bir-n-en-</i>	<i>-bir-n-ø-</i>	kesmek
<i>vurnaene</i>	<i>vur-n-a-</i>	<i>vur-n-en-</i>	<i>-vur-n-ø-</i>	değıştirmek
<i>mısnaene</i>	<i>mıs-n-a-</i>	<i>mıs-n-en-</i>	<i>-mıs-n-ø-</i>	alıştırmak
<i>tersnaene</i>	<i>ters-n-a-</i>	<i>ters-n-en-</i>	<i>-ters-n-ø-</i>	korkutmak
<i>vėsnaene</i>	<i>vės-n-a-</i>	<i>vės-n-en-</i>	<i>-vės-n-ø-</i>	yakmak
<i>deznaene</i>	<i>dez-n-a-</i>	<i>dez-n-en-</i>	<i>-dez-n-ø-</i>	acıtmak
<i>zeweznaene</i>	<i>zewez-n-a-</i>	<i>zewez-n-en-</i>	<i>-zewez-n-ø-</i>	evlendirmek
<i>lerznaene</i>	<i>lerz-n-a-</i>	<i>lerz-n-en-</i>	<i>-lerz-n-ø-</i>	üşütmek
<i>kurtnaene</i>	<i>kurt-n-a-</i>	<i>kurt-n-en-</i>	<i>-kurt-n-ø-</i>	gıdaklamak

Tip 5: /-n-a-/ grubu fiilleri.

(5.4.5.)

ŞZ.	Tekil	<i>Melim taleban ters-n-en-o</i>	‘Öğretmen öğrencileri korkutuyor.’
	Çoğul	<i>Melimi taleban ters-n-en-ê</i>	‘Öğretmenler öğrencileri korkutuyor.’
GÇZ.	Tekil	<i>Melim talebey ters-n-a-y</i>	‘Öğretmen öğrencileri korkuttu.’
	Çoğul	<i>Meliman telebey ters-n-a-y</i>	‘Öğretmenler öğrencileri korkuttu.’

4.4.6. Tip 6: /-a-/ Grubu

Bu grupta yer alan fiillerin köküne /-a-/ veya /-(y)a-/ takısı eklenir. Burada /y/ sesinin görülmesi sadece fonolojik nedenlerledir ve /i, ü/ gibi ön vokallerin ardından gelen /-a/ ünlüsü arasında kaynaştırma ünsüzü olarak işlev görür.

mastar	GÇZ. k.	ŞZ. k.	dilek k.	
<i>ra qılaaene</i>	<i>qıla-a-</i>	<i>qıla-en-</i>	<i>ra-qıla-ø-</i>	sökülmek
<i>de-vinaene</i>	<i>vin-a-</i>	<i>vin-en-</i>	<i>de-vin-ø-</i>	uyuklamak
<i>biyaene</i>	<i>bi-y-a-</i>	<i>b-en-</i>	<i>-b-ø-</i>	olmak, doğmak
<i>lengaene</i>	<i>leng-a-</i>	<i>leng-en-</i>	<i>-leng-ø-</i>	topallamak
<i>gureaene</i>	<i>gure-a-</i>	<i>gure-en-</i>	<i>-gure-ø-</i>	çalışmak
<i>amaene</i>	<i>am-a-</i>	<i>y-en-</i>	<i>-êr-ø-</i>	gelmek
<i>şıyaene</i>	<i>şı-y-a-</i>	<i>so- n-</i>	<i>şêr-ø-</i>	gitmek
<i>tersaene</i>	<i>ters-a-</i>	<i>ters-en-</i>	<i>-ters-ø-</i>	korkmak
<i>vêsaene</i>	<i>vês-a-</i>	<i>vês-en-</i>	<i>-vês-ø-</i>	yanmak
<i>bervaene</i>	<i>berv-a-</i>	<i>berv-en-</i>	<i>-berv-ø-</i>	ağlamak
<i>huyaene</i>	<i>huy-a-</i>	<i>huy- n-</i>	<i>-huy-ø-</i>	gülmek
<i>dezaene</i>	<i>dez-a-</i>	<i>dez-en-</i>	<i>-dez-ø-</i>	ağrımak

Tip 6: /-a-/ grubu fiilleri

Bu grupta yer alan fiillerden /biyaene, amaene, şiyaene/ fiilleri hariç, diğer fiiller düzenlidir. Düzenli fiillerin çoğunluğu geçişsiz fiillerden oluşmaktadır. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, geniş zaman eki olarak temel /-en-/ yanında /-n-/ eki de görülmektedir. Bu durum fonolojik nedenlerle ortaya çıkmaktadır; zira /-n-/ eki, kökün (şimdiki zamanda) ünlü ile bitmesi durumunda kullanılmaktadır. Diğer tüm durumlarda zaman eki düzenli olarak /-en-/ şeklindedir.

(5.4.6.)

ŞZ.	Tekil	<i>Oli Zazaki mıs-en-o</i>	‘Oli Zazaca öğreniyor.’
	Çoğul	<i>Tutoni Zazaki mıs-en-ê</i>	‘Çocuklar Zazaca öğreniyor.’
GÇZ.	Tekil	<i>Oli Zazaki mıs-a-ø</i>	‘Oli Zazaca öğrendi.’
	Çoğul	<i>Tutoni Zazaki mıs-a-y</i>	‘Çocuklar Zazaca öğrendi.’

4.4.7. Tip 7: /-i-ya/ Grubu

Bu gruptaki tüm fiiller geçişsiz ve düzenlidir. /-i-ya-/ görülen geçmiş zaman eki edilgen çatıyı belirtir. Zazacada, eski İranî dillerden kalma edilgenlik eki olan /-i/ eki, diğer birçok İranî dilde kaybolmasına rağmen varlığını korumuştur (Arslan, 2019:22).

mastar	GÇZ. k.	ŞZ. k.	dilek k.	
<i>weriyaene</i>	<i>wer-i-ya-</i>	<i>wer-i-n-</i>	<i>-wer-i-ø-</i>	yenilmek
<i>ramiyaene</i>	<i>ram-i-ya-</i>	<i>ram-i-n-</i>	<i>-ram-i-ø-</i>	sürülmek
<i>xapiyaene</i>	<i>xap-i-ya-</i>	<i>xap-i-n-</i>	<i>-xap-i-ø-</i>	kandırılmak
<i>vışiyaene</i>	<i>vış-i-ya-</i>	<i>vış-i-n-</i>	<i>-vış-i-ø-</i>	koparılmak
<i>waniyaene</i>	<i>wan-i-ya-</i>	<i>wan-i-n-</i>	<i>-wan-i-ø-</i>	okunmak
<i>kiniyaene</i>	<i>kın-i-ya-</i>	<i>kın-i-n-</i>	<i>-kın-i-ø-</i>	kazılmak
<i>cemediyaene</i>	<i>cemed-i-ya-</i>	<i>cemed-i-n-</i>	<i>-cemed-i-ø-</i>	donmak
<i>moriyaene</i>	<i>mor-i-ya-</i>	<i>mor-i-n-</i>	<i>-mor-i-ø-</i>	sayılmak
<i>çerexiyaene</i>	<i>çerex-i-ya-</i>	<i>çerex-i-n-</i>	<i>-çerex-i-ø-</i>	dönmek
<i>simiyaene</i>	<i>sim-i-ya-</i>	<i>sim-i-n-</i>	<i>-sim-i-ø-</i>	içilmek

Tip 7: /-iya/ grubu fiilleri.

(5.4.7.)

ŞZ.	Tekil	<i>Kitavo Zazaki wan-i-n-o</i>	‘Zazaca kitap okunuyor.’
	Çoğul	<i>Kitavê Zazaki wan-i-n-ê</i>	‘Zazaca kitaplar okunuyor.’
GÇZ.	Tekil	<i>Kitavo Zazaki wan-i-y-a-ø</i>	‘Zazaca kitap okundu.’
	Çoğul	<i>Kitavê Zazaki wan-i-y-a-y</i>	‘Zazaca kitaplar okundu.’

4.4.8. Tip 8: /-n-i-ya/ Grubu

Bu gruptaki tüm fiiller düzenli ve geçişsizdir. Bu fiiller de edilgen çatıya aittir. Bu tür fiiller, bir önceki grupla benzer özellikler taşımakla birlikte, edilgenlik eki öncesinde /-n-/ ekinin bulunmasıyla ayrışır. Söz konusu ekin temel işlevi, pasif agentiflik yani

sözdizimsel olarak cümlede yer almayan bir ögenin eylem dışından sürece katılımını sağlamaktır (Arslan, 2019:22). Ancak bu durum, fiilin geçişsiz yapısında herhangi bir değişikliğe yol açmaz. Bu grupta yer alan fiillerin köküne geçmiş zamanda /-n-i-ya-/⁵⁹, şimdi zamanda /-n-/ eki gelir (Kırkan, 2021:90).

mastar	GÇZ. k.	ŞZ. k.	dilek k.	
<i>vurniyaene</i>	<i>vur-n-i-ya-</i>	<i>vur-n-i-n-</i>	<i>-vur-n-i-ø-</i>	değiştirilmek
<i>hêrniyaene</i>	<i>hêr-n-i-ya-</i>	<i>hêr-n-i-n-</i>	<i>-hêr-n-i-ø-</i>	satın alınmak
<i>gireniyaene</i>	<i>gire-n-i-ya-</i>	<i>gire-n-i-n-</i>	<i>-xap-i-ø-</i>	kaynatılmak
<i>ewniyaene</i>	<i>ew-n-i-ya-</i>	<i>ew-n-i-n-</i>	<i>-ew-n-i-ø-</i>	görölmek
<i>ra sananiyaene</i>	<i>sa-n-i-ya-</i>	<i>sa-n-i-n-</i>	<i>-sa-n-i-ø-</i>	sallanmak
<i>wedarniyaene</i>	<i>wedar-n-i-ya-</i>	<i>wedar-n-i-n-</i>	<i>-wedar-n-i-ø-</i>	kaldırılmak, saklanılmak
<i>alozniyaene</i>	<i>aloz-n-i-ya-</i>	<i>aloz-n-i-n-</i>	<i>-aloz-n-i-ø-</i>	yaslanılmak
<i>weşerniyaene</i>	<i>weşer-n-i-ya-</i>	<i>weş-er-n-i-n-</i>	<i>-weşer-n-i-ø-</i>	davet edilmek

Tip 8: /-n-i-ya-/ grubu fiilleri.

Zazaca mastar eki /-ene/ ve /iş/ fiilin sonundan atıldığında geçmiş zaman kökü meydana gelir (Todd, 2008:74, Malmisanîj, 2015:186, Arslan, 2019:7-8, Bingöl, 2020:84).

kerdene: kerd-ene / kerd-iş > Ey kar kerd. ‘O iş yaptı.’

(5.4.8.)

ŞZ.	Tekil	<i>Sonde çê vur-n-i-n-o</i>	‘Akşam ev değiştiriliyor.’
	Çoğul	<i>Sonde çêy vur-n-i-n-ê</i>	‘Akşam evler değiştiriliyor.’
GÇZ.	Tekil	<i>Par çê vur-n-i-y-a-ø</i>	‘Geçen sene ev değiştirildi.’
	Çoğul	<i>Par çêy vur-n-i-y-a-y</i>	‘Geçen sene evler değiştirildi.’

4.5. Fiil Çatıları

Bir sözlü eylemin gerçekleşme biçimi, özne (yapan) ve nesne (etkilenen) ile olan bağlantısına göre dilsel ve kavramsal olarak tanımlanabilir. Eylemin özne odaklı

⁵⁹ NOT: Tip 7-8 fiillerin yapma/türetilme fiiller olduğu analıılmaktadır.

anlatımı etken, nesne odaklı anlatımı ise edilgen çatıdır. Zazaca, her iki çatı yapısını da barındırır.

4.5.1. Etken ve Edilgen Fiiller

Etken ve edilgen çatılar, fiillerin özne ve nesneyle ilişkisini farklı bakış açılarıyla ifade eder. Etken çatıda özne, işlev, oluş ve durum fiillerinin kaynak noktası olarak değerlendirilebilir. Anlamsal açıdan etken çatı, bütün fiiller için bir ‘eylem biçimi’ sayılmaz. Geçişsiz fiiller de ‘etken’ bir özneyi barındırır.

Edilgen çatı, eylemi öznenin değil, etkilenenin açısından sunar. Fakat bu yapı, mutlaka bir ‘edilgenlik’ anlamı içermez.

Qese zü raye fek ra vezino (Tornêcengi, 2021:353).

‘Söz ağızdan bir defa çıkar.’

Zazacada etken ve edilgen çatılar, morfolojik olarak farklı eklerle (/n-/ , /t-/ , /n-i-/) ifade edilir. Genellikle geçişli fiiller etken çatıda kullanılır, ancak edilgen çatıya dönüştürülebilir. Özellikle /n-/ ve /t-/ ekleri, fail odaklı (etken) yapıları belirtir.

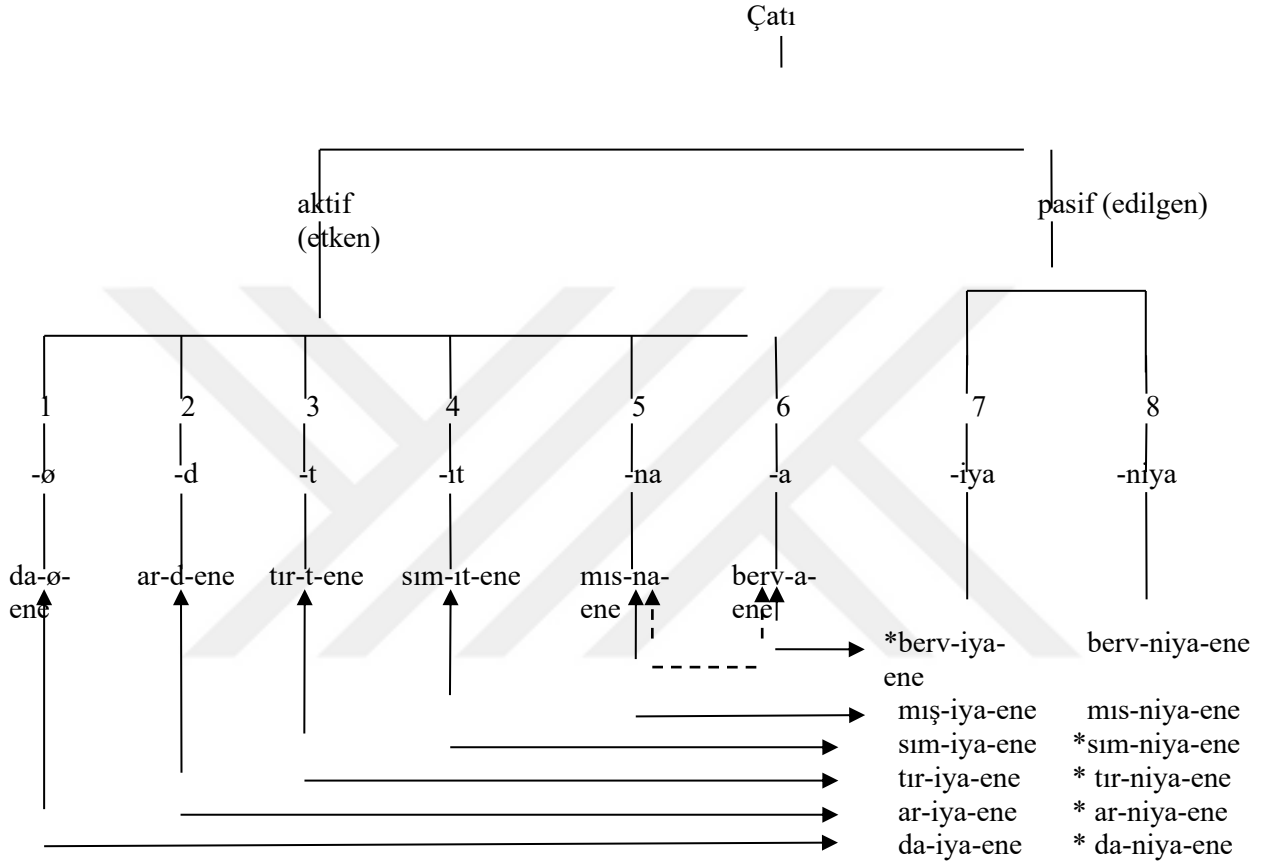
GÇZ. göv.					Kök
					Çatı eki Zaman eki Şahıs eki
(1a)	itr.	- (u)	kış-i-ya-ø	‘(O _e) öldürüldü.’	
(1b)	tr.	(ae) (u)	kış-ø-t-ø	‘(O _d onu _e) öldürdü.’	
(2a)	itr.	- (u)	vos-t-ø	‘(O _e) koştu.’	
(2b)	tr.	(ae) (u)	voz-n-a-ø	‘(O _d onu _e) koşturdu.’	

Zazacada /t-/ eki fiillerin geçişlilik özelliğini belirler:

fiil kökü	anlam
cın-t-	müzik aleti çalmak
sim-t-	içmek
kın-t-	kazmak, tırmalamak
mun-t-	örmek (saç, kumaş)
ram-t-	sürmek, araç kullanmak

Zazacada /-i-/ eki fiillerin geçişlilik özelliğini belirler:

Edilgen (itr.)	(Kıtav) <i>dır-i-ya-ø</i>	‘Kitap parçalandı.’
Etken (tr.)	(Ae) (kıtav) <i>dır-n-a-ø</i>	‘(O _d) (kitabı) parçaladı.’

Zazacada geçmiş zaman köklerine göre fiil gruplarının etken/edilgen evrimi (Arslan, 2019:37).

4.5.2. Ettirgen Fiiller

Dilbilim alanında, ettirgen fiiller, sözdizimi ve anlam açısından önemli yer tutar. Ettirgen fiiller bir cümlede, yüklem ile nesne arasında doğrudan bir ilişki kurarlar. Ettirgen fiiller, genellikle bir eylemin başka bir varlık tarafından yapılması veya edilmesi anlamını taşır.

Zazaca’da fiillerin ettirgenlik kazanması iki temel yolla gerçekleşir:

1. Morfolojik ekler yoluyla (morfolojik yöntem)
2. Yardımcı fiiller kullanımı yoluyla (leksikal yöntem)

Tablo 4:0:7 Zazacada ettirgen fiiller

	Etken/Edilgen	Ettirgen	
TIP 1	<i>ra-daene</i> ‘kazmak’	<i>ra-daene daene</i> ‘kazdırmak’	sentaks
	<i>ro-naene</i> ‘indirmek’	<i>ro-naene daene</i> ‘indirtmek’	sentaks
	<i>ra-verdaene</i> ‘bırakmak’	<i>ra-verdaene daene</i> ‘bıraktırmak’	sentaks
TIP 2	<i>wer-d-ene</i> ‘yemek’	<i>werdene daene</i> ‘yedirmek’	sentaks
	<i>ker-d-ene</i> ‘yapmak, etmek’	<i>kerdene daene</i> ‘yaptırmak’	sentaks
	<i>ar-d-ene</i> ‘getirmek’	<i>ardene daene</i> ‘getirtmek’	sentaks
TIP 3	<i>şü-t-ene</i> ‘yıkamak’	<i>şütene daene</i> ‘yıklatmak’	sentaks
	<i>va-t-ene</i> ‘söylemek’	<i>vatene daene</i> ‘söyletmek’	sentaks
	<i>po-t-ene</i> ‘pişirmek’	<i>potene daene</i> ‘pişirtmek’	sentaks
TIP 4	<i>ram-it-ene</i> ‘sürmek’	<i>ramitene daene</i> ‘sürdürmek’	sentaks
	<i>kın-it-ene</i> ‘kazmak, kaşımak’	<i>kınitene daene</i> ‘kazdırmak’	sentaks
	<i>sım-it-ene</i> ‘içmek’	<i>sımitene daene</i> ‘içirtmek’	sentaks
TIP 6	<i>zırça-ene</i> ‘bağırarak’	<i>zırç-na-ene</i> ‘bağartmak’	morfoloji
	<i>peña-ene</i> ‘uçmak’	<i>peñ-na-ene</i> ‘uçurtmak’	morfoloji
	<i>berva-ene</i> ‘ağlamak’	<i>berv-na-ene</i> ‘ağlatmak’	morfoloji
TIP 7	<i>zeleq-ıya-ene</i> ‘yapışmak’	<i>zeleq-na-ene</i> ‘yapıştırmak’	morfoloji
	<i>heredi-ıya-ene</i> ‘küsmek’	<i>hered-na-ene</i> ‘küstürmek’	morfoloji
	<i>zewez-ıya-ene</i> ‘evlenmek’	<i>zewez-na-ene</i> ‘evlendirmek’	morfoloji
TIP 8	<i>zeleq-nıya-ene</i> ‘yapıştırılmak’	<i>zeleq-na-ene</i> ‘yapıştırmak’	morfoloji
	<i>hêr-nıya-ene</i> ‘satın alınmak’	<i>hêr-na-ene</i> ‘satın almak’	morfoloji
	<i>dır-nıya-ene</i> ‘yırtılmak’	<i>dır-na-ene</i> ‘yırtmak’	morfoloji

Kaynak: (Arslan, 2019:38).

/-a/ ile biten geçmiş zaman gövdelerine sahip tüm fiil grupları, ettirgenlik işlevini morfolojik /-n/ ekiyle karşılarlar. Morfolojik Tip 5 (-n-a) fiil grubu, yukarıdaki tabloda yalnızca ettirgen fiiller sütununda sınıflandırılmıştır (Arslan, 2019:38). Diğer tüm gruplar ise leksikal olarak *daene* (vermek) yardımcı fiilini kullanır.

Burada sadece sentaktik ettirgenlikle ilgili örnekler üzerinde durulacak.

(4.5.2.) Sentaktik ettirgenlik

- 1a. *Par bostan rad-i-y-a-ø.* ‘Bostan geçen sene kazdırıldı.’ edilgen
 1b. *Piyê mı vizêr bostan da-ø ra.* ‘Babam dün bostanı kazdı.’ etken

1c. <i>Piyê mı bostan da-ø ra da-ene.</i>	‘Babam bostanı kazdırdı.’	ettirgen
2a. <i>Non wer-i-n-o.</i>	‘Ekmek yeniyor.’	edilgen
2b. <i>Xece non we-n-a.</i>	‘Xece ekmek yiyor.’	etken
2c. <i>Merdan dewe de non da-n-o werdene.</i>	‘Merdan köyde yemek yediriyor.’	ettirgen
3a. <i>Derd-ê kokımı vaz-i-n-ê</i>	‘İhtiyarın dertleri söylenir.’	edilgen ₁
3b. <i>Derd-ê kokımı ye-n-ê va-t-ene.</i> ⁶⁰	‘İhtiyarın dertleri söyleniyor.’	edilgen ₂
3c. <i>Î derd-un-ê kokımı da-n-ê va-t-ene.</i>	‘Onlar ihtiyarın dertlerini söyler.’	ettirgen
4a. <i>Veyve de kay bi.</i>	‘Düğünde oynandı.’	edilgen
4b. <i>Çêneke veyve de kay kerd.</i>	‘Hasan bugün oynadı.’	etken
4c. <i>Xalıke çêneke ewro kerde kay.</i>	‘Teyze bugün kızı oynattı.’	Ettirgen

Edilgen yapı, bazı durumlarda ek yoluyla oluşturulurken, bazı durumlarda ise yardımcı fiil devreye girer. Geçişsiz ve etken fiiller, nesne almadıkları için morfolojik yolla edilgenleştirilemezler; bu durumda yardımcı fiil kullanımı zorunludur. Yardımcı fiil (3b), bazı fiillerde alternatif bir seçenek olarak görülse de, anlamsal nedenlerle bazı fiillerde zorunlu hâle gelir. Örneğin, aktif ve geçişli olan *hêrn-a-ene* ‘satın almak’ fiili, amaene yardımcı fiiliyle edilgenleşerek *hêrnaene amaene* (satın alınmak) biçimini alır. Bu fiilin doğrudan /-iya-/ ekiyle türetilmiş bir edilgen formu (örn. *hêriyaene* ‘satın alınmak’) bulunmamaktadır.

Ayrıca, kerdene fiilinin anlamsal farklılık gösteren bir etken (4b) ve bir de ettirgen (3c) versiyonu vardır. Ancak bu ettirgenlik, *kay* ‘oyun’ gibi belirli öneklerle sınırlı bir kullanıma sahiptir.

4.6. Basit ve Bileşik Fiiller

Fiiller yapılarına göre basit ve bileşik fiiller olmak üzere iki gruba ayrılırlar.

4.6.1. Basit Fiiller

Basit fiiller morfolojik olarak tek bir kök unsurundan oluşan, herhangi bir önek (prefix) veya sonek (suffix) almamış yalın fiillerdir (Windfuhr, 1979). Basit fiillerin temel özellikleri şunlardır:

- Basit fiiller, Zazaca şimdiki zaman, geçmiş zaman, ve dilek-şart kipi gibi temel çekimlerde kişi ekleri alır.

- Basit fiiller, bileşik fiil (örn: *kar kerdene*, ‘iş yapmak’) veya önekli fiil (örn: *ra geyrayiş* ‘geri dönmek’) formlarından ayrılır.

- İsim veya edatlarla birleşmezler.

- Temel eylemleri ifade ederler (hareket, duygu, durum bildiren).

Zazacada günlük yaşamda en çok kullanılan basit fiiller şunlardır:

Basit Fiiller

Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki
<i>amaene</i> <i>umeyiş</i>	gelmek	<i>şıyaene</i> <i>şiyayiş</i>	gitmek	<i>werdene</i> <i>werdiş</i>	yemek/içmek
<i>simitene</i> <i>sımtiş</i>	içmek	<i>kerdene</i> <i>kerdiş</i>	yapmak	<i>rotene</i> <i>rotiş</i>	satmak
<i>ontene</i> <i>ontiş</i>	çekmek	<i>ardene</i> <i>ardiş</i>	getirmek	<i>berdene</i> <i>berdiş</i>	götürmek
<i>asaene</i> <i>asayiş</i>	görünmek	<i>nostene</i> <i>nustiş</i>	yazmak	<i>dtene</i> <i>ditiş</i>	sağmak
<i>hesnaene</i> <i>aşnawitış</i>	duymak	<i>vurnaene</i> <i>bedilnayış</i>	değiştirmek	<i>qıraene</i> <i>behrayış</i>	melemek
<i>bervaene</i> <i>bermayış</i>	ağlamak	<i>huyaene</i> <i>huyayış</i>	gülmek	<i>tersaene</i> <i>tersayış</i>	korkmak
<i>birnaene</i> <i>birnayış</i>	kesmek	<i>potene</i> <i>potiş</i>	pişirmek	<i>biyaene</i> <i>biyayış</i>	olmak, doğmak
<i>cütene</i> <i>cawitış</i>	çiğnemek	<i>cüiyayış</i>	yaşamak	<i>çerexnaene</i> <i>çerexnayış</i>	döndürmek, çevirmek
<i>cınitene</i> <i>cınayış</i>	müzik aleti çalmak	<i>çıraynaene</i> <i>çıraynayış</i>	otlatmak	<i>çinitene</i> <i>çinayış</i>	biçmek

Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki
<i>çikaene</i> <i>çikayış</i>	bağırmaq	<i>zirçaene</i> <i>zirçayış</i>	bağırmaq, çağırmaq	<i>daene</i> <i>dayış</i>	vermek
<i>deşene</i> <i>deşış</i>	dikmek	<i>dezaene</i> <i>dezayış</i>	acımaq	<i>deznaene</i> <i>deznayış</i>	acıtmak
<i>dırnaene</i> <i>dırnayış</i>	yırtmaq	<i>miştene</i> <i>elawıtış</i>	yoğurmaq	<i>restene</i> <i>erciyayış</i>	yetişmek, olgunlaşmaq
<i>hêrnaene</i> <i>erinayış</i>	satın almak	<i>esteritene</i> <i>estartış</i>	silmek	<i>eştene</i> <i>eştış</i>	atmak
<i>hesnaene</i> <i>eşnawıtış</i>	duymaq	<i>xelesnaene</i> <i>feletnayış</i>	kurtarmaq	<i>feteliyaene</i> <i>geyrayış</i>	gezmek, dolaşmaq
<i>fetelnaene</i> <i>fetelnayış</i>	gezdirmek	<i>fırnaene</i> <i>fırayış</i>	uçmaq	<i>guretene</i> <i>tepiştış</i>	almak
<i>girenaene</i> <i>girenayış</i>	kaynatmaq	<i>goynaene</i> <i>goynayış</i>	övmek	<i>gureaene</i> <i>xebetış</i>	çalışmaq
<i>hencitene</i> <i>incılınayış</i>	ezmek	<i>herediyaene</i> <i>herediyayış</i>	küsmek	<i>hêrsnaene</i> <i>hêrsnayış</i>	kızdırmak
<i>kırısnaen</i> <i>kırısınayış</i>	taşımak	<i>kiştene</i> <i>kiştış</i>	öldürmek	<i>kopitene</i>	ezmek, eğmek
<i>kotene</i> <i>kotiş</i>	kemirmek	<i>lerzaene</i> <i>lerzayış</i>	titremek	<i>liştene</i>	yalamak
Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki
<i>litene</i> <i>litiş</i>	emmek	<i>mordene</i> <i>mordış</i>	saymaq	<i>mendene</i> <i>mendiş</i>	kalmak
<i>merdene</i> <i>mergiş</i>	ölmek	<i>mısaene</i> <i>mısayış</i>	öğrenmek	<i>mısaene</i> <i>musnayış</i>	öğretmek
<i>miştene</i> <i>miştış</i>	yoğurmaq	<i>munitene</i> <i>munitış</i>	örmek	<i>minitene</i> <i>minitiş</i>	örtmek
<i>guvisnaene</i> <i>nırdış</i>	süzmeq, sıkmak	<i>niadaene</i> <i>oniyayış/ewniyayış</i>	bakmaq	<i>ontene</i> <i>ontiş</i>	çekmek
<i>pawıtış</i>	beklemek	<i>pêmitene</i>	ölçmek	<i>peqaene</i> <i>peqayış</i>	patlamak
<i>persaene</i>	sormak	<i>pêsaene</i> <i>pêsayış</i>	pişmek	<i>pêsaene</i> <i>pêsnayış</i>	pişirmek
<i>piştene</i> <i>piştış</i>	sarmak	<i>qariyaene</i> <i>qehrayış</i>	kızmaq	<i>qedenaene</i> <i>qedenayış</i>	bitirmek
<i>qırnaene</i> <i>qerefnaiş</i>	koparmak	<i>qesnayış</i>	kırpmak, kesmek	<i>ramitene</i> <i>ramıtış</i>	sürmek
<i>remaene</i> <i>remayış</i>	kaçmaq	<i>remnaene</i> <i>remnayış</i>	kaçırmak	<i>reqeşiyaene</i> <i>reqeşiyayış</i>	dans etmek
<i>rusnaene</i> <i>şawıtış</i>	göndermek	<i>rıznaene</i> <i>rıznayış</i>	yıkmak	<i>sıknaene</i> <i>şikitiş</i>	kırmak
<i>şermayış</i> <i>sermaene</i>	utanmaq	<i>şınasnayış</i>	tanımak	<i>tepiştış</i>	yakalamak

<i>terdene</i>	traş etmek	<i>tersaene</i> <i>tersayış</i>	korkmak	<i>texeliyaene</i> <i>texeliyayış</i>	vazgeçmek
<i>tirtene</i> <i>dızdnayış</i>	çalmak	<i>toṛaene</i>	cesaret etmek	<i>voraene</i> <i>varayış</i>	yağmak
<i>vatene</i> <i>vatuş</i>	söylemek	<i>verdaene</i>	bırakmak	<i>vêsaene</i> <i>vêsayış</i>	yanmak
<i>vetene</i> <i>vetiş</i>	çıkarmak	<i>vinitene</i> <i>veynayış</i>	görmek	<i>veziyaene</i> <i>veziyayış</i>	çıkmaq
<i>vinetene</i> <i>vındertiş</i>	beklemek	<i>virastene</i> <i>virastış</i>	yapmak	<i>visnaene</i> <i>vişnayış</i>	koparmak
<i>voştene</i> <i>voştış</i>	koşmak	<i>wendene</i> <i>wendiş</i>	okumak	<i>waştene</i> <i>waştış</i>	istemek
<i>wırıştış</i>	kalkmak	<i>xapitene</i>	kandırmak	<i>xemelnaene</i> <i>xemelnayış</i>	süslenmek
<i>zanaene</i> <i>zanıtış</i>	bilmek	<i>zêdnaene</i> <i>zêdnayış</i>	çoğaltmak	<i>zeweziyaene</i> <i>zeweznayış</i>	evlenmek
<i>zirçaene</i> <i>zirçayış</i>	bağırmaq	<i>zuṛaene</i> <i>zirayış</i>	ulumak	<i>zewezaene</i> <i>zewecnayış</i>	evlendirmek

4.6.2. Bileşik Fiiller

Zazacada bileşik fiiller, bir isim/ad soylu öge veya bir edat (sözcük, sıfat, zarf, edat) ile bir yardımcı fiilin (kerdene, biayene, amaene vb.) birleşmesiyle oluşan fiillerdir. Bu fiiller, anlamsal ve yapısal olarak basit fiillerden farklıdır ve Zazacanın söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturur.

Zazacada en sık kullanılan bileşik fiiller şunlardır:

Bileşik Fiiller

Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki
<i>hure amaene</i> <i>hure amayış</i>	barışmak	<i>kıştene amaene</i>	öldürölmek
<i>ra amaene</i>	maya tutmak	<i>têlewe amaene</i>	yan yana gelmek,
<i>vir amaene</i> <i>vir amayış</i>	hatırlamak	<i>war amaene</i> <i>war amayış</i>	inmek
<i>werdene amaene</i> <i>werdiş amayış</i>	yenilmek	<i>era xo viri ardene</i> <i>era xo viri ardış</i>	hatırlamak, anımsamak
<i>peyniye ardene</i>	sonuçlandırmak	<i>tı ra ardene</i>	yettirmek

<i>vir ardene</i> <i>vir ardış</i>	hatırlatmak	<i>ravêr berdene</i> <i>avêr berdiş</i>	ilerletmek
<i>moê birnaene</i> <i>moê birnayiş</i>	nikah kıymak	<i>ra birnaene</i> <i>a birnayiş</i>	ayırarak
<i>saê birnaene</i> <i>saê birnayiş</i>	başını kesmek	<i>aême biyaene</i>	dağılmak
<i>bêzar biyaene</i> <i>bêzar biyayiş</i>	bıkmak, usanmak	<i>cia biyaene</i>	ayrılmak
<i>darde biyaene</i> <i>darde kerdiş</i>	asılmak	<i>derg biyaene</i>	uzamak
<i>têra biyaene</i> <i>hişyar biyayiş</i>	uyanmak	<i>husk biyaene</i> <i>wişk biyayiş</i>	kurumak
<i>hit biyaene</i> <i>hit biyayiş</i>	ıslanmak	<i>zincar girewtiş</i>	paslanmak
<i>kay kerdene</i> <i>kay kerdiş</i>	oynamak	<i>gırs kerdene</i> <i>gird kerdiş</i>	büyütmek
<i>murd biyaene</i> <i>murd biyayiş</i>	doymak	<i>koni biyaene</i> <i>kol biyayiş</i>	körelmek
<i>hewna şiyaene</i> <i>hewn şiyayiş</i>	uykuya dalmak	<i>goni biyaene</i> <i>goni biyayiş</i>	kanamak
<i>Zazaki</i>	Tırki	<i>Zazaki</i>	Tırki
<i>pı ro daene</i> <i>pı ro dayiş</i>	dövmek	<i>xof kerdene</i> <i>xof kerdiş</i>	korkmak, ürkmek
<i>sur kerdene</i> <i>sur kerdiş</i>	ısıtmak, kızartmak	<i>sur biyaene</i> <i>sur biyayiş</i>	kızarmak
<i>ra xeleşıyaene</i>	kurtulmak	<i>pers kerdene</i> <i>pers kerdiş</i>	sormak
<i>pı ra kerdene</i> <i>pi ra kerdiş</i>	takmak, geçirmek	<i>cı mısnaene</i> <i>cı musnayiş</i>	öğretmek
<i>salıx daene</i> <i>salıx dayiş</i>	öğretmek, göstermek	<i>cı ra vetene</i> <i>ci ra vetiş</i>	çıkarmak
<i>cı ra vatene</i> <i>ci ra vatiş</i>	birine söylemek	<i>poşti cı daene</i> <i>paşti ci dayiş</i>	desteklemek
<i>pı ro daene</i> <i>pi ro dayiş</i>	dövmek, vurmak	<i>veng daene</i> <i>veng dayiş</i>	seslenmek
<i>xo ra daene</i> <i>xu ra dayiş</i>	giyinmek, örtünmek	<i>dên daene</i> <i>deyn dayiş</i>	borç vermek
<i>pı ra daene</i>	giydirmek	<i>dêm daene</i> <i>dim dayiş</i>	devirmek
<i>est biyaene</i> <i>est biyayiş</i>	var olmak	<i>gındır biyaene</i> <i>gındır biyayiş</i>	yuvarlanmak
<i>har biyaene</i> <i>har kotiş</i>	kudurmak	<i>mecbur biyaene</i>	mecbur olmak

Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki
<i>rındek biyaene</i>	güzel olmak	<i>rınd biyayene hol biyayış</i>	iyi lmak
<i>vêsan biyaene vêyşan biyayış</i>	acıkmak	<i>têsan biyaene têyşun biyayış</i>	susamak
<i>vindi biyaene vindi biyayış</i>	kaybolmak	<i>vindi kerdene vindi kerdiş</i>	kaybetmek
<i>zîa biayene</i>	kurumak	<i>zîa kerdene</i>	kurutmak
<i>ra biyaene a biyayış</i>	açılmak	<i>ero ver cêraene ero ver cêrayış</i>	yalvarmak
<i>ra cêraene a geyrayış</i>	geri dönmek	<i>tı ro cıntene</i>	bandırmak
<i>ra çarnaene a çarnayış</i>	geri çevirmek döndürmek	<i>mılqi kerdene neng çınayış</i>	küfretmek
<i>we çinitene</i>	seçmek, ayıklamak	<i>araq daene araq dayış</i>	terlemek
<i>arê daene arê dayış</i>	toplamak	<i>axwe daene awk dayış</i>	sulamak
<i>boe daene boe dayış</i>	koku vermek	<i>cı daene cı dayış</i>	vermek
<i>cian daene cian dayış</i>	emek vermek	<i>boe kerdene boe kerdiş</i>	koklamak
<i>dêm daene dêm dayış</i>	devirmek	<i>gire daene gire dayış</i>	bağlamak
<i>gos daene gos dayış</i>	dinlemek	<i>pêro daene pêro dayış</i>	kavga etmek
<i>pı ro daene pı ro dayış</i>	vurmak, dövmek	<i>ra daene ra dayış</i>	kazımak
<i>veng daene veng dayış</i>	seslenmek	<i>waŕo daene</i>	devirmek
<i>we daene</i>	kaldırmak	<i>çeng daene çıl dayış</i>	atlamak
<i>zeŕe cı verdene zer cı dayış</i>	gönül vermek	<i>peyser eştene peyser eştiş</i>	ertelemek
<i>tü kerdene alu eştiş</i>	tükürmek	<i>ero cı feteliyaene</i>	aramak
<i>sae kerdene say kerdiş</i>	aramak	<i>ta fiştene</i>	süpürmek
<i>waŕo gınaene</i>	düşmek	<i>pı ro gınayış</i>	içine düşmek
<i>bingê guretene bingê girewtiş</i>	kök salmak	<i>pê guretene pê guretiş</i>	tutmak, yakalamak

Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki
<i>cı ra herediyaene</i> <i>tı ra heredayış</i>	birine küsmek	<i>pê hêşiyaene</i>	duymak, haberdar olmak
<i>amên kerdene</i>	mayalamak	<i>ar kerdene</i> <i>ar kerdiş</i>	utanmak
<i>ara kerdene</i> <i>ara kerdiş</i>	kahvaltı yapmak	<i>aşme kerdene</i>	dağıtmak
<i>azne kerdene</i> <i>azne kerdiş</i>	yüzmek	<i>bar kerdene</i> <i>bar kerdiş</i>	yüklemek
<i>bare kerdene</i> <i>bare kerdiş</i>	paylaştırmak, bölüştürmek	<i>bêli kerdene</i> <i>bêli kerdiş</i>	belirlemek
<i>bese kerdene</i>	..e bilmek, yapabilmek	<i>boax kerdene</i> <i>boax kerdiş</i>	boyamak
<i>borzal kerdene</i> <i>borcal kerdiş</i>	düşünmek	<i>cı kerdene</i> <i>ci kerdiş</i>	içine koymak
<i>cı ra kerdene</i> <i>tı ra kerdiş</i>	koparmak	<i>has kerdene</i> <i>hes kerdiş</i>	sevmek
<i>çêf kerdene</i> <i>kêyf kerdiş</i>	keyiflenmek	<i>çêr kerdene</i>	yırtmak
<i>çır kerdene</i>	sağmak	<i>dest cı kerdene</i> <i>dest pê kerdiş</i>	başlamak
<i>sifte kerdene</i>	başlamak	<i>fam kerdene</i> <i>fehîm kerdiş</i>	anlamak
<i>germ kerdene</i> <i>germ kerdiş</i>	ısıtmak	<i>gır kerdene</i> <i>gır kerdiş</i>	yuvarlamak
<i>hêşar kerdene</i> <i>hêşar kerdiş</i>	uyandırmak	<i>hurdi kerdene</i> <i>wırdi kerdiş</i>	doğramak
<i>kar kerdene</i> <i>kar kerdiş</i>	iş yapmak	<i>kay kerdene</i> <i>kay kerdiş</i>	oynamak
<i>lerze kerdene</i> <i>lerz kerdiş</i>	acele etmek	<i>minete kerdene</i>	rica etmek, minnet eylemek
<i>mıx kerdene</i> <i>mıx kerdiş</i>	çivilemek	<i>nas kerdene</i>	tanımak
<i>nerm kerdene</i> <i>nerm kerdiş</i>	yumuşatmak	<i>paç kerdene</i>	öpmek
<i>pay kerdene</i>	giyinmek	<i>pak kerdene</i> <i>pak kerdiş</i>	temizlemek
<i>pêda kerdene</i> <i>peyda kerdiş</i>	temin etmek	<i>pers kerdene</i> <i>pers kerdiş</i>	sormak
<i>pır kerdene</i> <i>pır kerdiş</i>	doldurmak	<i>qal kerdene</i> <i>qal kerdiş</i>	bahsetmek, söz etmek, konuşmak
<i>qat kerdene</i> <i>qat kerdiş</i>	katlamak	<i>qere kerdene</i> <i>qere kerdiş</i>	şikayet etmek

<i>ro kerdene</i> <i>ro kerdiş</i>	dökmek	<i>sebır kerdene</i> <i>sebir kerdiş</i>	sabretmek
<i>serm kerdene</i> <i>şerm kerdiş</i>	utanmak	<i>sık kerdene</i> <i>şık kerdiş</i>	şüphe etmek
<i>teber kerdene</i> <i>teber kerdiş</i>	dışarı çıkarmak dışarı atmak	<i>şam kerdene</i> <i>tam kerdiş</i>	tatmak
<i>vıla kerdene</i> <i>vila kerdiş</i>	dağıtmak, bölüştürmek	<i>vindi kerdene</i> <i>vini kerdiş</i>	kaybetmek
<i>war kerdene</i> <i>war kerdiş</i>	aşağı atmak	<i>wes kerdene</i> <i>wes kerdiş</i>	iyileştirmek
<i>zür kerdene</i> <i>zür kerdiş</i>	yalan söylemek	<i>weyiye kerdene</i>	beslemek
<i>dirbetin kerdene</i> <i>birindar kerdiş</i>	yaralamak	<i>gos daene</i> <i>goşdari kerdiş</i>	dinlemek
<i>nisor kerdene</i> <i>kahin kerdiş</i>	geviş getirmek	<i>tabat kerdene</i> <i>tebat kerdiş</i>	sabretmek
<i>virara xo kerdene</i> <i>virar kerdiş</i>	kucaklamak	<i>ra kewtene</i> <i>ra kotiş</i>	uyumak
<i>era dime kewtene</i>	peşine düşmek	<i>era viri kewtene</i> <i>vir kewtiş</i>	özlemek
<i>ra kewtene</i> <i>ra kewtiş</i>	uyumak	<i>herey mendene</i> <i>erey mendiş</i>	geç kalmak
<i>têpiya mendene</i> <i>têpiya mendiş</i>	geç kalmak	<i>ra merediyaene</i>	uzanmak
<i>cı mısnaene</i> <i>cê musnayiş</i>	öğretmek	<i>ro naene</i>	indirmek
<i>hel nayiş</i>	eritmek	<i>cı niştene</i> <i>ci niştiş</i>	binmek
<i>xo amaene</i> <i>xu amayiş</i>	kendine gelmek	<i>cı ontene</i>	örtmek
<i>ra araşıyaene</i>	dinlenmek	<i>ra peñaene</i>	uçmak
<i>poş birnaene</i> <i>por qesnayış</i>	saç kesmek	<i>ra ridene</i>	öğütmek
<i>ra sanaene</i>	sallamak	<i>ro sanaene</i>	silkelemek
<i>pê sanaene</i>	yapıştırmak	<i>we saynaene</i>	söndürmek
<i>tı ra sawitiş</i>	sürmek	<i>ero cı şiyaene</i>	benzemek

Zazaki	Tırki	Zazaki	Tırki
<i>we şiyaene</i>	sönmek	<i>xu ra şiyayış</i>	kendinden geçmek
<i>pe de vaşıyaene</i>	azarlamak	<i>veşıyaene, verva cı</i>	karşı çıkmak, itiraz etmek
<i>de verdaene</i>	dökmek	<i>ca verdene ca verdayış</i>	bırakmak
<i>ra verdane ra verdayış</i>	bırakmak	<i>ra vêdene ra vêrdiş</i>	geçmek
<i>ro verdaene</i>	sarkıtmak	<i>ra vênaene</i>	geçirmek
<i>saredez vetene</i>	sorun çıkarmak	<i>cê vetene</i>	ayırarak
<i>cı ra vetene</i>	içinden çıkarmak	<i>wayir veşıyaene</i>	sahip çıkmak
<i>pay vindertiş</i>	ayakta durmak	<i>düri vinetene</i>	uzak durmak
<i>ra virtene ra virtiş</i>	kusmak	<i>ra vısnaene</i>	koparmak
<i>hewn vinitene</i>	rüya görmek	<i>ro vitene</i>	elemek
<i>xatır waştene xatır waştış</i>	veda etmek	<i>sond wendene sund wendiş</i>	yemin etmek
<i>ra uştene</i>	kalkmak	<i>ro daene ro dayış</i>	ruhunu teslim etmek
<i>hirê xo şiyaene heşê xu şiyayış</i>	başı dönmek	<i>tı ro şiyaene</i>	Aşağıya doğru gitmek
<i>nêwes biyaene êweş biyayış</i>	hasta olmak	<i>ra biyaene a biyayış</i>	açılmak

4.7. Kopula Fiili ‘biyaene’

Kopula, dilbilimde özne ile yüklemi birbirine bağlayan ve aralarında anlam ilişkisi kuran yardımcı bir fiildir (Çiçekdağı, 2016:132). Kopula, Türkçede “ek eylem”, İngilizcede ‘*copula*’ olarak isimlendirilir (Korkmaz, 2014:620). “İngilizcede ‘*to be*’, Almancada ‘*sein*’, Farsçada ‘*bûden/hesten*’, Kürtçede ‘*bun*’ ve Türkçede ‘*olmak*’ olarak ifade bulan bu fiil *copular/kopula* olarak adlandırılır” (Arslan, 2019:33). Zazaca kopula *biyaene* ‘olmak’ fiilidir.

Bu fiil, birbirinden farklı işlevleri yerine getirmesi nedeniyle Zazacada büyük bir öneme sahiptir ve ayrı bir fiil olarak ele alınmalıdır. Şimdiki zaman gövdesi bulunmayan bu fiil, gelecek zamanla bağlantı kurulduğunda şimdiki zaman gövdesi ortaya çıkar ve düzenli bir fiil halini alır. *Est biyaene* ‘var olmak’ ve *çine biyaene* ‘olmamak’ birbirine zıt anlamlar ifade eder. *Çine* öneki asla düşmezken, *est* öneki Kuzey Zazacasında düşebilir. Olumsuzluk bildiren tek mastar ise *çine biyaene* fiilidir.

Tablo 4:0:8 Zazacada *biyaene* fiili

ŞZ.	Anlam	GÇZ.
O çê ma-ø-o ‘O bizim evimizdir.’	olmak	O çê ma bi ‘O bizim evimizdi.’
Talebey serena mezun benê ‘Öğrenciler seneye mezun olacak.’	olmak (gelecek)	Talebey par mezun bi ‘Öğrenciler geçen yıl mezun oldu.’
Xêyle nustê ey estê. ‘Onun epeyce yazıları var.’	var olmak	Xêyle nustê ey est bi. ‘Onun epeyce yazıları vardı.’
Çêna ey ewro bena ‘Onun bugün kızı doğacak.’	doğmak	Çêna ey par biye ‘Onun geçen yıl kızı doğdu.’

Kaynak: (Arslan, 2019:34).

İsim cümleleri kopula (imek) fiillerle kurulur (Çiftçi, 2013:25). Zazacada kopula fiili cinsiyet (eril, dişil) ve sayı (tekil, çoğul) eklerini alır (Kırkan, 2021:98).

(5.7.)

- a. *nan germ-o* (Todd, 2008:59). ‘Ekmek sıcaktır.’
- b. *Saye sur-a*. ‘Elma kırmızıdır.’
- c. *Şima doxtori yê* (Kırkan, 2021:101). ‘Siz doktorsunuz.’

(5.7.)’deki örneklerde (a)’da *nan* erillik eki /-o/, (b)’de *saye* dişillik eki /-a/ ve (c)’de *doxtori* çoğulluk eki /-yê/ almıştır.

Zazacada kopula fiili tıpkı İngilizcedeki “be⁶¹” fiili gibi zamanlara göre çekimlenir:

a- *waxto nıkayen* (şimdiki/geniş zaman) - olumlu

tek/ tekil			zêde/ çoğul		
1TŞ.	<i>Ez malımane.</i>	Ben öğretmenim.	1ç.	<i>Ma malımime</i>	Biz öğretmeniz.
2TŞ.	<i>Tı malıma.</i>	Sen öğretmensin.	2ç.	<i>Sıma malımê</i>	Siz öğretmensiniz.
3TŞ. _n	<i>U malımo.</i>	O _e öğretmendir.	3ç.	<i>Î malımê</i>	Onlar öğretmendir.
3TŞ. _m	<i>A malıma.</i>	O _d öğretmendir.			

a- *waxto nıkayen* (şimdiki/geniş zaman) - olumsuz

tek/ tekil			zêde/ çoğul		
1TŞ.	<i>Ez malım niya(ne).</i>	Ben öğretmen değilim.	1ç.	<i>Ma malım nime.</i>	Biz öğretmen değiliz.
2TŞ.	<i>Tı malım niya.</i>	Sen öğretmen değilsin.	2ç.	<i>Sıma malım niyê.</i>	Siz öğretmen değilsiniz.
3TŞ. _n	<i>U malım niyo.</i>	O _e öğretmen değil.	3ç.	<i>Î malım niye.</i>	Onlar öğretmen değildir.
3TŞ. _m	<i>A malım niya.</i>	O _d öğretmen değil.			

b- *waxto ravêrde* (geçmiş zaman) - olumlu

tek/ tekil			zêde/ çoğul		
1TŞ.	<i>Ez malım biyo.</i>	Ben öğretemdim.	1ç.	<i>Ma malımime.</i>	Biz öğretemdik.
2TŞ.	<i>Tı malım biya.</i>	Sen öğretemdin.	2ç.	<i>Sıma malımê.</i>	Siz öğretemdiniz.
3TŞ. _n	<i>U malım bi.</i>	O _e öğretemdi.	3ç.	<i>Î malımê.</i>	Onlar
3TŞ. _m	<i>A malıme biye.</i>	O _d öğretemdi.			

b- *waxto ravêrde* (geçmiş zaman) - olumsuz

tek/ tekil			zêde/ çoğul		
1TŞ.	<i>Ez malım nêbiyo.</i>	Ben öğretmen değildim.	1ç.	<i>Ma malım nêbime.</i>	Biz öğretmen değildim
2TŞ.	<i>Tı malım nêbiya.</i>	Sen öğretmen değildin.	2ç.	<i>Sıma malım nêbi.</i>	Siz öğretmen değildi
3TŞ. _n	<i>U malım bi.</i>	O _e öğretmen değildi.	3ç.	<i>Î malımê nêbi.</i>	Onlar öğretmen değildiler.
3TŞ. _m	<i>A malıme biye.</i>	O _d öğretmen değildi.			

⁶¹ be: (am/is/are/was/were).

Zazacada kopula fiili /-nê, -ni/ olumsuzluk edatıyla olumsuz hale getirilir. Olumsuz yapıldığında, ek fiil vurgulu bir olumsuz kök olan /nê-/ <niy->'e eklenir ve çoğul biçimlerin tümü /-i/ <-i>'den /-e/ <-ê>'ye dönüşür.

Ez Tırk niy-an (Todd, 2008:59). 'Ben Türk değilim.'

Ma Tırk niy-ê (Todd, 2008:59). 'Biz Türk değiliz.'

4.8. Fiil Önekleri

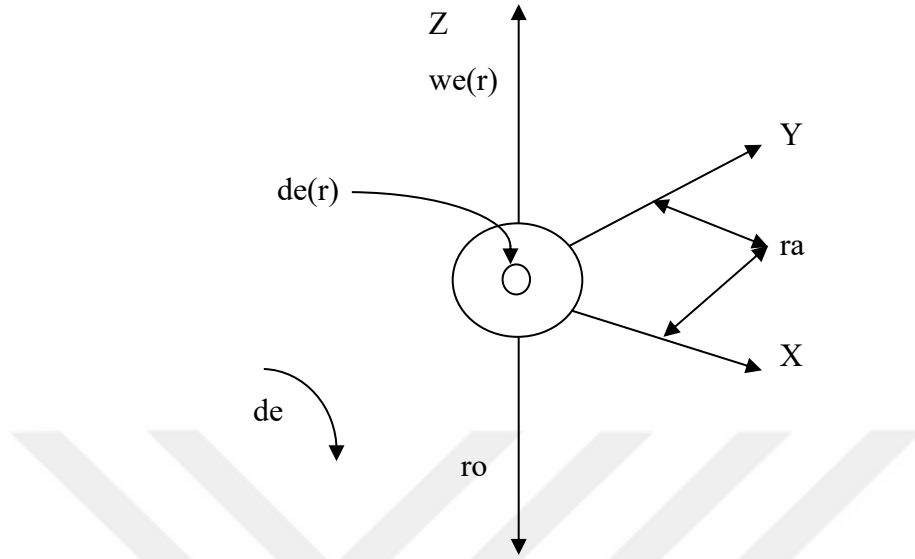
Fiil önekleri, bir fiilden önce veya sonra gelerek onun anlamını çeşitli şekillerde değiştiren partikellerdir.

4.8.1. Öneklerin İşlevi

Fiil öneklerinin bazıları sadece fiile ait bir kısım iken bazıları ise aynı zamanda direk nesne veya hedef nesnesi görevini de üstlenebilirler (Arslan, 2019:12). İsim ve sıfatlardan farklı olarak, fiil önekleri fiilin anlamını basitçe belirlemekle kalmaz, onu dönüştürerek yeni bir anlam yükler.

4.8.1.1. Yön Partikelleri

Hem fiil öneki hem de edat işleviyle görünen bu kelimeler, spesifik bir hareket yönü ifade ederler ve özneye bu yönü yüklerler. Şekil 4.8.1. (Selcan 1998: 414) bu yönleri şöyle betimlemektedir: Dikey yukarı yön *we(r)*, dikey aşağı yön *ro*, ve eğimli aşağı yön *de* ile ifade edilir. *ra* ise yaklaşık aynı düzlemdeki iki argüman arasındaki yatay yönelimi veya etkileşimi karşılar.

Şekil: Yön Partikelleri (Selcan 1998: 414).

“Fiil önekleri VP (*verbal phrase*) içerisinde yer alıp fiille birlikte fiilin çekirdeğini oluştururken yön edatları PP (*prepositional phrase*) içerisinde yer alabilirler. Bu önekler yanında bulundukları öğeye bağlıdır. *ra* gibi bazı öğeler hem fiile ait bir parçayken hem de edat olarak cümlede belirebilirler, bunları birbirinden ayırdetmek gerekiyor. PP içerisinde yer alan öğeler tali öğelerdir, sentaks alanında birincil derecede önem arzetmezler. Bu öğelerin olmaması cümlenin anlamını bozmaz” (Arslan, 2019:13).

(4.8.1.2.) Yön Partikelleri (Arslan, 2019:13):

ro sanaene ‘silkelemek’

a. [Cirane][qulva mereke ro] [çial][sana ro.]

NP PP NP VP
‘Komşu samanlığın deliğinden çuvalı silkeledi.’

ra sanaene ‘sallamak’

b. [Firaze][balkon ra][dest][sana ra]

NP PP NP VP
‘Firaz balkondan el salladı.’

we sanaene ‘yıkma’

c. [Heyderi][çê xo][sana we]

NP NP VP
‘Haydar evini yıktı.’

de vınaene ‘uyuklamak’
d. [Momıd][verê televizyonu de][vına de/
NP PP VP
‘Mahmut televizyonun önünde uyukladı.’

Zazacada, semantik kurallar gereği her fiil, tüm yön partikelleriyle (edatlarıyla) kullanılamaz. Örneğin, temel fiillerden *kerdene* ‘yapmak’ ve *biyaene* ‘olmak’ tüm partikellerle kullanılabilirken, *sanaene* ‘sallamak’ fiili *war* ‘yukarı’ ve *de* ‘aşağıya doğru’ partikelleriyle kullanılamaz; *de sanaene* ve *war sanaene* gibi yapılar herhangi bir anlam ifade etmez. Cümledeki hareket yönünün kaynağı, fiilin yapısına bağlıdır. Fiilin kendisi bir yön bildirmiyorsa, bu anlam cümledeki zorunlu bir öge (fiil partikeli) tarafından sağlanır. Buna karşın, zorunlu olmayan bir ögedeki (PP’deki) partikel, ana hareket yönünü belirlemede yetersiz kalır. Belirleyici unsur, fiil ile kullanılan partikeldir; bu, (4.8.1.1a) örneğinde olduğu gibi, çoğunlukla VP içindeki partikeldir.

4.8.1.2. Kolektif Partikelleri

Bu partikellerin anlamsal değeri, ancak bir fiille birleştiklerinde ortaya çıkar. Fiilin anlamını derinleştirir veya farklılaştırır. *cê* partikeli, bir bütünden kopuşu veya ayrılmayı temsil ederken, *tê* partikeli bunun karşıtı olan içe nüfuz etme veya girme eylemini betimler. Dolayısıyla, *cê veşıyaene* (ayırarak) ve *tê kewtene* (içine girmek) birbirine zıt anlamlı fiillerdir.

Semantik olarak, *tê* iki argümanın birbirine karışmasını veya iç içe geçmesini şart koşarken, *pê* için argümanların sadece temas halinde olması yeterlidir. Her iki partikel de teması ima etmekle birlikte, *tê* partikelinde elementlerin birbirine nüfuz etmesi esastır.

(4.8.1.2.) Fiil Önekleri – Kolektif Partikelleri (Arslan, 2019:14)

/cê/:

a. <i>cê-vışıyaene</i>	‘bir şeyden kopmak’	<i>vışıyaene</i>	‘kopmak’
<i>cê-bırıyaene</i>	‘kesilmek (ses)’	<i>bırıyaene</i>	‘kesilmek (fiziki)’
<i>cê-vetene</i>	‘birbirinden sökmek’	<i>vetene</i>	‘çıkarmak’

/pê/:

b. <i>pê-werdene</i>	‘dayak yemek’	<i>werdene</i>	‘yemek’
<i>pê-verdaene</i>	‘kayıştırmak’	<i>verdaene</i>	‘bırakmak’
<i>pê-sanene</i>	‘karıştırmak’	<i>sanaene</i>	‘sallamak, sarsmak’
<i>pê-guretene</i>	‘yakalamak’	<i>guretene</i>	‘almak’

/tê/:

c. <i>tê nımıyaene</i>	‘örtülmek’	<i>nımıyaene</i>	‘örtülmek’
<i>tê nımitene</i>	‘örtmek’	<i>nımitene</i>	‘örtmek’
<i>tê-kopiyaene</i>	‘içe gömülmek’	<i>kopiyaene</i>	‘gömülmek’
<i>tê-kopitene</i>	‘içe gömmek’	<i>kopitene</i>	‘içe gömmek’
<i>tê-şızıriyaene</i>	‘morarmak’	<i>şızıriyaene</i>	‘morarmak’
<i>tê-şızırnaene</i>	‘morartmak’	<i>şızırnaene</i>	‘morartmak’
<i>tê-xerepiyaene</i>	‘çürümek’	<i>xerepiyaene</i>	‘çürümek’
<i>tê-xerepitene</i>	‘çürütmek’	<i>xerepitene</i>	‘çürütmek’
<i>tê-kerdene</i>	‘içiçe koymak’	<i>kerdene</i>	‘yapmak, etmek’
<i>tê-kewtene</i>	‘içiçe girmek’	<i>kewtene</i>	‘güçten düşmek’

Bir fiil, hem hareket yönünün hem de anlam içeriğinin farklı olması nedeniyle, tüm kolektif partikellerle (*cê, tê, pê*) kullanılamaz. Örneğin, *cê-vısnaene* ‘koparmak’ fiili anlamlı bir bütün oluştururken, aynı fiil köküyle *tê-vısnaene* veya *pê-vısnaene* şeklinde bir kullanım mevcut değildir. Kolektif partikellerin, yön partikelleriyle (örneğin *ra*) birlikte kullanımı da mümkündür. Bu kombinasyonlar fiile farklı bir anlam boyutu kazandırır:

cê-ra kerdene: ayırmak.

tê-ra kerdene: bir araya getirmek, uyandırmak.

pê-ra kerdene: ? (Anlamı belirsiz veya kullanımda değil).

4.8.2. Öneklerin Birlikte Kullanımı

Zazacada fiil öneklerinin birçoğu birlikte kullanılabilir; ancak bu öneklerin işlevleri birbirinden farklıdır. Aynı işlevsel role sahip olan ‘*pe*’, ‘*te*’ veya ‘*ra*’, ‘*ro*’ gibi partikeller birlikte kullanılamazken, içerik ve görev bakımından farklı olanlar bir araya gelebilir. Söz konusu önek kombinasyonları, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4:0:9 Zazacada fiil önekleri kombinasyonu

		Yön Partikelleri			
		$\overleftrightarrow{ra}$	$ro\downarrow$	$de\curvearrowright$	$we(r)\uparrow$
Kolektif Partikelleri	pê	+	+	-	-
	tê	+	+	-	-
	cê	+	-	-	-
	pı				
Hedef Zamirleri	tı	+	+	-	-
	cı	+	+	-	-
	pe	+	-	-	-
	te	-	-	+	-
		-	-	+	-

Kaynak: (Selcan 1998: 429).

Tablodan şu bağlantılar ortaya çıkmaktadır: *pê-ra, pê-ro, tê-ra, tê-ro, cê-ra, pı-ra, pı-ro, tı-ra, tı-ro, cı-ra, pe-de, te-de*. Yön belirteci ‘*we(r)*’ bir kolektif isim veya hedef zamiri ile birleştirilemez. Bu bağlantılar, bir katılımcıya atıfta bulunarak eylemin şeklini ve tarzını ifade eder. Böyle bir kombinasyonun ilk yön belirteci, bir katılımcı (edilgen katılımcı, ilgeç öbeği) tarafından değiştirilebilir, ancak kombinasyonun ikinci kısmı değiştirilemez. Bu ikinci kısım, burada ilk kısım ile birlikte bir çekirdek operatör olarak ortaya çıkan nükleer bir yön belirtecinden oluşur ve ne değiştirilebilir ne de çıkarılabilir. Yön belirteçleri *ra, ro, de, we(r)* doğrudan veya dolaylı nesneden sonra görünür ve yüklem olmayan işlevde ortaya çıktıklarında ilgili katılımcı birlikte edat öbeğine dahil edilebilirler.

Zazacada yön partikellerinden en çok *ra* kullanılırken, *we* ise yalnızca bir fiil ile beraber kullanılabilir.

(4.8.2.)

***pı**

a. *Cênik-a kokım-e kınc-i da-y lazek-i ra*

‘Yaşlı kadın elbiseleri oğlana giydirdi.’

a'. *Cênik-a kokım-e kınc-i da-y pı ra.*

‘Yaşlı kadın elbiseleri giydirdi.’

b. *Tase gın-ê kurne ro*

‘Tas kurnaya düştü.’

b'. *Tase gın-ê **pı ro***

‘Tas düştü.’

Yönelme eki *pı*, hem *ra* hem de *ro* ile ilişkilendirilebilir. *ra* ile bağlantılı olduğunda hareket yatay yönde, *ro* ile bağlantılı olduğunda ise aşağı yönde gerçekleşir. Bu iki kombinasyon dışında, bu yön belirteci kullanılamaz. Ayrıca, bağlama bağlı olarak (4.8.2a') ve (4.8.2b') örneklerinde olduğu gibi dolaylı veya hedef nesnenin yerini alabilir. Ancak bu, cümlenin herhangi bir yerinde mümkün değildir; fiilin anlamı, yönelme ekinin nerede veya hangi koşullar altında bu şekilde kullanılabileceğini belirler. Bu yönelme ekinin kullanım kriteri, hedef nesneye varıştır. *pı* olmadan cümleler dilbilgisi kurallarına aykırı hale gelmez ancak çoğunlukla anlamlarını değiştirirler.

***tı**

c. *Keyna deřteke ker-d-e **deržên-i ra***

‘Kız ipliğı iğneye geçirdi/taktı.’

c'. *Keyna deşteke ker-d-e **tı ra***

‘‘Kız ipliğı geçirdi/taktı.’’

d. *Meşe **lone ro** şi-*

‘Fare delikten aşağı kaydı.’

d'. *Meşe **tı ro** şi-*

‘Fare aşağı kaydı.’

Bir nesnenin başka bir nesnenin içinden geçtiğı eylemlerde yönelme eki (yön belirteci) kullanılır. ‘tı’ yerine ‘pı’ kullanılması, hareketin türünü değiştirir; artık yön, nesnenin veya onun üzerindeki bir deliğın *içinden geçme* değil, sadece hedef nesneye *doğru* olur: *Çêneke deşteke kerde tı ra* ‘Kız ipliğı iğneye doğru götürdü.’ Bu bağlamda hedef, sadece ipliğın iğneye varışıdır. (4.8.2c)’de olduğu gibi ipliğı iğne deliğinden çekmek veya (4.8.2c)’deki gibi farenin delikten süzölüp kaybolması durumu, eylemin *belirli bir tarzını* ifade eder. ‘ra’ ve ‘ro’ yön partikelleri ise yönü

(yatay veya aşağı doğru) belirler. (4.8.2c') ve (4.8.2.d') örneklerinde ise yön partikeli, hedef nesnenin yerini almaktadır. Bu özellik Kuzey Zazacasına özgüdür.

***cɪ**

e. *Demən-i tase **kurne ra** ve-t-e.*

‘Demən taşı kurnadan çıkardı.’

e'. *Deməni-i tase **cɪ ra** ve-t-e.*

‘Demən topu oradan (içinden) çıkardı.’

f. *Xeycane kupê doy ker-d-ø kurne.*

‘Xeycane ayran bidonunu kurnaya koydu.’

f'. *Xeycane-ø ker-d-ø **cɪ**.*

‘Xeycane ayran bidonunu kurnaya koydu.’

cɪ yön partikeli, nükleer bir yön belirteci ile birleşik olmadığı sürece, genel olarak bir hedef zamiri olarak görülebilir. “Sadece nükleer olan *ra*, örneğin (4.8.2e') örneğinde olduğu gibi, *cɪ* ile birlikte ortaya çıkabilir; diğer nükleer operatörler ise birlikte ortaya çıkamaz. *cɪ* aynı zamanda Güney Zazaca konuşulan bölgelerde oblik durumdaki (ismin -i hali) zamirlerin yerine de kullanılır” (Arslan, 2016:94). Bu kullanım, onun bir operatör olarak kullanımından ayırt edilmelidir. (8.4.2e')’deki *cɪ ra vetene* (bir şeyi veya birini bir şeyden dışarı çıkarmak) ve (8.4.2f')’deki *cɪ kerdene* (bir şeyi veya birini bir şeyin içine koymak) gibi çift geçişli fiillerde, *cɪ* sırasıyla, bir makrorolü⁶² olmayan dolaylı veya hedef nesneyi temsil eder.

***pe**

g. *Mor-i da-ø lazek-i de* (Arslan, 2016:94).

‘Yılan oğlanı ısırıldı/soktu.’

g'. *Mori da-ø- **pe de**.*

⁶² Makrorol (*Macrorole*): Evrensel Dilbilgisinde (*Role and Reference Grammar*) kullanılan bir terimdir. Temel dilbilgisel rolleri (örn. *aktör* ve *undergoer*) ifade eder. Örneklerde, *cɪ* ile temsil edilen hedef nesnenin bu tür öne çıkan bir dilbilgisel role (theta rolüne) sahip olmadığı görülmektedir. Daha çok bir yönelme/yer tamlayıcısı gibi işlev görür.

‘Yılan onu ısırıldı.’

h. *Amike derzên-i ker-d-e kuraşı-i de.*

‘Hala iğneyi kumaşa batırdı.’

h'. *Amike derzên-i ker-d-e pe de.*

‘Hala iğneyi ona batırdı.’

pe yön partikeli sadece *de* ile birleşik olarak kullanılabilir ve bir nesnenin içine girmeyi ifade eder. Bir yılanın ısırığında dişler deriye girer (4.8.2g'). Bu operatör, (4.8.2h') örneğindeki gibi çift geçişli fiillerde olduğu kadar, (4.8.2g') örneğindeki gibi geçişli fiillerde de ortaya çıkar.

***te**

k. *Dewic-i binê vore de men-d-i.*

‘Köylüler kar altında mahsur kaldılar.’

k'. *Dewic-i te de men-d-i.*

‘Köylüler içinde (orada) mahsur kaldı.’

l. *Tuti keş-i te de nê-ke-n-ê*

‘Çocuklar kimseyi dinlemiyorlar.’

l'. **⁶³ Tuti keş-i (-) de nê-ke-n-ê.*

‘Çocuklar kimseyi dinlemiyorlar.’

Tıpkı *pe* gibi, *te*'de sadece tek bir diğer yön partikeli ile birleşime izin verir. Tüm diğer hedef zamirleri çekirdek operatör (*core-operator*) olarak ortaya çıkabilirken, *te* sadece nükleer bir operatör olarak belirir. (8.42k') örneğindeki gibi bir '*te*' durumu, kapalı bir mekana girilmesinden sonra ortaya çıkar. Zazacada lokatif (-de/-da hali) oblik durumla (ismin -i hali) işaretlenir; (8.4.2k)'da yer bildirimi zorunlu bir cümle ögesi değildir. Burada *te*, zorunlu unsur olmayanı temsil eder, çünkü *mendene* (kalmak) fiili geçişsizdir ve sadece *dewici* (köylüler) öznesini zorunlu kılar. *te*, (8.4.2l)'de olduğu

⁶³ *Bu cümle gramer olarak yanlış işaretlenmiştir.

gibi *de* ile kombinasyon halinde bir nükleer operatör olarak bulunabilir. Bu operatör bir nesne ile değiştirilemez (8.4.41'), çünkü fiilin bir bileşenidir.

4.9. Sentaktik İlişkiler

Zazacada, yalnızca bir makrorol (eylemci/*actor* veya edilgen/*undergoer*) üstlenen çekirdek argümanlar bir gramer ilişkisine sahiptir. Çift geçişli fiillerin üçüncü çekirdek argümanı ise herhangi bir makrorole sahip olmadığı için doğrudan bir gramer ilişkisi de taşımaz (Arslan, 2016:70). Bu argüman, Zazacada dolaylı tümleç (veya hedef nesne) konumundadır. Öte yandan, eyleyen ve edilgen makrorolleri, cümle içinde sabit bir gramer konumuna sahiptir.

Sentaktik		Semantik
Zazaca [Ö, E, d-Ö]		Zazaca [Ed]

Yukarıdaki formül, Zazacada geçişli cümlelerin semantik açıdan edilgen, (Ed) olan doğrudan sentaktik nesnesinin (d-Ö) edilgenleştirilebileceğini ifade eder. Burada Ö geçişsiz cümlelerin öznesini, E geçişli cümlelerin failini (agens), d-Ö ise geçişli cümlelerin edilgenleştirme sırasında özne konumunu alan doğrudan nesnesini temsil eder. Bir edilgen cümlede bu doğrudan nesne özne işlevini üstlenir. Ed (edilgen) bir çatı değişimi sürecine tabidir ve edilgenleştirilebilir. Buna bağlı olarak, fiil bu durumda edilgen olan cümlelerin ilk argümanı ile uyum gösterir.

Zazaca sentaktik açıdan tamamen akkusatifdir ve buna bağlı olarak edilgen çatıda edilgen üzerinde işlem yapar. Edilgenleştirme durumunda, edilgen özne konumuna sahiptir. (4.9.) örnekleri Zazacada makroroller ile özne arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

(4.9.) (Arslan, 2016:71)

- a. *Verg-i bize wer-d-e.* (Transitif fiilin eyleyeni/faili)
Kurt-OBL keçi.NOM yemek-PAST-3sgF
'Kurt keçiyi yedi.'
- b. *Verg-ø voş-t-ø.* (İntransitif fiilin eyleyeni)
Kurt-NOM koş-PAST-3sgM

‘Kurt koştı.’

- c. *Verg-ø as-a-ø.* (İntransitif fiilin edilgeni)

Kurt-NOM gör-PAST-3sgM

‘Kurt göründü.’ veya ‘Kurt görüş alanında’ydı.’

- d. *Bize [hetê vergi ra] wer-i-y-e.* (Transitif fiilin edilgeni)

Keçi.NOM [kurt tarafından] yemek-PAST-3sgF

‘Keçi [kurt tarafından] yenildi.’

Zazacanın çekirdek argümanları cümlede sabit bir konuma sahiptir; çekirdek yapı içindeki kelime sırası değişmez. Yalnızca soru kelimeleri vurgulanan ögeye bağlı olarak cümlelerin herhangi bir yerinde esnek şekilde bulunabilir. Zazacada geçişli bir fiilin edilgeni asla edilgen cümlelerin öznesi olamaz. (4.9d)'deki *bize* ‘keçi’ edilgeninin edilgenleştirilmesi durumunda, *verg* ‘kurt’ eyleyeni (actor) artık birincil durum (kasus) almaz, bunun yerine *hetê ra* ‘tarafından’ edatı yardımıyla durum atanır. Artık eyleyen bir çekirdek argüman değil, çevresel bir argümandır.

Çekirdek argümanların yer değiştirmesi mümkündür, ancak bu durumda makroroller de buna bağlı olarak öge değişir: **Biz-e verg-ø werd- ø* ‘Keçi kurdu yedi.’ (bkz. (4.9a)). Bu yer değiştirme, Zazacadaki diğer tüm cümlelerde olduğu gibi ilk argümana eyleyen rolü verir. Edilgen, geçmiş zamanda fiille uyumla bağlantılı olmasına rağmen (4.9a), ikinci çekirdek argüman olarak ortaya çıkar. Aynı zamanda, isim öbekleri elbette doğru durumu taşımak zorundadır.

Sentaktik argümanların bir seçim hiyerarşisi vardır (Van Valin (2005: 100). Zazacada fiilin ilk argümanı, sentaktik yapı içinde fiilden sonra en yüksek konumu alır (Arslan, 2016:71).

BEŞİNCİ BÖLÜM

CÜMLE BİLGİSİ

5. ZAZACANIN CÜMLE BİLGİSİ

5.1. Cümle

Cümle; her dilde olduğu gibi Zazacada da dilbilimsel açıdan bir yargıyı ifade eden, anlamsal ve yapısal bütünlüğe sahip sözcük dizisidir. Sentaktik kurallar çerçevesinde en az bir özne ve bir yüklemden oluşarak temel bir iletişim birimi görevi üstlenir. Cümlenin öğelerinin dizilişi gramer kuralları bakımından belli bir sırayı takip eder (Çiftçi, 2013:207). Öğelerin dizilişi, dilin sentaks (sözdizimi) kuralları tarafından belirlenir ve bu düzen, anlamın doğru aktarılmasında belirleyici rol oynar.

5.1.1. Cümlenin Öğeleri

Cümlenin öğeleri, dilbiliminde sentaks incelemesinin temelidir. Cümlenin öğeleri, bir cümlenin anlam ve yapı bütünlüğünü oluşturan temel bileşenlerdir (İmer vd., 2013). Bu öğeler, cümlenin kuruluşunda farklı işlevlere sahiptir ve cümle çözümlemesinde (tahlilinde) belirli kurallara göre tespit edilir.

Zazacada basit ve kurallı bir cümle en az iki öğeden (özne+yüklem) oluşur. Özne, yüklem bildirdiği işi, oluşu, durumu veya eylemi gerçekleştiren öğedir; yüklem ise cümlenin temel unsuru olup özneye uyumlu çekimli tam fiilden (fiil cümlesinde) veya bir sözcük ile imek fiilden (isim cümlesinden) oluşur.

Teyr peṛa ra. ‘Kuş uçtu.’ (özne: *teyr* / yüklem: *peṛa ra*)

Varun vareno. ‘Yağmur yağıyor.’ (özne: *varun* / yüklem: *vareno*)

Vızêr hewa zaf germ ıb. ‘Dün hava çok sıcaktı.’ (özne: *hewa* / yüklem: *germ+ıb*)

Ewro hewa zaf serdo. ‘Bugün hava çok soğuktur.’ (özne: *hewa* / yüklem: *serd+o*)

Basit bir cümle, dil bilgisi kurallarına uygun şekilde özne-yüklem temelinde kurulur ve diğer öğelerle anlam zenginliği kazanır. Basit ve kurallı bir cümlede özne açıkça belirtilmese bile yüklemden çıkarılabilir. Örneğin; *şî*. ‘gitti’ cümlesinde → özne: *u* ‘o’ gizli öznedir.

Cümlenin öğeleri, temel öğeler ve yardımcı öğeler olmak üzere iki grupta incelenir.

5.1.1.1. Cümlenin Temel Öğeleri

Bir cümlenin temel yapısını oluşturan iki ana öğe vardır: yüklem ve özne.

1. Özne: Zazacada kurallı cümlelerde özne başta yer alır.

Memed, êr erey ame.

Zelal, universita de wendekara.

Mı tezê xuyê doxtora sentaksê Zazaki sero nost.

Lu u kerce bën umbaz yobinun (Akbana, 2021:7).

Tı heta ameya ez yega awk duna (Akbana, s. 8).

Kerzık unciya sono çê waa xo lüye (Şahin, 2020:40).

Ehmed tui ra tayêna derg o (Baluken, 2019:68).

Ez vana qey no yew hewno xirab o (Topaç, 2012:6).

Pirbab bırayê x ra dergo.

Maa Seydi Demenıza (Arslan, 2025).

2. Yüklem: Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi hem kurallı isim cümlelerinde hem de kurallı fiil cümlelerinde -yüklemin morfolojik yapısı tam fiil veya imek fiili şeklinde tezahür etmesinden bağımsız olarak- sentaktik konum olarak daima cümlenin sonunda yer alır.

Ina qelema.

Cemal, qey imtanane xu nixebitiyeno.

Lazek mēsini çirayneno.

Hesen Xoce, dersa Farski dano.

Ma gurê xu bar ken (Akbana, s.8).

Timotim yên tiyehet u piya gêrên (Akbana, s.7).

Rew ra zû kerzık beno (Şahin, s.40).

Mı sarê gureto, sarê mı zaf dezêno (Şahin, s.41).

3. Nesne: Zazacada nesne alan fiillerle kurulan kurallı cümlelerde, nesne öznenin sonra ve yüklemiden önce yer alır.

*Laşêr, bazari ra **yemis** guret.*

*Filit, kitabroş/dikanê kitabi ra **kitabêko cildin/bıcild êrina.***

*Dadiya mı, bostan ra **balcanê suri** ardi.*

*Ez ji yena **bezre** erzena yêga, ma **yêga** rumên (Akbana, s.7).*

*Ma xu ri **gele** birum (Akbana, s.7).*

*Kerzık **cüyin** veze ro (Şahin, s.41).*

*Waa lüye mı **hêga** sak kerd, endi asme ra dıma **vaye** vezena (Şahin s.40).*

4. Tümleç: Kurallı cümlede, yerine göre farklı edatlarla kullanılan tümleç, öznenin sonra ve yüklemiden önce gelir (Çiftçi: 2013:208). Fakat Zazaca ve Kürtede bazı istisnai durumlar vardır. Özellikle nesne almayan fiillerde (ör. şiyaene: gitmek) tümleç yüklemiden sonra da gelebilir. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi özellikle zarf (özellikle mekan ve durum bildiren zarflar) tümleçleri yüklemiden önce gelir.

*Seyid, **Roşani ra** gırdiyero labelê **Xelili ra** qıjiyêro.*

*Bava Musa, **dewe ra** ame.*

*Sey Memed, **dewe ra** pêya şî **hetê suke.***

*Yaşêr, **universita ra** ame u şî **suik.***

***Yo ruej** lu u kerce yên **tiyehet** (Akbana, s.7)*

*Bıra kerce, wullay **hêna** yo gurê mı yo **zaf** muhim vêjiyo (Akbana, s.8).*

*Kerzık **pede pede** kar keno (Şahin, s.40).*

*Kerzık sono **verê çêverê** lüye (Şahin, s.41).*

Bir cümlede hem tümleç hem nesne varsa, bu iki ögenin cümledeki yerleri şöyle olur:

Zazaca tümleç ve nesne içeren cümlelerde öge sıralanışı, (1) bilgi yapısı, (2) vurgu (tonlama), ve (3) söylem bağlamı gibi faktörler tarafından belirlenir. Prototipik düzende ise tümleçler nesnelere nazaran yükleme daha uzak konumlanır. Bu öğelerin cümledeki sırası şöyle olur:

a-) Cümlede nesne belirtiliyse tümleç, nesneden sonra gelir.

*Heyderi, non **fırine ra** herina.*

*Ma cilanê xo zi **keye ra** tê ardi.*

*Şêhla, kitab peyser da **Xeycane**.*

*Xal Meh, keynayê xo daya **merdimanê xu**.*

*Wa gurê ma **lezabez** bîqêdiyo (Akbana, s.7).*

*Kerzık, toxımı nano rê **herê xo ser** sono **hêga** (Şahin, s.40)*

*Hêgay **hatan sunde** sak keno u qedeneno (Şahin, s.40).*

*Waa lüye mı hêga sak kerd, **endi asme ra dıma** vaye vezena (Şahini s.40).*

b-) Nesne belirtili değilse, tümleçten önce veya sonra gelebilir.

*Heseni, **kitabxane ra** yo kitabêk girot.*

*Gulsosıne, **çê ra** hirê sayi ardi.*

*Asmêni, **çarşı ra** topa futboli herina.*

*Kerzık **pede pede** kar keno (Şahin, s.40).*

5.2. Anlamları Bakımından Cümleler

Cümleler, duyguları, istek ve düşünceleri ifade etmeye vesile olurlar. Anlam bakımından cümleler, haber cümlesi, soru cümlesi, emir cümlesi, ünlem cümlesi, olumlu cümle ve olumsuz cümle olarak ayrılırlar. Bu sınıflandırma, cümlenin semantik (anlamsal) ve pragmatik (bağlamsal-kullanımsal) boyutlarını dikkate alır. Sentaks, anlam açısından bu cümle türlerini inceler.

Dilbilim ve sentaks çalışmalarında, cümleler anlamlarına göre şu şekilde kategorize edilir:

5.2.1 Haber Cümlesi

Haber cümlesi, olumlu veya olumsuz bir durumu ifade eden cümledir (Şahinoğlu, 1997:501). Haber cümlesi, bir olay veya durum hakkında bilgi verir. Bu cümlelerin amacı herhangi bir konu veya bir şey hakkında olumlu veya olumsuz bilgi vermektir. Haber cümlelerinde genellikle nesnel bir ifade kullanılır (Yıldırım, 2105:47). Haber cümlelerinde konuşmacı ya da yazar, meseleyi veya fikri tarafsız bir şekilde dile getirir.

(5.2.1.)

a. <i>Pilemoriye de zımıstan zaf vore vorena.</i>	‘Pülümürde kışın çok kar yağar.’
b. <i>Lacek keye ra niyeno.</i>	‘Oğlan köyden gelmiyor’.
c. <i>Heftêo ke çêneke nêwesa.</i>	‘Kız bir haftadır hasta.’
d. <i>Dadi u babiye mı şini dew.</i>	‘Annem ile babam köye gidiyorlar.’
e. <i>Mektebê mayo newe aşma Keşkelon dı beno ya.</i>	‘Yeni okulumuz eylülde açılacak.’

(a, d, e)’deki cümleler olumlu haber cümlesiyken (b, c) cümleleri olumsuz haber cümlesidir. Bu cümleler nesnel ifadelerle kurulmuş olup bilgi verme amacı taşımaktadır.

Haber cümlesinin özellikleri

- Haber cümlesi nesnel (tarafsız) ifadeler içerir:

Örneğin, *Ewro hewa 25 derecewo.* (Bugün hava 25 derecedir.) cümlesinde havanın sıcaklığı hakkında bilgi vermekte ve cümle öznel yargı içermemektedir.

Ez Anqara de nişenan ro (Keskin, 2016:10). ‘Ben Ankara’da oturuyorum.’

Heseni mektuba xo nuşte (Gümü, 2024:55). ‘Hasan mektubunu yazdı.’

- Haber cümlesi okurlara ve dinleyenlere konu hakkında bilgi verir:

Vergi bize werde (Arslan, 2016: 71). ‘Kurt keçiyi yedi.’

Maa mı 1953 de Perginiye de ama dina. ‘Annem 1953’te Perginiye’de doğmuş.’

- Haber cümlesinin dili sade ve anlaşılırdır:

Şengal Xanime gêrm pozena. ‘Şengal Hanım çorba pişiriyor.’

Gulsosine viliki day are. ‘Gulsosin çiçek topladı.’

Aye xo sente (Kırkan, 2021:70). ‘O kendini tarttı.’

- Haber cümlesi konu veya durum hakkında yer, zaman ve içerik bilgisi taşır:

Seŕa 1939 de Erzingan de hard lerza. '1939 yılında Erzincan'da deprem oldu.'

Hiris u dı hazar mordemi merdi. 'Otuz iki bin insan öldü.'

- Haber cümlesi olumlu veya olumsuz bir durumu objektif bir biçimde ifade eder.

Dersimspor maç 2-0 qezenc kerd. 'Dersimspor maçı 2-0 kazandı.'

Ez ho sayey xue wen (Turgut, 2009:55). 'Ben elmamı yiyorum.'

To mektubê nênuşte. 'Sen mektup yazmadın.'

Haber cümleleri olumlu cümle ve olumsuz cümle olmak üzere ikiye ayrılırlar.

5.2.1.1. Olumlu Cümle

Olumlu cümle, bir durumun gerçekleştiğini, var olduğunu veya doğru olduğunu ifade eden yargılardır (Şahinoğlu, 1997:501). Olumlu cümleler, fiilin bildirdiği işin, hareketin ya da olayın gerçekleştiğini, gerçekleşmekte olduğunu ya da gerçekleşeceğini ifade ederler (Yıldırım, 2015:56). Bu cümleler hangi bir olumsuzluk eki (*nê, ni-, me-*) veya kelimesi (*qe, qeytan, qet* gibi) içermez. Olumlu cümleler anlam yönünden pozitif cümlelerdir. Zazacada “cümleo biyaye” adı verilen bu tür cümleler her zaman olumlu fiillerle kurulurlar.

(5.2.1.1.)

a. *Birayê mı Alamanya ra yeno. 'Kardeşim Almanya'dan geldi.'*

b. *Hemedi par universita de wendêne. 'Ahmet geçen sene üniversitede okuyordu.'*

c. *Şilane êr şına keye. 'Şilan bugün eve gitti.'*

(5.2.1.1.)'de cümleler olumlu bir durumu ifade etmektedirler. Her bir cümlede olayın oluş zamanı farklıdır.

Olumlu cümlelerin sentaks kuramlarına göre incelenmesi:

Cümlenin öğelerini (özne, yüklem, nesne) ve kurallı dizilimini inceleyen Geleneksel Dilbilgisi (Yapısalcı Yaklaşım) (bkz. 1.1.1.) kuramına göre cümlelerin analizi:

S: *Sentence* (cümle), NP: *Noun Phrase* (isim öbeği), VP: *Verb Phrase* (fiil öbeği), PP: *Prepositional Phrase* (edat öbeği), AdvP: *AdverbPhrase* (zarf öbeği, V: *Verb* (fiil).

[S *Birayê mı*]+[PP *Alamanya ra*]+ [V *yeno.*] → (Özne+Yer Tamlayıcısı+Yüklem)

[S [NP *Hemedi*] [VP [AdvP *par*] [V' [PP *universita de*] [V *wendêne.*]]]

[S [NP *Şilane*] [VP [AdvP *êr*] [V' [V *şina*] [PP *keye.*]]]]

Cümlelerin derin yapısını (evrensel dil kurallarını) ve yüzeysel yapısını (somut ifade) inceleyen Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi kuramına göre cümlelerin analizi:

Noam Chomsky tarafından geliştirilen bu dilbilgisi modeli, cümleleri iki temel düzeyde analiz eder. Derin Yapı (Deep Structure), evrensel dil kurallarına dayanan soyut yapıdır. Anlamı temsil eder ve dönüşüm kurallarıyla yüzeysel yapıya dönüştürülür. Yüzeysel Yapı (*Surface Structure*) ise somut olarak duyduğumuz/söylediğimiz cümlelerin dizimsel formudur.

Zazaca:

[TP [DP *Birayê mı*] [T' [VP [PP *Alamanya ra*] [V *yeno.*]]]]

TP (Tense Phrase): Zaman ifadesini taşır.

DP (Determiner Phrase): '*Birayê mı*' (kardeşim) özne.

PP (Prepositional Phrase): '*Alamanya ra*' (Almanya'dan) yer tamlayıcısı.

V (Verb): '*yeno*' (geliyor) eylem.

Türkçe:

[TP [DP Kardeşim] [T' [VP [PP Almanya'dan] [V geldi.]]]

Bu örnekte görüldüğü gibi yapısal olarak Zazaca ile aynı mantığı izler, ancak sözcükler ve ekler farklıdır. Her iki dilde de özne-fiil-tamlayıcı sıralaması derin yapıda benzerdir. Zazacada edat (*ra*) fiilden sonra, Türkçede (*-dan*) isme eklenir. Bu fark, yüzeysel yapıya dönüşüm sırasında oluşur. Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi, dillerin görünürdeki farklılıklarına rağmen altında yatan evrensel bir mantık olduğunu savunur. Bu örnekte, Zazaca ve Türkçe'nin derin yapıdaki benzerliği buna kanıttır.

Hemedi par universita de wendêne.

[TP [DP *Hemedi*] [T' [AdvP *par*] [VP [PP *universita de*] [V *wendêne.*]]]]

[TP [DP Ahmet] [T' [AdvP geçen sene] [VP [PP üniversitede] [V okuyordu.]]]]

Şilane êr şına keye.

[TP [DP Şilane] [T' [AdvP êr] [VP [PP keye] [V şına.]]]]

[TP [DP Şilan] [T' [AdvP bugün] [VP [PP eve] [V gitti.]]]]

Cümleleri iletişimsel işlevleri (haber verme, soru sorma) ve bağlam açısından inceleyen İşlevsel Dilbilgisi kuramına göre:

Bırayê mı Alamanya ra yeno.

İşlev: Bilgi aktaran (declarative) bir haber cümlesi. Dinleyiciye bir olayı bildiriyor.

Hemedi par universita de wendêne.

İşlev: Geçmiş bir durumu aktaran anlatı (*narrative*) cümlesi. Ahmet'in geçmişteki eylemini bildiriyor.

Şilane êr şına keye.

İşlev: Tamamlanmış bir eylemi haber veren cümle. Şilan'ın bugünkü hareketini aktarıyor.

Bağımlılık dilbilgisi, cümleleri kelimeler arasındaki hiyerarşik bağımlılık ilişkileri temelinde analiz eder. Bu modele göre her cümlenin bir yüklem (merkez fiil) vardır ve diğer tüm ögeler (özne, nesne, tamlayıcılar) bu yükleme doğrudan veya dolaylı olarak bağlıdır. Cümleleri kelimeler arası hiyerarşik bağımlılık ilişkileriyle inceleyen Bağımlılık Dilbilgisi (*Dependency Grammar*) kuramına göre; *Bırayê mı Alamanya ra yeno* cümlesinde yüklem olan 'yeno' (geliyor) cümlenin merkezidir. Özne olan 'bırayê mı' ve yer tamlayıcısı 'Alamanya ra' yükleme bağımlıdır.

a. *Bırayê mı Alamanya ra yeno.*

yeno (geliyor)

/ \

Bırayê mı Alamanya ra

(Özne) (Yer tamlayıcısı)

'Kardeşim Almanya'dan geliyor.'

b. *Hemedi par universita de wendêne.*

wendêne (okuyordu)

/ | \

Hemedi par universita de

(Özne) (Zaman) (Yer)

‘Ahmet geçen sene üniversitede okuyordu.’

c. *Şilane êr şına keye.*

şına (gitti)

/ | \

Şilane êr keye

(Özne) (Zaman) (Yer)

‘Şilan bugün eve gidecek.’

5.2.1.2. Olumsuz Cümle

Fiilin ifade ettiği eylem, hareket veya olayın gerçekleşmediğini, gerçekleşmekte olmadığını ya da gerçekleşmeyeceğini olumsuzluk edatlarıyla veya olumsuzluk anlamı taşıyan kelimelerle belirten cümlelere olumsuz cümle denir (Yıldırım, 2015:57). Zazacada olumsuz cümleler genellikle fiilin önüne gelen olumsuzluk edatıyla ifade edilir. Zaza Dilinde olumsuzluk diğer İranî dillerde olduğu gibi genel olarak fiilin önüne ek getirilerek yapılır (Arslan, 2021:13).

Zazacada olumlu haber cümlesi şu metotlarla olumsuz cümleye dönüştürülür:

1- Olumsuzluk edatlarına */-nê/*, */-ni/*:

Zazacada olumsuzluk edatı */-nê/*, */-ni/* fiilin önüne gelerek cümlelerin anlamını olumsuz yapar.

a. *Telebey êr mekteb ni-omey.* ‘Öğrenciler bugün okula gelmedi.’

b. *Olvozê mı endi malım ni-yo.* ‘Benim arkadaşım artık öğretmen değil.’

c. *Xoceyê mı xebere mı nê-da.* ‘Öğretmenim bana haber vermemiş.’

(a)’da ‘amaene’ (gelmek), (b)’de ‘biyaene’ (olmak), (c)’de ‘daene’ (vermek) fiillerinin önüne gelen */ni-/* ve */nê-/* olumsuzluk edatıyla cümlelere olumsuzluk anlamı katmıştır. Zazacadaki */nê-/*, */ni-/* olumsuz edatlarının Türkçedeki karşılığı (me-, ma-) olumsuzluk edatlarıdır.

2- Soru zamiriyle inkar etme:

Zazacada soru zamirleri *kami* ‘kim’, *çı* ‘ne’, *koti* ‘nere-nerede’ vb. ile oluşturulan sorular, alınan cevaba bağlı olarak olumsuz bir anlam kazanabilir.

- ç. *Kami no qese vato?* → *Keşi no qese nê-vato.*
‘Kim bu sözü söylemiş?’ → ‘Kimse bu sözü söylememiş.’
d. *Serva to çı qimetê xo esto?* → *Serva mı qe qimetê xo çino.*
‘Senin için ne değeri var?’ → ‘Benim için hiçbir değeri yok.’
e. *To kıtav koti di?* → *Mı qe ca de ki nêdi.*
‘Sen kitabı nerede gördün’ → Hiçbir yerde görmedim.

3- ‘qeyr’ ‘zobina’, ‘qet’, ‘nê... nê’ kelimeleriyle:

Zazacada ‘eke’, ‘qeyr’ ‘zobina’, ‘qet’, ‘taba’, ‘çin’, ‘coru’, ‘demge’, ‘nê...nê’ gibi edat, sıfat, zamir, zarf, bağlaç kelimeleriyle de cümlelerin anlamı olumsuzluğu pekiştirir.

- f. *To ra qeyr pêrunê karê xo vıraşt bi.* ‘Senden başka herkes işini yapmıştı’.
g. *Keyneke zobina taba ni-werd.* ‘Kız bundan başka bir şey yemedi.’
h. *No kar qet nêbeno.* ‘Bu iş asla olmaz.’
k. *Nêwes qe taba nêweno.* ‘Hasta hiçbir şey yemiyor.’
l. *Nê Êli ame nê Ehmed.* ‘Ne Ali geldi ne Ahmet.’
m. *Nê non werd nê perey guret.* ‘Ne yemek yedi ne para aldı.’

Verilen cümlelerde (f)’de ‘qeyr’ edat, (g)’de ‘zobina’ sıfat, (h)’de ‘qet’ zarf, (k)’de ‘qe taba’ zamir, (l ve k)’de ‘nê...nê’ bağlaç kelimesidir. Bu kelimeler cümlelere olumsuzluk anlamı katmıştır.

Olumsuz cümlelerin sentaks kuramlarıyla incelenmesi:

Bu analizde, Zazaca olumsuz cümleleri dört farklı sentaks teorisi (Geleneksel Dilbilgisi, Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi, İşlevsel Dilbilgisi ve Bağımlılık Dilbilgisi) çerçevesinde incelenmiştir.

1- Geleneksel Dilbilgisi (Yapısalcı Yaklaşım):

a. *Telebey er mekteb ni-omey.* ‘Öğrenciler bugün okula gelmedi.’

Telebey er mekteb ni- om- ey.

student.PL today school NEG COME PAST.3PL

[S] *Telebey* — [AdvP] *êr* — [NP] *mekteb* — [Neg+V] *ni-omey*.

(S) (Zarf Tümleci) (Yer Tümleci) (Olumsuz Fiil)

b. *Olvozê mî endi malîm ni-yo.* ‘Benim arkadaşım artık öğretmen değil.’

Olvoz-ê mî endi mal-ım ni- yo.

friend-DEF 1SG.POSS already teacher-1SG NEG COP.3SG

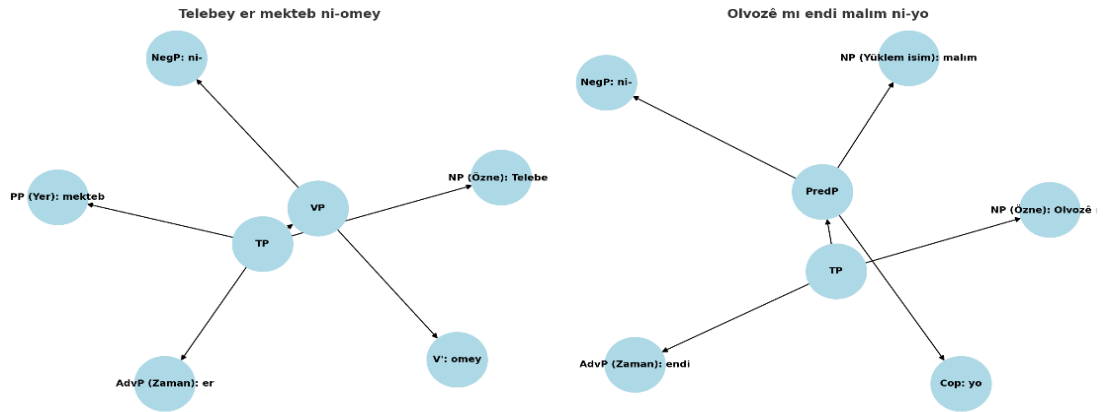
[S] *Olvozê mî* — [AdvP] *endi* — [PredP] *malîm* — [Neg+Cop] *ni-yo*.

c. *Xoceyê mî xebere mî nê-da.* ‘Öğretmenim bana haber vermemiş.’

Xoce-ê mî xebere mî nê- da.

teacher-DEF 1SG.POSS news 1SG.DAT NEG.PFV give.PAST.3SG

[S] *Xoceyê mî* — [O] *xebere mî* — [Neg+V] *nê-da*.

(a) ve (b) cümlelerinin sentaks ağaç diyagramları; solda SOV yapılı fiil cümlesi, sağda ise isim cümlesi yapısı görünüyor.

5.2.2. Soru Cümlesi

Soru cümleleri, bilgi edinmek veya belirsizlikleri gidermek amacıyla kullanılan anlatımlardır (Yıldırım, 2015:48). Bu cümleler; soru zamirleri, soru zarfları, soru edatları veya vurgu yoluyla oluşturulabilir ve soru anlamı taşır. Fonolojik (vurgu),

morfolojik (soru kelimeleri) ve leksikal (soru zamirleri/sıfatları) öğelerle şekillenirler. Zazacada ise soru cümleleri hem vurgu hem de soru sözcükleriyle kurulur. Ayrıca, soru ifadeleri cümlede başta, ortada veya sonda yer alabilir.

Zazaca soru cümleleri iki şekilde oluşturulur:

1. Soru sözcükleriyle: Soru kelimeleriyle soru cümlesi oluşturulur.

Tı key yena çê?

2SG.NOM when home come.FUT.2SG

[S] *Tı* — [AdvP] *key* — [LocP] *yena* — [V] *çê*.

Tı key yena çê? (Sen ne zaman eve geleceksin?) cümlesinde soru ‘*key*’ (ne zaman) soru zarfıyla oluşturulmuştur.

Cümlede soru kelimesinin yerine göre cümlenin başında veya içinde yer alabilir (Çiftci, 2013: 215).

<i>To çıra kıtav nêgure?</i> ‘Sen neden kitap almadın?’	<i>Çıra to kıtav nêgure?</i> ‘Neden sen kitap almadın?’
Cümle (Soru)	Cümle (Soru)
└ Özne (S): To	└ Zarf (Adv): çıra
└ Zarf (Adv): çıra	└ Özne (S): To
└ Nesne (O): kıtav	└ Nesne (O): kıtav
└ Yüklem (V): nêgure	└ Yüklem (V): nêgure
S – Adv – O – V	Adv – S – O – V
Vurgu: Özne (<i>To</i>)	Vurgu: Soru kelimesi (<i>çıra</i>)

Zazacada zarf genellikle özne ile yüklem arasında yer alabilir; bu nedenle ‘*To çıra kıtav nêgure?*’ cümlesinde ‘*çıra*’ sözcüğü öznenin hemen ardından gelmiştir. Buna karşın, ‘*Çıra to kıtav nêgure?*’ cümlesinde soru zarfı cümlenin başına alınmıştır ve bu değişiklik cümlenin anlamını ve vurgusunu farklılaştırır; yani burada vurgulanan öğe soru kelimesidir.

2. Vurgu (tonlama) ile: Zazacada soru cümlesi oluşturmanın diğer yöntemi ise vurgu (tonlama) kullanarak soru sormaktır. Vurgulu soru cümlelerinde, vurgunun konumu

sorunun neyi öğrenmeyi amaçladığını belirler. Bir cümlede vurgu, hangi bilginin sorgulandığını gösterir. Örneğin, ‘*Laşêr şî?*’ (Laşêr gitti mi?) sorusunda vurgu yüklemdeyse (gitti mi), kişinin gidip gitmediği sorulur; vurgu zarf üzerinde ise (Laşêr ne zaman gitti?), eylemin gerçekleşme zamanı öğrenilmek istenir.

Laşêr şî? ‘*Laşêr gitti mi?*’
Êli ewro şî? (Êli bugün mü gitti?)

(5.2.2.)

a. <i>Malım kıtav da televey.</i>	‘Öğretmen kitabı öğrenciye verdi.’
b. <i>Malım kıtav da televey?</i>	‘ <u>Öğretmen</u> mi kitabı öğrenciye verdi?’
c. <i>Malım kıtav da televey?</i>	‘Öğretmen <u>kitabı</u> mı öğrenciye verdi?’
d. <i>Malım kıtav <u>da</u> televey?</i>	‘Öğretmen öğrenciye kitabı <u>verdi</u> mi?’
e. <i>Malım kıtav da <u>televey</u>?</i>	‘Öğretmen kitabı <u>öğrenciye</u> mi verdi?’

(5.2.2.)’de (a) bir haber cümlesidir ve öğeler özne – nesne – yüklem – hedef nesne dizilimine sahiptir. Aynı dizilime sahip diğer cümleler (b, c, d, e) ise vurguyla cümle soru cümlesine dönüştürüldü. Soru cümlelerinde vurgu hangi öğeye gelirse cümle soru işlevi değişir. (b)’de vurgu özne üzerinde ‘*malım*’ (öğretmen mi?), (c)’de vurgu nesne üzerinde ‘*kıtav*’ (kitabı mı?), (d)’de vurgu yüklem üzerinde ‘*da*’ (verdi mi?), (e)’de vurgu hedef nesne üzerindedir ‘*televey*’ (öğrenciye mi). Görüldüğü gibi cümle dizilimi tüm cümlelerde aynı kalırken, vurgu ile sorunun anlamı değişti.

Zazacada bir cümle soru anlamı kazandığında, bu dizilim değişmez; yerine vurgunun hangi öğeye geldiği cümle soru anlamı kazandığında, bu dizilim değişmez; yerine vurgunun hangi kısmının sorgulandığını belirler. Örneğin, vurgu özneye geldiğinde kim verdi sorulur, nesneye geldiğinde ne verildiği, hedef nesneye geldiğinde ise kime verildiği sorgulanır. Bu, Zazaca’nın intonasyon ve vurgu yoluyla anlam incelemeyi sağlayan bir yapı olduğunu gösterir. Diğer dillerde soru oluşturmak için kelime sıralaması veya yardımcı fiiller değişebilirken, Zazacada vurgu öne çıkarak soru işlevi görür. Bu durum İranî dillerin önemli bir özelliğidir (Selcan, 1998). Bu, hem dilin esnekliğini hem de anlamın sentaktik dizilimden bağımsız olarak vurguyla yönlendirilebileceğini ortaya koyar.

5.2.3. Emir Cümlesi

Emir cümlesi, bir kimseye bir işi yapması veya yapmaması yönünde istek, tavsiye ya da yasak bildiren cümledir (Çiftçi, 2013:215). Bu tür cümlelerde genellikle emir kipindeki fiiller kullanılarak bir eylemin gerçekleştirilmesi ya da engellenmesi ifade edilir.

(5.2.3.)

a. *Ey kıtavi biya, ney bere!*

[Dem. Pronoun] + [Noun] + [Adj] + [Adv] + [Verb-IMP]

Ey	kıtav	biya
↓	↓	↓
'O'	'kitap'	'getir!'
+		
Ney		bere
↓		↓
'bunu'		'götür!'

b. *Na karê xıravini reyna meke!*

[Dem. Pronoun] + [Noun] + [Adj] + [Adv] + [Verb-IMP]

Na	kare	xıravini	reyna	meke
↓	↓	↓	↓	↓
'Bu	iş	kötü	bir daha	yapma!'

Zazacada emir cümleleri /**bi-**/ ve /**me-**/ önekleriyle yapılır. Olumlu emir cümlesinde /**bi-**/, olumsuz emir cümlesinde ise /**me-**/ eki fiil kökünün önüne gelir ve cümleye emir anlamı katar. Örneğin *kerdene* 'yapmak' fiilinin olumlu ve olumsuz emir çekimi şöyle olur:

1. /**bi-**/ + fiil: olumlu emir cümlesi

Tı kar bi-ke!

bi-: emir eki + ke: fiil kökü '*kerdene*.'

2. /**me-**, **mê-**/ + fiil kökü: olumsuz emir cümlesi

Tı kar me-ke!

me-: emir eki + ke: fiil kökü '*kerdene*.'

Zazaca emir cümleleri iki şekilde oluşturulur:

1- Yerine getirilmesi istenen olumlu bir hareket, eylem veya durum için olumlu emir kipi /*bı-*/ kullanılır. Fiilin/mastarın geniş zaman gövdesi başına ***b-*** önek eklenerek yapılır.

1a. *So çê, kıtav bıwane!* ‘Eve git, kitap oku!’

Cümlede *şıyaene* ‘gitmek’ ve *wendene* ‘okumak’ emir kipiyle kullanılmıştır.

şıyaene: gitmek (mastar) *so*: git (emir)

wendene: okumak (mastar) *bı-wane*: oku (emir)

Zazacada *şıyaene* ‘gitmek’ gibi bazı düzensiz fiillerde /*bı-*/ öneki düşer fiilin emir şekli *so!*, ‘*şo!*’ ‘git!’ şeklinde olur.

2- Yerine getirilmesi istenmeyen olumsuz bir hareket, eylem veya durum için olumsuzun önüne olumsuz emir kipi /*me-*/ kullanılır.

Olumsuz emir de *b-* gider.

2a. *Çê me-so, kıtav me-wane!* ‘Eve git-me kitap oku-ma!’

Cümlede (2a.), *şıyaene* ‘gitmek’ ve *wendene* ‘okumak’ fiili olumsuz emir kipiyle kullanılmıştır. (1a.) cümlesi olumlu emir kipi, (2a.) cümlesi olumsuz emir kipiyle oluşturulmuştur.

Tablo5:1 Olumlu ve olumsuz emir cümlesi

Fiil türü	Olumlu emir cümlesi (+)		Olumsuz emir cümlesi (-)	
	fiil	cümle	fiil	cümle
İntransitif (geçişsiz)	<i>şıyaene</i> ‘gitmek’ <i>amaene</i> ‘gelmek’	<i>to so çê!</i> ‘sen eve git!’ <i>to bê mektev!</i> ‘sen okula gel!’	<i>şıyaene</i> <i>amaene</i>	<i>to çê me-so!</i> ‘sen eve gitme!’ <i>to mektev mê!</i> ‘sen okula gelme!’
Transitif (geçişli)	<i>wendene</i> ‘okumak’ <i>sımitene</i> ‘içmek’	<i>to kıtav bı-wane!</i> ‘sen kitap oku!’ <i>to do bı-sime!</i> ‘sen ayran iç!’	<i>wendene</i> <i>sımitene</i>	<i>to kıtav me-wane!</i> ‘sen kitap okuma!’ <i>to do me-sime!</i> ‘sen ayran içme!’

Zazaca kurallı ve kuralsız fiillere göre emir cümleleri değişir:

Emir cümlesinin özellikleri:

1. Emir kipi: Emir cümlesinde fiil emir kipiyle çekimlenerek cümle kurulur. Emir kipi şahıs zamirine göre farklı çekimlenir. Zazacada 2. tekil şahıs ve 3. tekil şahıs ile 2. çoğul şahıs için emir kipi kullanılır.

tekil: *tı bê!* 'sen gel!'

çoğul: *sıma bêrê!* 'siz gelin!'

Emir kipi olumlu ve olumsuz olmak üzere iki formda çekimlenir:

a- Olumlu emir (*Emıro bıyaye*): *bı-*,

a1. (Tu) *bıwane!* (Sen) oku!

a2. (Sıma) *bıwanê!* (Siz) okuyun!

a3. (U) *bêro!* (O) gelsin!

b- Olumsuz emir (*Emıro nêbiyaye*): *me-*

b1. (Tu) *Me-wane!* (Sen) okuma!

b2. (Sıma) *Mewanê!* (Siz) okumayın!

b3. (U) *mêro!* (O) gelmesin!

Kurallı emir cümlesi: Zazacada kurallı emir cümlesi oluşturulurken olumlu cümlelerin başına /bı-/ öneki, olumsuz cümlelerin başına /me-/ öneki getirilerek emir cümleleri oluşturulur.

wendene: okumak *bı-wane!* 'oku!' *me-wane!* 'okuma!'

kerdene: *Na kar bı-ke!* 'Bu işi yap!' *Na kar me-ke!* 'Bu işi yapma!'

İki kelimeden oluşan bileşik fiillerde /bı-/ öneki söylenmeyebilir;

gos daene: dinlemek *gos (bı)-de!* 'dinle!' *gos me-de* 'dinleme!'

sole kerdene: tuzlamak *sole (bı)-ke!* 'tuzla!' *sole me-ke!* 'tuzlama!'

Fakat 'ra', 'ro' gibi öneklerle kurulan bileşik fiillerde 'ra' ve 'ro' ekleri /bı-/nın yerini alır, /bı-/ öneki düşer:

ra kerdene: açmak *çêver ra-ke!* 'kapıyı aç!' *çêver rame-ke!* 'kapıyı açma!'

ro kerdene: dökmek *sole ro-ke!* ‘tuzu dök!’ *sole ro me-ke!* ‘tuzu dökme!’

Kuralsız emir cümlesi: Zazacada *amaene* ‘gelmek’, *şıyaene* ‘gitmek’ gibi bazı düzensiz fiillerle kurulan olumlu ve olumsuz emir cümleleri kuralsızdır.

amaene: gelmek *bê!* (gel!) *mê!* (gelme!)

şıyaene: gitmek *şo!* (git!) *me-şo!* (gitme!)

5.2.4. Ünlem Cümlesi

Ünlem cümlesi, sevinç, nefret, şaşkınlık, beğeni, kıskançlık vb. herhangi bir nedenle içinde olağandışı duyguların ifade edildiği cümle türüdür (Çiftci, 2013:216).

(5.2.4.)

Se kena ke aqıl tey çino, ha vaze ha vaze! ‘Neylersin ki aklı yok, ha söyle ha’ söyle!

Nonê ma de sole çina (Selcan, 2013:110)! ‘Bizim ekmeğimizde tuz yok!’

Çı roza rindeka! ‘Ne kadar güzel bir gün!’

Î çı kerd ke! ‘O ne yaptı ki!’

Çi heyf, mi nêdi! (Baluken, 2019:75). ‘Ne yazık ki görmedim!’

Oy bırayo, ma ra duri meşo! (Hayıg, 2012:437). ‘Hey kardeşim, bizden uzaklaşma!’

Zazacada ünlem ve soru cümleleri yapısal olarak birbirine çok benzer. Bu iki cümle türünü ayırt etmenin temel kuralı, soru cümlelerinin genellikle bir yanıt beklemesi, ünlem cümlelerinin ise bir yanıtı ihtiyaç duymamasıdır. Örneğin “*Tı çıra herey ama?*” (Sen neden geç kaldın?) cümlesinde sorunun muhatabı olan ikinci tekil şahıs; “*Çıke karê mı veziya.*” (Çünkü işim çıktı.) şeklinde bir cevap verebilir veya başka bir gerekçe sunabilir. Fakat “*Tı çıqaşı herey ama!*” (Sen ne kadar geç kaldın!) cümlesinde cevap beklenmez, şaşkınlık veya telaş dile getirilir.

5.3. Yüklemleri Bakımından Cümleler

Zazacada yüklemleri bakımından cümleler, isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere iki gruba ayrılır.

5.3.1. İsim Cümlesi

Yüklemi isim veya isim soylu kelimedenden oluşan cümle türüdür. Bu isim ve isim soylu (isim, sıfat, zamir, zarf ve edat) kelime cümlede fiilin görevini üstlenir, böyle cümlelere isim cümlesi denir (Şahinoğlu, 1997:498). İsim cümlelerinde yüklem, çekimli bir fiil değil, kopula fiil (imek fiili) olarak yüklem görevi üstlenen isim soylu bir kelimedir. İsim cümleleri, genellikle bir durumu, özelliği veya niteliği ifade eder.

(5.3.1.)

a. *İlimi ra gore dina gılor-a.* ‘Bilime göre dünya yuvarlaktır.’

S → [PP (*İlimi ra gore*)] + [NP (*dina*)] + [AP (*gılor*)] + [COP *-a*]

b. *No kıtav yê mın-o.* ‘Bu kitap benimdir.’

S → [NP (*No kıtav*)] + [COP *yê*] + [NP (*mino*)]

c. *Xıdır malımê Zazaki-yo.* ‘Hıdır Zazaca öğretmenidir.’

S → [NP (*Xıdır*)] + [NP (*malımê Zazaki*)] + [COP *-yo*]

d. *Ino kar semedê ma-yo* ‘Bu iş bizim içindir.’

S → [NP (*Ino kar*)] + [PP (*semedê ma*)] + [COP *-yo*]

(5.3.1.)’deki cümlelerin yüklemi isim veya isim soylu kelimedenden oluşmaktadır. (a)’da yüklem ‘*gılor*’ sıfat, (b)’de ‘*yê mı*’ iyelik zamiri, (c)’de ‘*Zazaki*’ isim, (d)’de ‘*mayo*’, edat kökenlidir.

Zazacadaki kopula (imek fiil) çeşitliliği ve dilin yapısı, dört örnek cümle üzerinden incelendiğinde belirginleşiyor. Zazacada kopula türleri üç ana şekilde ortaya çıkıyor: Ekleşik kopula (ek-ek) olan ‘-a’ ve ‘-yo’, sıfat, isim veya edat öbeği yüklemine ekleniyor (örn.: *gılor-a*, *malımê Zazaki-yo*, *semedê ma-yo*); bağımsız morfem ‘*yê*’ ise özellikle sahiplik bildirimi için kullanılıyor (örn: *yê mino*); bazı durumlarda ise kopula açık biçimde kullanılmayabiliyor (sıfır kopula), özellikle edat öbeği yüklemi (PP) veya sıfat yüklemi (AP) olduğunda. Bu durum, Zazacanın özne-yüklem uyumunda hem bağımsız, hem ekleşik, hem de sıfır copula kullanabildiğini gösteriyor.

Yüklem tipleri açısından da çeşitlilik dikkat çekiyor: AP (sıfat yüklemi) ‘*gılor-a*’, NP (isim yüklemi) ‘*malımê Zazaki-yo*’, possessive NP (sahiplik belirten isim yüklemi) ‘*yê mino*’ ve PP (edat öbeği yüklemi) ‘*semedê ma-yo*’ örneklerinde görüldüğü gibi,

Zazacada yüklem yalnızca isim veya fiil değil, aynı zamanda sıfat ve edat öbeği de olabiliyor. Tüm cümlelerde klasik $S \rightarrow NP$ (Özne) + Predicate (Yüklem) dizilişi korunuyor; yardımcı öge (adjunct) veya edat öbeği (postpositional phrase) (örn: *Ilımi ra gore* → Bilime göre) cümlelerin başına gelebiliyor, ancak özne-yüklem bağlantısı bozulmuyor.

Morfolojik ve sentaktik (yapısal) açıdan bakıldığında, kopula ekleri yüklem sonuna gelerek morfoloji ile sentaksın sıkı bir şekilde entegre olduğunu gösteriyor. Bağımsız Kopula 'yé' ise özne ve predikatı açık biçimde bağlayan ayrı bir morfem olarak işlev görüyor. Genel olarak Zazaca, Türkçe ve diğer eklemeli dillerde olduğu gibi, yüklem biçim ve konumunu esnek kılarken, kopula kullanımı tipik olarak yüklem türüne ve morfolojik duruma bağlı oluyor.

Zazacada kopula (imek) fiilinin (yani 'olmak' anlamındaki fiilin) karşılığı '*biyaene*' fiilidir (Selcan, 1998, Arslan, 2019). Zazaca '*biyaene*' fiili, Türkçedeki 'imek' veya 'olmak' fiiliyle aynı işlevi görür ve hem ana fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanılır.

5.3.2. Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiilden oluşan, yani kişi (şahıs) ve zaman anlamı taşıyan cümlelere fiil cümlesi denir (Çiftçi, 2013:213). Bu tür cümlelerde yüklem, eylemi gerçekleştireni (özne-şahıs) ve eylemin zamanını mutlaka bildirir.

(5.3.2)

a. *Gulezare estanık wanena*. 'Gulezar masal okuyor.'

$S \rightarrow [NP (Gulezare)] + [NP (estanık)] + [VP (wanena)]$

b. *Zu lazek ame zeşe* (Arslan, 2022:119). 'Bir oğlan içeri geldi.'

$S \rightarrow [NP (Zu lazek)] + [VP (ame)] + [AdvP (zeşe)]$

c. *Ancia destê mi cêmediyêne* (Koêkorta, 2001:39). 'Yine ellerim donuyordu.'

$S \rightarrow [AdvP (Ancia)] + [NP (destê mi)] + [VP (cêmediyêne)]$

d. *Zaf keyfê laceki nê qalan rê yeno* (Espar, 2004:14).

'Çocuk bu anlatılanlardan keyif alıyordu.'

$S \rightarrow [NP (Zaf keyfê)] + [NP (laceki)] + [PP (nê qalan rê)] + [VP (yeno)]$

e. *Pi ve laceki ra hêga ramenê.*

‘Baba ve oğul tarla sürüyorlar.’

$S \rightarrow [NP (pi \text{ ve } laceki \text{ ra})] + [NP (hêga)] + [VP (ramenê)]$

(5.3.2.)’de verilen cümlelerin yüklemi fiilden oluşmaktadır. (5.3.2a)’da cümlelerin yüklemi ‘wendene’ (okumak), (5.3.2b)’de ‘amaene’ (gelmek), (5.3.2c)’de ‘cemediyaene’ (donmak), (5.3.2d)’de ‘amaene’ (gelmek), (5.3.2e)’de ‘ramitene’ (sürmek) fiilidir.

Cümle	Yüzey Yapısı	Kanonik Yapı (SOV kuralına göre)	Açıklama
a. Gulezare estanik wanena. (Gulezar masal okuyor.)	[NP (Gulezare)] + [NP (estanik)] + [VP (wanena)]	Aynı	Tam SOV yapısı. Klasik transitif cümle.
b. Zu lazek ame zeşe. (Bir oğlan içeri geldi.)	[NP (zu lazek)] + [VP (ame)] + [AdvP (zeşe)]	[NP (zu lazek)] + [AdvP (zeşe)] + [VP (ame)]	Hareket fiili nedeniyle zarf yüklemden sonra kullanılmış (postverbal adverb).
c. Ancia destê mi cemediyêne. (Yine ellerim donuyordu.)	[AdvP (ancia)] + [NP (destê mi)] + [VP (cemediyêne)]	Aynı	Zarf cümle başında, yüklem sonda → SOV korunuyor.
d. Zaf keyfê laceki nê qalan rê yeno. (Çocuk bu anlatılanlardan keyif alıyordu.)	[NP (zaf keyfê)] + [NP (laceki)] + [PP (nê qalan rê)] + [VP (yeno)]	[NP (laceki)] + [PP (nê qalan rê)] + [NP (zaf keyfê)] + [VP (yeno)]	Nesne topikleşmiş (cümle başına alınmış). Vurgu “zaf keyfê” üzerindedir.
e. Pi ve laceki ra hêga ramenê. (Baba ve oğul tarla sürüyorlar.)	[NP (pi ve laceki ra)] + [NP (hêga)] + [VP (ramenê)]	Aynı	Özne + Nesne + Yüklem → SOV yapısı. “ra” eşlik edatı özne grubunu kuruyor.

5.4. Öğelerin Diziliş Sırasına Göre Cümleler)

Bir dilde cümlelerin diziliş sırası oldukça önemlidir. Çünkü her dilin kendine özgü gramer kuralları vardır. Bu kurallara göre de cümlelerin öğeleriyle cümleler kurulur.

Öğelerin diziliş sırasına göre cümleler, kurallı (düz) cümle (cümleo raşt) ve devrik cümle (cümleo dêlmast) olmak üzere iki grupta incelenir (Şahinoğlu, 1997:514). Ayrıca Zazacada yüklem yerine göre de cümlelerin diziliş sırası değişebilir.

Dünyada konuşulan diller kanonik yapıya göre üç tema grupta incelenir. Kanonik yapı, bir dilde cümlelerin en tipik, en temel, varsayılan düzenidir. Bu yapı, dilin “nötr” sözdizimi olarak kabul edilir; yani vurgu, özel bir anlam kaydırması ya da stilistik

oynama yoktur. Kanonik yapı, cümledeki özne, nesne, yüklem gibi öğelerin diziliş sırasına göre belirlenir.

Dünya dillerinin tipolojik sınıflandırılmasında, dillerin temel ve nötr sözdizimsel düzenini ifade eden kanonik sentaktik yapı merkezi bir öneme sahiptir. Bu kavram, bir dilde herhangi bir pragmatik vurgu, odaklanma, stilistik kaygı veya bilgi yapısı manipülasyonu (*topic-comment* gibi) içermeyen; yalnızca özne (S), nesne (O) ve yüklem (V) gibi temel gramer ilişkilerinin varsayılan dizilişini temsil eder (Dryer, 2013). Kanonik düzen, dilin en temel, en tahmin edilebilir ve en az marked (belirginleştirilmiş) olan cümle yapısıdır. Bu yapı, konuşucular tarafından herhangi bir özel anlam yükü olmaksızın, “olduğu gibi” ifade olarak kabul edilir ve dilin tipolojik profilini çıkarmak için temel oluşturur (Comrie, 1989).

Örneğin, “*Xece kıtav wend.*” cümlesi Zazacanın kanonik SOV (Özne-Nesne-Yüklem) düzenine örnek teşkil ederken, “*Kıtav Xece wend.*” ifadesi bu kanonik düzenden saparak pragmatik bir vurgu taşır.

Dünya dilleri, bu kanonik dizilişe göre başlıca üç temel gruba ayrılarak incelenmektedir:

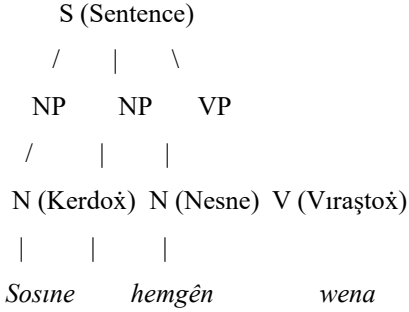
a-) SVO (Özne - Yüklem - Nesne): İngilizce, Fransızca, Mandarin Çincesi, İspanyolca gibi bazı dillerde cümlenin öğe dizilimi bu şekildedir. Özne cümlenin başında yer alırken, yüklem orta, nesne ise cümlenin sonunda yer alır.

b-) SOV (Özne - Nesne - Yüklem): Türkçe, Japonca, Farsça gibi dillerde cümle öğelerinin diziliş sırası SOV (özne-nesne-yüklem) formundadır. SOV formunda özne cümlenin başında yer alırken, nesne ortada yüklem ise cümlenin sonunda yer alır. Zazacanın temel sözdizimsel düzeni SOV’dur. Zazacada nesne alabilen fiillerle (geçişli fiiller) kurulan cümleler SOV formundadır. Yükleme nesne alamayan fiillerle (geçişsiz fiiller) kurulan cümleler SOV sistemine uymaz.

(5.4a.)

Sosine hemgên wena.

‘Sosın bal yiyor.’

Geçişli fiille kurulan Zazaca cümleinin sentaks ağacı.

S (Sentence - Cümle): Cümlelerin tümünü temsil eder.

NP (Noun Phrase – İsim grubu): Özne ve nesne burada yer alır.

VP (Verb Phrase – Fiil): Cümlelerin yüklemi ‘*wena*’.

N (Noun - İsim): “*Sosine*” (özne) ve “*hemgên*” (nesne).

V (Verb - Fiil): “*wena*” (yüklem), fiili ifade eder.

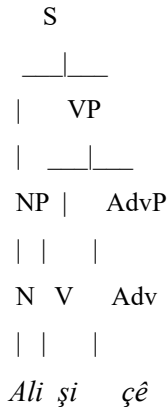
Görüldüğü gibi Zazaca cümlelerin (5.4a.) yüklemi geçişli bir fiil olan *werdene* ‘yemek’ fiilidir. Cümlelerin öge dizilişi özne-nesne-yüklem (SOV) şeklindedir. Bu tür cümlelerde yüklem her zaman cümlelerin sonunda yer alır.

Zazacada intransitif (geçişsiz) fiille kurulan cümleler SOV formuna uymaz. Bu tür cümlelerde sentaks dizilimi değişir.

(5.4b.)

Ali şî çê.

‘Ali eve gitti.’

S (Sentence - Cümle)

NP (Noun Phrase – İsim grubu) → Özne: *Ali*

VP (Verb Phrase - Fiil) → Yüklem: *şî (şîyaene) / gitti*

AdvP (Adverbial Phrase – Zarf grubu) → Yer zarfı: *çê / ev*

İntransitif bir fiil olan ‘şîyaene’ ‘gitmek’ fiili ile kurulan cümlede (5.4b.) yüklem cümlelerin ortasında, tümleç cümlelerin sonunda yer almıştır.

<u>Dil</u>	<u>Cümle</u>	<u>Sentaks (Syntax Order)</u>
Tırki	<i>Ali eve gitti.</i>	SOV (Özne - Dolaylı Tümleç - Yüklem)
İngilizki	<i>Ali went home.</i>	SVA (Subject - Verb - Adverb of Place)
Zazaki	<i>Ali şî çê.</i>	SVA (Kerdox - Vıraşttox - Zerfê Cayi)

Türkçe, İngilizce ve Zazaca cümlelerin sentaks dizilimin karşılaştırılması.

Tabloda Zazaca cümlelerin Türkçesi ve İngilizcesiyle yapılan sentaks karşılaştırmasında görüldüğü üzere Zazaca cümlede yer zarfı ‘çê’ İngilizce cümledeki ‘home’ gibi yüklemden sonra gelirken, Türkçede ise zaman zarfı ‘eve’ yüklemden önce gelir.

Zazacada yüklemi intransitif fiil olan cümlelerin öge dizilimi İngilizceye benzerdir.

c-) VSO (Yüklem - Özne - Nesne): Arapça, İbranice, Kelt Dilleri gibi dillerde cümlelerin öge dizilimi VSO (yüklem-özne-nesne) şeklindedir. Bu sistemde yüklem cümlelerin başında yer alırken, özne ortasında nesne ise cümlelerin sonunda yer alır.

5.4.1. Kurallı Cümle

Bir cümlede, cümlelerin öğeleri gramer kurallarına uygun biçimde dizilmiş ise o cümle kurallı cümledir (Çiftçi, 2013:218). Kurallı cümlelerin öge dizilimi cümlelerin gramer kurallarına uygun şekilde olur. Zazacada kurallı cümleye ‘*cümleo raşt*’ denir.

(5.4.1.)

a- *Telebey meşte şenatiya Gaḡani vırazenê.*

‘Öğrenciler yarın Gaḡan şenliḡi yapacauklar’

[NP *Telebey*] + [AdvP *meşte*] + [NP *şenatiya Gaḡani*] + [VP *vırazenê*]

Kanonik diziliş: NP → AdvP → NP → VP Form: S-Adv-O-V

b- *Ez key'id xu dı nişen ru.*

‘Ben kendi evimde oturuyorum.’

[NP *Ez*] + [PP *key'id xu dı*] + [VP *nişen ru*]

Kanonik diziliş: NP → PP → VP Form: S-Loc-V (Loc = Yer Tümleci)

c- *Xozat dı mekteb bi a.*

‘Hozatta okul açıldı.’

[PP *Xozat dı*] + [NP *mekteb*] + [VP *bi a*]

Kanonik diziliş: PP → NP → VP Form: Loc-S-V

d- *Dewizê ma hêga çinenê.*

‘Bizim köylüler tarla biçiyor.’

[NP *Dewizê ma*] + [NP *hêga*] + [VP *çinenê*]

Kanonik diziliş: NP → NP → VP Form: S-O-V (klasik SOV)

e- *Tetilê mı zi zaf weş viyert ra* (Zazaki-6, 2019:13).

‘Benim tatilim çok güzel geçti.’

[NP *Tetilê mı zi*] + [AdvP *zaf weş*] + [VP *viyert ra*]

Kanonik diziliş: NP → AdvP → VP Form: S-Adv-V

Zazacada yer belirten öğeler (lokatif tümleçler) (5.4.1b.) çoğunlukla yüklemden önce gelir. (5.4.1c.) örneğinde olduğu gibi lokatif öge cümleinin başında da yer alabilir. Bu da Zazacada yer belirten öğelerin konumunun esnek olduğunu gösterir. Zarf öğeleri de yüklemden önce yer alır (5.4.1a. ve 5.4.1e.). Cümlelerde yüklem daima sonda yer almakta. Bu, Zazacanın kanonik SOV dillerinden biri olduğunun tipik göstergesidir.

5.4.2. Devrik Cümle

Bir cümlede, cümleinin öğeleri gramer kurallarına uygun biçimde dizilmemiş ise o cümle devrik cümledir (Çiftçi, 2013:218). Devrik cümleler gramer kurallarına göre kurulmaz, özne ve yüklem yeri değişir.

(5.4.2.)

a. *Mi werd non.* 'Ben yedim yemek'.

[NP *Mi*] + [VP *werd*] + [NP *non*] → S-V-O

(5.4.2a)'da cümlelerin yüklemi *werd* 'yedi' ve nesnesi *non* 'yemek' yer değiştirmiştir ve cümlelerin yapısı SVO şeklindedir. Zazacanın gramer kuralına göre cümlelerin SOV yapısına göre kurulması gerekirdi.

Devrik cümleler daha çok şiirde, konuşma dilinde ve nesirde kullanılır. Devrik cümlelerde cümlelerin anlamı değişmez, cümledeki vurgu kelimesi değişir.

b. "Berz bi, zof düri bi kou ra
Torge, torzila nênero cı na kou ra
Thafu duman niştêne gülê kou ra
Merdene amêne werte na hewru ra" (Xeyri, 2003:22).

c. "Hewsê to verde sona şüya bariye
Dewrê ma satiyo, dina biya ting u tariye" (Doğan, 2022:75)

Yukarıdaki beyitlerde (5.4.2b, 5.4.2c)'deki örneklerde dizelerin yazarı şairler, şiirin anlamını güçlendirmek için dizeleri devrik cümlelerle söylemişlerdir. Bu yöntemle şiirin anlamı daha da derinlik kazanmış ve kafiye uyumu sağlamıştır.

5.5. Yapıları Bakımından Cümleler

Yapıları bakımından cümleler iki grupta incelenir; Basit cümle ve bileşik cümle.

5.5.1. Basit Cümle

Cümle sade, tek teyna zû fiil (vıraştôx) ra yeno meydan (Çiftçi, 2013:220). Cümle sade de teyna cümlê seri ra vırazino, cümleyê veri tey çino. Ni cümley zafe zû durımı ifade kenê.

(5.5.1.)

a. *Mi na pesewe televizyon de Gımgım şêr kerd.*

'Ben bu gece televizyonda Varto'yu seyrettim.'

S → NP (Mi) + AdvP (na pesewe) + PP (televizyon de) + NP (Gımgım) + VP (şêr kerd)

b. Ez dadi u babiyê xu ra zaf hes keno (Zazaki-6, 2019:37).

‘Ben annem ve babamı çok seviyorum.’

S → NP (Ez) + NP (dadi u babiyê xu + ra) + AdvP (zaf) + VP (hes keno)

c. A kitabın wanena (Keskin, 2017:37).

‘O, kitapları okuyor.’

S → NP (A) + NP (kitabın) + VP (wanena)

d. Babiyê Ehmedi eczaxaneyo nobetdar ra ilac girot (Zazaki-6, 2019:68)

‘Ahmet’in babası nöbetçi eczaneden ilaç aldı.’

S → NP (Babiyê Ehmedi) + PP (eczaxaneyo nobetdar ra) + NP (ilac) + VP (girot)

e. Ma omnonia wertîye de şiyêne ware (Mükan 2017:84).

‘Biz yazın ikinci ayında yaylaya giderdik.’

S → NP (Ma) + PP (omnonia wertîye de) + NP (şiyêne) + VP (ware)

(5.5.1.)’de her cümle bir yüklemden oluşmuştur. (5.5.1a.) ‘şêr kerdene’ (seyretmek), (5.5.1b.) ‘hes kerdene’ (sevmek), (5.5.1c.) ‘wendene’ (okumak), (5.5.1d.) ‘girotene’ (almak), (5.5.1e.) ‘şiyaene’ (gitmek) fiiliyle kurulmuştur.

Basit cümleler, tek bir yüklemden oluşur ve anlam bakımından sadece bir iş, oluş, hareket ve durumu ifade eder

Cümle	Bağımlılık Diyagramı	Bağımlılık Çözümlemesi
a. <i>Mı na pesewe televizyon de Gımgım şêr kerd.</i>	<pre> S ├── NP (Mı) ├── AdvP (na pesewe) ├── PP (televizyon de) ├── NP (Gımgım) └── VP └── V (şêr kerd) </pre>	Özne: <i>Mı</i> → yükleme (<i>şêr kerd</i>) bağlanır Nesne: <i>Gımgım</i> → yükleme (<i>şêr kerd</i>) bağlanır Zaman zarfı: <i>na pesewe</i> → yükleme bağlanır Yer zarfı: <i>televizyon de</i> → yükleme bağlanır
b. <i>Ez dadi u babiyê xu ra zaf hes keno.</i>	<pre> S ├── NP (Ez) ├── AdvP (zaf) ├── NP (dadi u babiyê xu ra) └── VP └── V (hes keno) </pre>	Özne: <i>Ez</i> → yükleme bağlanır Nesne: <i>dadi u babiyê xu ra</i> → yükleme bağlanır Yoğunluk zarfı: <i>zaf</i> → yükleme bağlanır
c. <i>A kitabana wanena.</i>	<pre> S ├── NP (A) ├── NP (kitabana) └── VP └── V (wanena) </pre>	Özne: <i>A</i> → yükleme bağlanır Nesne: <i>kitabana</i> → yükleme bağlanır
d. <i>Babiyê Ehmedi eczaxaneyoya nobetdar ra ilac girot.</i>	<pre> S ├── NP (Babiyê Ehmedi) ├── PP (eczaxaneyoya nobetdar ra) ├── NP (ilac) └── VP └── V (girot) </pre>	Özne: <i>Babiyê Ehmedi</i> → yükleme bağlanır Nesne: <i>ilac</i> → yükleme bağlanır Yer zarfı/tümleç: <i>eczaxaneyoya nobetdar ra</i> → yükleme bağlanır
e. <i>Ma omnonia wertiyê de şiyêne ware.</i>	<pre> S ├── NP (Ma) ├── AdvP (omnonia wertiyê de) ├── PP (şiyêne) └── VP └── V (ware) </pre>	Özne: <i>Ma</i> → yükleme bağlanır Yer/tümleç: <i>şiyêne</i> → yükleme bağlanır Zaman zarfı: <i>omnonia wertiyê de</i> → yükleme bağlanır

(5.5.1.) Cümlelerin karşılaştırmalı bağımlılık diyagramı ve çözümlemesi.

5.5.2. Bileşik Cümle

Bileşik cümle, iki veya daha fazla fiilden (yüklemiden) meydana gelen cümledir. Bileşik cümle, temel cümle ve yan cümle(ler)den oluşur. Bileşik cümleler iki ya da daha fazla basit cümleden oluşur (Şahinoğlu, 1997:544). Bazı düşünce ve duygular vardır ki, tek bir cümleyle ifade edilmeleri mümkün değildir. Bu tür karmaşık içerikler, ancak birden fazla cümleyle açıklanabilir. Bu açıklamaları oluşturan cümleler ise iki şekilde kurulur: Birinci tür, bağlaçlarla birbirine bağlanan veya bağlaç kullanılmadan art arda sıralanan bağımsız cümlelerden oluşan sıralı bileşik cümledir. İkinci tür ise,

ana bir cümleinin içinde görev alan yan cümleciklerden oluşan bağımlı bileşik cümledir (Yıldırım, 2015:65).

(5.5.2.)

a. *Pir, pising depışena u boça ey tera kena* (Zazaki-5, 2017:126).

‘Nine, kediye yakalar ve onun kuyruğunu keser.’

S

├─ NP (Pir)

└─ VP

├─ VP

├─ NP (pising)

├─ V (depışena)

└─ ConjP

├─ Conj (u)

└─ VP

├─ NP (boça ey)

└─ V (tera kena)

Cümlelerin sentaktik⁶⁴ özellikleri:

1. Bağlama (*conjunction*): ‘u’ bağlacı, iki eşit gramer yapıyı (iki VP) birbirine bağlar. Bu, Zazacanın bağlama stratejisinin Türkçedeki ‘ve’ ile benzer, İngilizcedeki ‘and’ ile aynı olduğunu gösterir.

2. Birleşik fiil (*light verb construction*): ‘tera kena’ (keser) ifadesi dikkat çekicidir. Burada asıl anlamı tera (kes-) yüklemidir, ancak gramer görev (zaman, şahıs çekimi) ‘kena’ (yapar) yardımcı fiili üzerindedir. Bu, Zazacanın tipik bir sentaktik özelliğidir.

3. İyelik (tamlanan) yapısı: ‘boça ey’ (onun kuyruğu) yapısında tamlayan (ey) tamlanandan (boça) sonra gelir. Bu, İngilizcedeki (*his tail*) ve Türkçedeki (onun kuyruğu) gibi tamlayanın önce geldiği dillerden farklıdır. Zazaca, tamlamada tamlanan-tamlayan sırasını takip eder, tıpkı Kürtçe ve Farsçada olduğu gibi.

⁶⁴ (5.5.2)’de verilen örnek cümlelerin analizi X-Bar Teorisi çerçevesinde yapılmıştır.

4. Nesne-fiil sırası: Her iki cümleciğin yapısı da nesne-fiil (OV) sırasıdır. Bu, Zazacanın temel cümle yapısının Altay dilleri (Türkçe, Japonca) ve Farsça ile benzer şekilde baş-son (*head-final*) olduğunu bir kez daha teyit eder.

- *pısing depışena* (kediye yakalar)

- *boça ey tera kena* (kuyruğunu keser)

“*Pir, pısing depışena u boça ey tera kena.*” cümlesi koordinatif bir cümledir çünkü yapısında iki ayrı yüklem bulunmaktadır: “*pısing depışena*” (kediye yakalar) ve “*boça ey tera kena*” (onun kuyruğunu keser). Bu iki yüklem, Türkçedeki “ve” bağlacına karşılık gelen “*u*” bağlacı ile birbirine bağlanmıştır. Burada her iki cümle de bağımsız birer yargı oluşturma özelliğine sahiptir; bağlaç kaldırıldığında da “*Pir, pısing depışena*” (Nine, kediye yakalar) ve “*Nine, boça ey tera kena*” (Nine, onun kuyruğunu keser) biçiminde tek başına anlamlı cümleler kurulabilmektedir. Dolayısıyla her cümle biri diğerine tabi değildir, yani bağımlı (subordinatif) değil, eşdüzeyli (koordinatif) bir ilişki söz konusudur. Bu sebeple cümle, koordinatif birleşik cümledir.

b. *Ez ke vižêr şıyan lewey ey, ey xo rê kitab wendêne* (Keskin, 2017:121).

‘Ben dün sabah onun yanına gittiğimde, o da oturmuş kitap okuyordu.’

S

├─ NP (Ez)

└─ VP

├─ CP

| └─ C (ke)

| └─ TP

| └─ AdvP (vižêr şıyan lewey)

| └─ NP (ey)

└─ VP

├─ NP (ey xo rê)

└─ VP

├─ NP (kitab)

└─ V (wendêne)

Cümlelerin sentaktik özellikleri:

1. Bağlaç (*complementizer*) ‘*ke*’: Zazacada Türkçedeki gibi fiilimsi (-dığında, -ince) yerine çoğunlukla ayrı bir bağlaç (*ke*) kullanılır. Bu, onu Hint-Avrupa dillerine (İngilizce *that, when*; Farsça *ke*) yaklaştırır.

2. Özne-düşmesi (*pro-drop*): Yan cümlede özne (*ez* - ben) açıkça belirtilmemiştir çünkü fiilin çekimi (*şıyan* - gittim) şahıs bilgisini zaten içerir. Bu, Zazacanın özne düşüren dil bir (*pro-drop language*) olduğunu gösterir. Benzer özellik Türkçede de vardır.

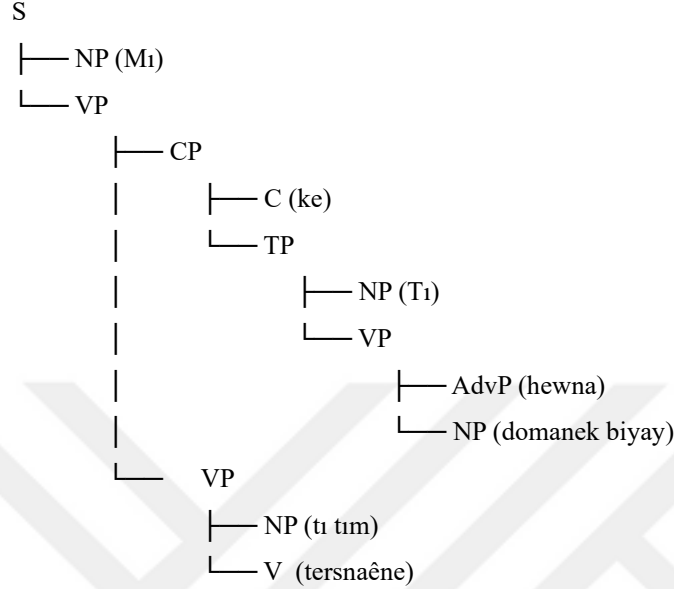
3. Özne-fiil uyumu: Fiiller (*şıyan, wendêne*), öznelerine (*ez, ey*) kişi ve sayı bakımından uyum gösterir.

4. Zaman ifadesi: Ana cümle (*wendêne*) geçmişte devamlılık bildirirken, yan cümle (*şıyan*) basit geçmiş zaman bildirir.

“*Ez ke vižêr şıyan lewey ey, ey xo rê kıtab wendêne.*” cümlesi subordinatif (yan cümle kuran bağlaç) bir cümledir çünkü yapısında bir ana cümle ile ona bağlı bir yan cümle bulunmaktadır. “*Ez ke vižêr şıyan lewey ey*” (Ben dün sabah onun yanına gittiğimde) kısmı tek başına bağımsız bir yargı oluşturmaz, yalnızca bir koşul/zaman belirten yan cümledir. Asıl yargı “*ey xo rê kıtab wendêne*” (o kendine kitap okuyordu) kısmında yer almaktadır. Bu yapıdaki bağımlılık, yan cümlelerin anlamını tamamlaması için ana cümleye ihtiyaç duymasından kaynaklanır. Eğer yan cümle tek başına kullanılsaydı anlam eksik kalacak, cümlelerin yüklemi tamamlanmamış olacaktı. Bu nedenle bu cümle koordinatif değil, ana cümlelerin etrafında kurulan subordinatif (bağımlı) birleşik cümledir.

c. *Tı ke hewna domanek biyay, mı tı tım tersnaêne* (Keskin, 2017:121).

‘Sen henüz çocuktun, ben seni hep korkuturdum.’

Cümlelerin sentaktik özellikleri:

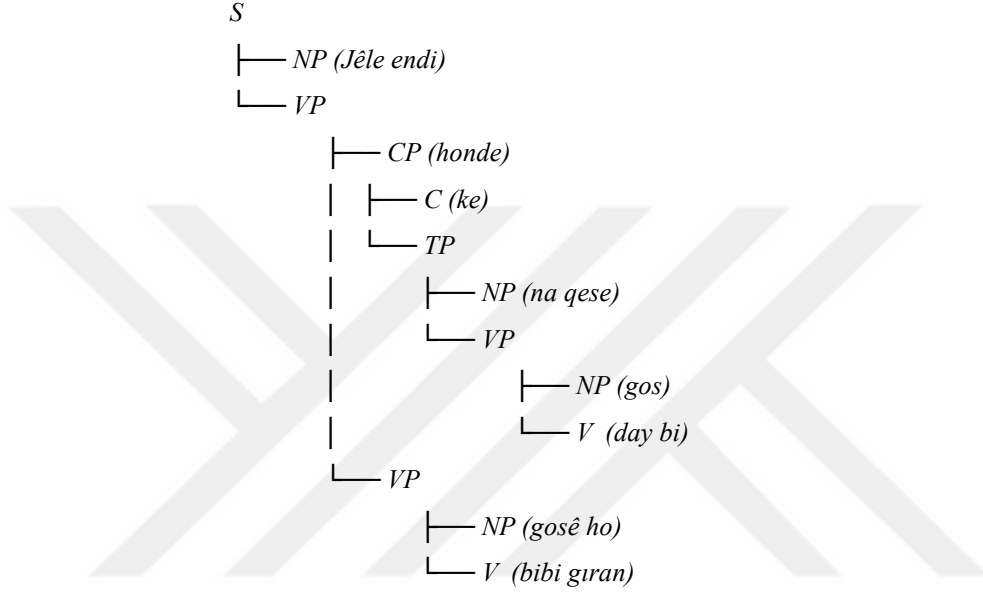
1. Ergatif yapı: Bu cümle, Zazacanın yarı ergatif bir dil olduğunu gösteren önemli bir kanıttır. Geçişsiz fiilin *biyaene* ‘olmak’ öznesi (*tı* ‘sen’) nominatif haldedir. Geçişli fiilin *tersnaene* ‘korkutmak’ öznesi (*mı* ‘ben’) ergatif haldedir. Geçişli fiilin nesnesi (*tı* –‘seni’) ise nominatif haldedir. Bu, Hint-Avrupa dillerinin çoğunun (İngilizce, Almanca) aksine, bir durum işaretleme sistemi olduğunu gösterir.
2. Bağlaç (*complementizer*) ‘ke’: Buradaki ‘ke’ bağlacı, ilk örnektekinden (-dığında) farklı olarak Türkçedeki ‘-ken’ ekine karşılık gelir. İşlevi, eşzamanlılığı belirtmektir.
3. Bileşik yüklem: Yan cümledeki ‘*domanek biyay*’ (çocuktun) yapısı, bir isim (*domanek*) ve bir fiilden (*biyay*) oluşan birleşik bir yüklemidir. Fiil, isme zaman ve şahıs bilgisi kazandırır.
4. Zarf kullanımı: ‘*hewna*’ (henüz) ve ‘*tım*’ (hep) zarfları, cümle içindeki konumları itibarıyla tipik bir Zazaca cümle yapısı sergiler.

Bu cümlede “*tı ke hewna domanek biyay*” (sen henüz çocuktun) kısmı zaman/koşul belirten yan cümledir. Tek başına anlamı tam değildir; bir durum bildirir ancak bir olay yargısı taşımaz. Asıl yargı ise “*mı tı tım tersnaêne*” (ben seni hep korkuturdum)

kısımında yer almaktadır. Yan cümle anlam bakımından ana cümleye bağımlıdır; bu nedenle yapı subordinatif birleşik cümledir.

d. *Jêle endi honde ke na qese gos day bi, gosê ho bibi gıran* (Çağlayan, 2015:7).

‘Jêle artık bu sözü o kadar duymuştu ki, kulakları duymaz olmuştu.’

Cümlelerin sentaktik özellikleri:

1. Sonuç cümlecigi: ‘*honde ke...*’ (o kadar... ki) yapısı, Zazacanın karmaşık cümleler kurmak için kullandığı önemli bir sentaktik yapıdır. Bu, İngilizcedeki ‘*so... that*’ veya Almandadaki ‘*so... dass*’ yapılarına benzer.

2. Birleşik fiiller: Cümledeki her iki fiil de (‘*day bi*’, ‘*bibi*’) birleşik yapıdadır. Ana fiil kökü zaman veya görünüş (*aspect*) bilgisini, yardımcı fiil (*bi*) ise zaman bilgisini taşır. Bu yapı Zazacada geçmiş zaman ifadeleri için yaygın olarak kullanılır.

3. İyelik (tamlanan) yapısı: *gosê ho* ‘onun kulağı’ yapısında, tamlanan *gos* başta, tamlayan *ho* sonda gelir. Bu, Zazacanın temel tamlama kuralıdır.

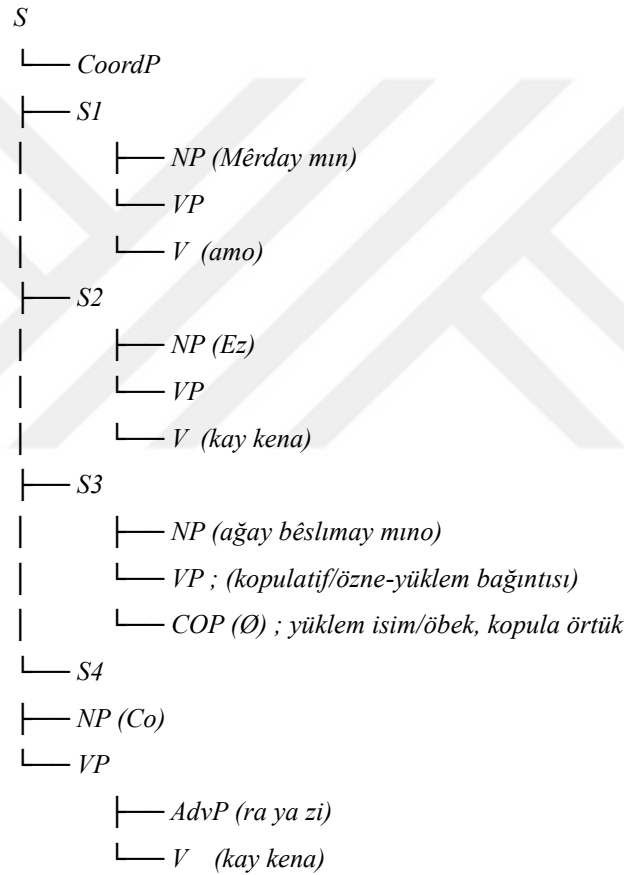
4. Sıfat-fiil yüklemi: Sonuç cümlecigindeki *bibi gıran* ‘duymaz olmuştu’ ifadesi, bir sıfatın (*gıran*) fiil (*bibi*) ile birleşerek sıfat-fiil yüklemi oluşturmuştur.

Bu cümlede “*Jêle endi honde ke na qese gos day bi*” (Jêle artık bu sözü o kadar duymuştu ki) kısmı bir sebep-sonuç ilişkisi kuran yan cümledir. Bu yan cümle tek

başına tamamlanmış bir yargı ifade etmez; devamında gelen *gosê ho bibi gıran* ‘kulakları duymaz olmuştu’ kısmına bağlıdır. Yani birinci cümle neden, ikinci cümle ise sonuç bildirmektedir. Dolayısıyla bağımlı bir birleşim söz konusudur ve cümle subordinatif birleşik cümle olarak sınıflandırılır.

e. *Mêrday min amo; ez kay kena, ağay bêslımay mino; co ra ya zi kay kena.* (Hadank, 1932:339).

‘Kocam geldi, oynuyorum, benim efendimdir/ağamdır; o yüzden o da oynuyor.’

Cümlelerin sentaktik Özellikleri:

1. Sıralı cümle yapısı: Bu cümle, bağlaçlarla açıkça bağlanmaktan ziyade, yan yana dizilmiş cümlelerden oluşur. Anlam ilişkisi bağlam ve ‘*ra ya zi*’ gibi edatlarla kurulur.
2. Birleşik fiil: ‘*kay kena*’ (oynuyor) yapısı, bir isim *kay* ‘oyun’ ve bir kerdene ‘yapmak’ fiilinden (*kena*) oluşan tipik bir birleşik fiildir.

3. İsim cümleleri ve kopula: S3 (‘ağay bêslımay mino’), bir isim cümlesidir. Zazacada *biyaene* ‘olmak’ fiili (kopula) genellikle isme eklenen bir ek (-o, -êno) ile ifade edilir. Burada *mino* ‘benimdir’ içindeki -o eki kopulanın işlevini görüyor olabilir.

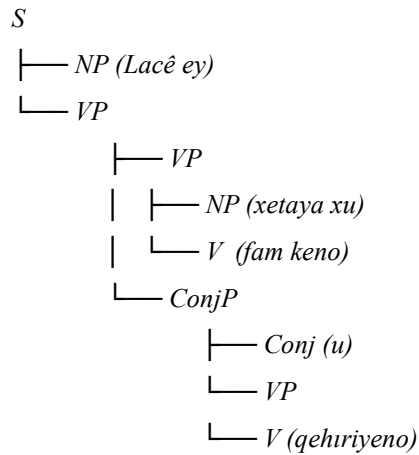
4. Edatla nedensellik ifadesi: Cümleler arasındaki ‘o yüzden’ anlamı, bir bağlaç yerine ‘ra’ (için, -den) edatıyla kurulmuştur. Bu, anlamsal ilişki kurmanın farklı bir yoludur.

5. Tamlama yapısı: ‘Mêrday min’ (kocam) ve ‘bêslımay mino’ (benim efendimdir) yapıları, Zazacanın tamlama yapısını gösterir.

“Mêrday min amo; ez kay kena, ağay bêslımay mino; co ra ya zi kay kena” cümlesi yapısı itibariyle koordinatif yani parataktik bir bileşik cümledir. Cümlede dört ayrı yan cümlecik bulunmaktadır: “Mêrday min amo” (kocam geldi), “Ez kay kena” (ben oyun oynuyorum), “Ağay bêslımay mino” (ağam beni besleyendir/büyüğümdür) ve “Co ra ya zi kay kena” (o da oynuyor). Bu dört cümlecik, noktalı virgül ve bağlaçlarla birbirine bağlanmıştır. Her biri özne ve yükleminden oluştuğu için bağımsız birer tümce değerine sahiptir ve tek başlarına da anlamlıdır. Dolayısıyla burada subordinatif yapılarda olduğu gibi bir yan cümlemin diğerine bağımlı olması söz konusu değildir. Bunun yerine, ardışık ve eşdüzeyli yargılar yan yana getirilerek olay örgüsü aktarılmaktadır. Bu da yapıyı açık biçimde koordinatif bileşik cümle kategorisine yerleştirir.

f. *Lacê ey xetaya xu fam keno u qehiriyeno* (Zazaki-6, 2019:32).

‘Onun oğlu hatasını anlar ve kahrolur.’

Cümlenin sentaktik özellikleri:

1. Bağlama: ‘u’ bağlacı, iki eşit gramer yapıyı (iki VP) birbirine bağlar. Bu yapı Türkçe ve İngilizce ile tamamen paraleldir.
2. Birleşik Fiil: ‘*fam keno*’ (anlar) ifadesi, bir isim (*fam-*) ile genel bir fiilin (*keno* - yapar) birleşiminden oluşur. Bu yapı Zazacada çok yaygındır.
3. İç-içe geçmiş tamlamalar: Cümlede iki seviyede isim tamlaması vardır:

Seviye 1 (Özne): ‘*lacê ey*’ (oğul + onun -> onun oğlu)

Seviye 2 (Nesne): ‘*xetaya xu*’ (hata + kendi -> kendi hatası). Buradaki ‘*xu*’ zamiri, özneyi vurgulamak ve onu hatayı ‘yapan’ olarak işaret etmek için kullanılır.

4. Dönüşlülük zamiri: ‘*xu*’ (kendi) zamiri, özneye (‘*lacê ey*’) dönerek onun hatasını vurgular. Bu, cümlenin anlamını güçlendiren önemli bir unsurdur.
5. Nesne-fiil sırası: Cümlenin yapısı nesne-fiil (OV) sırasını takip eder, bu Zazacanın temel cümle yapısıyla uyumludur:

‘*xetaya xu fam keno*’ (hatasını anlar).

Bu cümlede iki yüklem vardır: “*xetaya xu fam keno*” (hatasını anlar) ve “*qehıriyeno*” (kahrolur). Bu iki yüklem, ‘u’ (ve) bağlacıyla birbirine bağlanmıştır. Bağlaç çıkarıldığında her iki yan cümle de tek başına anlamlıdır. Dolayısıyla burada da iki cümle arasında bağımsızlık vardır, yani koordinatif birleşik cümle söz konusudur.

BÖLÜM 6

BİLEŞİK CÜMLELER

6. TEMEL CÜMLE VE YAN CÜMLE

Bileşik cümle, tek bir yargıdan oluşan basit cümlelerden farklı olarak, içinde birden fazla yargı barındıran cümledir. Bu yargılar, bir temel cümle (ana cümle) ile onun anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yan cümlecikten oluşur (Yıldırım, 2015:117). Yan cümlecikler, temel cümlenin bir ögesi (özne, nesne, zarf tümleci vs.) görevini üstlenir. Temel cümle ise, cümlenin ana mesajını taşıyan, yüklemi çekimli bir fiil olan ve yan cümlecğin kendisine bağlandığı esas kısımdır.

Temel cümle ve yan cümle arasındaki farklar:

<u>Ölçüt</u>	<u>Temel Cümle</u>	<u>Yan Cümle</u>
Bağımsızlık	Tek başına kullanılabilir	Tek başına kullanılmaz, temel cümleye bağlıdır
Anlam	Tamamlanmış bir düşüncüyü ifade eder	Tamamlanmamış, temel cümle ile bütünlenir
Görev	Ana yargıyı taşır	Ana yargıya katkı sağlar (özne, nesne, tümleç)
Zazaki örnek	<i>Mı hesna ke to şiya Gımgım.</i> 'Ben duydum ki sen Varto'ya gitmişsin.' <i>mı hesna....</i> 'ben duydum....'	<i>....ke to şiya Gımgım.</i> ...'ki sen Varto'ya gitmişsin.'

6.1. Temel Cümle

Bağımsız olarak kurulabilen, bir yargı bildiren ve tek başına iletişimde kullanılabilen cümleye temel cümle (*main clause*) denir (Li-hon, 2003). Temel cümle (ana cümle), özne ve yükleminden oluşan; bağımsız, anlamlı ve tamamlanmış bir düşüncüyü dile getiren sözcükler bütünüdür. Bu tür cümleler, herhangi bir başka yapıya ihtiyaç

duymaksızın tek başına bağımsız birer cümle olarak kullanılabilirler (Şahinoğlu, 1997:544).

Özellikleri:

- Tek başına bir cümle olarak kullanılabilir.
- Anlamı için başka bir yapıya ihtiyaç duymaz.
- Cümle yapısında ana taşıyıcı unsurdur.

Sentaks teorileri temel cümleyi şu şekilde ele alırlar:

Geleneksel dilbilgisi: “Yargıyı tek başına verebilen cümle” kabul edilir.

Yapısalci sentaks: Temel cümle, genellikle $[S \rightarrow NP + VP]$ yapısını korur.

Üretici-dönüşümlü gramer (Chomsky): Temel cümle IP/TP (Inflectional Phrase / Tense Phrase) olarak görülür; yani özne + çekimli fiil içerir.

Bağımlılık grameri: Yüklem merkezli bir yapıdır; özne, nesne ve tümleçler doğrudan fiile bağlanır.

(6.1.a.) tr. *wendene* ‘okumak’

Zazaki: *Ez kıtav wanen.*

Farski: *Man ketâb mikhânam.*

Tırki: ‘Ben kitap okuyorum.’

Zazacada transitif (geçişli) bir fiil olan *wendene* ‘okumak’ fiiliyle kurulan cümlelerin Farsça ve Türkçe cümle örnekleri, cümle öbekleri, öbek yapısı ağacı (sentaks ağacı), ve üç dil için karşılaştırmalı olarak tablo şeklinde verilmektedir.

Zazaki	Farski	Tırki
<i>Ez kıtav wanen</i>	<i>Man ketâb mikhânam.</i>	Ben kitap okuyorum.
S ├── NP (Ez) └── VP ├── NP (kıtav) └── V (wanen)	S ├── NP (Man) └── VP ├── NP (ketâb) └── V (mikhânam)	S ├── NP (Ben) ├── NP (kitap) └── VP └── V (okuyorum)

Dil	Özne (NP)	Nesne (NP)	Yüklem (V)	Öbek Yapısı
Zazaca	<i>Ez</i>	<i>kıtav</i>	<i>wanen</i>	$S \rightarrow NP + VP(NP+V)$ (SOV)
Farsça	<i>Man</i>	<i>ketâb</i>	<i>mikhânam</i>	$S \rightarrow NP + VP(NP+V)$ (SOV)
Türkçe	Ben	kitap	okuyorum	$S \rightarrow NP + NP + VP(V)$ (SOV)

(6.1.a.)’daki örneklerde görüldüğü gibi Zazaca ve Farsçada öznenen hemen sonra gelen yüklem, VP içinde nesneyle birlikte yer almakta; buna karşın Türkçede nesne öznenen sonra bağımsız bir NP olarak konumlanmakta ve VP yalnızca yüklemi içermektedir. Bu durum, Zazaca ve Farsçada VP düzeyinde sıkı bir S–O–V yapılandırmasını, Türkçede ise öznenen sonraki bağımsız nesne konumlandırmasını ortaya koymaktadır.

(6.1.b.) intr. *şıyaene* ‘gitmek’

Zazaki: *Ali şî keye.*

Farski: *Ali be xâne raft.*

Tırki: ‘Ali eve gitti.’

Zazacada intransitif (geçişsiz) bir fiil olan *şıyaene* ‘gitmek’ fiiliyle kurulan cümlelerin Farsça ve Türkçe örnekleriyle birlikte cümleyi öbek yapısı ağacı, ardından özne-yüklem sırası (SOV/SVO) tipolojisi bakımından incelenmektedir.

Zazaki	Farski	Tırki
<i>Ali şî keye.</i>	<i>Ali be xâne raft.</i>	Ali eve gitti.
S ├── NP (<i>Ali</i>) └── VP ├── V (<i>şı</i> → gitti) └── PP (<i>keye</i> → eve)	S ├── NP (<i>Ali</i>) └── VP ├── PP (<i>be xâne</i> → eve) └── V (<i>raft</i> → gitti)	S ├── NP (<i>Ali</i>) └── VP ├── NP/PP (<i>eve</i>) └── V (<i>gitti</i>)

<u>Dil</u>	<u>Cümle</u>	<u>Yapı</u>	<u>Tipoloji</u>
Zazaca	<i>Ali şî keye.</i>	S – V – O	SVO
Türkçe	Ali eve gitti.	S – NP/PP – V	SOV
Farsça	<i>Ali be xâne raft.</i>	S – PP – V	SOV

(6.1.b.)’de verilen örneklerde Türkçe ve Farsça tipik SOV dizilimini koruyor. Zazaca cümle ise SVO dizilimindedir. Yer belirten öğeler (*keye/ be xâne / eve*) Türkçe ve Farsçada yüklemden önce yer alırken, Zazacada yüklemden sonra gelir. Farsçada yönelme edatı (*be*) açıkça yer alırken, Türkçe ve Zazacada yalın / ekleşmiş biçimler tercih edilmiştir.

6.2. Yan Cümle

Yan cümle (*dependent/subordinate clause*), temel cümlelerin bir ögesi (özne, nesne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı) olarak görev yapan ve dilbilgisel olarak ona bağımlı olan yargıdır (Korkmaz, 2014). Bağımsız kullanılamayan, temel cümleye bağlı olarak işlev gören ve genellikle ad, sıfat veya zarf işlevi üstlenen cümle, yan cümle olarak adlandırılır (Yıldırım, 2015). Bu bağımlılık ya bir bağlaç ya da bir fiilimsi ile sağlanır.

Yan cümle, sentaktik olarak temel cümlelerin bir düğümüne (*node*) bağımlı olan ve bir bağlayıcı öge (*relator*) ile işaretlenen yargı birimidir (Crystal, 2008). Bu bağlayıcı öge, Zazacada çoğunlukla ‘*ke*’ bağlacıdır, ancak fiilimsi ekleri de bu işlevi görebilir. Yan cümleler, temel cümlede doldurdukları işlevsel rol ile tanımlanır.

Özellikleri:

- Tek başına bir yargı bildirmez.
- Çoğunlukla bağlaçlar (*ke vb.*) veya ilgi zamirleri ile temel cümleye bağlanır.
- Cümlede özne, nesne, tümleç veya niteleyici görevinde bulunabilir.

Sentaks teorileri yan cümleyi şu şekilde ele alırlar:

Geleneksel dilbilgisi: “İç cümle” ya da “bağımlı cümle” olarak adlandırır.

Üretici gramer: CP (*Complementizer Phrase*) altında değerlendirilir; bağlaç ya da ilgi zamiri ile temel cümleye bağlanır.

Bağımlılık kuramı: Yan cümleler yükleme veya cümlenin başka bir ögesine bağımlı olarak bağlanır.

(6.2.)

Zazaki: *Ez zanen **ke** u ame.*

Farski: *Man midânam **ke** u âmade ast.*

Tırki: ‘Ben biliyorum **ki** o geldi.’

Zazaki	Farski	Tırki
<i>Ez zanen ke u ame.</i>	<i>Man midânam ke u âmade ast.</i>	Ben biliyorum ki o geldi.
S (Main Clause) — NP (Ez) — VP — V (zanen) — Subordinate Clause — C (ke) — S — NP (u) — V (ame)	S (Main Clause) — NP (Man) — VP — V (midânam) — Subordinate Clause — C (ke) — S — NP (u) — VP — V (âmade) — COP (ast)	S (Main Clause) — NP (Ben) — VP — V (biliyorum) — Subordinate Clause — C (ki) — S — NP (o) — V (geldi)

Öge

Zazaca

Türkçe

Farsça

Özne (NP)

Ez

Ben

Man

Yüklem (V/VP)

zanen

biliyorum

midânam

Yan cümle (CP)

ke u ame

ki o geldi

ke u âmade ast

Yan cümlenin öznesi (NP)

u

o

u

Yan cümlenin yüklemi (VP)

ame

geldi

âmade

Yan cümlenin yardımcı fiili / COP

—

—

ast

Öge	Zazaca	Türkçe	Farsça
Bağlaç / Complementizer (C)	<i>ke</i>	<i>ki</i>	<i>ke</i>

Sentaks açısından bakıldığında üç dilde de cümlelerin üst yapısı aynı kalıba oturur: $[S \rightarrow NP + VP]$, burada VP yalnızca temel yüklemi değil, aynı zamanda bağlaçlı yan cümleyi de içerir. Yani ana cümlelerin yüklemi (*zanen* / *biliyorum* / *midânam*), kendi içinde bir tamlayıcı öbeği (CP) seçmektedir. Bu CP de bir bağlaç (*ke* / *ki*) ile açılır ve ardından bağımsız bir cümle yapısı gelir. Böylece yan cümle, ana cümlelerin yüklemine bağımlı olarak kurulur ve tüm cümle bir “tamlayan-tamlanan” ilişkisi içinde bütünleşir.

Zazaca ve Türkçede bu yapı daha yalındır; yan cümlede yüklem yalnızca bir fiille temsil edilir (*ame* / *geldi*). Farsçada ise yan cümle yüklemi iki parçalıdır: asıl fiil + kopula (*âmade* + *ast*). Bu, sentaktik açıdan Farsçanın yüklem bölgesinde daha fazla morfolojik unsur taşıdığını gösterir. Yine de her üç dilde de yan cümle S (özne) + VP (yüklem) dizilimiyle kurulur ve CP ana cümlelerin yüklemine doğrudan bağlanır. Bu açıdan bakıldığında, Zazaca ve Türkçe arasında sentaktik işleyiş bakımından tam bir paralellik varken, Farsça aynı şemayı sürdürmekle birlikte yüklem bölgesine eklenen kopula ile farklılaşmaktadır.

Aynı cümle miş’li geçmiş zamana göre çekimlenirse;

Zazaki: *Ez zanen ke u amo.*

Farski: *Man midânam ke u âmade bud.*

Türkçe: Ben biliyorum ki o gelmiş.

Bu üç cümle, aynı mantıksal ilişkiyi kurmak için Hint-Avrupa dilleri (Zazaca ve Farsça) ile Türkçenin yan cümle kurmada birbirinden nasıl farklı stratejiler izlediğini gösteren iyi bir örnektir. Her biri ‘bilmek’ ve ‘gelmek’ eylemleri arasındaki ilişkiyi farklı bir gramer yapısıyla kodlar.

Zazaca cümle (*‘Ez zanen ke u amo’*), yapısal olarak en basit ve en doğrudan olanıdır. Tıpkı Türkçedeki ‘Ben biliyorum ki o geldi’ ifadesi gibi, iki cümleyi bir ‘ke’ (ki) bağlacıyla birleştirir. Yan cümlede kullanılan ‘*amo*’ (geldi) basit geçmiş zaman

olduğu için, ifade edilen bilgi, gelmenin kesin ve bitmiş bir olgu olduğuna dair bir vurgu taşır. Bu yapı, anlamı doğrudan ve bağlacın gücüyle aktarır.

Buna karşılık, Farsça cümle (*'Man midânam ke u âmade bud'*) zaman uyumu konusunda karmaşıktır. Ana cümle şimdiki zaman (*'midânam'* - biliyorum) iken, yan cümlede *'âmade bud'* (gelmişti) yapısı kullanılır. Bu, Türkçedeki -miş'li geçmiş zamanın hikâyesine denk gelen bir yapıdır. Bu tercihin nedeni, 'bilmek' eyleminin şimdiki zamanda gerçekleşmesine rağmen, bilinen eylemin ('gelmek') ondan önce tamamlanmış olmasıdır. Farsça, bu kronolojik farkı gramere işleyerek, 'Onun çoktan gelmiş olduğunu biliyorum' anlamındaki zaman inceliğini vurgular.

Türkçe cümle ('Ben biliyorum ki o gelmiş') ise, anlam olarak Farsçaya yakın olsa da, yapısal olarak diğer iki dilden temel bir farkla ayrılır. Yan cümlede -miş'li geçmiş zamanın kullanılması, gelme eyleminin sonradan öğrenilen bir bilgi olduğunu ima eder. Ancak asıl belirleyici fark, Türkçenin bu tür yapıları kurmakta 'ki' bağlacını kullanmaktan genellikle kaçınmasıdır. Günlük ve doğal kullanımda, Türkçe yan cümleleri sıklıkla isimleştirir. Yani 'Ben biliyorum ki o gelmiş' yerine, 'Onun geldiğini / gelmiş olduğunu biliyorum' denir. Burada 'ki' bağlacı ortadan kalkar ve 'gelmek' fiili, '-diği' veya '-miş olduğu' eklerini alarak ana cümlelerin nesnesi haline gelir. Bu, Türkçenin yan cümle kurmadaki en karakteristik özelliklerinden biridir.

Zazaca ve Farsça aynı dil ailesinden gelmelerine rağmen zaman kullanımında farklılaşırken, Türkçe tamamen farklı bir dil ailesinden olmanın getirdiği bir yapısal çözümleme (isimleştirme) kullanır. Bu karşılaştırma, dillerin aynı düşünceyi aktarmak için nasıl farklı gramer yolları geliştirdiğini gösterir.

6.2.1. Yan Cümle Türleri ve Bağımlılık İlişkileri

6.2.1.1. Koşul Cümleleri

Hadank (1932:99) gerçek koşullar, olası koşullar ve gerçekdışı (irrealist) koşullar arasında ayrım yapar. Mevcut verilerde bağlaçlardan kaynaklı biçimler kısmen farklı olsa da, bu ayrımlar hâlâ geçerlidir. Gerçek koşullarda, yan cümlelerin fiili belirli geçmiş zaman kipinde olup Türkçe koşul eki */-se/ <-sa>* ile biter (Todd, 2008: 109). Bu durum sadece Zazacanın Siverek ve Hozat ağızlarına özgü istisnai bir durum olup Zazacanın genel bir özelliği değildir.

(6.2.1.1.)

a. (Siverek) *Tı bol aw danê-se, weş niyo* (Todd, 2008:109).

b. (Hozat) *To zaf axwe dana-sa rınd niyo.*

sen çok su verirsen, iyi değil

‘Onlara çok su verirsen iyi olmaz.’

Siverek ağzı	Hozat ağzı
<i>Tı bol aw danê-se, weş niyo.</i> “Onlara çok su verirsen iyi olmaz.”	<i>To zaf axwe dana-sa rınd niyo.</i> “Onlara çok su verirsen iyi olmaz.”
niyo (yüklem) weş (sıfat: "iyi") danê-se (şartlı fiil: "verirsen") / \ tı (özne) bol aw (nesne)	niyo (yüklem) rınd (sıfat: "iyi") dana-sa (şartlı fiil: "verirsen") / \ to (özne) zaf axwe (nesne)
Merkez: <i>niyo</i> (değil) <i>weş</i> → yükleme bağlı sıfat <i>danê-se</i> → koşullu yan cümle, yükleme koşul tümleci olarak bağlı <i>tı</i> → yan cümlelerin öznesi <i>bol aw</i> → yan cümlelerin nesnesi	Merkez: <i>niyo</i> <i>rınd</i> → yükleme bağlı sıfat <i>dana-sa</i> → koşullu yan cümle, yükleme bağlı <i>tı</i> → yan cümlelerin öznesi <i>zaf axwe</i> → yan cümlelerin nesnesi

(6.2.1.1.)’deki cümleyi Bağımlılık Dilbilgisi kuramı açısından analiz ettiğimizde; ana cümlelerin yüklemi (*niyo*) merkezdir. Yan cümle (*danê-se / dana-sa*) bu yükleme koşul yan tümleci olarak bağlanır. Yani bağımlılık kuramında, şart ekleri ‘-se/-sa’ yan cümlelerin bağımsızlığını azaltıp ana cümleye bağlayan unsur olarak görülüyor. ‘-se/-sa’ şart ekleri Zazacada cümlede koşul anlamı verir.

Olası koşullar, yan cümlede dilek kipi fiil formu ve gerçek koşullarda kullanılanla aynı olan cümle sonu koşul ilgeci ile işaretlenir.

c. *Wext-ê cı bivo-se o do biro (Todd, 2008:110).*

d. *Waxtê ey bıbose o yeno.*

‘Zamanı olursa, o gelecek.’

Örneklerden anlaşıldığı üzere koşul ilgeci /-se/-sa/ cümlelerin son ögesinde bulunur; bu, Türkçede olduğu gibi genellikle fiildir. Ancak örneğin, hareketin hedefi veya bir dolaylı tümleç fiilden sonra geldiğinde, ilgeç yine cümlelerin en sonunda yer alır (Todd, 2008:110).

e. *O şıro welat-se fina nino Almaniya (Todd 2008:110).*

o gider memleket-eğer, tekrar gelmez Almanya

‘Memlekete giderse, Almanya’ya tekrar gelmeyecek.’

[S [AdvP *O şıro*] [NP *welat-se*] [VP *fina nino*] [NP *Almaniya*]]

Koşul eki **-se**, öznenin gittiği hedefi (*welat* = memleket) belirten ad öbeğine eklenmiş. Fiil ‘*fina nino*’ (bir daha gelmez) yüklem, ama koşul eki fiilde değil, önceki NP’de. Yani koşul yan cümlesi = “*o şıro welat-se*” → “eve/memlekete giderse”.

f. *Tu perey bıdı cı-se o do biro.*

sen para verirsın ona-eğer, o gelecek

‘Sen ona parayı verirsen, o gelecek.’

[S [NP *Ti*] [NP *perey*] [VP *bıdı cı-se*] [S *o do biro*]]

Burada koşul eki, dolaylı nesne (*cı* = ona) üzerinde: ‘*cı-se*’ (ona-ise = ona verirsen). Yani koşul eki, fiilden sonra gelen dolaylı nesneye bağlanmış. Ana cümle yüklemi: ‘*o do biro*’ (gelecek).

Koşul eki /-sa/-se/, Türkçede olduğu gibi çoğunlukla yükleme eklenir. Ancak Zazacada, yüklemden sonra dolaylı tümleç ya da hareket yönü belirten öbek varsa, clitik cümlelerin sonuna taşınır. Yani koşul eki cümle düzeyinde son pozisyonu işgal eder. Bu da onun sentaks açısından yalnızca fiil çekimine değil, tüm cümleye bağlı olduğunu gösterir. Koşul eki (-sa/-se), cümle-sonu eki olarak işlev görür. Türkçedeki gibi yalnızca fiile eklenmez; Zazacada sentaks açısından koşul ekinin bağlandığı konum cümlelerin sonundaki öbeğdir. Bu yüzden; eğer yüklem sonda ise koşul eki fiile eklenir. Eğer yüklemden sonra dolaylı tümleç veya hareket yönü varsa koşul eki oraya

eklenir. Koşul eki (-sa/-se) Zazacanın genel bir özelliği olmayıp sadece Siverek ve Hozat ağızlarına özgüdür. Bu ekin Türkçe'den Zazacaya geçtiği anlaşılmaktadır.

6.2.1.2. Gerçekdışı veya Karşıtolgusal Cümleler

Gerçekdışı veya Karşıtolgusal (*Irrealis* veya *Contrafactual*) yan cümleler, dilbilimde ve özellikle koşul cümlelerinde (*if clauses*) sıklıkla karşılaştığımız, gerçekte olmamış veya olma ihtimali olmayan durumları ifade etmek için kullanılan yapılardır.

Gerçekdışı (*Irrealis*): Bu kip, bir eylemin veya durumun gerçek dünyada somut bir gerçekliğe sahip olmadığını belirtir. Bu, bir dilek, bir tahmin, bir tavsiye veya henüz gerçekleşmemiş bir olasılık olabilir.

Kaşkana dayna zaf waxtê mı bîbiyêne. (Keşke daha fazla vaktim olsa.) (Şu anki gerçeklikte zamanım yok, bu bir dilek.)

Meşte ke yenosâ xebere ma dero. (Yarın gelebilirse bize haber versin.) (Gelecekteki belirsiz bir olasılık.)

Karşıtolgusal (*Contrafactual*): Doğrudan gerçekleşmemiş, tam aksi olmuş bir durumu ifade eder. Konuşmacı ve dinleyici, cümlenin geçmişte veya şimdide gerçek olmadığını bilir.

Ez ke vîzeri rew rakotenese ewro qefeliya nêbiyene. (Eğer dün erken yatmış olsaydım, bugün yorgun olmazdım.) (Gerçekte erken yatmadım ve şimdi yorgunum.)

Zazacada bu tür cümleler günümüzde geçerli olmayan bir koşulu ifade etmek için, yan cümlenin fiili öğrenilen geçmiş zaman kipine çekilir ve /-sa/-se/ ilgecini alır; ana cümlenin fiili ise gelecek zaman kipinde olur.

(6.2.1.2.)

a. *Erevay min bi-se, ezan şıran* (Todd, 2008:110).

araba-EZ benim olsaydı, ben-giderdim

‘Arabam olsaydı, ben giderdim.’

[S [NP Erevay min bi-se], [S ezan şıran]]

Koşul cümlesi: [NP Erevay min] + [VP bi-se] → ‘Arabam olsaydı’

Temel cümle: [NP ez] + [VP şıran] → ‘Ben giderdim’

b. *Pereyê mı bibiyêne-se, mı eştene pankâ.*

para-EZ benim olsaydı, ben-atardım banka

‘Param olsaydı, bankaya yatırırdım.’

[S [NP Pereyê mı bibiyêne-se], [S mı eştene pankâ]]

Koşul cümlesi: [NP Pereyê mı] + [VP bibiyêne-se] → ‘Param olsaydı’

Temel cümle: [NP mı] + [VP eştene pankâ] → ‘Ben bankaya yatırırdım’

Geçmiş zamana atıfta bulunan karşıtolgusal bir koşul ifade edildiğinde, yan cümlelerin fiili birleşik zaman, ana cümlelerin fiili ise geçmiş zaman tahmini kipinde olur. Yan cümle yine /-sa/-se/ ilgeci ile işaretlenir.

c. *Banê mı bibinay-se mı dênê kira.*

‘Benim evim olsaydı, onu kiraya verirdim.’

[S [NP Banê mı] [VP bibinay-se] [NP mı] [NP dênê] [VP kira]]

Koşul cümlesi: [NP Banê mı] + [VP bibinay-se] → ‘Benim evim olsaydı’

Temel cümle: [NP mı] + [NP dênê] + [VP kira] → ‘Ben onu kiraya verirdim’

Zazacada bu tür cümleler genelde ‘eg’, ‘eka’, ‘eke’, ‘’ gibi bağlaçlarla yapılır.

Oniyeno lu ra eg lu ha yi ra wet kıştâ koti ya (Akbanâ, 2020:27).

‘Tilkiye bakıyor meğerki tilki onun ötesinde yan yatıyor.’

*Bawo, mı emşew yew hewn di, **ek** ceniyê tu bıray mı kıştu, eştu zeyndan (Lerch, 1857; akt. Aslanoğulları, 2014:58).*

‘Baba, ben bu gece bir rüya gördüm meğer senin eşin benim kardeşimi öldürmüş, zindana atmış.’

*Unîyeno ci **eke** di merdimi qaxitûn nusênî u erzên zerê awê ruêyî (Bor, 2015:92).*

‘Ona bakar meğer iki kişi kağıtları yazıyorlar ve nehrin suyuna atıyorlar.’

***Eger ke** dejê ey çin biyêne waştêne ke bikuyo hewno xorî (Sertkaya, 2013:71).*

‘Eğer onun ağırları olmasaydı isterdi ki derin bir uykuya dalsın.’

***Eki** tı murê keynera filan merdimi biyarê, ezdo poça to bıda, zewmbina poça to nêdana (Hayig, 2007:33).*

‘Eğer sen bana filan kişinin kızını getirirsen, ben senin kuyruğunu veriririm başka türlü kuyruğunu vermem.’

6.2.1.3. Zaman Yan Cümlecikleri

Bir eylemin (ana cümleinin) başka bir eylemin (yan cümleinin) gerçekleştiği zamanda, ondan önce, sonra veya onunla aynı anda olduğunu gösteren cümlelerdir. Bu cümleler ana cümleye bir zaman zarfı gibi bağlanır.

Bir cümleye, koşul cümlesinin oluşturulma biçimine oldukça benzer şekilde bir zaman cümlecği eklenebilir. Zaman cümlecği bağımlıdır, ana cümleden önce gelir ve hatta koşul ilgeci /-sa/-se/ ile kapatılabilir. Zaman cümlecği neredeyse her zaman ‘ne zaman’ anlamına gelen /waxt, wext/ kelimesiyle başlar (Mann-Hadank, 1932:97). Bu kelime ‘o zaman ki’ anlamındaki /waxto ke, wextek/ ifadesinden oluşur.

(6.2.1.3.)

- a. *Wextak o biro ma do piya bure* (Todd, 2008:111).

‘O geldiğinde, birlikte yemek yiyeceğiz.’

[S [CP Wextak o biro], [S ma do piya bure]]

Yan cümle (zaman cümlesi): [CP Wextak o biro] → ‘O geldiğinde’

Temel cümle: [S ma do piya bure] → ‘Birlikte yemek yiyeceğiz’

- b. *Waxto k1 pey ra safaq berco, kiberê Xan1 oncia cınıya* (Aslan, 2011:241).

‘Şafak sökeceği zaman, hanın kapısı yine çalınır.’

[S [CP Waxto k1 pey ra safaq berco], [S kiberê Xan1 oncia cınıya]]

Yan cümle (zaman cümlesi): [CP Waxto k1 pey ra safaq berco] → ‘Şafak sökeceği zaman’

Temel cümle: [S kiberê Xan1 oncia cınıya] → ‘Hanın kapısı yine çalındı’

- c. *Wext biyero keye fom kena eg inson omeyo itiya* (Akbana, 2020:42).

‘Eve varacağı zaman anlar ki meğer buraya insan gelmiş.’

[S [CP Wext biyero keye fom kena], [S eg inson omeyo itiya]]

Yan cümle (zaman cümlesi): [CP Wext biyero keye fom kena] → ‘Eve varacağı zaman’

Ana cümle: [S eg inson omeyo itiya] → ‘Anlar ki meğer buraya insan gelmiş’

6.2.1.4. İlgi Cümlecikleri

Bir ismi nitelemek, onun hakkında ek bilgi vermek için kullanılan yan cümleciktir. Bu yan cümlecik, ana cümle içindeki bir sözcüğe sıfat olur. *Kamci* ‘hangi?’ veya *çituri*

‘nasıl?’ sorularına cevap verir. Zazacada ilgi cümlecikleri Türkçedeki ‘-an, -en, -dığı’ veya İngilizcedeki ‘who, which, that’ ile kurulan yapıların karşılığıdır. Zazacada bu yapı, bir ilgi bağlacıyla kurulur (Selcan, 1998:661).

Zazacada /ke/, isim veya zamirden oluşan bir başvuru sözcüğünün ilgi tümlecigi olarak işlev görür. Ana cümlede ‘başvuru sözcüğü (isim/zamir) + sıfat bağlantı eki’ ile ilişki kuran /ke/ ilgi tümlecığının sözdizimsel işlevi, bir ilgi cümlecigi oluşturmayı sağlamaktır. Ana cümledeki başvuru sözcüğü, birden fazla ögeden oluşan bir nitelendirme ile tamamlanıyorsa, sıfat bağlantı ekleri her zaman son ögeden sonra gelir:

Mordemek-o ke yeno, ez nas ken. ‘Gelen adamı ben tanıyorum.’

Bu cümlede ‘*mordemek-o*’ (adam), ‘-o’ ekiyle belirtilmiş bir isimdir. ‘*ke yeno*’ (ki gelen) ifadesi, bu adamı niteleyen ilgi cümlecigidir.

İlgi cümlecikleri, niteledikleri isimle birlikte cümleinin öznesi, nesnesi veya durum eki alan bir ögesi olabilir.

(6.2.1.4.)

- a. *O camerd-o-k⁶⁵ pi cı merdo nino* (Todd, 2008:111).
‘Babası ölen adam gelmiyor.’

[S [NP o camerd-o-k [CP pi cı merdo]], [VP nino]]

Temel cümle: [S ... nino] → ‘(... adam) gelmiyor.’

Yan cümlecik: [CP pi cı merdo] → ‘babası öldü.’

[NP baş isim + relatif marker] + [CP yan cümlecik]. Bu, Zazacanın relatif cümle kurma biçimidir. Türkçedeki ‘-en/-an’ ekine yapısal olarak benzer ama farklı bir morfolojik işaretleme biçimiyle yapılır.

- b. *Mordemo ke piyê xo merdo nino.*
‘Babası ölen adam gelmiyor.’

[S [NP Mordemo [CP ke piyê xo merdo]], [VP nino]]

⁶⁵ Todd’un Siverek Zazacasından aldığı bu örnekte sondaki /ke/ ilgi eki ‘k’ olarak yazılmıştır. Bu durum Siverek Zazacasında son sesin telafuz edilmemesinden kaynaklanmış olabilir. Bu cümle Kuzey Zazacasında şöyledir: ‘*Mordemo ke piyê xo merdo nino.*’

- c. *Nao ke piyê xo merdo nino.*
'Şu babası ölen adam gelmiyor.'

[S [NP Nao], [CP ke piyê xo merdo], [VP nino]]

(b)'de /ke/, ilgi bağlacı (*relative marker*) olarak işlev görüyor. Bir isim (*mordem*) ile bir yan cümleyi (*piyê xo merdo*) birbirine bağlıyor. Türkçe karşılığı: '-en/-an' (babası ölen adam). (c)'de ise /ke/, bağlaç (*complementizer / relative linker*) görevinde. 'Nao' (şu) tek başına bir işaret zamiridir. Ardından gelen yan cümleyi ona açıklama / belirleme amacıyla bağlar.

- d. *A cênika ke waxtê xo çînêbi nika fina yena.*
'Zamanı olmayan o kadın şimdi tekrar gelecek.'

[S [NP A cênika [CP ke waxtê xo çînêbi]], [AdvP nika fina], [VP yena]]

Ana cümle: Özne: [NP A cênika ke waxtê xo çînêbi] → 'zamanı olmayan o kadın'

Zarf tümlecisi: [AdvP nika fina] → 'şimdi tekrar'

Yüklem: [VP yena] → 'gelecek'

Yan cümlecik (*relative clause*): [CP ke waxtê xo çînêbi] → 'zamanı yoktu.' Burada /ke/, özneyi (*cênika*) yan cümleyle niteleyen ilgi bağlacıdır.

Zazacada 'gelecek gün', 'gelecek hafta' veya 'geçen ay' gibi bir zaman dilimini ifade etmek için bir ilgi cümlecigi kullanılır (Todd, 2008:112).

- e. *Heftê ke yeno mektev beno ra.*

'Gelecek hafta okul açılacak.'

[S [NP Heftê [CP ke yeno]], [VP mektev beno ra]]

- f. *Roza ke yena sırê ma niyo.*

'Gelecek gün bizim sıramız değildir.'

[S [NP Roza [CP ke yena]], [NP sırê ma], [VP niyo]]

- g. *Asma ke vêrda ra mı kar nêkerd.*

'Geçen ay iş yapmadım.'

[S [NP Asma [CP ke vêrda ra]], [S mı kar nêkerd]]

Zazacada (edat + ilgi zamiri) ile başlayan ilgi cümleleri, şu şekilde oluşturulur:

Çêo ke u tede mend, (çê xalıka mı bi).

‘Onun içinde kaldığı ev, (teyzemin eviydi.)’

Tirena ke a pê sona, (Erzingan ra vêrena ra).

‘Onun yolculuk ettiği tren, (Erzincan’dan geçiyor.)’

Wertê na kou de dewuzu ke weşıya xo ramutene Sılêman eve Yivrayimi ra vejıyay amey
(Mirza, 2020:32).

‘Bu dağların ortasında yaşamını sürdüren köylüler Süleyman ve İbrahim çıkıp geldiler.’

İlgi tümlecisi {ke} [kə] cümle içinde vurgusuzdur ve iki fonetik biçimi vardır: /ke/ [kə] (Dersim Zazacası, Kor Zazacası: LC-2, 78, Cümle 111-113) ve /k/ [kı] (Siverek Zazacası: M-H, Erz. II, 14, S. 200; T. L. Todd, 189, Metin 6, 9) (Selcan, 1998:663).

Dersim	Siverek	Kor
<i>mordemo ke</i>	<i>merdimi ki ...</i>	<i>merdimi ke</i>
<i>iye ke ma ra tersenê</i>	<i>e ki ma ra terseni</i>	—
<i>çêo ke</i>	—	<i>kêo ke</i>

Na keyneka kı yena, xalkeyna mına (Hayıg 2012:425).

‘Bu gelen kız benim (dayımın kızıdır) kuzenimdir.’

Dedoyo vano kı, o wını niyo (Hayg, 2012:425).

‘Amca böyle olmadığını söylüyor.’

6.2.1.5. Amaç Cümlecikleri

Amaç Cümlecikleri (*Purpose Clauses*), bir eylemin hangi amaçla, niçin veya neden yapıldığını belirten yan cümleciklerdir. Bir amaç cümlecisi, ana cümleyi takip eder. Zazacada dilek ve öneri anlamı veren /wa/, /va/ ‘böylece, ki’ bağlacıyla amaç anlamı taşıyan yan cümlecikler kurulur (Hadank, 1932:84).

(6.2.1.5.)

a. *Peñçere rake wa va bêro.*

‘Pencereyi aç ki hava içeri gelsin.’

[S [NP Peñçere] [VP rake]], [CP wa [NP va] [VP bêro]]

b. *Ti caverde ya o bikero.*

‘Sen bırak ki o yapsın.’

[S [NP Ti] [VP caverde]], [CP va [NP o] [VP bikero]]

Cümle	Ana cümle (S)	Amaç yan cümlesi (CP)
a. <i>Peñçere rake wa va bêro.</i> ‘Pencereyi aç ki hava içeri gelsin.’	[S [NP Peñçere] [VP rake]]	[CP wa [NP va] [VP bêro]]
b. <i>Ti caverde wa o bikero.</i> ‘Sen bırak ki o yapsın.’	[S [NP Ti] [VP caverde]]	[CP wa [NP o] [VP bikero]]

6.3. Bileşik Bağımsız Cümleler (Sıralı Bağımsız Cümleler)

1- Eş dizimli cümleler, birkaç istisna dışında, bağlaçsız yapıdadır; ortak öğeler ikinci cümleden çıkarılır. Cümleler arasındaki özel ilişki genellikle açıkça ifade edilmez ancak bağlama bağlıdır (Todd, 2008:112).

(6.3.)

a. */bê ma şire suk/ + /bê ma nan burê/ <bê ma şirê suk dı nan burê>* (Todd, 2008:112).

‘Gel biz şehre gidelim’ + ‘gel biz yemek yiyelim’ > ‘Gel biz şehre gidelim yemek yiyelim.’

Bê (gel/kök) → *ma* (özne) → *şirê* (gidelim) → *suk dı* (yer tamlayıcısı) → *nan* (nesne) → *burê* (yiyelim/kök)

Bu cümlede üç ayrı yüklem vardır: *bê* (gel), *şirê* (gidelim) ve *burê* (yiyelim). Özne *ma* (biz) yüklemlere bağlanır. *Suk dı* (şehirde) yer tamlayıcısı, *nan* (yemek) nesne görevindedir. Cümle, yan yana gelen bağımsız fiillerle kurulmuş sıralı bir yapı gösterir.

2- Eğer ortak öge fiil ise, o zaman bu fiil her cümlede tekrar edilir:

b. *Tacir mal hêrineno, here hêrineno, ga hêrineno, bize hêrineno, hemu çi hêrineno.*

< Tacir mal, here, ga, bize, hemu çi hêrineno. >

“Bir hayvan tüccarı hayvan, eşek, öküz, keçi ve her şeyi satın alır.”

Hêrineno (satın alır/kök) → *Tacir* (özne), *mal* (nesne), *here* (nesne), *ga* (nesne), *bize* (nesne), *hemu çi* (nesne)

Cümlede tek yüklem *hêrineno* (satın alır)’dır. Özne *tacir* (tüccar), yüklemele doğrudan bağlanır. Ardından gelen *mal*, *here*, *ga*, *bize*, *hemu çi* (hayvan, eşek, öküz, keçi ve her şey) öğeleri ise koordinatif biçimde yüklem nesneleri olarak sıralanmıştır. Bu nedenle bağımlılık ilişkisi tek merkezli ama çoklu nesne tabanlıdır.

3- Koordinatif (eşdizimsel) bir ilişki, her iki etkinliğin başına /hem/ getirilerek de vurgulanabilir:

c. *Ma hem do şimeni hem çay şimeni.*

‘Biz hem ayran hem de çay içeriz.’

Şimeni (içeriz/kök) → *ma* (özne), *do* (nesne), *çay* (nesne)

Cümlelerin yüklemi *şimeni* (içeriz)’dir. Özne *ma* (biz) yükleme bağlanır. Nesneler *do* (ayran) ve *çay* iki kez yinelenen yüklemele bağlanmıştır. ‘hem...hem’ bağlayıcısı, nesneler arasında eşitlik kurarak koordinatif yapı oluşturur.

d. *Zonê isoni hem dosto, hem ki dısmêno* (Selcan, 2013:138).

‘İnsanın dili hem dosttur hem de düşmandır.’

4- Ayrık cümleler de yan yana sıralı bir yapıdadır; birinci cümle sonunda ton yükselmesiyle işaretlenir, ikinci cümle ise isteğe bağlı olarak /ya/ ‘veya’ ile başlatılır:

e. *Şıma tevera roşeni, zerre dı roşeni?*

‘Dışarıda mı yoksa içeride mi oturalım?’

Roşeni (oturalım/kök) → *şıma* (özne), *tevera* (yer tamlayıcısı)

Roşeni (oturalım/kök) → *zerre dı* (yer tamlayıcısı)

Cümlede aynı yüklem *roşeni* (oturalım) iki defa tekrar edilir. İlkinde özne *şıma* (siz) ile *tevera* (dışarıda) tümleci bağlanmıştır. İkincisinde ise *zerre dı* (içeride) tümleci yüklemele ilişkilidir. Böylece cümle, iki alternatif mekân üzerinden sıralı bir seçim yapısı sergiler.

f. *Tı goşt wena ya şir wena?*

‘Sen et mi yersin veya sırim mi yersin?’

Wena (yersin/kök) → *tı* (özne), *goşt* (nesne)

Wena (yersin/kök) → *şir* (nesne)

Bu cümlede yüklem *wena* (yersin) iki kez geçmektedir. İlk yüklem özne *tı* (sen) ve nesne *goşt* (et) ile bağlanır. İkinci yüklem ise bağlaç *ya* ile başlar ve nesne *şir* (şir) ile birlikte yükleme bağlanır. Dolayısıyla yapı, özne ortak olmak üzere iki yüklemün ayrık koordinasyonu şeklindedir.

5- Todd (2008:113) Zazacada ‘ama’, ‘fakat’ gibi karşıtlık bağlacı olmadığını iddia etsede günümüz Zazacasında ‘*hama*’, ‘*feqet*’, ‘*lakin*’ gibi karşıtlık bağlaçları vardır.

Derdê Bertali ki kitabi bi hama na suka peyniya dina de kam kitab waneno ke (Çiya, 2020:46).

‘Bertal’ın derdi kitaptı fakat bu dünyanın sonundaki şehirde kim kitap okur ki.’

Ez pire xo rê themburê vıraconı, ama dara kı ez gêronı cı, nêvêni (Aslan, 2011:189).

‘Ben pirime cura yaparım fakat aradığım ağacı bulamıyorum.’

Dedkêne yi, yi ra zaf hes kena, lakin in heskerdiş xwu nêşkîyena bid tever (İ. Bor, 2013:9).

‘Amca kızı onu çok seviyor fakat bu sevgisini dışa vuramıyor (gösteremiyor).’

Ayrıca /zi/⁶⁶ ve /ki/⁶⁷ partikelleri cümlede ‘ama’, ‘fakat’ anlamında kullanılır. Zazacada /zi/ ve /ki/ (de, da, ise) anlamlarında da kullanılır:

g. *Ez şıyan Ahmedî het, o zi kêye di nêvı* (Todd, 2008:113).

‘Ben Ahmed’in yanına gittim ama o evde yoktu.’

Şıyan (gittim/kök) → *Ez* (özne), *Ahmedî het* (tümleç/yer tamlayıcısı)

Nêvı (yoktu/kök) → *o* (özne), *zi* (bağlayıcı/ekleme), *kêye di* (yer tamlayıcısı)

Cümlede iki bağımsız yan tümce vardır. İlk tümcede özne *ez* (ben), yüklem *şıyan* (gittim) ve tümleç *Ahmedî het* (Ahmed’e taraf) bağlanır. İkinci tümcede özne *o* (o),

⁶⁶ Güney Zazacasında /zi/ kullanılır.

⁶⁷ Kuzey Zazacasında /ki/ kullanılır.

yüklem *di nêvı* (yoktu), yer tamlayıcısı *kêye* (evde) ile bağlanmıştır. İki cümle arasında bağlaç *zi* karşıtlık (ama) işlevi taşır

h. *Ez şıyan Ahmedi het, Ali zi şı kar.*

‘Ben Ahmed’i görmeye gittim ve Ali de işe gitti.’

Şıyan (gittim/kök) → *Ez* (özne), *Ahmedi het* (yer tamlayıcısı)

Şı (gitti/kök) → *Ali* (özne), *zi* (bağlayıcı/ekleme), *kar* (yer tamlayıcısı/amaç)

Cümlede bağımsız yan cümle vardır. İlkinde özne *ez* (ben), yüklem *şıyan het* (gittim), nesne *Ahmedi* bağlanmıştır. İkinci cümlede özne *Ali*, yüklem *şı kar* (işe gitti) olup bağlaç *zi* bu defa eşdeğer bağlayıcı (ve/de) işlevindedir.

i. *Ma some Koyê Muziri, Zulfı Xoce ki ma dero.*

‘Biz Munzur Dağı’na gidiyoruz, Zülfü Hoca da bizimlidir.

Some (gidiyoruz/kök) → *Ma* (özne), *Koyê Muziri* (yer tamlayıcısı)

Dero (olmak/kök) → *Zulfı Xoce* (özne), *ki* (bağlayıcı/ekleme), *ma* (birlikte tümleç)

İlk yan cümlede özne *ma* (biz), yüklem *some* (gidiyoruz) ve yer tamlayıcısı *Koyê Muziri* (Munzur Dağı’na) ile bağlanmıştır. İkinci cümlede özne *Zulfı Xoce* (Zülfü Hoca), yüklem *ma dero* (bizimlidir) ile bağlanır. İki cümle arasındaki *ki* bağlayıcısı, eklemlenme ve odaklama işlevi görür.

(6.3)’deki cümleler bağımlılık dilbilgisi açısından incelendiğinde üç farklı eğilim belirginleşir: bazıları çoklu yüklemlili yan yana dizilmiş bağımsız yapılar (a, e, f), bazıları tek yüklemlili fakat çoklu nesneli/koordinatif yapılar (b, c), bazıları ise bağlaçlarla birbirine eklemlenmiş iki bağımsız cümleden oluşur (g, h, i). Böylece, Zazacada cümleler arasında hem koordinatif hem de bağımsız ve ardışık sıralı ilişkilerin güçlü biçimde işlediği görülmektedir.

6.4. Bağlı Bileşik Cümlelerin Sentaktik Rolü (İşlevi)

Bağlı Bileşik Cümle; iki veya daha fazla bağımsız yargının (yani, kendi başına bir anlam ifade edebilen cümlelerin), anlam ve mantık bağı oluşturan bağlaçlar aracılığıyla birleşmesiyle oluşan cümle yapısıdır. Bağlaç, bu bağımsız yapılar arasında bir ilişki kurar. Sentaktik açıdan birbirine bağlı cümleler, aralarındaki mantıksal

ilişkiye ve kullanılan bağlaca göre (Karabeyeser, 2021) farklı kategorilerde incelenir. Bağlı bileşik cümleler, kullandıkları bağlacın türüne göre çok çeşitli anlam ve işlevler üstlenir. Bu işlevler, iki yargı arasındaki mantıksal ilişkiyi şekillendirir.

1. Sıra ilgisi: *u* (ve, ile), *ki*, *zi*, *ke*, *kı* (de, dahi), *hem*, *hem ki*, *hem zi* gibi atıf ekleri ve bağlaç⁶⁸larla birbirine bağlanan ve gramer açısından aynı görevi paylaşan veya anlam açısından birbirini tamamlayan iki sözcük veya cümle arasındaki ilgi, uygunluk ve koordinasyon ilgisidir (Şahinoğlu, s. 552).

Ez sersibay seat 7:30 de wırışta u mı dêt ri xu şıt u mı dıdanê xu firçe kêrd u ez şiya universite.

Pêro amê çê tı ki bê.

Ma uja dı zi yo ca beli kê n u ma şini uja (Akban, s.13).

Mı nê waytiya tu ra tayi fum kerd nê zi tu ra tayi fum kerd (Akban, s.14).

Tı so hêga sak bike, ez ki vaye vezon, hêga axwê danane (Şahin, s.40).

Hem dısmenê xo kistêne, hemi ki dardêni we (Aslan, 2011:238).

Tepiya leyê vaye de hem şî hem zi milqî kerd (Topaç, 2012:30).

2. Eşitlik ve seçme ilgisi: Anlamca eşit iki cümle, “hem...hem” gibi bağlaç çiftleriyle bağlanır. Bağlaçlar her cümlenin başında bulunur.

Wazın qey kêra bıcın, wazın qey kora reks bıkr.

Wazena serva qer bicine, wazena serva kori kay ke.

Ha tı ez kısta ha tı mı ra ina qal va.

Qe bê qe me!

Hem vozdanê hem lawike vano.

Ya niya bike ya hên bike.

Wi berma va: “ Ez rehber a, ez a hem pî ya hem bira (Huni, 2004:50).

⁶⁸ Zazacada bağlaçların işlevleri için bkz. Karabeyeser, A., & Söylemez, İ. (2020). Zazaki Dı Bestoği Sadeyi. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 6(12), 9-23.

*Kêneka feqîrî **hem** lal, **hem** kherr, sa vatêni, beli nêbiyêni.* (Aslan, 2011:243).

*Hemed peê xezale sonu **ha** naza pêbîjêr **ha** uza pêbîjêr xezale hewze de bena vînd*
(Gül, 2018:156).

*De hîni **ha** vergi ez pîştâ de **ha** ez xelîsiyawa* (Akbanî, 2020:17).

3. Sırayla değışme ilgisi: Karşılıklı seçim ilişkisi, birbirini dışlayan veya alternatif oluşturan yargıların bağlaçlarla bağlanmasıdır. Bu yapıda, yalnızca bir yargının gerçekleşme olasılığı veya tercihi söz konusudur.

***Ya** kitab bîwan **ya** şiyê rakewîr/rakur.*

***Ya** peyê bani de **ya** kaleka bani de niştêne ro* (Çem, 2019:62).

***Ya** mî bere Alamanya **ya** birayê mî bere.*

***Ya** sır xu çoy ra mevaj **ya** gunê çoy megir.*

***Ya** in qahir bunc **ya** ita ra şo.*

***Ya** ceza dane **yan kî** verdanê ra* (Aldatmaz, 2016:167).

***Qe** bê **qe** mê.*

Bazen bağlaç tekrarlanmaz, sadece iki cümle arasında yer alır ve aynı anlamı verir.

*Ino gure rehet niyo **ya zî** ez tî ra nêzuna.*

*Mî fam nêkerd **ya kî** mî nêzana to ra vacî.*

*Mî tî ra va nêva yî mî fahm nêkerd **ya zî** mî nêzuna vaj.*

*Bîn çim ra onen mî ra **ya zî** mî xelet fehîm kerd.*

*No kar rehet niyo **ya kî** ez beseneken.*

*Îsan hata ke saye nêwerde, nêzoneno ke tîrş a **ya kî** şîrên a* (Çiya, 2020:46).

*Eke sewbîna kesî bivînê **yan zî** biheşnê halê mî se beno?* (Topaç, 2012:5).

4. Karşıtlık, terslik veya istisna ilgisi: Anlamsal olarak birbirine zıt, çelişen veya istisna oluşturan yargıların bağlaçlarla (atıf edatlarıyla) birleştirilmesi durumudur. Bu yapıda cümleler arasında mantıksal bir tezat veya hariç tutma ilişkisi bulunur.

*Usar ame **hama** zî gule ranêkerd*

*Dersa ma biye **labele** melîm nêame.*

*Ez veyşun bi ya **la** mî çoy ra nêva.*

*Wî hol merdim bî **hema** çoy qıymêt yi nêzuna.*

*Yê zi yi ra hezkerdin **lakin** yew waxt zi nêşêkê yê ra vaj.*

*Derse ey rinde **hama** matematiki de mend.*

*Tî heta ameya ez yega awk duna **labelê** ez heta yega awk duna tî zi gerekê lezabez şûêr u biyêr (Akban, s. 8).*

*Ma va piya bare kenime **hama** to vijêrî mî dime ra şîya hêv pêro kırıno ardo (Şahin, s. 42).*

5. Periyodik sıra ilgisi: Birbirini zamansal veya mantıksal sırayla takip eden ve aralarında anlamsal ilgi bulunan olayları anlatan cümleler, ‘*dîma*’, ‘*peyniye de*’ gibi bağlaçlarla bağlandığında sıra ilgisi oluşur.

*Lüye boverê raye de tene vinete, **dîma** qaytê dîki kerd, **peyniye de** gîna be raye ro şî.*

*Dur ra yew merdim êsayin, **dîma** tayna bî nîzdi cuwapê/pajna/tor **pêynî’ d** ame resa mî.*

*Ez gerekê şûêr ay gurê xu bîvin u **hema** biyêr (Akban, s.9).*

*Kerzîk, toxîm nano rê herê xo ser, sono hêga, **dîma** toxîm erzeno hêga, **peyniye de** sunde peyser yeno çê. (Şahin, s. 40).*

*Kerzîk, asme ke nîa hêga axwe dano, **dîme ra** roza çînitena hêgay yena (Şahin, s.41).*

*Qalîkê mî ravêr Qereqol de nîseno ro, **dîma** barkeno sono Perginiye, uza ra kî **peyêcoy** sono Gabor.*

6. Olumluluk ve olumsuzluk ilgisi: Zıt anlamlı yargılar arasındaki ilişkiyi ifade eden bu yapıda, bir cümle olumlu iken diğeri olumsuzdur ve genellikle ikinci cümlenin sonuna /nê-/ veya /nî-/ gibi olumsuzluk edatlarıyla bağlanır.

*Ewro çarseme **nê** posemeo.*

*Ina keynek hola, aya bin hol **nîya**.*

*Usîv lazê Hemediyo, lazê Makîlî **nîyo**.*

*Faydê çoy çoy rê est, ayê xeribun **nê**.*

*Xêrê dey inu rê esto, ma rê **nê**!*

*Tı semedê sulha amê, **nê** semedê şera.*

*Însun pê ehlaq xu ben erciyaye, **nê** pê perun.*

Ez nêzana henî werdekê bînî zî merdîbî yan nê (Doğuç&Doğuç, 2019:19).

*Taqet tede nêmendbi, **nê ke** betelîyaye bi. (Zengelan, 2007:107).*

7. Olumsuzlukta ortaklık ilgisi: Birden fazla olumsuz cümlelerin “*nê/ni...nê/ni*” veya “*nê...nê ki/zi*” edatlarıyla bağlanması durumudur.

***Nê** werd werd **nê** pere guret.*

***Nê** non weno **nê ki** do simeno.*

*Inkê nêşkêna binus, çike **nê** qelema mi esta **nê zi** pelga mi esta.*

*Zerê mi dejneya **nê** eşkena berz **nê zi** eşkena tepêş.*

*Miyanê xo dezeno **nê** besekeno ra urzo **nê ki** besekeno bîfeteliyo.*

*Mi **nê** waytiya tu ra tayi fum kerd **nê zi** tu ra tayi fum kerd (Akban, s. 12).*

***Ne** bi xo hetê mi ser yena **ne** musade dana mi (Canşad, 2015:74).*

***Ne** şewdirê mi şewdir o, **ne** şanê mi şan o cîgera mi (Çem, 2019:349).*

*Silêman ameybî pêser bibî qasê lapê, **ne** him vatêne **ne kî** gim (Gunduz, 2010: 34)*

*Herdisa mi biya sipi, ma **ni** çiyô nanen diyo, **ni ki** vênito (Aslan, 2011:237).*

*Winyenê **ne** merdîmi **ne zi** ‘teyr u tur, ‘teva çiniyo (Todd, 2002:134).*

*La deşt duz a, **nê** koli **nê zi** leme esta (Licokic, 2007:42).*

8. Olumlulukta ortaklık ilgisi: Aynı anda gerçekleşen birden fazla eylemi bildiren cümleler, “*hem...hem*” veya “*hem...hem ki/zi*” atıf edatlarına birbirine bağlanır.

***Hem** Humay wazen **hem** xurma.*

***Hem** kincê teniki kerde pay **hem ki** vano ez serdeçin.*

*Mi sarê ho **hem** ver de, **hem** pey de şûto (Selcan, 2013).*

***Hem** ma de qal nêken **hem zi** vun şima qey mi de qal nêkin.*

*Zonê isoni **hem** dosto, **hem ki** dismêno.*

*Veyvike **hem** kay kena **hem** berverna.*

*Hem dêzik şıkıt **hem** sarê munga tı ra kerd*

*Hem keno, **hem** xo xelesneno.*

*Hem vera qalken **hem** pey ra.*

*Hem dısmenê xo kistêne, **hemı ki** dardêni we (Aslan, 2011:238).*

*Na bêtera girane, no xişimo bêmedet kam hetı ra ameyo inan ser, **hem** zelal bi u **hem** zi her çi ting u tari de (Karakaş, 2016:43).*

9. Sebep ilgisi: Bir cümledeki yargının nedenini, “çike, çimki, hama vb.” gibi bağlaçlarla izah eden sonraki cümle arasındaki bu mantıksal ilişki sebep ilgisidir.

*Ez vizêr nêşiya universite **çimki** zaf vor vare.*

*Sayder vizêri mektev nê şı **çike** zaf nêwes bi.*

*Ez yi ra yêrs biya/hêrs biya bı **çimki** yi qul kerd zerê mı*

*Mordemo rindo **hama** raye nêzaneno.*

*Çend serra mı Evdıla nêdiyo **çimki** wı teber do.*

*Ma va piya bare kenime **hama** to vijêri mı dime ra şiya hêv pêro kırıno ardo, bara mı ki nêdê (Şahin, s. 42).*

*Alican a sate zaf qefeliayi bi, **çike** sodır lêle ra şı bi hega u hata son vas çinit bi (Astare, 1994:8).*

10. Netice (sonuç) ilgisi: Ardıl cümlelerde sebep-sonuç bağlantısı, “ayra/ayrona, coka ra/ro” gibi bağlaçlarla sağlanır ve bu yapıya sonuç ilgisi adı verilir.

*Bıra herdê Dêrsımı şireno, **ayra** kuno ra mı viri.*

*Emır weşo, çı heyf ki ço yır nêmuneno; **ayrona** in çend roj dinya ra guman nêbena (Sadi).*

*To veng ma nêda, ma **coka** nêamayme.*

*Kutık, delık dima şıyo nêame, **peyni'd** weşun mend.*

*Emiş azmin/asmin pakayi yo, **ayrona** siba varun nêvarena*

*Ez bêpere mendane **cokna** nêşiyane suke.*

*Ez bayık tu vınderta labelê tı hema newe ameya ita, **ayruna** in gele piyer yê mı yo (Akbana, 2020:12).*

Waya şıma gureyo xirab kerdo, ay ra pizeyê yay masayo (Akbana, 2020:46).

Ez bêkes a, gunehkar a aye ra zerrî min serd o (Kavari, 2004: 25).

Mal u dewar zêno, şit beno zede; ae ra non u do ki zafo (Koêkorta, 2001:29).

Bıra kerzık, ti nia pêta, ez coka ra to ra zaf haskenane (Şahin, s. 40).

Mi ju hewnêde xirabin dî coka ez nîya bîya nerehet (A. Çiçek, 2014:30).

Hem zerar danê hardê dewreşi u hem ki rısqê dewızu kenê kê m coku derdê dewızu nêqediyêne (Çarekız, 2005:15)

Şaismayil, zonê çuçika zano coka ke vatena çuçika fam keno (Beytaş, 2012:19).

Ana Fatma vake: “Dêma ke Hz. Uşê seid beno, cokaro tora heni vake (Mükan, 2017:72).

6.5. Bağlaçlarla Kurulan Bileşik Cümlelerde Yan Cümlelerin Görevleri

Bileşik cümleler; bir temel (ana) cümle ile en az bir yan cümleden oluşan ve bu cümlelerin çoğunlukla bağlaçlarla birbirine bağlandığı cümlelerdir (Çiftçi, 2013: 227). Kısa bileşik cümlelerde, özellikle günlük konuşma dilinde, bağlaç kullanılmayabilir; bu durumda cümleler arasındaki anlamsal ilişki anlamı taşır. Bu tür cümlelere uygun bir bağlaç eklendiğinde ise anlamında herhangi bir değişiklik olmaz.

Bileşik bir cümlede asıl yargıyı temel cümle taşır. Yan cümleler ise bağlaçlar aracılığıyla veya doğrudan anlamsal bir ilişkiyle bu temel cümleye bağlanarak onu zaman, sebep, koşul, açıklama gibi çeşitli yönlerden tamamlar. Temel cümle, bileşik cümlelerin başında, ortasında veya sonunda bulunabilir. Hatta temel cümle başlayabilir, bir yan cümle araya girerek onu bölebilir ve ardından temel cümle devam edebilir.

Yan cümleciklerin⁶⁹ başlıca işlevleri şunlardır:

1. Yan cümle, temel cümlelerin bir ögesinin sıfatı görevini üstlenir. Bu tür cümleler, genellikle niteledikleri kelimedenden hemen sonra gelir, kendisinden önceki kelimeye çoğunlukla /*ke, ki*/ bağlacı ile bağlanır ve nitelenen kelimenin sonunda genellikle bir işaret eki bulunur.

a. *Filimo [ke mî sinema de şêr kerd] qe mî vira nêsono.*

⁶⁹ Verilen örnek cümlelerde yan cümleler parantez [...] içerisinde gösterilmiştir.

Sinemada izlediğim film hiç aklımdan gitmiyor.

[S [MAIN Filimo qe mı vira nêsono] [SUB ke [S [NP mı] [VP sinema de şêr kerd]]]].

b. *Nostoxo [ke 2006 de Haleta Nobelê Edebiyati gureto] Tırkiye ra bi.*

‘2006’da Nobel Edebiyat Ödülünü alan yazar Türkiye’den di.

[S [MAIN Nostoxo Tırkiye ra bi] [SUB ke [S [NP Ø] [VP 2006 de Haleta Nobelê Edebiyati gureto]]]].

c. *Mordemeko [ke yeno], ez nas ken* (Selcan, 1998:662).

‘Ben (gelen adamı/kişiyi) tanıyorum.’

[S [MAIN Mordemeko ez nas ken] [SUB ke [S [NP Ø] [VP yeno]]]].

d. *Vıstonika [ki ti vizer qal kerdı] zaf weş bi.*

‘(Dün bahsettiğin) masal çok güzeldi.’

[S [MAIN Vıstonika zaf weş bi] [SUB ki [S [NP ti] [VP vizer qal kerdı]]]].

2. Yan cümleler özne görevi üstlenebilir. Şahıssız isim ve fiil cümleleri bileşik cümlelerin bir parçası olmanın yanı sıra temel cümle özelliği de taşıyabilir; bu durumda yan cümleler doğrudan özne işlevi görür.

Beliyo [ke Kılara malıma]. ‘(Kılara’nın öğretmen olduğu) bellidir.

ke ile başlayan yan cümle burada özne görevindedir.

Raşto [ke ma Zazaki ra has keme].

‘(Zazacayı sevdiğimiz) doğrudur.’

[Ao ke nano piyê mı ra,] biraê deyo (Arslan, 2025).

‘(Babamı vuran kişi), onun kardeşidir.’

Bu örneklerde *ke* ile başlayan yan cümleler, özne görevindedir.

3. Yan cümle sözde özne olur:

Malum bi [ki sersıbey talebey mekteb nê].

‘(Öğrencilerin sabah okula gelmeyeceği) belliydi.’

Bu cümlede, yan cümle olan ‘*ki sersıbey talebey mekteb nê*’ sözde özne görevindedir.

Fam beno [ke her çi eve usilê xo vıražino].

‘(Her şeyin usulüne göre yapılacağı) anlaşılıyor.’

Cümlede, yan cümle olan ‘*ke her çi eve usilê xo vıražino*’ sözde özne görevindedir ve yüklemler birlikte cümlenin anlamını tamamlıyor.

Bêliyo [ke tı na mesela dı nêqa].

‘(Senin bu meselede haksız olduğun) bellidir.’

Cümlede, ‘*ke tı na mesela dı nêqa*’ yan cümlesi sözde özne görevindedir.

4. Yan cümle nesne olur:

Ez hên guman ken [ke şiliye vorena].

‘Ben öyle tahmin ediyorum (ki yağmur yağacak.)’

Cümlede ‘*ke şiliye vorena*’ yan cümle nesne olarak görev yapıyor ve yüklemler birlikte cümlenin anlamını tamamlıyor.

Lu fum kena [ki kerce zeliqyayo bueçê yay ra u ameyo lewê cuyin]. (Akbana, s.13).

‘Tilki anlar (ki kene onun kuyruğuna yapışmış ve harmanın yanına gelmiş.)’

$S \rightarrow NP(\text{Özne} \rightarrow Lu) + VP(\text{Yüklem} \rightarrow fum\ kena) + NP(\text{Nesne} \rightarrow [ki\ kerce\ zeliqyayo\ bueçê\ yay\ ra\ u\ ameyo\ lewê\ cuyin])$.

Bu cümlede yan cümle nesne olarak görev yapıyor ve yüklemler birlikte cümlenin anlamını tamamlıyor.

Ez şiyêne ser [ke yê mîlete ma ki zon u edebiyate huyo de eve qıymet esto] (Selcan, 2013:2).

‘Ben anlıyordum (ki bizim milletin de değerli dili ve edebiyatı var.)’

$S \rightarrow NP(\text{Özne} \rightarrow Ez) + VP(\text{Yüklem} \rightarrow şiyêne\ ser) + NP(\text{Nesne} \rightarrow [ke\ yê\ mîlete\ ma\ ki\ zon\ u\ edebiyate\ huyo\ de\ eve\ qıymet\ esto])$.

Cümlede yan cümle nesne görevindedir.

Ma zaneme [ke kîtavê gramerê Zazaki hewlo.]

‘Biz biliyoruz (ki Zazaca gramerinin kitabı iyidir.)’

$S \rightarrow S(\text{Özne} \rightarrow \text{Ma} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{zaneme})) + \text{Comp}(\text{ke} + S(\text{Tamlayan} \rightarrow \text{kıtavê gramerê Zazaki} + \text{Yüklem} \rightarrow \text{hewlo}))$.

Bu cümlede ‘*ke kıtavê gramerê Zazaki hewlo*’ yan cümlesi ana cümle için nesne işlevi görür.

5. Yan cümle tümleş olur:

Mi baweri kerd [ki dugelanê Miyanê Rocvetey de gana merdîmî zaf ercona].

‘Ben anladım (ki Ortadoğu ülkelerinde insan kanı çok ucuzdur.)

$S \rightarrow \text{NP}(\text{Özne} \rightarrow \text{Mi}) + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{baweri kerd}) + \text{NP}(\text{Tümleş} \rightarrow [\text{ki dugelanê Miyanê Rocvetey de gana merdîmî zaf ercona}])$.

Ma wazeme [ke akademiya Zazaki hewl bo].

‘Biz isteriz (ki Zazaki akademesi güçlü olsun.)’

$S \rightarrow \text{NP}(\text{Özne} \rightarrow \text{Ma}) + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{wazeme}) + \text{NP}(\text{Tümleş} \rightarrow [\text{ke akademiya Zazaki hewl bo}])$.

[Her ke hero], dî rey kuno uwe (Selcan, 2013:4).

‘Eşek suya iki kez düşer.’

$S \rightarrow \text{NP}(\text{Tümleş} \rightarrow [\text{Her ke hero}]) + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{dî rey kuno uwe})$.

Her üç cümlede de yan cümle yüklemi tamamlayıcı, yani tümleş görevi görüyor.

6. Yan cümle zaman zarfı olur:

[Tî heta ameya] ez yega awk duna. (Akban, s. 9).

‘(Sen gelene kadar) ben tarlayı sularım.’

$S \rightarrow \text{AdvP}(\text{Zaman} \rightarrow [\text{Tî heta ameya}]) + S\{\text{Özne} \rightarrow \text{Ez} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{yega awk duna})\}$

[Her ke xapa kari ame], waa lüye bena nêwes (Şahin, s. 41).

‘(İş sırası her geldiğinde) tilki kardeş hastalanır.’

$S \rightarrow \text{AdvP}(\text{Zaman} \rightarrow [\text{Her ke xapa kari ame}]) + S(\text{Özne} \rightarrow \text{Waa lüye} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{bena nêwes}))$.

[Waxto ke gozi bî], cêvi çinê (Selcan, 2013:76).

‘Ceviz zamanı cepler yoktu.’

$S \rightarrow \text{AdvP}(\text{Zaman} \rightarrow [\text{Waxto ke gozi bî}]) + S(\text{Özne} \rightarrow (\text{cêvi}) + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{çinê}))$.

Verilen örnek cümlelerde, yan cümleler, zaman zarfı görevindedir ve yüklemnin gerçekleşme zamanını belirtir.

7. Yan cümle yer (mekân) zarfı olur:

- a. [*Cao ke adır çino*] *dü nêvezino* (Selcan, 2013:107).

(Ateş olmayan yerden) duman çıkmaz.

S → AdvP(Mekân → [*Cao ke adır çino*]) + S(Özne → *dü* + VP(Yüklem → *nêvezino*))

- b. [*Cayo ki bezreyê sîneyîşi erziyeno cı*], *uca dı sabiyayış beno zergun*.

‘(Sevgi tohumunun atıldığı yerde) mutluluk yeşerir.’

S → AdvP(Mekân → [*Cayo ki bezreyê hes kerdişi erziyeno cı*]) + S(Özne → *sabiyayış* + VP(Yüklem → *beno zergun*)).

- c. [*Kotiyê isoni ke deza*], *roê isoni uza dero* (Selcan, 2013:130).

‘(İnsanın neresi acırsa), ruhu ordadır.’

S → AdvP(Mekân → [*Kotiyê isoni ke deza*]) + S(Özne → *roê isoni* + VP(Yüklem → *uza dero*))

Verilen örnek cümlelerde yan cümleler, yer zarfı görevindedir.

8. Yan cümle hâl zarfı olur:

- a. [*Mı ke kar kerdene*], *tı hewna şiyêne*.

‘(Ben iş yaparken) sen uyuyordun.’

- b. [*Honde ke*] *ma waşt endî riyê ma bi şia* (Selcan, 2013:214).

‘(Biz (o kadar ki) istedik artık yüzümüz kara oldu.’

9. Yan cümle miktar (nicelik) zarfı olur:

- a. [*Hên guriya ke,*] *destê xo mosay*.

‘(O kadar çalıştı ki) elleri şişti.’

S → AdvP(Miktar → [*Hên guriya ke*]) + S(Özne → *destê xo* + VP(Yüklem → *mosay*)).

- b. [*Hen lerze keno ke*] *tı vana ‘esker dıma ro.*’ (Selcan, 2013:211).

(Öyle acele ediyor ki) dersin ‘asker arkasında’.

S → AdvP(Miktar → [Hen lerze keno ke]) + S(Özne → tı + VP(Yüklem → vana ‘esker dıma ro’).

c. [Hen ke] nêwesoy cı ra adır voreno (Selcan: 2013:195).

(Öyle ki) hasta sanırsın kendisinden ateş yağıyor.

S → AdvP(Miktar → [Hen ke]) + VP(Yüklem → nêwesoy + NP(Nesne → adır) + PP(Cı ra) + VP(Yüklem → voreno)).

Verilen örnek cümlelerde yan cümleler nicelik/miktar zarfı görevindedir.

10. Yan cümle şart cümlesi olur:

a. [Eke koti tenge], hona Heqi anê ra xo viri (Selcan, 2013:214).

‘Eğer dara düşselerdi Allahı hatırlarlar.’

S → AdvP(Şart → [Eke koti tenge]) + S(Özne → Heqi + VP(Yüklem → anê ra xo viri + Zarf → hona))

b. [Eg ma kot zımıstun] ma hın ardun niêrnên (Akban, s.7).

‘(Eğer biz kışa girersek), biz artık un satın almayız.’

S → AdvP(Şart → [Eg + NP(Özne → ma) + VP(Yüklem → kot + NP → zımıstun)]) + S(Özne → ma + VP(Zarf → hın + NP(Nesne → ardun) + Yüklem → niêrnên))

c. Rındêniya to [ke yê mı bo], mı rê merdene çına (Selcan, 2013:110).

‘Eğer senin güzelliğin benim olsaydı, ben ölmezdim / bana ölüm olmazdı.’

S → AdvP(Şart → [Ke yê mı bo]) + S(Özne → mı + VP(Dolaylı Tümleç → rê + NP → merdene + Yüklem → çına)).

Verilen örnek cümlelerde, yan cümleler, eylemin gerçekleşmesi için gerekli koşulu belirtir. Yan cümle şart cümlesi olur. Zazacada /ke/ eğer anlamında da kullanılır:

‘Ma, tı **ke** ae bıkerê, tı Haqê ma, ma qulê tu’ (Arslan, 2025).

‘Eğer sen onu (o işi) yaparsan, sen bizim Hakkımız biz senin kulun oluruz.’

11. Yan cümle bedel⁷⁰ olur. Özellikle işaret zamiri /no, in, / ve /o, a/ sözcüğüne bedel olduğu zaman bu zamirler cümlede anlamlarını yitirirler.

⁷⁰ Alternatif niyet bildiren cümlecik.

a. *Mı no hêga rot [ke peru to di.]*

‘Ben bu tarlayı sattım (ki parasını sana vereyim.)’

c. *Mı ino non pot [ke tı buri]!*

‘Ben bu yemeği yaptım (ki sen yiyesin.)’ (Bu yemeği sen yiyesin diye yapmadım)

c. *Merdimo hol uyo [ki nefşê xu ri wayir’ib.]*

‘Mert insan odur (ki nefesine sahip çıksın).’

$S \rightarrow S(\text{Özne} \rightarrow \text{Merdimo hol} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{uyo})) + \text{Comp}(\text{ki} + S(\text{Özne} \rightarrow \text{nefsê xu ri} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{wayir’ib})))$.

Verilen örnek cümlelerde yan cümleler, cümlede bedel işlevini yerine getirmektedir.

12. Yan cümle tamlayan olur:

a. *[O keso **ke** to de mobet kerd,] bırayê mıno.*

[O keso ke to de mobet kerd] - [bırayê mıno]

(Tanımlayan yan cümle) – (Ana cümle)

‘(Seninle konuşan kişi) kardeşimdir.’

b. *Cuapê xeber umê [va wı uja merd] (Muşeki, 2020:16).*

[va wı uja merd] - [xeber umê]

(Tamlayan yan cümle) – (Ana cümle)

‘Sonradan (haber geldi)ki dediler (orada öldü)’

c. *Xebere ame [**ke** Bava Kâli şıyo heqıya xo.]*

‘(Baba Kâli’nin Hakk’a yürüdüğü) haberi geldi.’

d. *Xebere yena [**ke** axa hec ra agêrayo ameyo] (Güntaş, 2013:124).*

‘Bir haber geliyor (ki ağanın Hac'dan dönüp geldiğine dair.)’

e. *Xebere sîya ya, [fîtika eskerî kekê xo rê ameya!] (Güntaş, 2013:86).*

‘Kara bir haberdır (ki askerin düdüğü abisine gelmiş.)’

Örnek cümlelerde yan cümle tamlayan işlevi görüyor ve ana cümlelerin yüklemine

açıklayıcı tamamlayıcı anlam katıyor. Bu bileşik cümleleri basit cümleye çevirdiğimiz zaman yan cümledeki ifade tamlayan olur.

13. Yan cümle bazen mutabakat bildirir. Cümlelerde iki kişi, taraf veya öge arasında anlaşma, fikir birliği veya uzlaşma durumunu ifade eder. Yan cümle bu anlamı taşıdığı anda, genellikle “...ki herkes/...anladılar/...söz verdi” gibi ifadelerle ana cümleye eklenir:

a. *Urusu ve Tırku mutabaqat more kerd [ke şındoranê xo rakerê].*

[*Urusu ve Tırku mutabaqat more kerd*] + [*ke*] + [*şındoranê xo rakerê*]

‘Ruslar ve Türkler mutabakatname imzaladılar ki sınırlarını açsınlar.’

b. *Heywani fam kenê [ke durum qe rınd niyo] (Arslan, 2025).*

‘Hayvanlar anlar (ki durum hiç iyi değildir).’

c. *Ma qerar guret [ke akademiya Zazaki konferans vırazo].*

‘Biz anlaştık (ki Zazaki akademisi konferans düzenlesin).’

$S \rightarrow S(\text{Özne} \rightarrow \text{Ma} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{qerar guret})) + \text{Comp}(\text{ke} + S(\text{Özne} \rightarrow \text{akademiya Zazaki} + \text{NP}(\text{Nesne} \rightarrow \text{konferans}) + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{vırazo})))$

Verilen örnek cümlelerde yan cümleler mutabakat bildirmektedir.

14. Yan cümle bazen mukayese (karşılaştırma) bildirir:

a. *Seni [ki bırayê ci motace êyo], o zi bırayê xu ri motaco.*

‘Nasıl (ki kardeşi ona muhtaçtır), o da kardeşine muhtaçtır.’

$S \rightarrow \text{Comp}(\text{ki} + S(\text{Adv} \rightarrow \text{Seni} + \text{Özne} \rightarrow \text{bırayê ci} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{motace êyo}))) + S(\text{Özne} \rightarrow \text{o} + \text{Adv} \rightarrow \text{zi} + \text{VP}(\text{Özne} \rightarrow \text{bırayê xu} + \text{Nesne} \rightarrow \text{ri} + \text{Yüklem} \rightarrow \text{motaco})))$

b. *Çituri ke [Zazaki zaf rınd qesey keno] zê Zazaki Almanki ki rınd qesey keno.*

‘Nasıl ki (Zazacayı çok iyi konuşuyor), Almancayı da Zazaca gibi iyi konuşuyor.’

$S \rightarrow \text{Comp}(\text{Çituri} + \text{ke} + S(\text{Nesne} \rightarrow \text{Zazaki} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{zaf rınd qesey keno}))) + S(\text{AdvP}(\text{Manner} \rightarrow \text{zê Zazaki}) + \text{Nesne} \rightarrow \text{Almanki} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{ki rınd qesey keno})))$

c. *Mı [seni ki dersa xu gureyo] hên zi gureyê xu vıraziyeno.*

‘Ben (nasıl ki dersime çalıştım), öyle de işimi yaparım.’

$S \rightarrow \text{Comp}(M_1 + \text{seni} + \text{ki} + S(\text{Özne} \rightarrow m_1 + \text{Nesne} \rightarrow \text{dersa xu} + \text{Yüklem} \rightarrow \text{gureyo})) + S(\text{Adv} \rightarrow \text{hên zi} + \text{Özne} \rightarrow m_1 + \text{Nesne} \rightarrow \text{gureyê xu} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{vıraziyeno}))$

Verilen örnek cümlelerde yan cümleler karşılaştırma görevindedir.

15. Yan cümle bazen karşıtlık bildirir:

a. *[Her çıqaşı guriyo] ki xover nêda.*

‘(Her ne kadar çalıştıysa) da başaramadı.’

$S \rightarrow \text{Comp}(\text{Her çıqaşı} + \text{ki} + S(\text{Yüklem} \rightarrow \text{guriyo})) + S(\text{Yüklem} \rightarrow \text{xover nêda}).$

b. *[Her çi qeyde bermanê] zi faydê xu nêbi.*

‘(Her ne kadar ağladıysa) da faydası olmadı.’

$S \rightarrow \text{Comp}(\text{Her çi qeyde} + \text{bermanê}) + S(\text{Adv} \rightarrow \text{zi} + \text{Nesne} \rightarrow \text{faydê xu} + \text{Yüklem} \rightarrow \text{nêbi}).$

c. *[Zaf derse guriye] hama oncia ki sınıfe de mende.*

‘(Çok ders çalıştı) fakat yine de sınıfta kaldı.’

$S \rightarrow \text{Comp}(\text{Zaf derse guriye}) + S(\text{Comp}(\text{hama oncia ki}) + \text{VP}(\text{Nesne} \rightarrow \text{sınıfe} + \text{Yüklem} \rightarrow \text{mende})).$

16. Yan cümle bazen katılma bildirir:

a. *O, nustoğo hosta bi, [het bin ra zi ressam bi].*

O, büyük yazardı; (diğer yandan da ressamdı).

$S \rightarrow \text{NP}(\text{Özne} \rightarrow \text{O}) + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{nustoğo hosta bi}) + \text{Comp}(\text{het bin ra zi} + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{ressam bi})).$

b. *Mı romanê Yaşar Kemalî wend u [zaf qayil biyane].*

Ben Yaşar Kemal’in romanını okudum ve (çok beğendim).

$S \rightarrow \text{NP}(\text{Özne} \rightarrow M_1) + \text{VP}(\text{Nesne} \rightarrow \text{romanê Yaşar Kemalî} + \text{Yüklem} \rightarrow \text{wend}) + \text{Comp}(u + \text{VP}(\text{Yüklem} \rightarrow \text{zaf qayil biyane})).$

c. *Ma şime axset u [extacê xo pêro gureti].*

Biz pazara gittik ve (tüm ihtiyaçlarımızı aldık).

$S \rightarrow \text{NP}(\text{Özne} \rightarrow \text{Ma}) + \text{VP}(\text{Nesne} \rightarrow \text{axset} + \text{Yüklem} \rightarrow \text{şime}) + \text{Comp}(u + \text{VP}(\text{Nesne} \rightarrow \text{extacê xo pêro} + \text{Yüklem} \rightarrow \text{gureti})).$

17. Yan cümle bazen sebep bildirir. Yan cümle bazen sebep / neden bildirme işlevi görür. Yani, yan cümle ana cümlelerin yüklemiyle ilişkili olarak bir neden-sonuç ilişkisi kurar:

- a. *Şaîsmayîl, zonê çûçika zano [coka ke vatena çûçika fam keno]* (Beytaş, 2012:19).

‘Şah İsmail kuş dilini bildiği için (onların söylediklerini anlayabiliyor.)’

- b. *Ez zaf biyane mirozın çike [dewe de vore vora].*

‘Ez zaf biyane mirozın çike (dewe de vore vora).’

S → NP(Özne → Ez) + VP(Yüklem → zaf biyane mirozın) + Comp(çike + S(Nesne → dewe de + Yüklem → vore vora))

- c. *Cenet bın lingayanê dadiye dı yo, çımke [şindorê hes kerdişê dadiye çin].*

‘Cennet annenin ayakları altındadır çünkü (anne sevgisinin sınırı yoktur.)’

S → NP(Özne → Cenet) + VP(Yüklem → bın lingayanê dadiye dı yo) + Comp(çımke + S(Yüklem → şindorê hes kerdişê dadiye çin)).

Astare mektev nêşi, çike nêwes bi.

- d. *Semêd ini fendun tuya, hın [miyanê mı gure dı şikiyo]* (Akbana, s.14).

‘Bu hilelerin sebebi sensin, artık (belim işte kırılmış).’

S → VP(Yüklem → tuya + Nesne → Semêd ini fendun) + Comp(hın + VP(Nesne → miyanê mı + Zarf → gure dı + Yüklem → şikiyo))

Verilen örnek cümlelerde yan cümle neden / sebep bildiriyor. Bağlaçlar ise yan cümle ile ana cümle arasında sebep-sonuç ilişkisini kuruyor.

18. Yan cümle bazen zıtlık bildirir:

- a. *Silêmani, [na mesela **çıqaşi ke** horê jêde derd nêkerdêne], oncia gegane amêne fikrê ey, sarê ey daznêne* (Çağlayan, 2015:8).

‘Süleyman, (bu meseleyi her ne kadar ki kendine fazla dert etmese de) yine de bazen aklına geliyordu, başını ağrıtıyordu.’

- b. *[Teber ra **çıqas ke** aşme şewle bido zî] zereyê banê Ap Silêmanî rena zî tingûtarî bî* (Çiçek 2014:73).

‘(Dışarıda her ne kadar ay aydınlatıyor olsa da), Süleyman Amca'nın evinin içi yine de zifiri karanlıktı.’

Verilen örnek cümlelerde yan cümleler zıtlık bildirmektedir.

19. Yan cümle bazen amaç / gaye bildirme işlevi görür. Yani, yan cümle ana cümlelerin eyleminin niçin yapıldığını / hangi amaçla yapıldığını açıklar:

a. *Pençere rake wa [va bêro].*

‘Pencereyi aç ki (hava gelsin).’

S → NP(Nesne → Pencere) + VP(Yüklem → rake) + Comp(wa + S(Özne → va + Yüklem → bêro)).

b. *Ez niameyo dina [ki zehmet bionci.]*

‘Ben gelmedim dünyaya (ki zahmet çekeyim).’

S → NP(Özne → Ez) + VP(Yüklem → niameyo dina) + Comp(ki + VP(Yüklem → zehmet bionci))

c. *Kerzık rozê gaanê xo keno tever [ke şêro hêga bıramo] (Şahin, s.40).*

‘Kerzık bir gün öküzlerini dışarı çıkartır (ki tarlayı sürebilsin).’

S → NP(Özne → Kerzık) + AdvP(Zaman → rozê) + NP(Nesne → gaanê xo) + VP(Yüklem → keno tever) + Comp(ke + VP(Yüklem → şêro hêga bıramo)).

Verilen örnek cümlelerde, yan cümlelerin amaç bildirme görevini yerine getirdiği görülmektedir.

20. Yan cümle bazen temel cümleyi açıklar ve açıklama (tefsir) cümlesi olur:

a. *Mı ino fom kerd [ki zonê Zazaki zaf weşo].*

Ben anladım (ki Zaza dili çok güzeldir).

[S [NP Mı] [VP [NP ino] [V fom kerd] [CP ki [S [NP zonê Zazaki] [VP [AdvP zaf] [AP weşo]]]]].

Bu cümlede ‘ki’ bağlacıyla başlayan yan cümle, ‘ne anladığımı’ açıklıyor. Yani temel cümledeki ‘fom kerd’ (anladım) fiilinin nesnesi oluyor ve aynı zamanda tefsir işlevi taşıyor.

b. *Bêli bi [ke na gurey de xeta esta].*

‘Belliymi (ki bu işte hata var).’

[S [MAIN Bêli bi] [SUB ke [S [NP na gurey de] [VP xeta esta]]]].

c. *Na lüye hên fêndekara [ke kerziki xapnena]* (Şahin, s.41).

‘Bu tilki öyle hilekardır (ki keneyi kandırır).’

[S [MAIN Na lüye hên fêndekara] [SUB ke [S [NP kerziki] [VP xapnena]]]].

Örneklerde (b, c) yan cümleler ana cümleyi açıklamaktadır.

Sentaktik Çıkarımlar

1. Yan cümlelerin işlevsel çeşitliliği:

Zazacada yan cümleler yalnızca temel cümleyi tamamlamaz, aynı zamanda özne, nesne, tümleç, zarf, tamlayan ve sıfat gibi farklı görevler üstlenebilir. Bu durum, Zazacanın esnek cümle yapısına ve yan cümlelerin sentaktik olarak yüksek derecede entegratif işlev gördüğüne işaret eder.

2. Bağlaçların merkezi rolü:

Özellikle /ke/ (ki) bağlacının hemen her tür yan cümlede kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlaç, yan cümlelerin türünü ve ana cümleye bağlanma biçimini belirleyen en temel sentaktik işaretleyicidir. “wa, çike, eke, hama” gibi bağlaçlar ise daha özel işlevlerde (zaman, sebep, şart, karşıtlık vb.) kullanılarak yan cümlelerin türünü netleştirir.

3. Yan cümlelerin konumlanması:

Çoğu durumda yan cümle, nitelediği veya tamamladığı ögeden hemen sonra gelir. Bu, özellikle sıfat işlevli yan cümlelerde (örn. “mordemeko ke yeno”) açıkça görülür. Zarf işlevli yan cümlelerde ise ana cümle öncesi/sonrası daha esnek bir yerleşim vardır.

4. Cümle türleri açısından çeşitlilik:

Zazacada yan cümleler, Türkçe ve Farsçadakine benzer biçimde çok işlevlidir; fakat tamlayan yan cümleler ve tefsir işlevli yan cümleler Zazacada yan cümlelerin yalnızca dilbilgisel değil, aynı zamanda yorumlayıcı ve açıklayıcı bir işlev üstlendiğini gösterir.

5. Tipolojik konum:

Zazacada yan cümlelerin bu denli çok işlev üstlenebilmesi, dili önemli derecede yan tümce merkezli bir sistem içine yerleştirir. Bu, Zazacayı hem İranî dillerin genel özellikleriyle uyumlu kılar -özellikle Farsça ile paralellikler ; örneğin /ke/ bağlacı her iki dilde de çok işlevseldir- hem de bazı özgün yanlarıyla ayırır; örneğin Zazaca bileşik cümlelerde kullanılan bağlaçlar Farsçaya göre daha arkaiktir ve Zazaca fonetiğine göre daha farklıdır.

6.6. Ayrıcalıklı Sentaktik Argümanlar

Birçok dilde, cümlelerin öğeleri arasında eşitlik yoktur. Bazı argümanlar (özellikle özne ya da bazen nesne) sözdizimsel olarak daha ayrıcalıklı konumda olur. Bu ayrıcalıklı argümanlar, dilin kuralları tarafından özel işlemlere tabi tutulur. ‘Ayrıcalıklı sentaktik argümanlar’ alanı, sentakstaki *denetleyici* (*controller*) ve *eksen* (*pivot*) ile bunların etkileşimi ile ilgilidir (Van Valin 2005).

İki cümle koordine edildiğinde, *denetleyici* ikinci cümlede görünmez. İlgili boş yuva *eksen* tarafından temsil edilir. Böylece *eksen*, *denetleyici* ile anlamsal olarak ‘bağlantılıdır’. *Eksen* özelliğine sahip anlamsal argüman, sentaktik yapının eksik bileşenidir ve bağlantılı cümlede (*clause*) görünmemesiyle karakterize edilir. İlgili sentaktik yapılar dünya dillerinin argüman rollerini farklı şekilde ele alması nedeniyle dile özgüdür

Sentaktik öğelerin karşılığı anlamsal rolleri tetikler. Bu bağlamda, bileşenlerin sentaktik ilişkileri dilbilimsel analizin ön planına çıkar. Tüm diller bu tür bir nötralleştirmeye sahip değildir, çünkü bu durum dile özgüdür. Örneğin, Lakhota dilinde (Van Valin 2005: 108) uyum yalnızca [canlı] anlamsal özelliğine sahip argümanlarla gerçekleşir. Birçok dilde uyum, ayrıcalıklı sentaktik argüman tanımlanmasında önemli bir rol oynayabilse de, bu her dil için belirleyici değildir. Dyirbal gibi çeşitli dillerde hiç uyum bulunmaz, dolayısıyla analizde dikkate alınması gerekmez (Arslan, 2016:73).

Aşağıdaki Zazaca örneklerde /-i/ eki *eyleyen* (*actor*), /-j/ eki ise *edilgen* (*undergoer*) için kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle üç tanımın belirlenmesi gerekmektedir: intransitif fiilin *eyleyeni*, transitif fiilin *eyleyeni* ve transitif fiilin *edilgeni*. Aşağıda

verilen örneklerde cümleler arasında mantıksal, zamansal veya nedensellik ilgileri vardır.

(6.6.) (Arslan, 2016:73)

KONTROLLER		PIVOT	
a.	Firaze _i telefon- _{i_j} sık-en-a,	[— _{i/*j} be-n-a	vindi]
	Firaze.NOM telefon-OBL brechen _{PRÄS-PRÄS-3sgF} , — _{i/*j} sein _{PRÄS-PRÄS-3sgF} verloren		
	‘Firaze zerbricht das Telefon [und] verschwindet.’		
KONTROLLER		PIVOT	
b.	Firaze _i telefon-Ø _j sık-it-Ø,	[— _{i/*j} biy-e	vindi]
	Firaze.OBL telefon-NOM brechen _{PRÄT-PRÄT_{T4}-3sgM} , — _{i/*j} sein _{PRÄT-sein.3sgF} verloren		
	‘Firaze zerbrach das Telefon [und] verschwand.’		
KONTROLLER		PIVOT	
c.	Heyder-Ø _i sate _j sık-en-o,	[— _i — _j ke-n-o	vindi]
	Heyder-NOM uhr.OBL brechen _{PRÄS-PRÄS-3sgM} , — — tun _{PRÄS-PRÄS-3sgM} verloren		
	‘Heyder zerbricht die Uhr [und] verliert sie.’		
KONTROLLER		PIVOT	
d.	Heyder- _i sate _j sık-it-e,	[— _i — _j ker-d-e	vindi]
	Heyder-OBL Uhr.NOM brechen _{PRÄT-PRÄT_{T4}-3sgM} , — — tun _{PRÄT-PRÄT_{T2}-3sgM} verloren		
	‘Heyder zerbrach die Uhr [und] verlor sie.’		
KONTROLLER		PIVOT	
e.	Hesen-Ø _i ke Dilife _j vin-en-o,	[— _{i/*j} heredi-n-o	pı ra
	Hesen-NOM RK Dilife.OBL sehen _{PRÄS-PRÄS-3sgM} , schimpfen _{PRÄS-PRÄS-3sgM} DIR DIR		
	Hesen sieht Dilife zu Hause [und] schimpft mit ihr.’		
KONTROLLER		PIVOT	
f.	Ey _i ke Dilife _j di(y)-e,	[— _{i/*j} hered-i-ya-Ø	pı ra
	3SG _M .OBL RK.NOM finden _{PRÄT-(PRÄT)_{T3}-3sgF} , schimpfen _{PRÄT-[PASS-PRÄT]_{T7}-3sgM} DIR DIR		
	‘Hesen sah Dilife zu Hause [und] schimpfte mir ihr.’		

(Arslan, 2016:73)

- a. *Firaze telefoni sıkna, bena vindi.*
‘Firaze telefonu kırıyor [ve] kayboluyor.’

- b. *Firaze telefon sıkıt, biye vindi.*
'Firaze telefonu kırdı [ve] kayboldu.'
- c. *Heyder sate sıknenno, keno vindi.*
'Heyder saati kırıyor [ve] onu kaybediyor.'
- d. *Heyder sate sıkite, kerde vindi.*
'Heyder saati kırdı [ve] onu kaybetti.'
- e. *Hesen ke Dilife vineno, heredino pı ra.*
'Hasan Dilife'yi görür görmez onunla onunla tartışır.'
- f. *Ey ke Dilife diye, herediya pı ra.*
'O (Hesen), Dilife'yi görünce [ve] onunla tartıştı.'

Zaza dilin *denetleyici* (*controller*) ile özne arasında yakın bir bağlantı bulunur. Şimdiki zamanda, fiille uyum gösteren öge cümlede *denetleyici* rolünü üstlenir. Eğer (6.6b), (6.6d) ve (6.6f)'de olduğu gibi cümle geçmiş zamanda ise, Zazacanın bölünmüş morfolojik ergatifliğine uygun olarak *denetleyici* oblik (eğik) durum alır. Hem şimdiki hem de geçmiş zamanda, ikinci cümlelerin geçişsiz fiili ana cümlelerin öznesi (6.6e) ile uyum gösterir. Bu durumda özne ikinci cümleden çıkarılır (silinir).

Eğer birinci ve ikinci cümlelerin fiilleri her ikisi de geçişli ise, (6.6c) ve (6.6d)'de olduğu gibi hem Ö (özne) hem de N (nesne) çıkarılabilir. Fiilin geçmiş zamanda (6.6d) olduğu gibi nesne ile uyum göstermesi durumunda bile, *denetleyici* özne olmaya devam eder. (6.6e) ve (6.6f)'ye göre yönelme bildiren unsurlar (*directionals*) yalnızca nesne konumunu doldurabilir. Bu örneklerde 'pı' *Dilife* nesnesini temsil eder, özne ise bir çıkarma (silme) sürecine tabidir. İkinci olarak, fiildeki 3. tekil şahıs cinsiyet belirteçleri denetleyiciyi açıkça işaretler.

KONTROLLER		PIVOT	
a.	Heyder-i _i kitab-i _j Firaze ra gure-t-i, [— _i — _j ker-d-i vindi		
	Heyder-OBL buch-PL.NOM Firazê P _{OP} nehmen _{PRÄT-PRÄT_{T3}-3pl} , tun _{PRÄT-PRÄT_{T2}-3pl} fort		
	‘Heyder nahm die Bücher von Firaze, dann verlor er sie.’		
	‘Heyder verlor die Bücher, die er von Firaze ausgeliehen hat.’		
KONTROLLER		PIVOT	
b.	Î _i hetê Heyder-i _j ra Firaze ra cêr-i-ya-y, [— _{i/*j} bi-Ø vindi		
	3PL.NOM von Heyder-OBL P _{OP} Firaze P _{OP} nehmen _{PRÄT-[PASS-PRÄT]_{T7}-3pl} , sein _{PRÄT-3sgM} fort		
	‘Die Bücher wurden durch Hayder von Firaze ausgeliehen, dann gingen sie verloren.’		
	‘Die Bücher sind verloren gegangen, die Firaze Heyder ausgeliehen hatte.’		

(Arslan, 2016:74)

- g. *Heyderi, kitavi, Firaze ra gureti, ker-d-i vindi.*
‘Haydar, Firaze’den kitapları aldı, sonra onları kaybetti.’
‘Haydar, Firaze'den ödünç aldığı kitapları kaybetti.’
- h. *Î, hetê Heyderi, ra Firaze ra cêriyay, bi vindi.*
‘Onlar (kitaplar), Heyder tarafından Firaze’den alındı, sonra kayboldu.’
‘Haydar tarafından Fireze’den alınan kitaplar kayboldu.’⁷¹

Zazacada *cı ra guretene* (birinden almak, ödünç almak, satın almak) gibi çift geçişli fiillerde çekirdek üç argümana sahiptir: NP (Heyder-ARG1), NP (kitaplar-ARG2), NP (Firaze-ARG3). *Denetleyici* rolünü belirleyen uyum değil, sentaktik özne konumudur. *Denetleyici* ‘*kitavi*’ (kitaplar), (6.6g) ve (6.6h) cümlelerinde farklı konumlarda görünmesine rağmen, aynı makrorölü (edilgen) korur. Üçüncü argümanın *ra* edatı (6.6g)’deki *Firaze* yükleme ilgili bir ögedir ve çekirdeğin bir parçasıdır. *Firaze, cı ra guretene* fiilindeki *cı* edatının yerini alır. (6.6h)’deki *Heyder-i ra*’daki ikinci *ra* bir son edattır (*postposition*) ve çekirdek parçası ile karıştırılmamalıdır. İki *ra* hem sentaktik hem de semantik işlevlerinde farklılık gösterir; birincisi fiilin bir parçasıyken, ikincisi

⁷¹ Not: Zazaca cümlelerin mantıksal şekli şöyledir: *Î kitave ke, hetê Heyderi, ra Firaze ra cêriyay, bi vindi. /ke/* bağlacı bazen cümlede gizlenir. Ama yerine koyulunca cümle daha düzgün olur.

bir son edattır. Çift geçişli fiilin hedef nesnesi *Firaze*, bir makrorölü olmadığı için edilgenleştirilemez. Semantik makroroller yalnızca doğrudan argümanlara atanır.

Zaza dilinin ayrıcalıklı sentaktik argümanı, geçmiş zamanda morfolojik olarak ergatif olmasına rağmen, sentaktik açıdan her zaman akkusatif kurallarına uyar (Arslan, 2016:75).

6.7. Sentaktik Temsil

Zazaca, tıpkı diğer tüm diller gibi, Rol ve Referans Grameri (RRG) araçları kullanılarak analiz edilebilir. Bu gramerin temel kavramlarından biri olan Cümle Katmanlı Yapısı (*Layered Structure of Clause - LSC*) aracılığıyla sözdizimsel şablonlar betimlenebilir. Anlamsal içeriğe bağlı olarak fiiller, RRG’de Çekirdek Argümanlar olarak adlandırılan farklı sayıda argüman alırlar. Ancak, tüm çekirdek argümanlar anlamsal bir makroröl (macro-role) edinmez; bu durum sadece aktör (actor) ve undergoer (işlev gören/etkilenen) için söz konusudur. Üçüncü bir argüman ise, çekirdeğin bir parçası olmasına rağmen herhangi bir makroröl almaz.

(6.7.) Şablon 1: İntransitif cümle, (Arslan, 2016:62).

a. *Kokım-ø şî-ø*

old-NOM go_{PAST}.PAST-3sgM

‘Yaşlı adam gitti.’

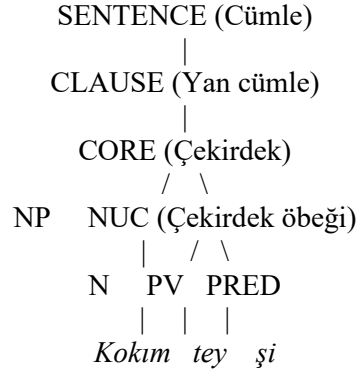
b. *Kokım-ø tey şî-ø*

old-NOM together go_{PAST}.PAST-3sgM

‘Yaşlı adam aniden öldü.’

‘Yaşlı adam (biriyle) birlikte gitti.’

NP: isim öbeği, N: isim, PV: Fiil öbeği, PRED: Yüklem.

Şablon 1: Geçişsiz fiil cümlesinin yapısı

Zazacada, tüm geçişsiz fiiller zorunlu olarak bir argüman gerektirir. Bu argüman bir isim öbeği (NP) olmalıdır. Edatlar (*preposition*) ve sonedatlar (*postposition*) yalnızca ikinci ve üçüncü argümanlarla görünebildiğinden, bu pozisyonda bir edat öbeği (PP) bulunamaz. Buna ek olarak, Rol ve Referans Grameri (RRG) çerçevesinde bir edat öbeği (PP) zorunlu değil, tali bir unsur olarak sınıflandırılır. Eğer bir geçişsiz cümlede zorunlu bir argüman bir edatla (*adposition*) birlikte ortaya çıkarsa, bu, fiilin bir parçası olarak kabul edilmelidir.

Bir çekirdek (nükleus) mutlaka yalnızca bir fiilden oluşmak zorunda değildir; aksine, başka unsurlar da içerebilir. Buna bağlı olarak, (6.7b) örneğinin gösterdiği gibi, dilbilgiselleşmiş edatlar fiille birlikte tek bir birim oluşturur. *Şiyaene* ‘gitmek’ (6.7a) geçişsiz fiili, bir fiil önü partikeli (eylemsi önek) ile kullanıldığında, asıl anlamından sapabilir ve tamamen farklı bir anlamsal içerik kazanabilir. Örneğin (6.7b)’deki *tey* *şiyaene* (birlikte gitmek, aniden ölmek) ifadesinde olduğu gibi. *tey* (ile, birlikte) partikeli, yalnızca *şiyaene* (gitmek) fiiliyle değil, aynı zamanda birçok başka fiille de birleştirilebilir. Bu kombinasyonlarda, *tey*’in anlamsal içeriği bazen korunur, bazen de değişikliğe uğrayabilir. Çekirdekten ayrılamayan bu tür edatlar, her tür fiille birlikte ortaya çıkabilir.

(6.7.) Şablon 2: Transitif cümle

c. *Teleb-an kitab-i wen-d-i.*

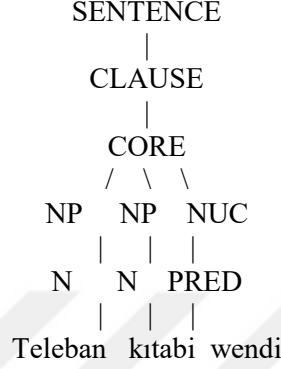
Öğrenci-PL.OBL kitap-PL.NOM oku-PRET-3pl

‘Öğrenciler kitaplar okudu.’

- d. *Merik-i boya-ø ker-d-e pı (bon-i) ra.*

Usta-OBL kireç-NOM sür-PRET-3sgM DIR (ev-OBL) DIR

‘Adam evi boyadı.’

Şablon 2: Geçişli fiil cümlesinin yapısı

Yukarıdaki örnekte, (şablon 2) iki argümanı ile bir önek olmadan bir çekirdek oluşturur. Birçok intransitif (6.7c) ve transitif (6.7d) fiil, yani bir önek olmadan da çekirdek oluşturabilir. Ancak diğer fiiller tam anlamlarını ancak öneklerin desteğiyle kazanırlar. Örneğin *pı ra kerdene* ‘sürmek, boyamak, bulaştırmak’ fiili (6.7d)’de üç parçadan oluşur: *pı* dolaylı nesne *bon* için kullanılır, yani vekil olarak görünebilir; *ra* ise eylemin yönünü belirler. Yön öneki *ra*’nın *ro* ile değiştirilmesi, tüm eylemin yönünü de değiştirir: *pı ro kerdene* ‘üstten dökmek’ fiilinde hareket yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşir. Önekler hakkında bkz. (4.8., 4.8.1., 4.8.2.).

(6.6) Şablon 3: İki nesneli ya da üç argümanlı (ditransitif) cümle (Arslan, 2016:62)

- e. *Rodina fotraf-i de dewe mıs-n-ê Sayder-i.*

Rodina.OBL resim-OBL içinde köy.NOM göstermekPRET-3sgF

Sayder-OBL

‘Rodina, Sayder’e fotoğrafta köyü gösterdi.’

- f. *Heyder-i vizêri mîx-i san-a-y des-u.*

Heyder-OBL dün çivi-PL.NOM çakmakPRET-3pl duvar-PL.OBL

‘Heyder dün çivileri duvarlara çaktı.’

g. *Firaze sadır-ø es-t-ø uwe.*

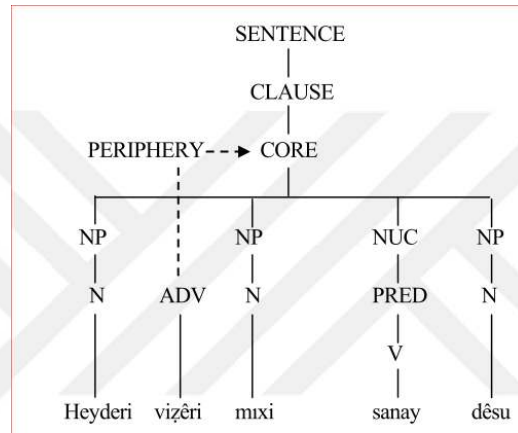
Firaz.OBL fidan-NOM atmakPRET-3sgM su.OBL

‘Firaze fidanı suyun içine attı.’

h. *Xıdır-i uwe es-t-e sadır-i.*

Xıdır-OBL su.NOM atmakPRET -3sgF fidan-OBL

‘Xıdır suyu fidana döktü.’

Şablon 3: Ditransitif cümle yapısı (Arslan, 2016).

cı sanaene (bir şeye vurmak) fiili üç argüman gerektirir, bu nedenle (6.7f)’de üç isim öbeği (NP) zorunlu argüman olarak bulunmaktadır. RRG, bu tür fiillerin üçüncü argümanını *makrorol olmayan çekirdek argüman* (non-macrorole core argument) olarak tanımlar (Van Valin 2005). Bir makrorol (aktör veya undergoer) bu durumda yalnızca birinci ve ikinci argümana atanır; buna rağmen, üçüncü argüman da çekirdeğe (core) aittir. Buna karşılık, argüman olmayan *vizêri* zarf öbeği (ADV) tali bir unsurdur.

cı ile birlikte ortaya çıkan tüm geçişli fiiller çift geçişlidir (ditransitif). *cı* fiil öneki burada dolaylı nesnenin yerini üstlenen bir rol oynar. Bu fiillerin hepsi, bir şekilde veya başka bir şekilde, bir dolaysız (doğrudan) ve bir dolaylı nesneye sahiptir. Çift geçişli fiillerin dolaylı nesneleri, her zaman ilgili fiil öneki ile değiştirilebilir. Böylece, *Heyderi vizêri mixi sanay cı* cümlesi, ‘tam’ cümle olan (6.7f) *Heyderi vizêri mixi desu*’ cümlesinin yerini alabilir.

Aynı durum (6.7e) için de geçerlidir. Dolaysız ve dolaylı nesne arasındaki farkı daha net göstermek için, (6.7g) ve (6.7h) örnekleri verilmiştir; bu örneklerde *uwe* (su) sözcüğü (6.7g)’de dolaylı nesne, (6.7h)’de ise dolaysız nesnedir. *cı* öneki, *uwe*’nin

dolaylı nesne olduğu (6.7g) durumunda onun yerini alabilir, ancak dolaysız nesne işlevi üstlendiği (6.7h) durumunda yerini alamaz.

Geçişli (Transitif)

kerdene ‘yapmak’

estene ‘atmak’

verdaene ‘izin vermek, bırakmak’

Çift Geçişli (Ditransitif)

cı kerdene ‘içine koymak/yapmak’

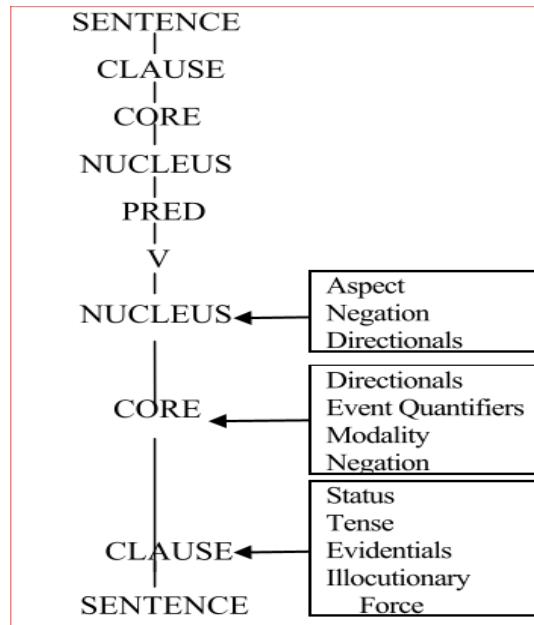
cı estene ‘üzerine/ona atmak’

cı verdaene ‘üzerine/ona dökmek, kışkırtmak’

6.8. Sentaks Operatörleri

RRG’de, yüklem çekirdeğini (*nucleus*), çekirdek yapıyı (*core*) veya tüm cümleyi (*clause*) niteleyen dilsel unsurlara operatör (işleç) denir. Operatörler, *Role and Reference Grammar* içinde ayrı olarak ele alınması gereken unsurlardır. Kendilerine özgü bir yapıya sahiptirler ve tümce düzeyinde bileşenleri değiştirirler. Üç ana grupta sınıflandırılırlar: Tümce (*clause*), çekirdek (*core*) ve öz (*nucleus*) operatörleri. Şekil 6.8’de operatör projeksiyonu gösterimi, LSC’nin tüm operatörlerini özetlemektedir.

Her ne kadar bazı operatörler farklı düzeylerde aynı adlandırmaya sahip olsalar da, burada içerik olarak farklı görev ve içeriklere işaret ederler. Öz düzeyindeki bir yön belirteci (*directional*) hiçbir katılımcıya gönderme yapmazken, aynı adla anılan çekirdek operatörü bir katılımcıya veya konuşmacıya atıfta bulunur (Arslan, 2016:75).

Şekil 6.8: LSC’de operatör projeksiyonu (Van Valin, 2010:709).

RRG Kavramları :

Terim	Açıklama
<i>SENTENCE</i> (Tümce)	Dilin anlam taşıyan en üst yapı birimidir. Bir veya daha fazla yan tümceden (clause) oluşur.
<i>CLAUSE</i> (Yan Tümce)	Genellikle tek bir yüklem ve onun argümanlarını içeren, bağımsız veya bağımlı olabilen temel yapısal birimdir.
<i>CORE</i> (Çekirdek)	Bir yan tümcenin merkezini oluşturan yapıdır. Yüklem (PRED) ve onun temel argümanlarından (örn. özne, nesne) oluşur.
<i>NUCLEUS</i> (Öz / Çekirdekçik)	Çekirdeğin (CORE) en merkezi unsurudur ve yüklem (fiil, ad-eylemi) kendisini ifade eder.
PRED (Yüklem)	Cümlenin eylem, olay veya durumunu belirten temel unsurdur. Genellikle bir fiil veya fiilimsi grubudur.
<i>V</i> (Fiil)	Yüklem (PRED) bir fiil olarak gerçekleştiğini spesifik olarak belirtir.
<i>Directionals</i> [Nucleus] (Yönelimseller [Öz])	Öz düzeyindeki operatörlerdir. Eylemin kendi iç yönelimi veya yönü ile ilgilidir; bir katılımcıya atıfta bulunmaz (örn: 'içeri girmek', 'dışarı çıkmak').
<i>Directionals</i> [Core] (Yönelimseller [Çekirdek])	Çekirdek düzeyindeki operatörlerdir. Eylemin yönünü bir katılımcıya veya konuşmacıya göre belirler (örn: 'ona doğru gitmek', 'benden uzaklaşmak').
<i>Event Quantifiers</i> (Olay Niteleyicileri)	Bir olayın tekrarlanma sayısı (iteratif), dağılımı veya kapsamı gibi niceliksel özelliklerini belirleyen çekirdek düzeyi operatörleridir (örn: 'sık sık', 'iki kez', 'hep').
<i>Modality</i> (Kiplik)	Eylemin gerçekleşme olasılığı, gerekliliği, izin veya yetenek gibi hallerini ifade eden çekirdek düzeyi operatörleridir (örn: '-ebilmek', '-meli').
<i>Negation</i> (Olumsuzluk)	Eylemin, durumun veya tümcenin olumsuzlanmasını sağlayan operatördür. RRG'de Öz, Çekirdek ve Yan Tümce düzeylerinde bulunabilen tek operatördür.

Terim	Açıklama
Status (Durum)	Eylemin tamamlanmışlık (perfect), devamlılık (progressive) gibi içsel zamanını (aspekt) veya diğer bazı hallerini ifade edebilen yan tümce düzeyi operatörüdür.
Tense (Zaman)	Eylemin konuşma anına göre geçmiş, şimdiki veya gelecek zamanda gerçekleştiğini belirten yan tümce düzeyi operatörüdür.
Evidentials (Kanıtsallık)	Bilginin kaynağını belirten yan tümce düzeyi operatörleridir (örn: görerek edinilen bilgi, duyarak edinilen bilgi, çıkarım).
Illocutionary Force (Edimsöz Gücü)	Tümcenin iletişimdeki temel işlevi, amacı veya gücünü belirleyen en üst düzey (tümce) operatörüdür (örn: bildirme, soru, emir, ünlem, dilek).

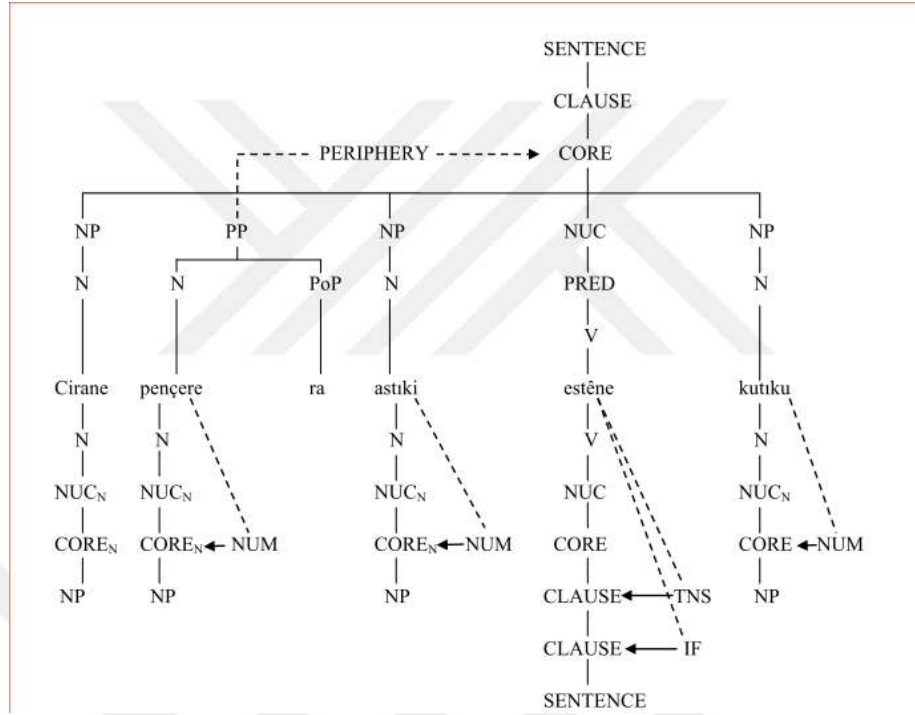
Olumsuzluk, üç düzeyde de işlev gören tek operatördür. İllokütif (edimsöz) gücün yanı sıra, dünyadaki tüm diller olumsuzluk yapısını da bilir (Van Valin 2005: 9). Şekil 6.8.1 Zazaca için ilgili ana operatörleri içeren projeksiyon gramerini sunmaktadır (Arslan, 2016:75).

(6.8.)

a. *Cirane pençere ra astık-i es-t-êne kutık-u* (Arslan, 2016:76).

komşu.OBL pencere.OBL POP kemik-PL.NOM at-PRET-IMP köpek-PL.OBL

‘Komşu, kemikleri pencereden köpeklere atıyordu.

Operatör İzdüşümlü Projeksiyon Grameri (Arslan, 2016:75).

Cümle (6.8.1) *Role and Reference Grammar* (RRG) çerçevesinden analiz edildiğinde, bu Zazaca cümlelerin katmanlı yapısı ve operatör projeksiyonu açıkça görülmektedir. Cümle, ‘*Cirane pençere ra astık-i es-t-êne kutık-u*’ ifadesiyle, RRG’nin temel bileşenlerini yansıtır: Çekirdek (*CORE*) yapısı, yüklem (*PRED*) ve argümanlardan (özne, nesne, dolaylı nesne) oluşurken; ‘*pençere ra*’ gibi yer tamlayıcıları çevre (*PERIPHERY*) unsuru olarak işlev görür. Operatörler açısından, fiildeki ‘-t-’ eki geçmiş zaman (*TNS*) işleviyle yan tümce (*CLAUSE*) düzeyinde yer alır, çoğul ekleri (‘-i’, ‘-u’) ise sayı (*NUM*) operatörü olarak argümanları niteler. Ayrıca, ‘*ra*’ edatıyla ifade edilen bakış açısı (*POP*), eylemin yönelimsel perspektifini belirleyerek öz (nucleus) düzeyine katkıda bulunur. Görüldüğü üzere verilen örnek cümle, Zazacanın RRG’nin operatör projeksiyon modeline uyum sağladığını göstermekte ve dilin esnek sözcük sırasının hal ekleri ve operatörlerle desteklendiğini ortaya koymaktadır. Cümlelerin iletişimsel amacı (*Illocutionary force*) bildirme kipi olarak şekillenir ve tüm yapı, RRG’nin dilsel düzeyler arasındaki etkileşimi açıklayan bütüncül yaklaşımını örneklemektedir.

6.8.1. Tümce Operatörleri

Tümce operatörleri iki gruba ayrılır. İlk grup zaman (*tense*) ve durum (*status*)'dan oluşurken, ikinci grup kanıtsallık (*evidentials*) ve edimsöz gücü (*illocutionary force*)'dan oluşur (Van Valin 2005:9).

Durum (*status*) ayrıca gerçekleşmiş/gerçekleşmemiş (*realis/irrealis*) ayrımını da kapsar. İkinci grup, ya bir yan tümceyi (*clause*) ya da tüm cümleyi değiştirebilir. Kanıtsallık (*evidentials*) epistemolojik temeli (bilginin kaynağını) temsil ederken, edimsöz gücü (*illocutionary force*) cümlelerin söylem türünü veya başka bir deyişle, onun pragmatik işlevini belirler.

(6.8.1.) Gelecek Zaman - (Pamukçu, 2001:298-299):

a. *A do⁷² meşt şir-o kar.*

3sgF FUT tomorrow go.SBJV-3sgF work

‘O (kadın), yarın işe gidecek.’

b. *Muskar-ê mı do mı rê şewray kitab-ê bı-d-o.*

teacher-POSS my FUT 1SG.OBL for tomorrow book-INDEF MOD-give.SBJV-3sgM

‘Öğretmenim yarın bana bir kitap verecek.’

do, gelecek zamanı oluşturmak üzere kendisiyle birlikte fiilin istek kipi gövdesini gerektirir (Arslan, 2016:104). (6.8.1a) örneğinde, bu cümlelerin fiili bir istisna oluşturduğu için istek kipi eki düşer. Ancak normal şartlarda, istek kipi eki /*bı-*/ fiil gövdesinin önüne getirilir. (6.8.1a) örneğinin aksine, (6.8.1b) örneğinde tamamen kurala uygun olarak /*bı-*/ istek kipi eki fiil gövdesinin önünde yer alır.

⁷² *do* ile oluşturulan gelecek zaman yapısı, Güney Zazacaya özgüdür ve yalnızca Siverek ve Gerger gibi belirli bölgelerde kullanılır. Güneydeki diğer bölgelerde ve Kuzeyde gelecek zaman için özel bir biçim yoktur; geniş zaman formu aynı zamanda gelecek zaman anlamı da taşır. Bu gelecek zaman, *do* ögesinin istek kipi gövdesi ve kişi ekleri ile birleşmesiyle oluşturulur (*do* + istek kipi + şahıs eki). Bu, diğer zamanların oluşumundan farklıdır. Bu yapı, gelecek zamanı geniş zamandan ayırmaya yarar. Diğer bölgelerde bu ayrım, ancak ‘yarın’ (*meşte*) gibi zaman zarfları kullanılarak yapılabilir: ‘*Ez meşte son kar.*’ (Ben yarın işe gideceğim.)

Geniş zaman - (Arslan, 2016:114):

- c. *Hosta dêş-i viraz-en-o.*
master.NOM wall-OBL build-PRES-3sgM
'Usta, duvarı yapar / inşa eder.'
- d. *Dêş-o viraz-i-n-o*
wall-NOM build-PRES-PASS-3sgM
'Duvar yapılır / inşa edilir.'

Fiil gövdesi ünsüz ile bitiyorsa geniş zaman eki */-en/*, ünlü ile bitiyorsa */-n/*'dir. Böylece şu formül oluşur: fiil-geniş zaman+(e)n+kişi eki.

Di'li geçmiş zaman - (Arslan, 2016:114):

- e. *Ey dizdiya şindor-ê hêga-y vur-n-a-ø.*
3sgM.OBL secretly border-GEN field-OBL change-PRET-[ACT-PRET]-3sgM
'O (erkek), tarlanın sınırını gizlice değiştirdi.'
- f. *Şindor-ê hêga-y vur-i-ya-ø.*
border-GEN field-OBL change-PRET-[PASS-PRET]-3sgM
'Tarlanın sınırı değişti.'

Geçmiş zamanın tüm biçimlerinde, (6.8.1e)'deki gibi geçişli bir fiil, '*undergoer*' (etkilenen/edilgen katılımcı) rolündeki katılımcıyla uyum gösterir. Tüm bunlardaki genel formül şudur: fiil-geçmiş zaman+tip+kişi eki.

Bitmiş Geçmiş Zaman - (Arslan, 2016:105):

- g. *Kutık-u kerge wer-d-e.*
dog-PL-OBL chicken.NOM eat-PRET-PRET.T-3sgF
'Köpekler tavuğu yedi.'
- h. *Kerge wer-i-y-e.*
chicken.NOM eat-PRET-[PASS-PRET]T-3sgF
'Tavuk yendi.'

Zazaca, bitmiş geçmiş zamanı fiilin üzerine doğrudan ilgili morfemlerle işaretler. Bir fiilin hangi morfolojik tipe ait olduğu, geçmiş zaman ekinden anlaşılabilir. */-d/* eki

nedeniyle, (6.8.1g)'deki *wen-d-ene* 'yemek, yiyip bitirmek' fiili dolayısıyla Tip 2 fiillerine aittir. Örnek (6.8.1h)'de ise edilgen çatı ortaya çıkar. formül: fiil-geçmiş zaman+kişi eki.

Bitmemiş geçmiş zaman - (Arslan, 2016:105):

k. *Ae universita de wen-d-êne.*

3sgF.OBL university.OBL POP study-PRET-PRET.T-IMP

'O (kadın), üniversitede okuyordu.'

l. *Universita wan-i-y-êne.*

university.NOM study-PRET-[PASS-PRET.T]-IMP

'Üniversite okunuyordu.'

Bitmemiş geçmiş zamanın, diğer geçmiş zaman biçimlerinden farkı, sürecin henüz tamamlanmamış olmasıdır. Zazaca, bu durumu, geçmişte başlamış ancak henüz tamamlanmamış bir zamanı belirten */-êne/* eki aracılığıyla karakterize eder. Bu durumda, edilgendeki gibi dilbilgisel ilişkilerin tersine dönmesi */-êne/* üzerinde bir etki yaratmaz; */-êne/* her zaman fiilin sonunda görünür. Aktif fiil *wen-d-ene* 'okumak, çalışmak' ve onun edilgen karşılığı *wan-i-ya-ene* 'okunmak, çalışılmak' her ikisi de süregelenlik morfemini geçmiş zaman gövdesine aynı şekilde ekler. Bu nedenle formül şudur: fiil-geçmiş zaman+tip+êne.

Gemiş zamanın hikayesi - (Arslan, 2016:106):

m. *İne hêga par nê-ram-ut-i bi-ø.*

3PL.OBL field.NOM last year NEG-weed-PRET-PRET.T-PLUPERF be-PRET-PRET.T-3sgM

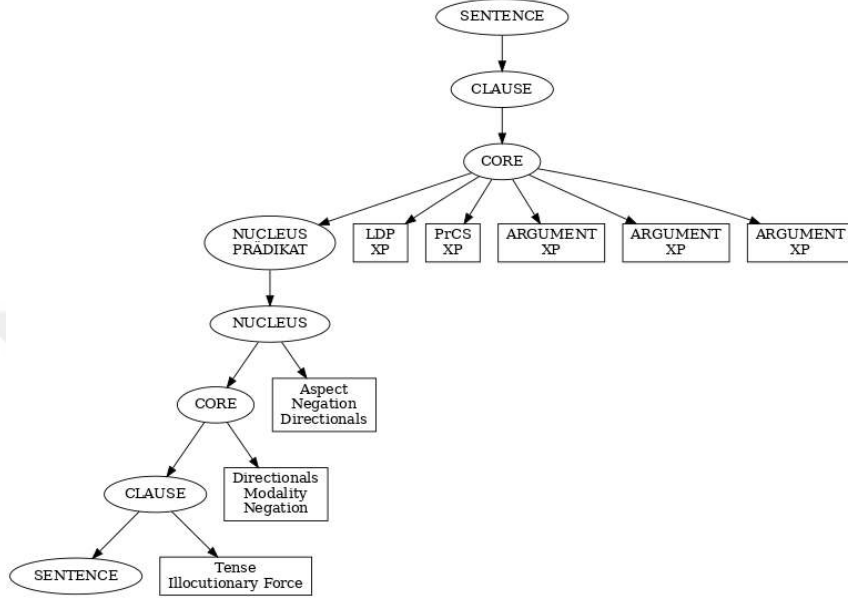
'Onlar geçen sene tarlayı sürmemişlerdi.'

n. *A serva mang-u çê de men-d-i bi-ø.*

3sgF.NOM because.of cow-PL.OBL house POP stay-PRET-PRET.T-PLUPERF be-PRET-PRET.T-3sgF

'O, inekler yüzünden evde kalmıştı.'

Geçmiş zamanın hikayesinde zaman oluşturmak için fiile ikinci bir yardımcı fiilin (yani koşaç fiili *bi-y-a-ene* ‘olmak’) eklendiği tek zamandır ve formülü şu şekildedir: fiil-geçmiş zaman + tip + *bi*.

RRG’de Zazaca Cümlelerin Katmanlı Yapısı⁷³ (*Layered Structure of the Clause*) (Arslan, 2016:108).

⁷³ Şema, dilsel yapıların hiyerarşik organizasyonunu ve gramer operatörlerinin katmansal dağılımını gösteren teorik bir araçtır. Amacı, cümlelerin sadece yüzeysel formunu değil, derinlemesine anlam ve işlevlerini modellemektir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tez çalışması, Zazacanın sözdizimsel yapısını sistematik bir şekilde betimleyerek hem genel dilbilim ve karşılaştırmalı İran dilleri çalışmalarına özgün katkılar sunmakta hem de bu tehlikedeki dilin standartlaştırılması için gerekli dilbilgisel altyapıya önemli bir katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın temel bulguları şu şekilde özetlenebilir:

- Çalışmanın en önemli bulgularından biri, Zazacanın temel cümle yapısının belirgin bir şekilde özne-nesne-yüklem, yani SOV düzeninde olduğudur. Özne başta, nesne ortada ve yüklem ise cümlenin sonunda yer almaktadır. Geçişsiz fiille kurulan cümleler ise SV formundadır.
- Bulgular, Zazacanın temel cümle diziliminin SOV olduğunu ve yarı ergatif morfolojik özellikler gösterse de sentaks açısından tamamen akuzatif bir yapı sergilediğini göstermektedir.
- Geçmiş zamanlarda fiilin nesneye göre çekimlenmesine karşın, şimdiki ve geniş zamanda özneye göre çekimlenir.
- Zazacanın çekirdek argümanları cümlede sabit bir konuma sahiptir; çekirdek yapı içindeki kelime sırası değişmez. Yalnızca soru kelimeleri vurgulanan öğeye bağlı olarak cümlenin herhangi bir yerinde esnek şekilde bulunabilir.
- Cümlenin merkezi fiil, sentaktik (sözdizimsel) eksenine göre öznedir.
- Zazacanın diyalektleri arasında bazı sentaktik farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıklar fiil öneklerinin kullanımında ortaya çıkar. Özellikle, fiil öncesi öğelerin (isim, sıfat, zamir, partikeller) konumu Kuzey ve Güney Zazacasında farklılık gösterebilmektedir. Kuzey Zazacasında, bazı fiillerde fiil önekleri genellikle fiilden sonra gelirken, Güney Zazacasında bazı fiil önekleri fiilden önce gelmektedir. Ancak her iki lehçede de bu önekler asla öznenin yerini tutamaz veya onun işlevini üstlenemezler; yalnızca doğrudan ya da dolaylı nesneyi işaret ederler. Bu durum, fiilin cümle içindeki morfo-sentaktik davranışını doğrudan etkilemekte ve her iki lehçenin kendine özgü sentaktik

kurallar geliştirdiğini göstermektedir. Bu çeşitlilik, Zazacanın bölgesel zenginliğinin bir göstergesidir

- İsim olan fiil önekleri, iki lehçede de fiilin önünde yer alır ve bazen fiile yepyeni bir anlam kazandırır, bazen de mevcut anlamını pekiştirir. Sıfat görevindeki önekler; Kuzey Zazacasında fiili takip ederken, Güney Zazacasının Merkez ağzında fiilden önce konumlanır. Zarflar ise her iki lehçede de istikrarlı bir şekilde aynı konumu korur. Zazaca'nın genel olarak sabit bir kelime dizilimi olduğundan, bu öğelerin yeri nadir istisnalar dışında değişmez. Yön bildiren edatların tamamında, Kuzey Zazacasında fiilden sonra gelen önekler, Güneyin bazı yerel ağızlarında fiilin önüne geçer.
- Zazaca, karmaşık bir ezafe (tamlama) yapısına, iki temel durum (nominatif ve oblik) sistemine ve zengin zaman-kip ilişkilerine sahiptir.
- Zamirler, dilin sentaktik örgüsünde merkezi bir rol oynar; yalnızca adıl görevi görmez, aynı zamanda cümlenin yapısal omurgasını oluşturur ve yan cümlelerle birleşerek sıfat işlevi kazanır.
- Yan cümleler ('ke' bağlacının merkezi rolüyle) dilin ifade gücünü büyük ölçüde genişletmekte ve karmaşık düşünce yapılarının aktarılmasına olanak tanımaktadır. Yan cümle yapıları, dilin hem İranî Diller ailesi içindeki yerini hem de Türkçe ile temasının izlerini yansıtır.
- Soru cümlelerinde öğe dizilimi sabit kalmakla birlikte, anlam vurgu ve soru kelimeleriyle şekillenir.

Tez çalışmasında elde edilen bu bulgular, Zazacanın sentaktik açıdan gelişmiş ve sistematik bir dil olduğunu; özellikle akademik, edebî ve düşünsel ifade biçimlerine elverişli olduğunu göstermektedir.

Zazaca, Hint-Avrupa mirasını yansıtan önemli sözdizimsel özellikler barındırmaktadır. Dilin bileşik ve yan cümle yapılarında Proto-İranî dilinden miras kalan 'ke' ve 'u' gibi arkaik biçimlerin korunmuş olması, tarihsel sürekliliğin dikkat çekici bir göstergesidir. Bunun yanı sıra, Zazacanın morfo-sentaktik düzlemde sergilediği karmaşıklık, onu bölgedeki diğer İranî dillerden ayırmaktadır. Özellikle yan cümlelerde görülen cinsiyet

ve sayı uyumu, Farsça ve Kürtçeden farklı olarak Zazacanın özgün bir dilsel yapılanma sergilediğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca elde edilen bulgular, Zazacanın sentaktik yapısını açıklamada farklı teorik yaklaşımların uygulanabilirliğini göstermektedir. SOV dizilim ve yarı ergatif morfoloji bağlamında, HPSG (*Head-Driven Phrase Structure Grammar*) ve GB (*Government-Binding*) kuramları, cümle öğelerinin dizilimi ve eksen ilişkilerini sistematik biçimde modellemeye uygundur. *Role and Reference Grammar* (RRG) ise özne, nesne ve yüklem arasındaki semantik-gramer ilişkilerini açıklamada güçlü bir çerçeve sunar. Ayrıca, Zazaca soru cümlelerinde vurgu ve soru kelimelerinin işlevi, intonasyon ve vurguyu ön plana çıkaran teorik yaklaşımlarla daha detaylı incelenebilir. Bu bağlamda, Zazacanın tipolojik ve lehçesel farklılıklar içeren yapısı, hem klasik hem modern sentaks kuramlarının uygulanabilirliğini sınamak ve teorik modelleri geliştirmek için özgün bir zemin sunmaktadır.

Denilebilir ki; bu çalışma Zazacanın sentaktik açıdan son derece gelişmiş, sistematik ve karmaşık bir dil olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, dilin akademik, edebî ve düşünsel ifadeye son derece elverişli olduğunu kanıtlamakla kalmıyor, aynı zamanda bu alandaki kritik bir boşluğu doldurarak Zazacanın korunması, öğretimi ve gelecekteki dilbilimsel araştırmaları için sağlam bir temel oluşturuyor. Ez cümle; bu tez Zazacanın sentaktik yapısına dair kapsamlı, sistemli ve özgün bir akademik çalışma ortaya koymaktadır.

Gelecek araştırmalar için öneriler:

Bu tez, Zazacanın sentaktik yapısını ana hatlarıyla ortaya koymakla birlikte, dilin karmaşıklığı daha derinlemesine incelenmesi gereken birçok alan olduğunu göstermiştir. Gelecekte aşağıdaki alanlarda çalışmalar yapılabilir:

Derinlemesine Lehçe Karşılaştırmaları: Zazacanın lehçeleri arasındaki temel sentaktik farklılıklar bu tezle ortaya konmuştur. Bir sonraki adım, bu farklılıkları nicel ve nitel yöntemlerle daha sistematik bir şekilde haritalamak ve bu varyasyonun coğrafi, sosyolinguistik ve tarihsel nedenlerini araştırmak olabilir.

Diğer İranî Diller ile Karşılaştırmalı Çalışmalar: Zazacanın sentaksı, Gorani (Hewrami), Kürtçe, Farsça, Beluçça ve Gilekî gibi diğer Batı İranî dillerle

karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Bu, Zazacanın İranî diller ailesi içindeki tipolojik konumunu netleştirecek ve dil temaslarının etkisini anlamamızı sağlayacaktır.

Türkçe-Zazaca Dil Temasının Sentaktik Etkileri: Zazacanın, özellikle Türkçe ile olan yoğun temasının sentaks düzeyindeki somut etkileri (örneğin, edat kullanımı, belirli cümle kalıplarının alıntılanması, söz dizimindeki kaymalar) araştırılabilir. Bu, dil değişimi teorilerine önemli katkılar sunabilir.

Bu tezde ortaya konan bulgular, Zazacanın korunması, belgelenmesi ve gelecek nesillere aktarılması için dijital bir dil derlemi oluşturulmasını en acil ve öncelikli projelerden biri olarak öne çıkarmaktadır. Söz konusu derlem, Zazacanın zengin lehçe çeşitliliğini (örneğin, Kuzey ve Güney Zazacası) sistematik bir şekilde temsil etmeli ve dilin tüm canlılığını yansıtacak çeşitli metin türlerini kapsamalıdır. Bu kapsam, sözlü kültürün otantik örneklerini (hikayeler, ağıtlar, şarkılar, günlük konuşmalar), yazılı edebiyatı (şiir, roman, deneme), gazete ve dergi metinleri ile günlük iletişim örneklerini içermelidir.

Böyle kapsamlı ve dijital ortamda erişilebilir bir derlemin hayata geçirilmesi, Zazaca üzerine yapılacak dilbilim çalışmalarında niteliksel bir sıçrama yaratacaktır. Derlem, artık yalnızca geleneksel nitel analizlerle sınırlı kalmayacak, aynı zamanda nicel dilbilim ve istatistiksel analizlere de olanak tanıyacaktır. Örneğin, sözcük sıklığı listelerinin çıkarılması, dilbilgisel yapıların dağılımının incelenmesi ve lehçeler arası karşılaştırmalı çalışmalar mümkün hale gelecektir.

Dahası, bu derlem, dil teknolojilerinin geliştirilmesi için vazgeçilmez bir altyapı işlevi görecektir. Modern dünyada bir dilin yaşayabilirliğini sürdürmesi, dijital araçlarla desteklenmesine bağlıdır. Bu derlemden beslenecek doğal dil işleme (NLP) uygulamaları arasında:

- Akıllı yazım denetleyicileri ve otomatik düzeltme araçları
- Zazaca-Türkçe/İngilizce ve diğer diller arasında çeviri araçları
- Zazaca ses tanıma ve sentezleme sistemleri
- Zazaca bilgi çıkarımı ve arama motorları

gibi yenilikçi projeler bulunmaktadır.

Zazaca Dijital Dil Derlemi, yalnızca akademik bir çalışmadan ziyade, dili canlı tutmak, eğitim materyallerinin geliştirilmesini desteklemek ve Zazacayı dijital çağa taşımak için acil bir ihtiyaç olup stratejik bir altyapı yatırıdır. Bu proje, Zazacanın sadece geçmişini değil, aynı zamanda dinamik bir şekilde var olacağı geleceğini de inşa edecektir.

Öğretim Materyali Geliştirme: Bu tezden elde edilen sentaktik bulgular, Zazaca öğretimi için ders kitapları, dil bilgisi rehberleri ve müfredatların geliştirilmesinde doğrudan kullanılabilir.

KAYNAKÇA

AKADEMİK KAYNAKLAR

- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK.
- Arslan, İ. (2016). “Zaza Dilinde Ergatif Sistemin Tarihî Gelişimi”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 63–87.
- Arslan, İ. (2016). “Ergativität und Verbfunktionalität in der Zaza Sprache”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Heinrich Heine Universität Düsseldorf*.
- Arslan, İ. (2018). “Zaza Dilinde Lehçe Farklılıkları”, Bingöl Üniversitesi *Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 51-66.
- Arslan, İ. (2019). *Zaza Dilinde Fiiller*, Akademisyen Kitapevi.
- Arslan, İ. (2022). Zonê Zazaki de Girê Sentakşi u Semantiki, *Filolojide Güncel Araştırmalar Current Research in Philology*, Gece Kitaplığı.
- Bailey, H. W. (1958). “Languages of the Saka”, In B. Spuler (Ed.), *Handbuch der Orientalistik: Iranistik* (Vol. 4, pp. 131-154). Brill.
- Bartholomae, C. (1904). *Altîranî sches Wörterbuch* (Old Iranian Dictionary), De Gruyter.
- Bingöl, İ. (2020). *Rêzimana Zazaki ya Devoka Gimgime*, Avesta Yayınları.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*, Holt, Rinehart and Winston.
- Bozbuğa, R. (2019), “Kimlikleşme Kavşağında Zaza Kimliği ve Zaza Hareketi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Bresnan, J. & Kaplan, R. (1982). “Lexical-Functional Grammar: A Formal System for Grammatical Representation”, In: Joan Bresnan (ed.), *The Mental Representation of Grammatical Relations*. MIT Press.
- Bresnan, J. (2001). *Lexical-Functional Syntax*, Oxford: Blackwell.
- Carnie, A. (2013). *Syntax: A Generative Introduction*, Oxford: Blackwell.
- Carnie, A. (2021). *Syntax: A Generative Introduction* (4th ed.), Wiley-Blackwell.
- Canpolat, M. (2003). *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Tij Yayınları.

- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*, The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. Praeger.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology* (2nd ed.), University of Chicago Press.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell.
- Çelik Dinçer, A. (2021). “Belirleyici Öbeği Varsayımı Açısından Zazacada İzafe Yapıları: Sözdizimsel Bir Çözümleme” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Çem, M. (2003). *Türkçe Açıklamalı Kırmancı (Zazaca) Gramer*, Deng Yayınları.
- Çiçekdağı, C. (2016). “Kopula Üzerine”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 131-140.
- Çiftçi, H. (2013), *Uygulamalı Farsça Grameri*, Eser Ofset.
- Delice, H. İ. (2007). *Türkçe Sözdizimi* (3. Baskı), Kitabevi Yayınevi.
- Demir, N. (2018). *Türk Dil Bilgisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, K. (2018). *Kılam u Beyit u Şüari*, Peron Kitap.
- Dryer, Matthew S. (2013). “Order of Subject, Object and Verb”. In: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (eds.) *The World Atlas of Language Structures Online*, Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Ellis, R. (2006). “Current Issues in the Teaching of Grammar: An SLA Perspective”, *TESOL Quarterly*, 40(1), 83–107.
- Eren, H. (2019). *Dersê Zazaki*, Fam Yayınları.
- Ergin, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları.

- EZ Enstitüyê Zazaki (2025). *Qesebendê Zazaki-Tırki*, Dorlion Yayınları.
- Foley, W. A., & Van Valin, R. D. (1984). *Functional Syntax and Universal Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.
- G. Helbig, J. Buscha. (1980). *Deutsche Grammatik*, Leipzig.
- Geiger, W. (1974). *A grammar of The Pashto Language*, Munshiram Manoharlal.
- Gökdayı, H. (2010). “Türkiye Türkçesinde Öbekler”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 1297-1319.
- Gökdayı, H. (2018). *Türkçede Öbekler* (1. Baskı), İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge.
- Gündoğdu, S., Kahnemuyipour, A., & Peters, S. (2024). “The morphosyntax of Ezafe in Southern Zazaki”. *The Linguistic Review*. De Gruyter.
- Haegeman, L. (1994). *Introduction to Government and Binding Theory* (2nd ed.), Oxford: Blackwell.
- Hayıg, R. (2012). *Zazaca-Türçe Sözlük*, Tij Yayınları.
- Hockett, C. F. (1958). *A Course in Modern Linguistics*, Macmillan.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Jacobson, C.M. (2001). *Rastnustena Zonê Ma (Dımulki-Kırmancki-Zazaki)*, Vejiyayişê Tiji.
- Kanat, Y. (2024). *Batı Kaynaklarında Zazalar ve Zazaca*, Vir Yayınları.
- Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin Sözdizimi* (2. Baskı), Kesit Yayınları.
- Karabeyeser, A. (2021). *Zazaki Dı Bestoği*, Vir Yayınları.
- Karabeyeser, A. (2021). “Zazaki dı Bestoği” (Yayımlanmış Doktora Tezi), *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü*.
- Karabeyeser, A. (2023). “Zazaki dı Zafomari”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 74-84. <https://doi.org/10.56491/buydd.1390825>

- Karabeyeser, A., & Söylemez, İ. (2020). “Zazaki Dı Bestoği Sadeyi”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 9-23.
- Keskin, M. A. (2008). *Zur dialektalen Gliederung des Zazaki*. <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/volltexte/2009/6284/> (Erişim: 10.06.2025).
- Keskin, M. A. (2010). “Zazaca Üzerine Notlar”, (Ed. Ş. Aslan), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (ss. 221-242), İletişim Yayınları.
- Keskin, M. A. (2017). *Şıma Zazaki Zanenê?*, Dersim Yayınları.
- Kırkan, A. (2019). “Zazacanın Fonetik Açısından İncelenmesi; Kuzey, Güney ve Merkez Zazacasının Karşılaştırılması”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). *Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Kırkan, A. (2021). *Zazaki de Kar*, Peywend Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları.
- Lazard, G. (1992). *A Grammar of Contemporary Persian*, Mazda Publishers.
- Lezgin, R. (2013). *Ji Bo Kurmancan bi Awayê Muqayeseyî: Gramera Kirdkî (Zazaki)*, Roşna Yayınevi.
- Li-hon, T. (2003). “English Syntax and Grammar”, *Language and Linguistics Journal*.
- Lorenz, M. (1982). “Untersuchungen zur Morphologie und Syntax der paschtunischen Verbalnomina”, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*, 41, 163-184.
- Malmisanîj, M. (2015). *Kurmancca ile Karşılaştırılmalı Zazaca Dilbilgisi*, Vate Yayınevi.
- Mann, O. (ed. by Karl Hadank) (1932). *Mundarten der Zaza, Kurdische, Persische Forschungen*, Abt. III, Band IV. Berlin: Walter de Gruyter.
- Matthews, P. H. (2001). *A Short History of Structural Linguistics*, Oxford University Press.
- Mel’çuk, I. (1988). *Dependency Syntax: Theory and Practice*, Albany: SUNY Press.

- Newmeyer, F. J. (1986). *Linguistic Theory in America: The First Quarter Century of Transformational Generative Grammar*, Academic Press.
- Nivre, J. (2005). *Dependency Grammar and Dependency Parsing*, MSI Report 05133, Växjö University.
- Pamukçu, F. (2001). *Gramerê Zazaki: Zuwanrêznayi, Vejiyaişê Tiji*.
- Paul, L. (1998). *Zazaki: Grammatik und Versuch einer Dialektologie*, Wiesbaden.
- Perlmutter, D. M. (1978). "Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis", *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*.
- Perlmutter, D. M., & Postal, P. M. (1984). *The I-Advancement Exclusiveness Law*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Pollard, C., & Sag, I. A. (1994). *Head-Driven Phrase Structure Grammar*, Chicago: University of Chicago Press.
- Postal, P. M. (1974). *On Raising: One Rule of English Grammar and Its Theoretical Implications*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Pullum, G. K. (2009). "50 Years of Stupid Grammar Advice", *The Chronicle of Higher Education*.
- Radford, A. (1988). *Transformational Grammar: A First Course*, Cambridge University Press.
- Robert, D., Van Valin, Jr. (2004). *An Introduction to Syntax*, Cambridge University Press.
- Robins, R. H. (1997). *A Short History of Linguistics* (4th ed.), Longman.
- Sag, I. A., Wasow, T. (2001). *Syntactic theory: A formal introduction*. Stanford, CA: CSLI Publications.
- Sag, I. A., Wasow, T., & Bender, E. M. (2003). *Syntactic Theory: A Formal Introduction* (2nd ed.), CSLI.
- Selcan, Z. (1998), *Grammatik der Zaza-Sprache: Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*, W&T: Berlin.

- Selcan, Z. (2013), *Qese u Qesê Virênu Leksikon*, Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- Selcan, Z. (2012). “Zaza Dili'nin Tarihi Gelişimi”, (Ed. M. Varol), *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, 13-14 Mayıs 2011* içinde (ss. 111-142). Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Sönmez, H. (2020). “Eleviyanê Zazaunê Dêrsîmî de Îtîqat u Ritüeli (Dersim Zaza Alevilerinde İnanç ve Ritüeller)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Bingöl Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü*.
- Sönmez, H. (2023). “Dersim Zaza Alevilerinde İnanç ve Ritüellerin Değişimi”. (Ed. V. Ertit), *Alevilerin Dönüşümü*, (ss.133-172), Karahan Kitapevi.
- Sönmez, H. (2025). “Şüara Xılveşi Sero”, (Ed. M. A. Sağlam & Ş. Aslan), *Nazîmiye* (ss. 261–284). Ütopya. ISBN 978-625-5988-11-9
- Şahinoğlu, N. (1997), *Farsça Grameri*, Kitabevi Yayınevi.
- Tesnière, L. (1959/2015). *Éléments de syntaxe structurale*, Paris: Klincksieck.
- Todd, T. L. (1985). “A grammar of Dimili (Also known as Zaza)”, (Doktora Tezi), *University of Michigan*.
- Todd, T. L. (2008). *A grammar of Dimili also known as Zaza (electronic version)*, Ph. D. dissertation first published 1985. University of Michigan
- Toosarvandani, M., & van Urk, C. (2013). “The syntax of nominal concord: What ezafe in Zazaki tells us”. *Proceedings of the 43rd Meeting of North East Linguistic Society (NELS 43)*.
- Turgut, H. (2009). *Türkçe Açıklamalı Zazaca Dilbilgisi*, Tij Yayınları.
- UNESCO Raporu, Moseley, C. (Ed.). (2010), *Atlas of the world's languages in danger* (3rd ed.). UNESCO Publishing.
- Van Valin, R. D. (1993). *Advances in Role and Reference Grammar*, John Benjamins.
- Van Valin, R. D. (2004). *An Introduction to Syntax*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Valin, R. D. (2005). *Exploring the syntax–semantics interface*, Cambridge: Cambridge University Press.

Van Valin, R. D. (2010). “Role and Reference Grammar as a framework for linguistic analysis”, Bernd Heine & Heiko Narrog (eds.), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*, 703-38. Oxford: Oxford University Press.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual

Varol, M. (2015). “UNESCO'nun Dil Raporlarına Göre Zazaca'nın Durumu ve Geleceği”, *Turkish Studies*, 10(2), 997 1006.

<https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7825>

Windfuhr, G. L. (1979). *Persian Grammar: History and State of Its Study*. Mouton Publishers.

Yakubovich I. S. (2020). “Persian ezāfe as a contact-induced feature”. In *Voprosy Jazykoznanija*, 5: 91–114.

Yıldırım, N. (2015), *Farsça Sözdizimi*, Fenomen Yayınları.

DERLEME METİN KAYNAKÇASI

Akbana, M. (2020), *Waka Lu*, Vir Yayınları.

Aldatmaz, N. (2016). *Piltane*, Vate Yayınları

Arslan, İ. (2025). *Zaza Text Corpus*, University of Zurich & Munzur University.
<https://ilyasarslan62.github.io/zazatextcorpus/>

Aslan, C. (2011) *Moriber*, Kardelen Yayınları.

Aslanoğulları, M. (2014). “Lerch’in Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü*.

Astare, K. (1994), *Cer Hard Cor Asmen*, Doz Yayınları.

Baluken, Y. (2019). “Hetê Gramerî Ra Fekê Çewlîgî” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin Artuklu Üniversitesi*.

Beki, A. (2015), *Zazaca Dilbilgisi*, Bingöl Üniversitesi Yayınları

Beytaş, A. (2012), *Şaîsmayîl*, Vate Yayınları.

Bor, İ. (2013), *Vistonikê Dadîyê Mi*, Roşna: Dîyarbekir.

Bor, İ. (2014), *Estareyê Koyê Hesarî*, Roşna: Dîyarbekir.

Burçin Bor. (2012). *Hêvîya Macire*, Weşanxaneyê Roşna.

Çağlayan, H. (2015). *Pêt ve Pelge ra*, Fam Yayınları.

Çarekız, C. (2001), *Qoçgiri u Qerebel*, Tij Yayınları.

Çarekız, C. (2005), *Domanê Qoçgiriye*, Tij Yayınları.

Çem, M. (2019), *Gula Çemê Pêrre*, (Neşirê 2.), Vate Yayınları.

Çiçek, A. A. (2014), *Lêl*, Vate Yayınları.

Çiftci, Hasan. (2024). “Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Kör baykuşun kısmeti.../Rizqê gurê kor.../ Rizq vêrg kor... Fârsça-Kurmancî-Zazakî-Türkçe” 13. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 10(19), 54-86

Çiftçi, M. (2023). Konuşmanın Etnografyası Kuramı Bağlamında Zazaca Kalıplaşmış Sözler (Bingöl Örneği) (Doktora Tezi), *Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl Üniversitesi*.

Çiya, S. (2001), *Her Çi Beno Sanike*, Tij Yayınları.

Dağılma, İ., Gökalp, B., Karabeyeser, A., Kaygısız, N., Kaya, M., & Bayram, M. (2017). *Zazaki-5* (Ed. M. Varol,), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Dilawer, H. (2014). *Deyndar*, ? Yayınevi.
- Doğan, K. (2022). *Destana Koku Qırımê Dêsimi*, İtalik Yayınevi.
- Doğuç, W. & Doğuç, U. (2019). *Baba Vano*, Roşna Yayınevi.
- Ersoz, U. F. (2013), *Berenge*, Roşna Yayınevi.
- Espar, J. İ. (2004), *Tani Estaniki u Deyirê Ma*, Vate Yayınevi.
- Gunduz, D. (2010). *Soro*, Vate Yayınevi.
- Güler, Y. (2024). “Têversanaisê Gramerê Zazaki u Soranki”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl Üniversitesi*.
- Gülmez, M. (1996). *Dêrsim 'ra ve Dare Estene Seyit Rıza*, Zed Yayın.
- Gümüş, A. (2024). *Bırrhêdar*, Vir Yayınları.
- Güntaş Aldatmaz, N. (2013). “Folklorê Kirmancan (Zazayan / Kırdan / Dimilîyan) Ser o Cigêrayîşê”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin Artuklu Üniversitesi*.
- Güntaş, A. N. (2014). *Folklorê Kirmancan Sero*, Roşna Yayınevi.
- Hadank, K. (1932), *Mundarten Der Zaza, Hauptsachlich aus Siwerek und Kor*, Preussischen Akademie Der Wissenschaften: Berlin.
- Hadank, K.(1932), *Mundarten Der Zaza, Hauptsachlich aus Siwerek und Kor*, Preussischen Akademie Der Wissenschaften: Berlin.
- Hawar Tornêcengi. 2021). *Qesê Pilunê Dêrsimi u Vatey*, Vejiyayîşê Tiji.
- Hayıg, R. (2007), *Mahmeşa*, Tij Yayınları.
- Huni, M.M. (2004), *Mewlid*, Vate Yayınları.
- Karakaş, H. (2016), *Rêça Binbareke*, Roşna Yayınları.
- Kaymak, W. (2016), *Zazaki Istaneki*, Arya Yayınları.
- Keskin, M. A. (2017). *Şıma Zazaki Zanenê?*, Dersim Yayınları.
- Koêkorta, M. (2001), *Reuka Doy*, Tij Yayınevi.
- Koêkorta, M. (2001), *Reuka Doy*, Tij Yayınevi.
- Lerch, P. (1857). *Forschungen über die Kurden und die İranî schen Nordchaldäer*, Leopold Voss: Leipzig.
- Licokic, M. (2007), *Sanikan û Deyîranê Licê ra*, Vate Yayınevi.

- Malmisanîj, M. (1991). *Folklorê Ma ra Çend Numuney*, Jina Nu.
- Mirza, Y. (2020), *Sileman I-II-III*, Ceylan Yayınları.
- Mirza, Y. (2020). *Sileman I-II-III Romanê Zazaki*, Ceylan Yayınları.
- Mükan, M. (2017). *Kıtavê Qursê Zazaki-1*, Kalan Yayınları.
- Mükan, M. (2017b), *Sanîkê Ma-1*, Fam Yayınevi.
- Mükan, M. (2017c), *Sanîkê Ma-2*, Fam Yayınevi.
- Seçilmek, K. (2018). “Edebîyatê Fekkî yê Kirmanckî (Zazakî)yê Mintiqaya Sêwregî”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin Artuklu Üniversitesi*.
- Selcan, Z. (2013), *Qese u Qesê Virênu Leksikon*, Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- Selcan, Z. (2018), *Qese u Qesê Virênu Digital*, zilfiselcan.net/qv-digital
- Sertkaya, İ. (2007). *Kılama Şilane*, Weşanên Pêri.
- Tekîn, E. (2013), *Sewdaya Belekine*, Roşna Yayınevi.
- Topaç, B. (2012), *Bero Sûr*, Roşna Yayınevi.
- Varol, M., Karabeyeser, A., Dağılma, İ., Gökalp, B., Vergi, N., & Kaygısız, N. (2019). *Zazaki-6* (Ed. M. Varol), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. ISBN 978-975-11-5013-4
- Veroj, S. (2014). “Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmancî: Dîyalekt, Alfabe û Fonetîk, Morfolojî” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin Artuklu Üniversitesi*,
- Xeyri. (2003). *Kesreta Zerrê Mı*, Tîj Yayınları.
- Zengelan, J. (2009), *Zifqêra Beri*, Vate Yayınları.

EKLER

Tablo Dizini

Tablo 2:0:1 Sıfatsal ezafeler ve sıfat sonekleri	29
Tablo 2:0:2 Nominatif halde kullanılan işaret sıfatlarının Zazaca varyantları.....	30
Tablo 2:0:3 Oblik halde kullanılan işaret sıfatlarının Zazaca varyantları	31
Tablo 2:0:4 Kuzey Zazacasında şahıs zamirleri.....	41
Tablo 3:0:1 İranî Dillerde mastar eki /-is/ değişimi	85
Tablo 4:0:1 Zazacada gövde yapım türleri ve zaman gövdeleri	172
Tablo 4:0:2 Zazacada ettirgen fiiller	182
Tablo 4:0:3 Zazacada <i>biyaene</i> fiili	192
Tablo 4:0:4 Zazacada fiil örnekleri kombinasyonu	198

Zaza Dilinin Fonetik Alfabeti

Letter	IPA	Nort	Sout	Voice	Articulation	Example
A a	[a]	+	+	+	open, back, unrounded	asme ‘ay’
B b	[b]	+	+	+	plosive, bilabial	bervi ‘şahit’
C c	[dz]	+	-	+	affricate, alveolar	cor ‘yukarı’
	[dʒ]	+	+	+	affricate, palato-alveolar	cêr ‘aşağı’
Ç ç	[ts]	+	-	-	affricate, alveolar	çıla ‘lamba’
	[tʃ]	+	+	-	affricate, palato-alveolar	çêneke ‘kız’
Ç ç	[ts’]	+	-	-	affricate, ejective	çem ‘ırmak’
	[tʃ’]	+	-	-	affricate, ejective	çıraene ‘gıcırdamak’
D d	[d]	+	+	+	plosive, alveolar	dest ‘el’
E e	[ɛ]	+	+	+	open mid, front, unrounded	estene ‘atmak’
Ê ê	[e]	+	+	+	close mid, front, unrounded	dês ‘duvar’
F f	[f]	+	+	-	fricative, labio-dental	fek ‘ağız’
G g	[g]	+	+	+	plosive, velar	gule ‘gül’
H h	[h]	+	+	-	fricative, laryngeal	hengure ‘üzüm’
Ĥ ĥ	[ħ]	-	+	-	fricative, pharyngeal	heş ‘ayı’
I ı	[i]	+	+	+	close, back, unrounded	tıvar ‘güven’
Î î	[i]	+	+	+	close, front, unrounded	İqrar ‘yoldaşlık’
K k	[k]	+	+	-	plosive, velar	kal ‘pişmemiş’
Ƙ ƙ	[k’]	+	+/-	-	plosive, ejective	ƙal ‘yaşlı’
L l	[l]	+	+	+	lateral, alveolar	lew ‘dudak’
M m	[m]	+	+	+	nasal, bilabial	meire ‘fare’
N n	[n]	+	+	+	nasal, alveolar	nast ‘tanıdık’
O o	[o]	+	+	+	close mid, back, rounded	olvoz ‘arkadaş’
P p	[p]	+	+	-	plosive, bilabial	por ‘saç’
Ɔ ɔ	[p’]	+	+/-	-	plosive, ejective	ɔdi ‘dişeti’
Q q	[q]	+	+	-	plosive, uvular	qor ‘bacak’
R r/	[r]	+	+	+	trill, alveolar	radon ‘radyo’
Ř ř	[r:]	+	+	+	apikal, alveolar	bır ‘orman’
S s	[s]	+	+	-	fricative, alveolar	sare ‘kafa, baş’
Ş ş	[ʃ]	+	+	-	fricative, palatoalveolar	şêne ‘göğüs’
T t	[t]	+	+	-	plosive, alveolar	tüye ‘dut’
Ƨ ɖ	[t’]	+	+/-	-	plosive, ejective	ɖüye ‘baykuş’
U u	[u]	+	+	+	close, back, rounded	sur ‘kırmızı’
Ü ü	[y]	+	+/-	+	close, front, rounded	cüamerd ‘adam’
V v	[v]	+	+	+	fricative, labio-dental	vore ‘kar’
W w	[w]	+	+	+	approximant, bilabial	welat ‘ülke,
X x	[x]	+	+	-	fricative, velar	xanıme ‘hanım’
Ẃ ẃ	[ɣ]	+	+	+	fricative, velar	ẃezale ‘ceylan’
Y y	[j]	+	+	+	approximant, alveopalatal	yar ‘yar’
Z z	[z]	+	+	+	fricative, alveolar	zan/zon ‘dil’
Ƶ ƶ	[ʒ]	+	+	+	fricative, alveopalatal	ƶia ‘kuru’

Kaynak: (Arslan 2016:213)

TERMİNOLOJİ

Zazaca Gramer Kavramları

Zazaki	Türkçe
Morfolozi	Biçimbilim
Sentaks	Sözdizimi
Fonolozi	Sesbilim
Semantik	Anlambilim
Leksikoloji	Sözcükbilim
Qesebend	Sözlük
Gramer	Dilbilgisi
Cümle	Cümle
Hece	Hece
Qese	Sözcük, kelime
Fêlo ebe nesne (transitiv)	Geçişli fiil
Fêlo bênesne (intransitiv)	Geçişsiz fiil
Fêlo salt	Basit fiil
Fêlo pêsanaye / pabeste	Bileşik fiil
Tamam kerdox	Tümleş
Obyekt	Nesne
Kerdox / Kerdoğ	Özne
Viraxtoş / Viraxtoğ	Yüklem
Bêliker	Belirteç
Modus	Kip
Zükek	Tekil
Zêde	Çoğul
Caname	Zamir
Bestox	Bağlaç
Çêrangê fêli	Fiil çatısı
Maddi	Somut
Manevi	Soyut
Verhurendi	Ön edat
Peyhurendi	Arka edat
Kerdis	Eylem, hareket
Masdar	Mastar
Pabeste	Ek
Herfê giredayişi	Kaynaştırma harfi

Tabela	Tablo
Verbend	Önek
Peybend	Sonek
Alaqadar	İlgi
Alaqadarê canemey	İlgi zamiri
Halo raşt	Nominatif hal
Halo çewt	Oblik hal
Ezafe	Tamlama, izafe
Ezafê namey	İsim tamlaması
Ezafê sıfeti	Sıfat tamlaması
Sıfet	Sıfat
Zerf	Zarf
Waxt, Wext	Zaman
Pers	Soru
Fêl	Fiil
Kok	Kök
Penc	Gövde
Fêlê kopula	İmek fiil
Peybendê keşi	Kişi ekleri
Fêlê ardımkari	Yardımcı fiil
Name	İsim
Zufıks	Ek
Bunya, sistem	Yapı
Biyaye	Olumlu
Nêbiyaye	Olumsuz
Qeyde	Kural, özellik
Xususiyet	Özellik
Nisan	İşaret
Nisanê Canemey	İşaret zamiri
Nêyr, Nêr	Eril
Makêk, Maykêk	Dişil
Çeku	Kelime
Pers	Soru
Form	Yapı

